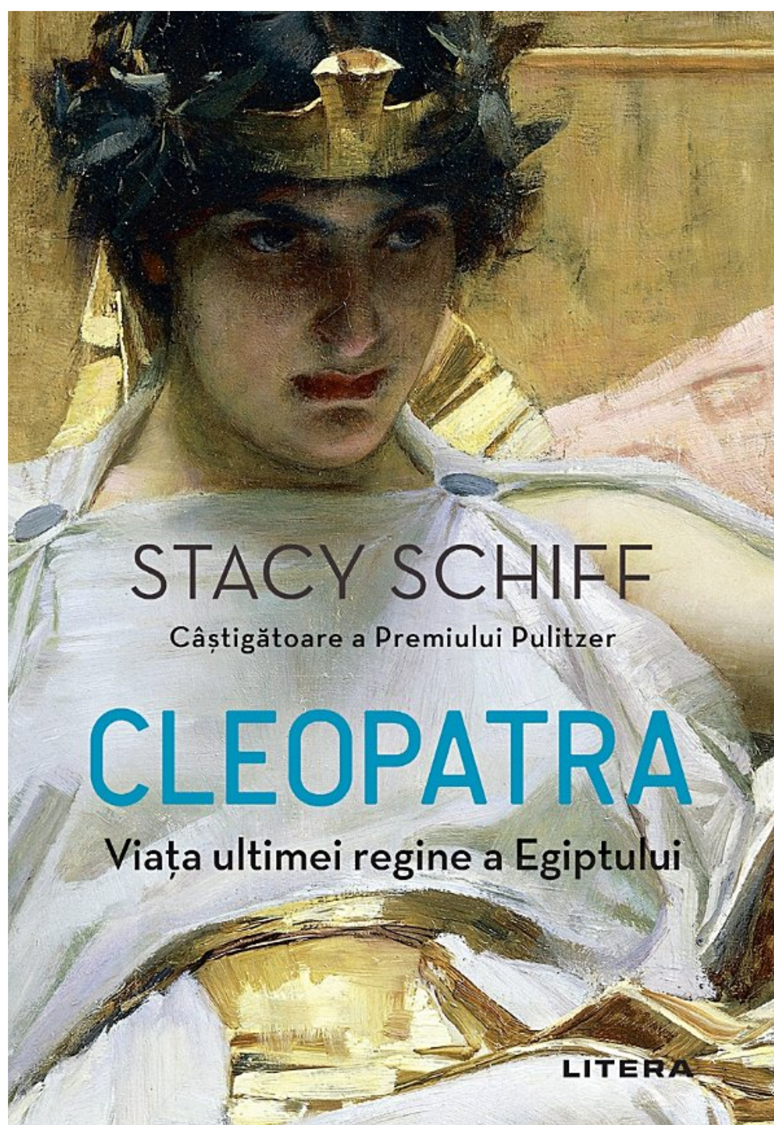
STACY SCHIFF

Câștigătoare a Premiului Pulitzer

CLEOPATRA

Viața ultimei regine a Egiptului

LITERA

Capitolul 1. Egipteanca aceea[1]
Capitolul 2. Morții nu mușcă[1]
Capitolul 3. Cleopatra îl prinde pe bătrân în mrejele sale[1]
Capitolul 4. Epoca de aur[1] nu a fost niciodată epoca actuală
Capitolul 5. Omul este din fire o ființă politică[1]
Capitolul 6. Trebuie să schimbăm adesea direcția dacă vrem să ajungem în port[1]
Capitolul 7. Un subiect de bârfă pentru o lume întreagă
Capitolul 8. Treburi necurate[1] și copii din flori
Capitolul 9. Cea mai ticăloasă femeie[1] din istorie

[Mulțumiri](#)
[Bibliografie selectivă](#)
[Note](#)

STACY SCHIFF
CLEOPATRA
Viața ultimei regine a Egiptului

Traducere din limba engleză

MONICA PÎRVULESCU

LITERA
București
2020

Cleopatra. A Life

Stacy Schiff

Ediție publicată prin înțelegere cu Little, Brown and Company, New York, New York, SUA.

Hărți de George W. Ward

Editura Litera

O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România

tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19; 0752 548 372

e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe

www.litera.ro

Cleopatra. Viața ultimei regine a Egiptului
Stacy Schiff

Traducere din limba engleză:
Monica Pîrvulescu

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactori: Georgiana Harghel, Aloma Ciomâzgă-Mărgărit
Corector: Olimpia Băloi
Copertă: Flori Zahiu
Tehnoredactare și prepress: Mihai Suciu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SCHIFF, STACY

Cleopatra. Viața ultimei regine a Egiptului; trad.: Monica Pîrvulescu. – București: Litera, 2020

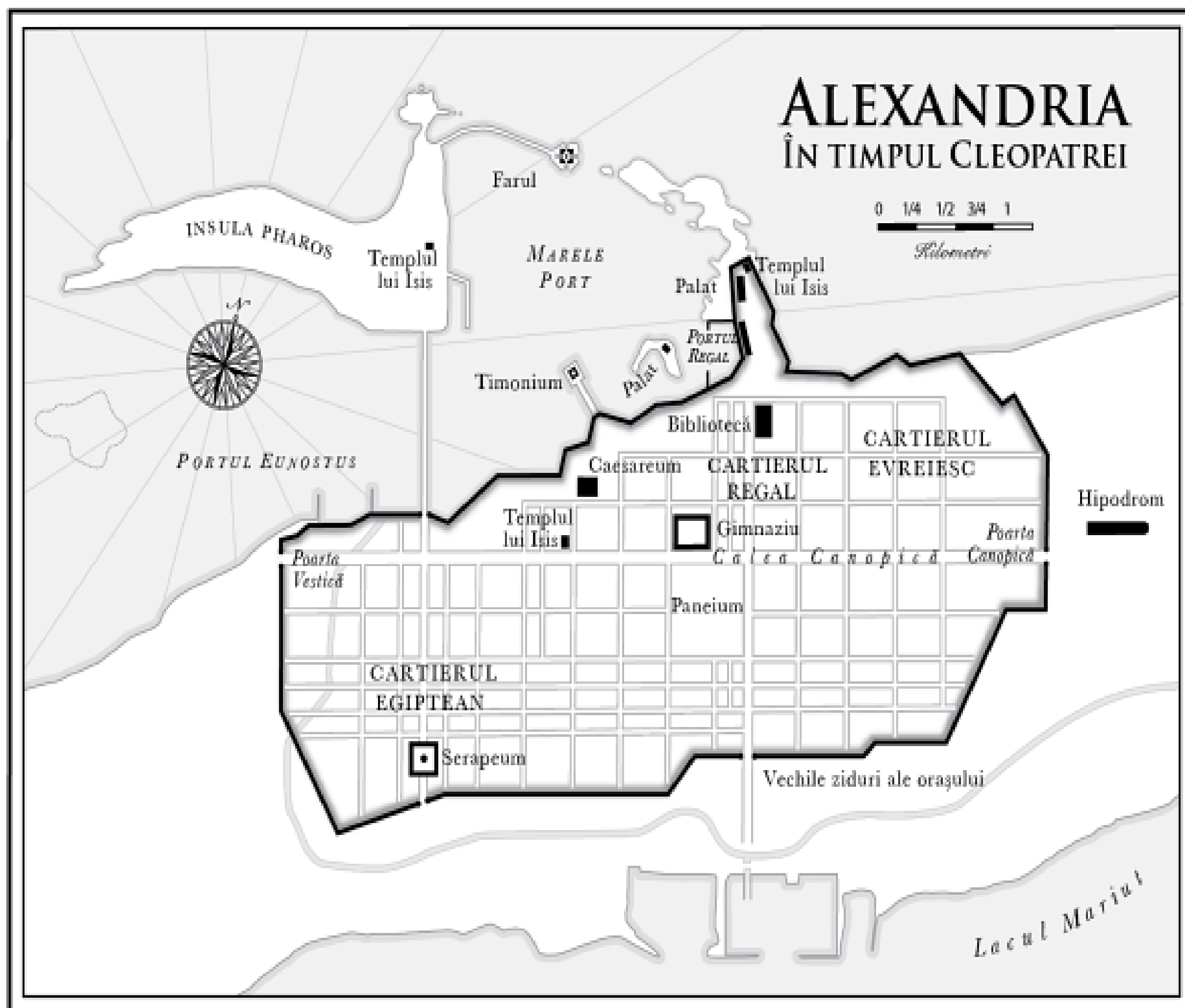
ISBN 978-606-33-5635-3

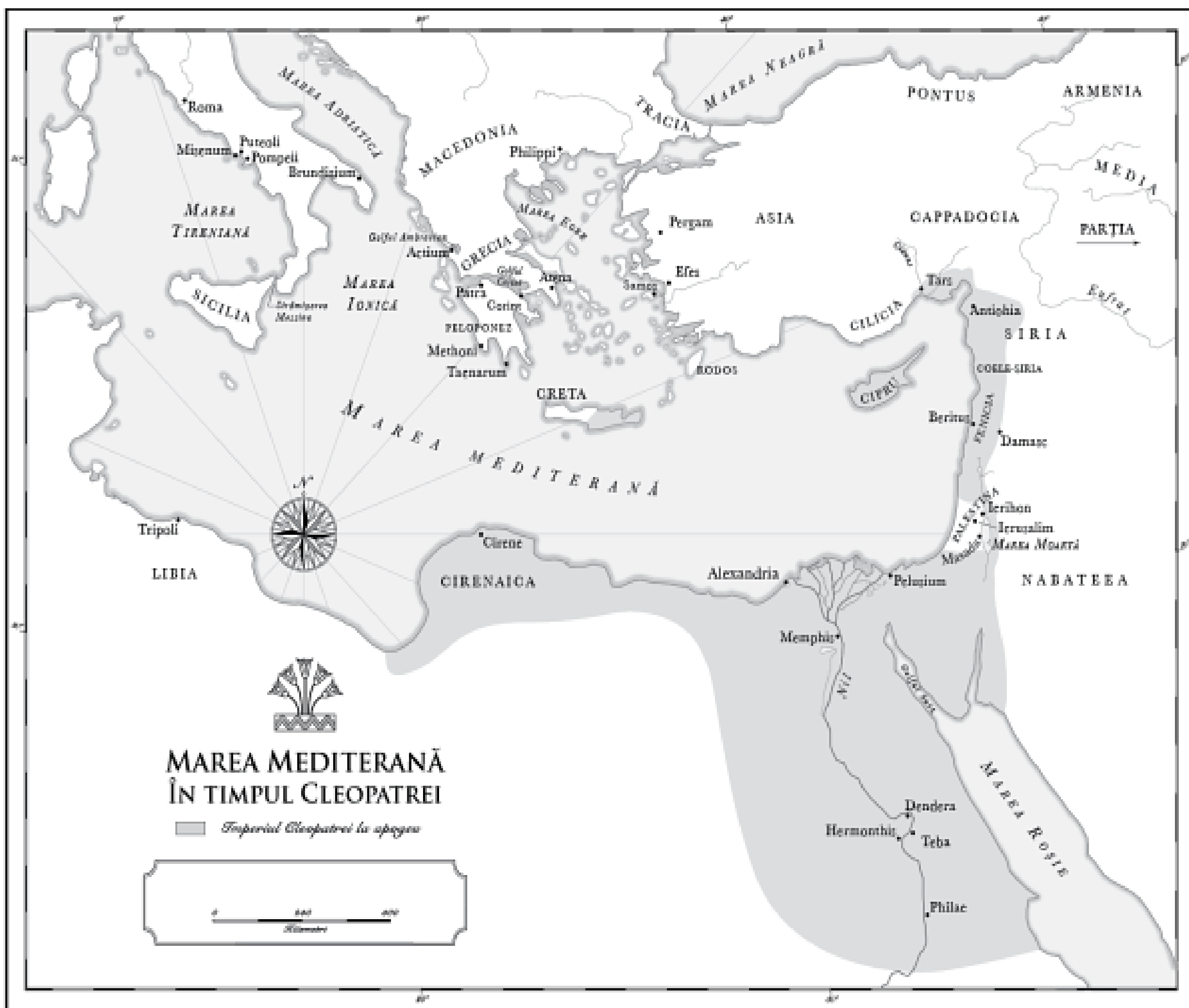
ISBN EPUB 978-606-33-6269-9

I. Pîrvulescu, M. (trad.)

821.111-31=135.1

În sfârşit,
le dedic această carte lui Max,
lui Millie şi lui Jo

ALEXANDRIA
ÎN TIMPUL CLEOPATREI
0 1/4 1/2 3/4 1
Kilometri
INSULA PHAROS
Templul lui Isis
Farul
MARELE PORT
Palat
Templul lui Isis
PORTUL REGAL
Palat
Timonium
Bibliotecă
CARTIERUL EVREIESC
Caesareum
CARTIERUL REGAL
PORTUL EUNOSTUS
Hipodrom
Templul lui Isis
Gimnaziu
Poarta Vestică
Calea Canopică
Poarta Canopică
Paneium
CARTIERUL EGIPTEAN
Serapeum
Vechile ziduri ale orașului
Lacul Mariut

Marea Mediterană
În timpul Cleopatrei
Imperiul Cleopatrei la apogeu
Roma
Puteoli
Misenum
Pompeii
Brundisium
Marea Adriatică
Marea Tireniană
Sicilia
Marea Ionică
Macedonia
Philippi
Tracia
Marea Neagră
Pontus
Armenia
Media
Partia
Asia
Pergam
Cappadocia
Marea Egee
Grecia
Actium
Patra
Atena
Corint
Peloponez
Methoni
Taenarum
Efes
Samos
Rodos
Creta
Cilicia
Tars
Antiohia
Siria
Cipru
Beritus
Fenicia
Damasc
Eufrat
Marea Mediterană
Tripoli
Libia
Cirene
Cirenaica
Alexandria
Pelusium
Palestina
Ierihon
Ierusalim
Marea Moartă
Nabateea
Memphis
Nil
Marea Roșie
Dendera
Hermonthis
Teba
Philae

CAPITOLUL 1. EGIPTEANCA ACEEA[1]

Trăsătura cea mai de preț a omului este un pronunțat simț a ceea ce să nu creadă.[2]
Euripide

Una dintre cele mai faimoase femei care au trăit vreodată, Cleopatra a VII-a a condus Egiptul vreme de 22 de ani. A pierdut un regat o dată, l-a recâștigat, apoi a fost cât pe ce să îl piardă din nou, a dobândit un imperiu, a pierdut tot. Zeiță în copilărie, regină la 18 ani, celebritate imediat după aceea, a dat naştere speculațiilor şi sentimentelor de venerație, bârfelor şi legendelor, chiar şi în timpul vieții. Pe când se afla în apogeul puterii, controla practic toată coasta Mediteranei, ultimul mare imperiu condus de un egiptean. A făcut un copil cu un bărbat însurat şi încă trei cu altul. A murit la vârsta de 39 de ani, cu o generație înainte de naşterea lui Hristos. Catastrofele au darul de a întări reputațiile, iar sfârşitul Cleopatrei a fost brusc şi senzațional. De atunci ne-a rămas întipărită în imaginație. Multă lume a vorbit despre ea, inclusiv cei mai mari dramaturgi şi poeți; de 2 000 de ani îi atribuim întruna diverse replici. Având una dintre cele mai bogate vieți de apoi din istorie, ea a devenit asteroid, joc video, clişeu, automat de vândut produse, țigară, club de striptease, sinonimă cu Elizabeth Taylor. Shakespeare a confirmat diversitatea infinită a Cleopatrei. Habar nu avea el.

Numele său este de neuitat, însă imaginea sa nu este clară. Cleopatra este poate unul dintre cele mai uşor de recunoscut personaje istorice, însă cunoaştem prea puțin despre înfățişarea ei reală. Numai portretele de pe monedele ei – bătute în timpul vieții şi pe care le-a aprobat ea însăşi – pot fi considerate autentice. În plus, ne amintim de ea din motive greșite. O suverană pricepută şi clarvăzătoare, ea ştia să construiască flote, să înăbuşe revolte, să controleze circulația banilor, să stârpească foametea. Un eminent general roman i-a confirmat talentul în strategia militară. Chiar dacă pe vremea sa femeile care dețineau poziții de putere nu reprezentau o raritate, ea a ieşit în evidență, fiind singura femeie din Antichitate care a condus singură şi a influențat politica occidentală. Era pe departe cea mai bogată din zona mediteraneană. Şi s-a bucurat de un prestigiu mai mare[3] decât al

oricărei alte femei de vârsta sa, după cum i s-a atras atenția unui coleric rege rival când acesta a pus să fie asasinată, în timp ce Cleopatra se afla în vizită la curtea sa. (Datorită reputației ei, nu s-a întâmplat acest lucru.) Cleopatra provenea dintr-o familie cu o îndelungată tradiție de ucigaşi şi a respectat la rândul ei această tradiție, însă, ținând cont de perioada şi de locul în care a trăit, s-a comportat remarcabil de bine. Cu toate acestea, continuă să fie considerată o seducătoare destrăbălată, nefiind ultima ocazie când o femeie cu adevărat puternică este transformată într-una neruşinat de uşuratică.

La fel ca toate destinele care au inspirat poeme, cel al Cleopatrei a fost unul plin de înstrăinări şi de dezamăgiri. A fost crescută într-un lux fără asemănare pentru a moşteni un regat aflat în declin. Vreme de zece generații, familia sa a copiat stilul faraonilor. Ptolemeii erau, de fapt, greci macedoneni, ceea ce înseamnă că Cleopatra era la fel de egipteancă precum Elizabeth Taylor. Când Cleopatra avea 18 ani şi fratele său – 10, aceştia au preluat conducerea unei țări cu un trecut bogat şi un viitor fragil. 1 300 de ani o despart pe Cleopatra de Nefertiti. Piramidele – pe care, cu siguranță, Cleopatra i le-a arătat lui Iulius Caesar – purtau deja inscripții. Sfinxul trecuse prin ample lucrări de restaurare cu un mileniu înainte. Iar gloria marelui Imperiu Ptolemeic de odinioară se estompase. Cleopatra a ajuns la vârsta majoratului într-o lume eclipsată de Roma, care în cursul copilăriei sale şi-a extins conducerea până la granița cu Egiptul. Când Cleopatra avea 11 ani, Caesar le-a atras atenția ofițerilor săi că dacă nu purtau războaie, dacă nu luau bogății şi nu îi conduceau pe alții, nu erau romani. Un suveran roman care a condus propria luptă celebră împotriva Romei a exprimat altfel ceea ce avea să contureze soarta nefericită a Cleopatrei: Romanii aveau temperament de lupi. Urau lucrurile mărețe. Toate bogățiile lor proveneau din jaf. Aveau de gând să pună stăpânire pe tot sau „fie să distrugă tot, fie să piară în încercarea de a distruge".[4] Era clar ce implicații avea acest lucru asupra ultimei țări bogate din sfera de influență a Romei. Egiptul se remarcase prin modul agil de a negocia; în mare măsură, îşi păstrase autonomia. Dar se amestecase deja în treburile Romei.

În schimbul unei uluitoare sume de bani, tatăl Cleopatrei îşi asigurase titlul de „prieten şi aliat al poporului roman". Fiica sa avea să descopere că nu era suficient să fii prietenul acelui popor şi al Senatului său; era absolut necesar să te împrieteneşti cu cel mai puternic roman al momentului. Era

însă un obiectiv de neatins în ultimii ani ai Republicii, când aceasta era distrusă de războaie civile. Acestea au izbucnit cu regularitate de-a lungul vieții Cleopatrei, astfel încât o întreagă suită de comandanți romani au pornit unul împotriva celuilalt într-o adevărată întrecere aprinsă de ambiții personale, care s-a încheiat de două ori pe tărâm egiptean. Fiecare asemenea confruntare a lăsat lumea mediteraneană tremurând, încercând să își redirecționeze loialitatea şi tributurile. Tatăl Cleopatrei s-a dat bine pe lângă Pompei cel Mare, genialul general roman căruia părea să îi surâdă soarta o eternitate. Acesta a devenit patronul familiei. El a declanşat și un război civil împotriva lui Iulius Caesar chiar când, de cealaltă parte a Mediteranei, urca pe tron Cleopatra. În vara anului 48 î.Hr., Caesar l-a înfrânt zdrobitor pe Pompei în centrul Greciei; Pompei s-a refugiat în Egipt, unde a fost înjunghiat şi decapitat pe o plajă egipteană. Cleopatra avea 21 de ani. Nu avea altă alegere decât să se dea bine pe lângă noul stăpân al lumii romane. A făcut-o într-un mod cu totul diferit decât majoritatea celorlalți regi clientelari, ale căror nume, deloc întâmplător, sunt astăzi de mult uitate. În anii care au urmat s-a luptat din răsputeri să folosească puterea romană în favoarea sa, schimbându-şi din nou patronul, după moartea lui Caesar, şi sfârşind prin a se alia cu protejatul acestuia, Marc Antoniu. Privită retrospectiv, domnia ei seamănă cu o amânare. Povestea sa, de fapt, se sfârşise înainte de a începe, deşi cu siguranță că ea vedea lucrurile cu totul altfel. Odată cu moartea sa, Egiptul a devenit provincie romană. Avea să îşi redobândească independența abia în secolul XX.

Se poate spune ceva bun despre o femeie care s-a culcat cu cei mai puternici doi bărbați din vremea sa? Posibil, dar nu într-o epocă în care Roma controla modul în care erau relatate faptele. Cleopatra s-a aflat la una dintre cele mai periculoase răscruci din istorie: cea a femeilor şi a puterii. Femeile deştepte, avertizase Euripide cu sute de ani înainte, sunt periculoase. Un istoric roman[5] era încântat să minimalizeze o regină iudaică ca fiind regină doar cu numele pentru ca – şase pagini mai târziu – să o condamne pentru ambiția sa nemăsurată, pentru modul său nesăbuit de autoritar de a conduce. Se mai făcea simțit un gen şi mai dezarmant de putere. Într-un contract prenupțial[6] din secolul I î.Hr., mireasa se angaja să fie credincioasă şi afectuoasă. În continuare, aceasta jura să nu adauge elixiruri de dragoste în mâncarea şi în băutura soțului. Nu ştim dacă Cleopatra i-a iubit pe Antoniu sau pe Caesar, dar ştim că i-a determinat să îi

facă pe plac. După părerea romanilor, i-a „înrobit“ pe amândoi. Era deja un joc cu piederi și câștiguri egale: puterea unei femei presupunea înşelarea unui bărbat. Se zice că, întrebată fiind cum a reuşit să îl influențeze pe August, primul împărat roman, soția sa a răspuns că făcuse asta „fiind extrem de castă, făcându-i bucuroasă pe plac, neamestecându-se deloc în treburile lui şi, mai ales, prefăcându-se că nu le vede şi nu le aude pe favoritele care îi stârneau pasiunea“.[7] Nu are rost să luăm rețeta ca atare. Pe de altă parte, Cleopatra era plămădită din alt aluat. În cursul unei excursii relaxante la pescuit, sub soarele lasciv al Alexandriei, aceasta nu s-a sfiit să îi propună celebrului general roman să îşi îndeplinească atribuțiile.

Pentru romani, licențiozitatea şi sfidarea legii erau specifice grecilor. Cleopatra era de două ori suspectă, mai întâi pentru că provenea dintr-o cultură cunoscută pentru „talentul nativ de a înşela“[8] şi apoi pentru că locuia în Alexandria. Romanii nu făceau distincția între exotic şi erotic; Cleopatra reprezenta Orientul ocult şi alchimic, pământul lui sinuos şi senzual, la fel de pervers şi de original ca şi Nilul, acel fluviu uluitor. Bărbații care se apropiau de ea păreau că îşi pierd mințile sau cel puțin că îşi schimbă planurile. Ea scapă de critici chiar și în biografia lui Marc Antoniu scrisă de Plutarh. Are acelaşi efect asupra istoricului din secolul al XIX-lea care o descrie, când l-a cunoscut pe Caesar, drept „o uşuratică de 16 ani“.[9] (Era, de fapt, o femeie de 21 de ani care ştia foarte bine ce vrea de la viață.) Cântecul sirenei din Orient a precedat-o cu mult pe Cleopatra, dar nu contează; ea a trimis salutări de pe îmbătătorul tărâm al sexului şi al exceselor. Este lesne de înțeles cum de Caesar a devenit un personaj istoric, iar Cleopatra – o legendă.

Imaginea pe care ne-am creat-o mai este afectată de faptul că romanii care au relatat îndeaproape povestea Cleopatrei cunoşteau prea bine propria istorie antică. Aceasta se strecoară întruna în povestirile lor. La fel ca Mark Twain aflat în copleşitorul şi supraîncărcatul Vatican, preferăm adesea copiile originalului. La fel se întâmpla şi cu autorii clasici. Aceştia combinau relatări, reînflorind vechi poveşti. Au încărcat-o pe Cleopatra cu viciile altor ticăloşi. Rostul istoriei era de a fi rescrisă, într-un stil mai elegant, însă nu neapărat cu o mai mare acuratețe. În textele antice, ticăloşii poartă întotdeauna o anumită haină vulgară de purpură, mănâncă prea mult curcan fript, se ung cu alifii rare, îşi topesc perlele. Fie că erai o regină egipteană păcătoasă și însetată de putere, fie că erai un pirat nemilos, erai

cunoscut pentru „odioasa extravanganță“[10] a accesoriilor pe care le purtai. Ticăloşia şi opulența mergeau mână-n mână; lumea ta strălucea în purpură şi aur. Nu a ajutat nici faptul că istoria se confunda cu mitologia, omenescul cu divinul. Lumea Cleopatrei era una în care puteai să vizitezi rămăşitele lirei lui Orfeu sau să vezi oul pe care l-a clocit mama lui Zeus. (Aceasta se găsea în Sparta.)

Istoria este nu numai scrisă de posteritate, ci şi pentru posteritate. Sursele noastre cele mai complexe nu au cunoscut-o pe Cleopatra. Plutarh s-a născut la 76 de ani de la moartea ei. (A scris în aceeaşi perioadă cu Matei, Marcu, Luca şi Ioan.) Apian a scris la o distanță de mai bine de un secol; Dio – la mai bine de două. Povestea Cleopatrei diferă de poveştile celor mai multe femei pentru că bărbații care au creat-o – fiecare din propriile motive – i-au sporit rolul în loc să îl micşoreze. Relația ei cu Marc Antoniu a fost cea mai lungă din viața sa, însă relația cu rivalul lui, August, a oferit cel mai mult în timp. El i-a înfrânt pe Antoniu şi pe Cleopatra. Pentru Roma, ca să amplifice gloria, acest fapt a furnizat o versiune de telenovelă despre o regină egipteană, nesățioasă, trădătoare, însetată de sânge şi obsedată de putere. El a mărit-o pe Cleopatra la proporții hiperbolice pentru ca victoria sa să pară la fel de mare – şi ca să îl scoată din peisaj pe adevăratul lui duşman, cumnatul său. Rezultatul final este asemănător istoriei vieții britanice din secolul al XIX-lea sau istoriei Americii secolului XX, dacă ar fi fost scrise de preşedintele Mao.

Istoricilor extraordinar de tendențioşi li se adaugă surse extraordinar de pestrițe. Nu s-a păstrat nici un papirus din Alexandria. Nu a rămas nimic din oraşul antic deasupra solului. Avem, cel mai probabil, un singur cuvânt scris de Cleopatra. (În anul 33 î.Hr., fie ea, fie un scrib a semnat un decret regal cu termenul grecesc *ginesthoi*, care înseamnă „Să se execute“.) Autorii clasici ignorau statisticile şi uneori chiar și logica; povestirile acestora se contrazic între ele şi uneori chiar pe ele însele. Apian este neglijent cu detaliile, iar Josephus nu e prea priceput la cronologie. Dio prefera retorica în defavoarea exactității. Lacunele sunt atât de frecvente, încât par intenționate; există un fel de conspirație a tăcerilor. Cum este posibil să nu avem nici un bust impozant al Cleopatrei dintr-o epocă de desăvârşită portretistică realistă? Nu s-au publicat niciodată scrisorile lui Cicero din primele luni ale anului 44 î.Hr. – când Caesar şi Cleopatra se aflau împreună la Roma. Cea mai lungă istorie grecească a epocii tratează cu

superficialitate perioada tumultoasă în discuție. Este greu de spus ce ne lipseşte cel mai mult. Apian promite să scrie mai mult despre Caesar şi Cleopatra în cele patru cărți ale sale despre istoria Egiptului, care însă nu s-au păstrat. Relatarea lui Liviu se încheie cu un secol înaintea Cleopatrei. Ştim despre lucrarea detaliată a doctorului ei personal numai din referirile lui Plutarh la aceasta. Cronica lui Dellius a dispărut, împreună cu scrisorile grosolane pe care se zice că i le-ar fi scris Cleopatra. Până şi Lucan se opreşte enervant de brusc în mijlocul poemului său epic, lăsându-l pe Caesar blocat în palatul Cleopatrei la izbucnirea războiului alexandrin. Şi, în lipsa faptelor, apare mitul, buruiana istoriei.

Golurile din consemnări reprezintă un aspect al problemei, dar ceea ce s-a construit în jurul acestora e cu totul altceva. Problemele de stat au fost diminuate ca importanță, nouă rămânându-ne problemele sentimentale. O femeie impresionantă, versată în politică, diplomație şi guvernare, care vorbea fluent nouă limbi, elocventă şi fermecătoare, Cleopatra pare totuşi creația propagandiştilor romani şi a regizorilor de la Hollywood. I s-a pus eticheta de modă veche a ceea ce ştim că a existat dintotdeauna: puternica sexualitate feminină. Şi a fost dezavantajată de perioada în care a trăit. Pe lângă faptul că povestea i-a fost scrisă de propriii duşmani, a avut neşansa să rămână întipărită în mințile tuturor în momentul în care se afirma şi poezia latină. Cleopatra pur şi simplu supraviețuieşte într-o limbă care îi este ostilă. S-au înmulțit relatările fictive. George Bernard Shaw enumeră printre sursele pe care le-a folosit pentru *Cezar şi Cleopatra* propria imaginație. Numeroşi istorici s-au bazat pe Shakespeare, ceea ce este de înțeles, dar este ca şi cum ai confunda spusele lui George C. Scott cu cele ale lui Patton.

Reconstituirea portretului Cleopatrei constă în egală măsură în valorificarea puținelor fapte cunoscute şi în îndepărtarea mitului pietrificat şi a vechii propagande. Era o grecoaică a cărei istorie a fost scrisă de nişte oameni al căror viitor era la Roma, cea mai mare parte dintre aceștia fiind demnitari imperiali. Pentru noi, metodele istorice[11] ale acestora sunt de nedesluşit. Rar şi-au indicat sursele. S-au bazat în mare măsură pe memorie. Potrivit criteriilor moderne, aceştia sunt polemişti, apologeți, moralişti, fabulişti, reciclatori, culegători de fragmente disparate, amatori. În ciuda erudiției sale, Egiptul din vremea Cleopatrei nu a dat vreun mare istoric. Aşa că putem interpreta evenimentele numai în acest context. Sursele au

multe minusuri, însă sunt singurele pe care le avem. Nu există un acord referitor la majoritatea detaliilor elementare ale vieții ei, precum cine a fost mama sa, cât a stat Cleopatra la Roma, de câte ori a fost însărcinată, dacă s-a căsătorit sau nu cu Antoniu, ce s-a întâmplat în lupta care i-a pecetluit soarta, cum a murit.* Am încercat în această carte să țin cont de cine a fost bibliotecar şi cine autor de ştiri de senzație, cine a vizitat Egiptul, cine l-a urât şi cine s-a născut acolo, cine era misogin, cine a scris cu zelul unui convertit roman, cine a vrut să se răzbune, să îi facă pe plac împăratului sau să îşi perfecționeze stilul poetic. (M-am bazat puțin pe Lucan. Acesta a fost la fața locului la scurt timp după evenimente, înaintea lui Plutarh, Apian şi a lui Dio. A fost, în același timp, un poet şi un scriitor căruia i-a plăcut să exagereze.) Chiar şi când nu sunt fie tendențioase, fie încâlcite, relatările acestora sunt adesea exagerate. După cum am menționat, în Antichitate nu existau poveşti simple, lipsite de zorzoane.[21] Scopul poveștilor era să impresioneze.

Nu am încercat să completez lipsurile, deşi uneori am reunit variantele posibile. Ceea ce pare a fi doar posibil rămâne în textul de față doar posibil – chiar dacă există opinii diferite până şi în privința variantelor posibile. Ceea ce este ireconciliabil rămâne în continuare nereconciliat. Am reconstituit mai ales contextul. Într-adevăr, Cleopatra şi-a ucis frații, dar Irod şi-a ucis copiii. (După aceea, s-a văicărit că a fost „cel mai nefericit dintre tați".[13]) Şi, după cum ne aminteşte Plutarh, un asemenea comportament era firesc în rândul suveranilor. Cleopatra nu a fost neapărat frumoasă, însă bogăția ei – şi palatul – îi lăsa pe romani cu gura căscată. Lucrurile erau percepute diferit de o parte a Mediteranei față de cealaltă. Ultimele decenii de cercetare cu privire la femeile din Antichitate şi la Egiptul elenistic sunt edificatoare. Însă uneori dramatismul relatărilor este întemeiat. Perioada în care a trăit Cleopatra a cunoscut personalități fascinante. La sfârşitul acesteia, cei mai mari actori ies din scenă brusc. În urma lor lumea se prăbuşeşte.

Chiar dacă nu cunoaştem foarte multe despre Cleopatra, sunt o mulțime de lucruri pe care nici ea, la rândul său, nu le ştia. Nu ştia nici că trăiește în primul secol î.Hr. sau în Epoca elenistică, ambele fiind creații ulterioare. (Epoca elenistică începe cu moartea lui Alexandru cel Mare, în 323 î.Hr., şi se termină în anul 30 î.Hr., cu moartea Cleopatrei. Cea mai bună descriere a sa a fost ca fiind epoca grecească în care grecii nu au jucat nici un rol.[14]) Nu

ştia că este Cleopatra a VII-a din mai multe motive, unul dintre acestea fiind faptul că era, de fapt, a şasea Cleopatră. Nu ştia pe nimeni cu numele de Octavian. Omul care a înfrânt-o şi care i-a luat totul, a împins-o la sinucidere şi care aproape că a livrat-o posterităţii s-a numit la naştere Gaius Octavius. Înainte de a juca un rol determinant în viața Cleopatrei, acesta s-a autonumit Gaius Iulius Caesar, după ilustrul său unchi, iubitul ei, care îl adoptase prin testament. Astăzi îl ştim drept August, titlu pe care şi l-a acordat abia la trei ani după moartea Cleopatrei. În prezenta lucrare, apare cu numele de Octavian, pentru că ar fi prea mult, ca întotdeauna, să avem doi Caesari.

S-au schimbat multe denumiri de locuri din Antichitate. I-am urmat exemplul înţelept al lui Lionel Casson şi am preferat familiaritatea în locul consecvenţei. Astfel Berytus este înlocuit în continuare cu Beirut, în timp ce Pelusium – care nu mai există, dar care s-ar afla astăzi la est de Port Said, la intrarea în Canalul Suez – rămâne Pelusium. Tot aşa am ales să folosesc ortografia englezească, nu transliteraţii. Rivalul lui Caesar apare în continuare sub numele de Pompei în loc de Gnaeus Pompeius Magnus, iar locţiitorul lui Caesar – ca Marc Antoniu în loc de Marcus Antonius. Din multe puncte de vedere, înfăţişarea locurilor s-a schimbat, malurile au fost înghiţite de mare, mlaştinile au secat, dealurile s-au năruit. Alexandria este mai netedă decât era în timpul vieţii Cleopatrei. Şi-a uitat vechiul plan stradal, nu mai este de un alb sclipitor. Nilul curge cu aproape patru kilometri mai la est. Praful, zăpuşeala provocată de mare, emoţionantele asfinţituri purpurii ale Alexandriei au rămas neschimbate. Firea umană rămâne impresionant de asemănătoare, fizica istoriei – imuabilă. Relatările bazate pe observaţia directă sunt foarte diferite.** Vreme de mai bine de 2 000 de ani, un mit a reuşit să eclipseze şi să supravieţuiască realităţii. Cu excepţiile menţionate expres, toate datele sunt î.Hr.

Nici autorii operelor de ficțiune nu au convenit cu privire la Caesar şi Cleopatra. O iubeşte (Händel), nu o iubeşte (Shaw), o iubeşte (Thornton Wilder).

După cum se întâmplă din vremuri imemoriale. „Iar încercarea de a lămuri aceste fapte a fost o sarcină laborioasă, pentru că martorii oculari ai câtorva dintre evenimente nu spuneau aceleaşi lucruri despre acelaşi fapt, ci povestirile lor difereau fie în funcție de cât de părtinitori erau față de unul sau altul dintre cei implicați, fie în funcție de ce își aduceau aminte“,[15] bombănea Tucidide cu 400 de ani înainte de Cleopatra.

CAPITOLUL 2. MORȚII NU MUȘCĂ[1]

Este mană cerească, un adevărat noroc să ai atât de puține relații.[2]
Menandru

În vara aceea, Cleopatra a adunat un grup de mercenari, într-o tabără din deşert, în zăpuşeala sticloasă a soarelui sirian. Avea 21 de ani, era orfană şi exilată. Avusese deja parte şi de un extraordinar noroc, dar şi de reversul acestuia, nenorocirea. Obişnuită fiind cu cel mai mare lux al vremurilor sale, ea şi-a stabilit tabăra la o distanță de 360 de kilometri de porțile de abanos şi de podelele de onix ale propriei case. În ultimul an nu ajunsese niciodată mai aproape de aceasta ca acum, în cortul său aflat prin tufărişurile deşertului. În ultimele luni se luptase pentru propria viață, fugind în Egiptul de Mijloc, în Palestina şi în sudul Siriei. Își petrecuse o întreagă vară plină de praf adunându-și o armată.

Femeile din familia sa erau pricepute la asta şi era evident că şi ea moștenise această calitate, cel puțin atât cât să îşi facă duşmanul să vină să o înfrunte. La o distanță periculos de mică, nu departe de fortăreața de la Pelusium aflată pe malul mării, la granița de est cu Egiptul, se aflau 20 000 de soldați veterani, reprezentând jumătate din armata cu care pătrunsese Alexandru cel Mare în Asia cu trei secole în urmă. Era o adunătură pe cinste, cu pirați şi bandiți, răufăcători, exilați şi sclavi fugari, sub comanda oficială a fratelui ei în vârstă de 13 ani. Împreună cu el moştenise tronul Egiptului. Îl alungase de pe tron, iar acesta, la rândul lui, o expulzase din regatul pe care ar fi trebuit să îl conducă împreună, ca soț şi soție. Armata fratelui său controla faimoasele ziduri ale oraşului Pelusium, cu masivele lor turnuri semicirculare înalte de şase metri. Ea şi-a stabilit tabăra mai la est, pe țărmul sterp, în mijlocul unei mări arzătoare de nisip de culoarea chihlimbarului. Războiul mocnea, iar situația era pe puțin disperată. Acum Cleopatra a VII-a se afla, pentru ultima dată, în culise. În câteva zile avea să plonjeze ireversibil în paginile istoriei, adică, pusă în fața inevitabilului, avea să reacționeze într-un mod cât se poate de puțin aşteptat. Suntem în anul 48 î.Hr.

În întreaga Mediterană plutea în aer o „ciudată nebunie“, plină de semne de rău augur şi de zvonuri bizare. Domnea o stare de exasperare. Puteai să treci în cursul aceleaşi după-amiezi de la nelinişte la veselie, de la optimism la teamă. Unele zvonuri chiar se adevereau. La începutul lui iulie, Cleopatra a auzit că războiul civil roman – o luptă care l-a asmuțit pe invincibilul Iulius Caesar împotriva neînduplecatului Pompei cel Mare – urma să se intersecteze cu propriul război. Era o veste îngrijorătoare. De când se ştia, romanii fuseseră protectorii monarhilor egipteni. Tronul acestora din urmă se datora acelei puteri distrugătoare, care în câteva generații cucerise cea mai mare parte din zona mediteraneană. Şi, tot de când se ştia, Pompei fusese prietenul apropiat al tatălui ei. Un general de geniu, Pompei obținuse vreme de zeci de ani numeroase victorii, pe uscat şi pe mare, supunând una după alta nații din Africa, Asia şi din Europa. Îi datorau multe atât Cleopatra, cât şi Ptolemeu al XIII-lea, fratele cu care aceasta se certase.

În câteva zile, Cleopatra avea să afle că şansele de a fi omorât de cineva care îți este îndatorat sunt la fel de mari precum cele de a fi ucis de o rudă apropiată. Pe 28 septembrie, Pompei și-a făcut apariția pe mare în dreptul fortăreței de la Pelusium. Era gonit din urmă de Caesar și, în disperare de cauză, încerca să găsească un refugiu. În mod cât se poate de firesc, s-a gândit să apeleze la tânărul rege pe a cărui familie o susținuse şi care îi datora atât de mult. Aceasta nu îi putea refuza cu bună credință nici o rugăminte. Cei trei regenți care conduceau, de fapt, în numele lui Ptolemeu – Theodotus, profesorul său de retorică, Achillas, curajosul comandant al gărzii regale, şi Pothinus, eunucul care îşi schimbase cu agilitate rolul de profesor din copilăria lui Ptolemeu cu cel de prim-ministru – n-au fost de acord. Neaşteptata vizită i-a pus în fața unei decizii greu de luat şi pe care au dezbătut-o aprins, întrucât părerile lor erau foarte diferite. Dacă îl alungau pe Pompei, şi-ar fi atras duşmănia acestuia. Dacă îl primeau, şi l-ar fi făcut pe Caesar duşman. Dacă l-ar fi eliminat pe Pompei, acesta nu ar mai fi putut să o ajute pe Cleopatra, față de care avea o atitudine prietenoasă. Şi nici nu s-ar mai fi putut instala pe tronul Egiptului. „Morții nu muşcă“ era sfatul de necontestat al lui Theodotus, profesorul de retorică, care – după ce le-a demonstrat printr-un raționament deductiv că nu îşi puteau permite nici să şi-l apropie, nici să îl ofenseze pe Pompei – le dăduse replica respectivă cu zâmbetul pe buze. Apoi i-a trimis romanului un mesaj de întâmpinare şi o „bărcuță amărâtă“[3]. Nu apucase încă Pompei să pună piciorul pe uscat

când, în apa de mică adâncime din dreptul oraşului Pelusium, chiar sub privirile armatei lui Ptolemeu şi ale micului rege îmbrăcat în veșminte de purpură, Pompei a fost înjunghiat mortal, capul fiindu-i retezat.***

Caesar avea să încerce să înțeleagă ulterior acel act de bestialitate. Prietenii se transformă adesea în duşmani la vreme de restrişte, a recunoscut el. Probabil a observat și că, în egală măsură, în vremuri grele duşmanii se transformă în prieteni. Sfetnicii lui Ptolemeu l-au decapitat pe Pompei în principal ca să se pună bine cu Caesar. Ce cale mai bună să fi găsit pentru a intra în grațiile stăpânului de necontestat al zonei mediteraneene? Potrivit aceluiaşi raționament, cei trei simplificaseră situația şi pentru Cleopatra. În timpul războiului civil roman – o luptă de o asemenea intensitate mistuitoare încât părea mai puțin un conflict armat şi mai degrabă o ciumă, un potop, un incendiu[4] – părea că era de partea perdantului.

Trei zile mai târziu, Iulius Caesar a acostat şi a intrat în capitala egipteană pe urmele rivalului său, ajungând înaintea majorității trupelor sale[5]. Marea metropolă Alexandria era un cuib de apucături îndoielnice, moravuri uşoare, furturi calificate. Locuitorii săi vorbeau repede, în multe limbi şi în acelaşi timp; locuiau într-un oraş nervos, temperamental şi spilcuit, cu minți vioaie. Era deja în plină efervescență, agitația luând proporții în acest al doilea moment colorat în roşu imperial. Caesar avusese grijă să îşi tempereze bucuria victoriei şi continua să o facă. Când Theodotus i-a arătat acestuia capul lui Pompei, retezat cu trei zile înainte, Caesar a întors privirea oripilat. Apoi a izbucnit în lacrimi. Câteva dintre acestea poate au fost chiar sincere; cândva Pompei îi fusese nu numai aliat, ci şi ginere. Dacă sfetnicii lui Ptolemeu au crezut că primirea lor înfiorătoare avea să îl sperie pe Caesar, se înşelaseră. Dacă Caesar şi-a închipuit că uciderea lui Pompei reprezenta un vot în favoarea sa, şi el se înşelase, cel puțin în ceea ce îi privea pe locuitorii Alexandriei. A fost întâmpinat cu revolte la țărm, unde nimeni nu putea fi mai rău primit decât un roman, mai ales unul care purta însemnele oficiale ale puterii. În cel mai bun caz, Caesar urma să se amestece în treburile lor interne. În cel mai rău caz, avea gânduri de cucerire. Roma readusese deja pe tron un rege nepopular care – pentru ca situația să fie şi mai grea – impusese impozite propriului popor ca să plătească ce datora pentru reinstalarea sa. Locuitorii Alexandriei nu voiau să plătească pentru un rege pe care nici măcar nu îl doriseră. Nici nu doreau să devină supuşi romani.

Caesar s-a instalat în siguranţă într-un pavilion de la parterul palatului Ptolemeilor, care se învecina cu şantierul naval regal, în partea de est a oraşului. Revoltele au continuat – urlete şi încăierări răsunau puternic pe străzile încadrate de coloane –, însă în palat el nu era deranjat în nici un fel. A trimis după întăriri, apoi i-a convocat pe cei doi fraţi certaţi. Caesar considera că era de datoria lui să arbitreze în conflictul dintre ei, la fel cum în urmă cu un deceniu el şi Pompei îl susţinuseră împreună pe tatăl acestora. Roma avea nevoie de un Egipt stabil, cu atât mai mult cu cât avea mari datorii de plătit. După cum îi sugerase de curând Caesar unui rival al său, era momentul ca părţile în conflict „să se despartă de comportamentul lor încăpăţânat, să renunţe la lupta armată şi să nu îşi mai pună norocul la încercare“[6]. Cleopatra şi fratele ei ar fi trebuit să se îndure de ei înşişi şi de ţara lor.

Convocarea implica anumite explicaţii din partea Cleopatrei, precum şi anumite calcule. Aceasta avea toate motivele să îşi apere cauza neîntârziat, înainte ca sfătuitorii fratelui ei să îi submineze poziţia. Armata acestuia pur şi simplu o împiedica să intre în Egipt. Deşi Caesar îi ceruse să anuleze această interdicţie, Ptolemeu nu se obosise să o facă. Dacă ar fi încercat să îşi deplaseze oamenii către vest, prin nisipurile aurii, spre graniţă şi spre înaltele turnuri de la Pelasium, ar fi riscat o confruntare. Potrivit unei surse, ea a luat legătura cu Caesar printr-un intermediar, după care, convinsă fiind că fusese trădată (nu era populară în rândul curtenilor), a hotărât să pledeze singură pentru propria cauză. A fost astfel nevoită să găsească o cale de a se strecura dincolo de liniile inamice, trecând de o graniţă bine păzită, şi de a pătrunde pe furiș într-un palat baricadat, încercând să rămână în viață. Reputaţia Cleopatrei avea să se bazeze pe înclinaţia sa către pompă, însă la primul şi cel mai mare pariu politic a trebuit să treacă neobservată. Chiar şi potrivit criteriilor moderne ea se afla într-o situaţie extrem de dificilă. Ca să se impună, ca să îşi înceapă povestea, această femeie a trebuit să intre în palat în mod clandestin.

Cu siguranţă că a avut nevoie de sfaturi. Plutarh ne povesteşte că „era complet nelămurită în legătură cu felul în care avea să intre fără să fie descoperită“[7] până când ea – sau cineva din anturajul său, pentru că avea şi ea confidenţii săi – s-a gândit la un şiretlic genial. Era nevoie de o repetiţie generală. Şi mai era nevoie de câţiva complici extraordinar de pricepuţi, unul dintre aceştia fiind un servitor loial din Sicilia, pe nume Apollodor.

Între peninsula Sinai, unde Cleopatra îşi instalase tabăra, şi palatul din Alexandria, unde aceasta crescuse, se întindea o mlaştină plină de căpuşe şi ţânţari. Acel ţinut mlăştinos proteja Egiptul de invaziile din est. Îşi primise numele după puterea nisipurilor sale capabile să înghită armate întregi cu o „viclenie malefică“[8]. Forţele lui Ptolemeu controlau zona de coastă, unde leşul lui Pompei putrezea într-un mormânt improvizat. Astfel, cea mai sigură şi mai simplă cale către vest nu era nici prin bălţile nămoloase ale Pelusiumului, nici de-a lungul Mediteranei, unde Cleopatra s-ar fi expus vederii şi unui puternic curent din direcţia opusă. Era mai logic să ocolească prin sud, pe Nil, până la Memphis, pentru ca apoi să se întoarcă în zona de coastă, ceea ce însemna o călătorie de opt zile. Nici calea fluvială nu era lipsită de pericole; râul era intens circulat şi supravegheat cu atenţie de vameși. Se presupune că, la mijlocul lui octombrie, Cleopatra a călătorit de-a lungul Nilului tulbure, fiind însoţită de un vânt puternic şi de o mulţime de ţânţari. Între timp sfetnicii lui Ptolemeu au respins solicitarea lui Caesar. Cum îndrăznea un general roman să convoace un rege? Cel cu rang superior ar fi trebuit să îl convoace pe cel cu rang inferior, după cum ştia prea bine și Caesar.

Astfel, Apollodor a condus în linişte barca micuță cu două vâsle până în portul din partea de est a Alexandriei, ajungând chiar în dreptul zidului palatului imediat după lăsarea serii. La mal totul era cufundat în întuneric, în timp ce de la distanţă, în jos, se vedea coasta oraşului, luminată de farul magnific cu înălţimea de 120 de metri, o minune a lumii antice. Acea coloană strălucitoare se afla la o distanţă de 800 de metri de Cleopatra, la capătului unui dig, pe insula Pharos. Nici chiar în lumina acestuia, ea nu se vedea. Înainte de a trage Apollodor barca la mal, Cleopatra s-a furișat într-un sac uriaş din pânză sau din piele. Apollodor a legat gura sacului cu o sfoară, apoi l-a ridicat pe umăr, acesta fiind singurul indiciu pe care îl avem cu privire la dimensiunile fizice ale Cleopatrei. În foșnetul uşor al valurilor, a traversat curtea palatului, un complex de grădini şi de vile multicolore cu alei încadrate de colonade care se întindeau pe o suprafaţă de aproape doi kilometri, adică un sfert din oraş. Apollodor – care cu siguranţă nu vâslise singur, ci probabil pregătise revenirea reginei sale – cunoştea prea bine zona. Pe umărul său, Cleopatra a intrat pe poarta palatului şi apoi direct în apartamentul lui Caesar, ale cărui încăperi îi aparţineau de drept ei. A fost una dintre cele mai neobişnuite reveniri din istorie. Multe regine au ieşit din

anonimat, însă Cleopatra este singura care a ieşit pe scena mondială dintr-un sac, genul în care se cărau de obicei sulurile de papirus sau în care se transportau mici avuţii. Se pricepea la şiretlicuri şi la deghizări. Altă dată avea să ajute o altă femeie aflată în pericol să scape dintr-o anumită situație ascunsă într-un sicriu.

Nu ştim dacă ieşirea din sac a Cleopatrei a avut loc în fața lui Caesar. În orice caz este puțin probabil ca ea să fi apărut „maiestuoasă"[9] (după cum susține o sursă) sau plină de bijuterii şi de aur (după cum relatează o altă sursă) sau cât de cât coafată. În pofida imaginației bărbaților, a cinci secole de istorie a artei şi a două de dramaturgie engleză, aceasta era complet îmbrăcată, purtând o tunică fără mâneci, din pânză de in. Singurul accesoriu de care avea nevoie era unul pe care numai ea, dintre toate egiptencele, avea dreptul să îl poarte: diadema, adică o panglică lată şi albă, însemnul conducătoarelor elene. Este puțin probabil să i se fi înfățişat lui Iulius Caesar fără să poarte o astfel de panglică pe frunte şi legată la spate. În schimb, în privința „modului în care ştia Cleopatra să se facă plăcută de toți"[10] avem dovezi din abundență. În general, se ştia că era imposibil să porți o conversație cu ea fără să fii pe loc captivat [11]. Pentru spectatorul la care ne referim, cutezanța manevrei – apariția surprinzătoare a tinerei regine în apartamentele somptuos pictate ale propriei case, în care chiar şi Caesar putea pătrunde cu greu – s-a dovedit o încântare în sine. Şocul a apărut când, într-o clipă unică şi electrizantă, două civilizații, îndreptându-se în direcții diferite, s-au întâlnit în mod neaşteptat şi impresionant.

Admirat atât pentru rapiditatea reacțiilor, cât şi pentru intuiția sa, Iulius Caesar nu era un om uşor de surprins. El sosea întotdeauna înainte de momentul când era aşteptat şi înaintea solilor trimişi să îi anunțe venirea. (În toamna aceea, suferea consecințele faptului că ajunsese în Egipt înaintea legiunilor sale.) Dacă cea mai mare parte a succesului său se datora „rapidității şi imprevizibilității mişcărilor sale"[12], nici în alte privințe nu avea motive să se teamă, fiind pregătit pentru orice situație, un strateg precis şi lucid. Nerăbdarea sa a rămas celebră: ce altceva înseamnă *Veni, vidi, vici* – replica pe care avea să o rostească un an mai târziu – dacă nu o odă a eficienței? Înțelegea atât de bine firea umană încât în bătălia decisivă din vara aceea le dăduse ordin oamenilor săi să nu îşi arunce sulițele, ci să le înfigă în fețele oamenilor lui Pompei. Orgoliul lor, îi asigurase el, avea să se dovedească mai mare decât curajul. Şi a avut dreptate: oamenii lui

Pompei şi-au acoperit fețele şi au fugit. În ultimul deceniu, Caesar depăşise obstacole ce păreau aproape imposibil de depăşit şi săvârşise cele mai uluitoare fapte de vitejie. Nu îşi punea la îndoială norocul, ci mai degrabă se lăsa purtat de acesta; era genul de oportunist care se minunează cu emfază de norocul său chior. Cel puțin în materie de ingeniozitate şi de decizii îndrăznețe, acesta avea în fața sa un suflet înrudit.

Într-o altă privință însă tânăra regină egipteană avea puține lucruri în comun cu „bărbatul sătul de dragoste şi deja trecut de prima tinerețe“[13]. (Caesar avea 52 de ani.) Cuceririle lui amoroase erau la fel de legendare şi de diverse precum faptele sale de vitejie. Oamenii de rând îl considerau pe elegantul bărbat cu fața ascuțită, cu ochi negri, strălucitori şi cu pomeți proeminenți – și se exagera sub al doilea aspect – drept „bărbatul dorit de toate femeile şi femeia dorită de toți bărbații“[14]. Cleopatra era măritată de trei ani cu un frate care era din toate punctele de vedere „doar un băiețaş“[15] şi care – chiar dacă ajunsese la vârsta pubertății, ceea ce era puțin probabil în vremurile antice – încerca aproape tot timpul să o îndepărteze. Ulterior, unii scriitori aveau să o reducă pe Cleopatra la „fiica impură a lui Ptolemeu“, o „sirenă neîntrecută“, „curva vopsită“ a cărei „imoralitate a costat Roma scump“. Este puțin probabil ca acea „regină-depravată“[16] să fi avut vreo experiență sexuală înainte de a se fi înfățișat înaintea lui Caesar în octombrie 48.

În măsura în care cele două aspecte pot fi analizate separat, mai degrabă propria supraviețuire o preocupa mai mult decât seducția. După cum o demonstraseră cu vârf şi îndesat sfetnicii fratelui ei, miza era să îi intre în grații lui Caesar. Pentru Cleopatra era absolut necesar să se alieze cu el, şi nu cu binefăcătorul familiei, pe a cărui campanie aceasta o susținuse şi al cărui cap se descompunea pe o plajă la Mediterană. În aceste condiții, nu avea motive să îşi închipuie că Caesar ar fi înclinat în favoarea ei. Din punctul lui de vedere, era mai bine să mizeze pe un rege tânăr care avea sub conducerea sa o armată, precum şi încrederea locuitorilor Alexandriei. Ptolemeu avea însă mâinile pătate cu sângele lui Pompei; probabil că Caesar a estimat că ar fi fost mai dezavantajos pentru el să se alieze cu ucigaşii concetățeanului său decât să sprijine o regină detronată şi neajutorată. Acesta înțelesese de mult că „toată lumea lucrează cu mai mare zel împotriva duşmanilor săi decât colaborează cu propriii prieteni“[17]. Cel puțin la început, Cleopatra poate că şi-a datorat viața mai degrabă

dezaprobării lui Caesar față de fratele ei şi antipatiei manifestată de acesta față de sfetnicii lui Ptolemeu – nu prea păreau genul de oameni cu care puteai face afaceri cinstite – decât propriului farmec. A avut şi noroc. După cum sublinia un cronicar, este posibil ca altcineva să-i fi negociat viața în schimbul vieții lui Pompei. Caesar a fi putut la fel de bine să îi reteze capul.[18]

În general, comandantul roman avea o fire blândă. Era în stare să omoare zeci de mii de oameni, dar în egală măsură era celebru pentru actele sale de clemență, chiar şi față de duşmanii săi de moarte, uneori chiar de două ori față de aceeaşi persoană. „Cel mai mult îi plăcea“, povesteşte unul dintre generalii săi, „să îi ierte pe cei care îi cereau îndurare.“[19] O petiționară curajoasă, regală și elocventă a ajuns cu siguranță prima pe lista sa. Caesar mai avea un motiv să accepte rugămințile acesteia: în tinerețe, fusese la rândul lui fugar. Şi el luase decizii politice care îl costaseră scump. Chiar dacă la vremea respectivă părea firească decizia de a o primi pe Cleopatra, aceasta a condus ulterior la una dintre cele mai mari evadări din timpul domniei lui Caesar. Când a cunoscut-o pe Cleopatra, aceasta se lupta pentru propria viață. Înainte de sfârșitul toamnei ambii aveau să o facă. În următoarele luni Caesar a fost atacat de un duşman ingenios şi dornic să îi ofere pentru prima dată ocazia de a afla cum este să fii în defensivă, într-un oraş pe care nu îl cunoştea şi în care era dominat numeric. Cu siguranță că Ptolemeu şi locuitorii Alexandriei merită respect pentru că și-au dat seama de faptul că – după ce fuseseră blocați vreme de şase luni în spatele unor baricade ridicate în grabă – veteranul general cu început de chelie şi tânăra regină deveniseră aliați apropiați, atât de apropiați încât la începutul lui noiembrie Cleopatra şi-a dat seama că este însărcinată.

Se spune că în spatele unei mari averi se ascunde o nelegiuire; Ptolemeii erau incredibil de bogați. Nu erau urmaşii faraonilor egipteni cărora le luaseră locul, ci ai macedonenilor bătăioşi şi obişnuiți cu viața grea (condițiile geografice dure fac oameni duri, spusese deja Herodot) care ni l-au dat pe Alexandru. În câteva luni de la moartea lui Alexandru, Ptolemeu – cel mai inventiv dintre generalii săi, degustătorul său oficial, confidentul din copilărie şi, potrivit unor surse, o rudă îndepărtată – revendicase Egiptul. Într-o demonstrație timpurie a talentului familiei la arta dramatică, Ptolemeu răpise trupul lui Alexandru cel Mare. Acesta fusese trimis în Macedonia. Nu era mult mai util, se gândise tânărul Ptolemeu, să

urmărească cortegiul funerar în Egipt și, în cele din urmă, în Alexandria, oraş care fusese fondat de marele om cu numai câteva decenii înainte? De acolo fusese redirecționat, pentru a fi expus într-un sarcofag de aur în centrul oraşului[20], o relicvă, un talisman, un ajutor pentru recrutări, o poliță de asigurare. (Până în anii copilăriei Cleopatrei sarcofagul fusese din alabastru sau din sticlă. Fiind strâmtorat financiar, străunchiul său vânduse sarcofagul original în schimbul unei armate. Și plătise acest schimb cu propria viață.)

Legitimitatea dinastiei Ptolemeilor avea să se bazeze pe legătura fragilă cu cel mai mediatizat erou din lumea antică, cel cu care se comparau toți aspiranții la tron, în a cărui capă se înfăşurase Pompei, ale cărui fapte eroice se zicea că îl făcuseră pe Caesar să plângă de frustrare. Cultul său era răspândit peste tot. Alexandru a jucat un rol important atât în imaginația Ptolemeilor, cât şi în cea a romanilor. În multe case egiptene erau expuse statuile lui[21]. Printre numeroasele poveşti create în jurul său – iar istoria secolului I a fost atât de schimbătoare – circula una potrivit căreia Alexandru descindea dintr-un vrăjitor egiptean. Nu după mult timp s-a ajuns să se spună că se înrudea cu familia regală; la fel ca toți ariviştii care se respectă, Ptolemeii aveau darul de a recrea istoria.**** Fără să renunțe la moştenirea lor macedoneană, fondatorii dinastiei şi-au cumpărat un trecut care le conferea legitimitate, echivalentul antic al livrării prin poştă a unui blazon. Era adevărat că Ptolemeu era descendentul aristocrației macedonene, ceea ce echivala cu foarte multe pretenții. Drept urmare, nimeni din Egipt nu o considera pe Cleopatra egipteancă. În schimb, ea se trăgea dintr-un şir de regine macedonene răzbunătoare, uneltitoare, şirete, uneori instabile mintal, şir care o includea pe Olimpia, din secolul al IV-lea, a cărei singură contribuție importantă la istoria omenirii fusese fiul său Alexandru cel Mare. Restul reprezentaseră doar atrocități.

În afara Egiptului, Ptolemeii susțineau povestea legată de Alexandru cel Mare, în țară legitimitatea lor provenea dintr-o născocită legătură a acestora cu faraonii. Astfel justificau ei căsătoriile între frați, care erau considerate drept un obicei egiptean. În cadrul aristocrației macedonene existau numeroase cazuri de ucidere a surorilor, nu şi de căsătorii cu acestea. Nici nu exista un cuvânt grecesc care să însemne „incest". Ptolemeii au exagerat până la extrem cu acest obicei. Dintre cele în jur de 15 căsătorii între rude, cel puțin zece erau căsătorii între frate şi soră. Alți doi Ptolemei s-au

căsătorit cu nepoate sau verişoare. Este posibil să o fi făcut din motive de simplificare a lucrurilor; endogamia reducea atât numărul pretendenților la tron, cât şi pe cel al enervantelor rude prin alianță. Elimina problema găsirii unei soții potrivite dintr-o țară străină. Întărea, de asemenea, în mod clar cultul familiei, împreună cu statutul solemn şi exclusiv al Ptolemeilor. Dacă împrejurările făceau endogamia atrăgătoare, apelul la divin – alt element al pedigriului inventat – o făceau acceptabilă. Şi zeii egipteni, şi cei greci se căsătoriseră cu frați şi surori, deşi se poate argumenta că Zeus şi Hera nu erau cele mai bune modele de urmat.

Această practică nu a produs handicapuri fizice, însă a dat naștere mai degrabă unei tufe diforme decât unui arbore genealogic. Dacă părinții Cleopatrei erau frate şi soră buni, după cum se pare, atunci ea a avut un singur rând de bunici. Cuplul respectiv, întâmplător, erau unchi şi nepoată. Iar dacă te măritai cu propriul unchi, după cum a fost cazul bunicii Cleopatrei, tatăl îți era totodată și cumnat. În timp ce consangvinizarea avea drept scop stabilizarea familiei, cea de față a avut un efect paradoxal. Succesiunea la tron a devenit o criză continuă pentru Ptolemei, care au accentuat-o cu otrăvuri şi pumnale. Endogamia le-a consolidat bogăția şi puterea, dar a dat o nouă conotație rivalității dintre frați şi surori, cu atât mai remarcabilă în rândul rudelor care frecvent îşi adăugau la titluri epitete cu rezonanță binefăcătoare. (Din punct de vedere oficial, Cleopatra şi fratele său de care fugea ca să îşi salveze viața erau Theoi Neoi Philadelphoi, adică „Noi Zei şi Frați Iubitori".) Rar găseai un membru de familie care să nu-şi fi lichidat o rudă sau două, lucru valabil inclusiv pentru Cleopatra a VII-a. Ptolemeu I s-a însurat cu sora sa vitregă, care a conspirat împotriva lui împreună cu fiii ei, doi dintre aceştia fiind omorâți de el. Fiind prima care fusese adorată ca zeiță în timpul vieții, aceasta a reușit să conducă într-o epocă de aur a istoriei Ptolemeilor[22]. Şi aici a existat un efect nedorit al căsătoriei între frați: de bine, de rău, a crescut valoarea prințeselor din dinastia Ptolemeilor. Fiind egale cu frații lor din toate punctele de vedere, predecesoarele Cleopatrei erau conştiente de propria valoare. Ieşeau tot mai mult în evidență. Ptolemeii nu i-au ajutat prea mult pe viitorii istorici în materie de nume; toate personajele feminine regale se numeau Arsinoe, Berenice sau Cleopatra. Este mai uşor să le ții minte după fărădelegile lor sinistre decât după nume, deşi tradiția s-a dovedit de neschimbat în ambele privințe: diverse Cleopatre, Berenice şi Arsinoe şi-au

otrăvit soții, şi-au ucis frații şi au scos în afara legii orice referire la propriile mame – după care au dedicat memoriei rudelor respective splendide monumente.

De-a lungul multor generații familia s-a complăcut în ceea ce a fost numit „o orgie de jafuri şi omoruri“[23], sinistră chiar şi după criteriile pitoreşti ale macedonenilor. Nu era uşor să te faci remarcat într-un asemenea clan, însă Ptolemeu al IV-lea a reuşit să o facă, când imperiul era la apogeu. La sfârşitul secolului al III-lea el şi-a ucis unchiul, fratele şi mama. Curtenii l-au scutit de la a-şi otrăvi soția făcând ei înşişi acest lucru, imediat ce aceasta i-a dăruit un moştenitor. Mai mereu mamele trimiteau trupe împotriva propriilor fii. Surorile porneau războaie împotriva propriilor frați. Străbunica Cleopatrei a purtat un război împotriva părinților şi un al doilea, împotriva copiilor săi. Cel mai mult au avut de suferit autorii inscripțiilor de pe monumente, care se confruntau cu inaugurări şi asasinate aproape simultane şi cu problema controversată a datelor, pentru că la începutul fiecărui nou regim începea un nou calendar, ocazie cu care noul conducător îşi schimba şi titlul. Subiectul multor inscripții cu hieroglife se întrerupea la jumătate, odată cu încheierea disputelor dinastice. Odinioară, mama lui Berenice a II-a i-a luat fiicei sale soțul de origine străină, motiv pentru care Berenice, în dubla sa calitate, a pus la cale uciderea acestuia. (La rândul ei, a avut parte de acelaşi sfârşit.) La fel de remarcabilă în rândul femeilor a fost şi sora bunicii Cleopatrei, Cleopatra a III-a, regină în secolul al II-lea. A fost şi soția, şi nepoata lui Ptolemeu al VIII-lea. Acesta a violat-o când era adolescentă, pe când era însurat cu mama ei. Cei doi s-au certat; Ptolemeu l-a omorât pe fiul lor în vârstă de 14 ani, l-a tăiat în bucăți şi a trimis un cufăr cu mădularele mutilate ale acestuia la porțile palatului în ajunul zilei ei de naştere. Aceasta s-a răzbunat expunând în public părțile corpului. Locuitorii Alexandriei au înnebunit de furie. Însă ceea ce a urmat este şi mai uluitor. La ceva mai mult de un deceniu distanță, cuplul s-a împăcat. Vreme de opt ani Ptolemeu al VIII-lea a domnit cu două regine, o mamă războinică şi fiica sa.*****

După un timp, măcelul a început să pară aproape predestinat. Unchiul Cleopatrei şi-a ucis soția, eliminându-şi astfel mama vitregă (şi soră vitregă). Din păcate, a făcut acest lucru fără să îşi dea seama că, dintre ei doi, ea era cea mai populară. A fost linşat de o mulțime furioasă după numai 18 zile petrecute pe tron. Ceea ce, după o adevărată orgie care a durat

două secole, a pus capăt legitimilor Ptolemei, în anul 80 î.Hr. Pentru că zorii unei Rome în plină ascensiune se întrezăreau deja, era nevoie cât mai curând de găsirea unui succesor la tron. Tatăl Cleopatrei, Ptolemeu al XII-lea, a fost chemat din Siria, unde fusese trimis cu 23 de ani înainte pentru propria siguranță. Nu este clar dacă fusese crescut ca să conducă țara, însă era evident că era singura variantă viabilă. Pentru a-şi consolida statutul şi legătura cu Alexandru cel Mare, acesta și-a atribuit titlul de „Noul Dionysos". Pentru locuitorii Alexandriei – pentru care conta legitimitatea, în ciuda seriei nebuneşti de pedigriuri total inventate – el avea unul dintre următoarele două nume. Tatăl Cleopatrei era fie „bastardul", fie „Auletes"[24], cântărețul la flaut, după instrumentul asemănător oboiului la care îi plăcea să cânte. Față de acesta avea la fel de multă afecțiune pe cât talent, din păcate însă și-a irosit înclinațiile muzicale cu prostituate de cea mai joasă speță. Mult îndrăgitele sale întreceri muzicale nu l-au împiedicat să continue băile de sânge din tradiția familiei, însă numai pentru că, trebuie să precizăm, nu a prea avut de ales în condițiile date. (A fost scutit de corvoada de a-şi ucide mama, pentru că aceasta nu era de viță regală. Era probabil o curteană macedoneană.) În orice caz, Auletes avea să se confrunte cu probleme mai mari decât intervenția rudelor.

Tânăra care se ascundea împreună cu Iulius Caesar în palatul asediat din Alexandria nu era, astfel, nici egipteancă, nici faraoană din punct de vedere istoric, nici neapărat rudă cu Alexandru cel Mare, nici măcar Ptolemee get-beget, deşi era, în măsura în care putem să fim siguri, o aristocrată cât se poate de macedoneană. Numele, la fel ca moştenirea sa, era întru totul macedonean; „Cleopatra" înseamnă în greacă „Gloria Patriei Sale".****** Nu era nici măcar Cleopatra a VII-a, după cum avea să rămână în istorie. Ținând cont de trecutul chinuit al familiei sale, era firesc să se fi pierdut la un moment dat şirul.

Trecutul ciudat şi groaznic al Ptolemeilor nu trebuie să ascundă două lucruri. Dacă toate Berenicele şi Arsinoele au fost la fel de vicioase ca soții şi frații lor, asta se datora în mare măsură faptului că erau extraordinar de puternice. (În mod tradițional, acestea ocupau locul secund după soții şi frații lor, tradiție pe care însă Cleopatra a ignorat-o.) Chiar şi fără ca mama ei să fi fost regină, Cleopatra avea drept exemplu multe înaintaşe care construiseră temple, flote, conduseseră campanii militare şi, împreună cu consorții lor, domniseră în Egipt. Fără îndoială că ea a avut mai multe

modele feminine de urmat decât celelalte regine de-a lungul istoriei. Nu este clar dacă acest lucru era urmare a epuizării generale a liniei masculine a familiei, după cum s-a susținut. La fel de bine s-ar putea crede că şi lista femeilor fusese epuizată. Însă personalitățile remarcabile din generațiile imediat dinaintea Cleopatrei au fost – în privința viziunii, a ambiției, a intelectului – în general femei.

În plus, Cleopatra a ajuns la vârsta majoratului într-o țară în care rolul femeilor era cu totul aparte. Cu mult înaintea ei şi cu multe secole înainte de sosirea Ptolemeilor, egiptencele se bucurau de dreptul de a decide cu privire la propriile căsătorii. De-a lungul timpului libertățile acestora au sporit, atingând un grad fără precedent în lumea antică. Aveau drepturi egale la moştenire şi dețineau dreptul de proprietate în mod independent. Femeile măritate nu erau supuse controlului soților lor. Aveau dreptul să divorțeze şi dreptul la întreținere după divorț. Până la restituirea dotei fostei soții, aceasta avea dreptul să locuiască unde dorea[25]. Îşi păstra averea; aceasta nu era tocată de un soț cheltuitor. Legea era de partea soției şi a copiilor dacă soțul acționa contrar intereselor acestora. Romanii se minunau de faptul că în Egipt fetițele nu erau lăsate să moară; romanii erau obligați să îşi crească doar prima fiică. Egiptencele se măritau mai târziu decât vecinele lor, numai circa jumătate dintre ele făcând-o la vârsta Cleopatrei. Împrumutau bani şi conduceau şlepuri. Lucrau ca preotese la templele locale. Intentau procese şi angajau flautişti. Ca soții, văduve sau femei divorțate, dețineau în proprietate podgorii, vinării, plantații de papirus, vapoare, afaceri cu parfum, unelte de măcinat, sclavi, case, cămile. Aproape o treime din Egiptul ptolemeic era probabil deținut de femei.[26]

Aceste practici dăduseră atât de mult peste cap ordinea firească a lucrurilor încât îi uimeau pe străini. Totodată, păreau să întregească imaginea unei țări al cărei minunat râu dătător de viață curgea în sens invers, de la sud la nord, delimitând Egiptul de Sus în sud şi Egiptul de Jos în nord. Mai mult decât atât, Nilul sfida legile naturii umflându-se vara şi scăzând iarna; egiptenii adunau recolta în aprilie şi semănau în noiembrie. Până şi cultivarea plantelor se făcea invers: mai întâi egiptenii însămânțau, apoi arau ca să acopere semințele cu pământ sfărâmat. Toate acesteau erau fireşti într-un gen de regat absurd în care aluatul se frământa cu picioarele şi în care se scria de la dreapta la stânga. Nu e de mirare că Herodot spusese, într-o relatare pe care Cleopatra probabil că o ştia bine, că egiptencele se

aventurau la piață, în timp ce bărbații rămâneau acasă ca să lucreze la gherghef. Avem numeroase mărturii legate de simțul umorului Cleopatrei; aceasta era isteață şi poznaşă. Nu avem motive să ne îndoim de cum a interpretat ea o altă afirmație a lui Herodot potrivit căreia Egiptul era o țară în care „femeile urinează din picioare, iar bărbații, aşezați“.

Într-o altă relatare a sa, Herodot avusese perfectă dreptate. „Nici o altă țară nu deține atâtea minuni, nici nu are un număr atât de mare de lucrări care nu pot fi explicate“[27], se mirase acesta. Cu mult înaintea Ptolemeilor, Egiptul îşi exercitase farmecul asupra întregii lumi. Se mândrea cu o civilizație antică, cu un număr impresionant de excentricități, cu monumente de dimensiuni impresionante, cu două dintre cele şapte minuni ale lumii antice. (Capacitatea de a crea minuni poate că a fost mai mare în epoca Cleopatrei, însă şi piramidele erau mai înalte, cu nouă metri și jumătate.) Iar în pauzele dintre măceluri, cu precădere în secolul al II-lea şi înainte ca dinastia să înceapă să se clatine sub greutatea propriei desfrânări, Ptolemeii îndepliniseră planurile lui Alexandru cel Mare, realizând în delta Nilului o minune de oraş, unul la fel de atrăgător și de elevat pe cât fuseseră de neciopliți fondatorii săi. Privită de la distanță, Alexandria strălucea într-o revărsare somptuoasă de marmură lucioasă, dominată de sus de far. Conturul său renumit a fost reprodus pe lămpi, mozaicuri, olane. Arhitectura oraşului denota etosul compus dintr-un ansamblu colorat de culturi. În acest cel mai mare port la Mediterana, frunzele de papirus decorau vîrfurile coloanelor ionice. Sfincşi şi şoimi uriaşi încadrau aleile care duceau spre templele greceşti. Zei-crocodili îmbrăcați în veșminte romane decorau mormintele dorice. „Construită în cea mai rafinată formă din lume“[28], Alexandria străjuia tărâmul plin de bogății legendare şi de ființe fantastice, preferata enigmă a lumii romane. Un barbat ca Iulius Caesar, care deşi călătorise foarte mult nu fusese niciodată în Egipt, probabil că rar fusese atât de surprins de o femeie precum tânăra ageră la minte care ieşise dintr-un sac.

S-a născut în anul 69 î.Hr., fiind a doua fiică din trei. După ea s-au născut doi frați, Cleopatra căsătorindu-se pe rând cu fiecare dintre ei, pentru scurt timp. Nu era tocmai momentul cel mai bun ca să te naşti un Ptolemeu, secolul I fiind probabil unul dintre cele mai nefavorabile. Toți cei cinci frați au avut parte de morți violente. Dintre ei, Cleopatra se remarcă prin faptul că şi-a decis singură împrejurările decesului, o realizare deloc măruntă şi,

potrivit mentalității romane, un succes cu anumită greutate. Simplul fapt că era încă în viață la sosirea lui Caesar este o dovadă a caracterului său. Este clar că aceasta conspira de un an şi mai bine, într-un mod mai energic în ultimele luni şi aproape continuu în ultimele săptămâni ale verii. Un fapt la fel de semnificativ este acela că le-a supraviețuit fraților săi cu zeci de ani. Nici unul dintre frații şi surorile sale nu au depăşit vârsta adolescenței.

Nu avem nici un indiciu legat de mama Cleopatrei[29], aceasta dispărând din peisaj în primii ani ai copilăriei Cleopatrei şi murind înainte ca fiica sa să împlinească 12 ani. Nu se cunoaște dacă fiica ei a ştiut mai multe decât noi despre ea. Pare să fi fost un caz rar de femeie din dinastia Ptolemeilor care a preferat să stea departe de melodrama familiei.******* Cleopatra a V-a Tryphaena era în orice caz mai tânără cu câteva zeci de ani decât Auletes, fratele sau fratele său vitreg; cei doi s-au căsătorit la scurt timp după urcarea la tron a lui Auletes. Faptul că mătuşa acestuia i-a contestat dreptul la tron[30] – a mers până acolo încât s-a dus la Roma ca să facă presiuni împotriva lui – nu are o prea mare importanță, ținând seama de intrigile din sânul familiei. Totuşi acest fapt este un indiciu pentru instinctele politice ale acesteia. Mulți consideră că Auletes părea mai interesat de artă decât de guvernare. Deşi a condus vreme de 22 de ani, cu o singură întrerupere, el a rămas în memoria colectivă ca fiind faraonul care cânta la flaut în timp ce Egiptul se prăbuşea.

Despre copilăria lui Caesar nu avem aproape nici o informație, însă Cleopatra îl întrece: despre a ei nu avem nici cea mai vagă idee. Dacă astăzi casa în care ea şi-a petrecut copilăria nu s-ar afla la o adâncime de șase metri sub apă sau dacă ar fi fost mai îndurătoare clima Alexandriei cu papirusurile antice, este puțin probabil că am şti mai multe. Copilăria nu era ceva extraordinar în lumea antică, în care soarta şi pedigriul să joace un important rol formativ. Personajele antice apăreau cu educația complet încheiată. Putem să presupunem fără riscul de a ne înşela că Cleopatra s-a născut în palatul din Alexandria, că o doică a avut grijă de ea, că o servitoare i-a mestecat la început mâncarea băgându-i-o în gurița fără dinți, că în copilărie nu a gustat nimic înainte de a fi fost verificat să nu fie otrăvit, că printre prietenii săi de joacă se număra un cârd de copii cu sânge nobil, considerați „frați de lapte“ şi al căror destin era să devină anturaj regal. Chiar şi când fugea pe aleile cu colonade ale palatului, trecând pe lângă fântânile şi heleşteele sale sau prin pădurile luxuriante şi prin grădina

zoologică – înainte Ptolemeii avuseseră girafe, rinoceri, urşi, un piton de 14 metri[31] – aceasta era înconjurată de un întreg alai. Încă de la o vârstă fragedă ea se simțea în largul ei printre politicieni, ambasadori, savanți, precum şi în mijlocul unei turme de funcționari judiciari îmbrăcați în robe purpurii. Se juca cu păpuşi din teracotă care locuiau în case de păpuşi, cu seturi de ceai şi cu mobilă miniaturală, cu zaruri şi cai de lemn şi cu oase de pui şi şoricei, deşi nu ştim ce făcea cu păpuşile sale şi dacă, la fel ca Indira Gandhi, le implica pe acestea în insurecții şi bătălii.

Împreună cu sora sa, Cleopatra era pregătită pentru tron; un Ptolemeu se pregătea pentru orice situație. Călătorea adesea pe Nil, pentru a merge la palatul familiei sale din portul oraşului Memphis, ca să participe la ceremonii religioase, care erau organizate meticulos, procesiuni opulente ale familiei, sfetnicilor şi personalului. Aflat la o distanță de 360 de kilometri în amonte pe fluviu, Memphis era un oraş sfânt, condus de preoți organizați ierarhic; se spunea că moartea constituia cea mai importantă preocupare a acestora[32]. Vaste catacombe cu mumii de animale se aflau sub oraş, o atracție pentru pelerinii care veneau să se roage şi să adune miniaturi de şoimi şi de crocodili mumificați de la tarabele cu suveniruri. În case acestea erau obiecte de venerație. Cu asemenea ocazii, Cleopatra era probabil îmbrăcată în haine de ceremonie, însă nu purta încă tradiționala coroană egipteană de pene, cu discul solar şi coarnele de vacă. Şi de la o vârstă fragedă s-a bucurat de cea mai bună educație posibilă în lumea elenistică, datorită celor mai talentați învățați, în cadrul a ceea ce era în mod incontestabil cel mai mare centru de educație existent: Biblioteca din Alexandria şi muzeul de pe lângă aceasta se aflau literalmente la doi paşi de casă, adică în curtea palatului. Învățații cei mai prestigioşi ai bibliotecii i-au fost profesori particulari, oamenii de ştiință de acolo fiindu-i doctori. Nu era nevoie să se deranjeze prea tare ca să facă rost de o rețetă, de un elogiu, de o jucărie mecanică, de o hartă.[33]

Este foarte posibil ca educația ei să o fi întrecut pe cea a tatălui – crescut în străinătate, în nord-estul Asiei Mici – însă a fost probabil o educație tradițional grecească din toate punctele de vedere, aproape aceeaşi cu cea a lui Caesar, al cărui profesor studiase în Alexandria. Era o educație predominant literară. Literele erau importante în lumea greacă, unde erau folosite şi ca numere şi ca note muzicale. Cleopatra a învățat mai întâi să citească intonând alfabetul grecesc, apoi urmărind literele inscripționate de

profesorul său pe o tăbliță îngustă de lemn. Elevul care reuşea să facă acest lucru exersa apoi pe rânduri orizontale, apoi pe coloane, eventual în ordine inversă, şi în cele din urmă pe perechi de la fiecare capăt al alfabetului, cu litere mari şi apoi cu litere mici. Când Cleopatra a ajuns la silabe, a primit texte formate din cuvinte complicate şi greu de pronunțat. Cu cât erau mai ciudate, cu atât mai bune pentru studiu. Şirurile de versuri fără rimă care au urmat erau la fel de misterioase; se pare că învățătura se baza pe faptul că elevul care reușea să le descifreze putea apoi să descifreze orice. Au urmat maximele şi versurile, care aveau ca surse fabulele şi legendele. Elevului i se putea cere să redea cu propriile cuvinte o poveste a lui Esop, în forma cea mai simplă, iar apoi să o recite cu emfază. Mai târziu au urmat interpretări mai complexe. Poate că a scris punându-se în locul lui Ahile, înainte de a fi ucis, sau poate că a avut ca temă să povestească în propriile cuvinte o piesă de Euripide. Lecțiile nu erau deloc uşoare şi nici nu se dorea să fie. Învățătura era tratată cu seriozitate, presupunând exerciții nesfârşite, reguli nenumărate, mult timp. Nu aveau liber la sfârşitul săptămânii; se studia tot timpul cu excepția zilelor de sărbătoare, care în Alexandria erau, din fericire, foarte dese. De două ori pe lună se întrerupeau toate activitățile pentru a-l sărbători pe Apolo. Disciplina era strictă. „Tinerii au urechile la spate; ascultă doar când sunt bătuți“, scrie într-un papirus vechi. Adagiului respectiv dramaturgul Menandru i-a adăugat cauza şi efectul: „Fără bătaie nu există educație“[34]. Generații întregi de elevi au gravat conştiincios această propoziție în centrul de ceară roşie al plăcuțelor lor de lemn cu stilusuri de fildeş.

Chiar înainte de a trece la propoziții, chiar înainte de a învăța să citească, a început marea ei dragoste față de Homer. „Homer nu a fost om, ci zeu“ se număra printe primele lecții de caligrafie, la fel ca şi primele cânturi din Iliada. Nici un alt text nu a influențat universul Cleopatrei într-o asemenea măsură. Într-o epocă înnebunită după istorie şi măsurată în glorie, opera lui Homer constituia Biblia zilei. Acesta era „prințul literaturii“[35]; cele 15 693 de versuri ale sale ofereau cadrul moral, politic şi religios, faptele glorioase şi principiile călăuzitoare, atlasul intelectual şi busola morală. Persoanele educate îl citau, îi parafrazau, făceau referire la el. Este cât se poate de corect să spunem că tinerii precum Cleopatra erau – după cum zicea cineva care aproape că i-a fost contemporan – „hrăniți cu învățămintele lui Homer şi înfăşați în versurile sale“[36]. Se credea că Alexandru cel Mare dormea

mereu cu un exemplar al lui Homer sub pernă; orice grec cultivat, inclusiv Cleopatra, putea să recite pe de rost un fragment din Iliada sau din Odiseea. Prima operă era mai cunoscută în Egipt în epoca Cleopatrei – probabil că povestea părea mai credibilă într-o asemenea perioadă frământată – dar încă de la o vârstă fragedă probabil că aceasta învățase din literatură ceea ce avea să descopere la vârsta de 21 de ani din propria experiență: uneori te simțeai gata de luptă, iar alteori nu-ți doreai decât să te duci acasă.

La nivelul primar, învățarea începea cu liste de cuvinte, de zei, eroi, ape. Urmau subiecte mai complicate. Ce cântec au cântat sirenele? A fost loială Penelopa? Cine a fost mama lui Hector? Genealogiile încurcate ale zeilor sigur nu i-au dat bătaie de cap unei prințese din dinastia Ptolemeilor, al cărei trecut le eclipsa şi cu care se intersecta; pentru Cleopatra limita dintre uman şi divin era relativă. (Lecțiile din clasă s-au contopit din nou cu povestea sa personală când a studiat despre Alexandru, cel de-al doilea erou ca importanță al lecțiilor. Cu siguranță, Cleopatra îi ştia povestea în amănunt, după cum ştia toate faptele eroice ale strămoşilor săi Ptolemei.) Primele întrebări trebuie să fi fost simple clișee, mintea reținând atunci mai mult. Memorarea juca un rol esențial. Care zei au ajutat pe cine? Care a fost traseul lui Ulise? Probabil că mintea Cleopatrei era plină de acest tip de informații; însemnau erudiție pe vremea sa. Şi nu era uşor să le eviți. În anturajul regal se aflau filosofi, oratori şi matematicieni, care erau totodată mentori şi servitori, tovarăşi intelectuali şi sfetnici de încredere.

Homer, care reprezenta etalonul de aur, era urmat de o întreagă listă literară. În mod clar zglobiile piese locale ale lui Menandru erau preferatele clasei, deşi este la fel de clar că dramaturgul comic avea să fie mai puțin citit ulterior. Cleopatra ştia fabulele lui Esop, după cum îi citise și pe Herodot şi pe Tucidide. Citea mai mult poezie decât proză, deşi este posibil să fi știut textele cunoscute astăzi drept Ecleziastul şi Macabei – Cartea I. Dintre dramaturgi, Euripide era recunoscut drept favorit, potrivindu-se în mod subtil epocii respective, cu seria sa de femei vinovate de faptul că reprezentau constant creierul acțiunii. Sigur ştia diverse scene pe de rost. Eschil şi Sofocle, Hesiod, Pindar şi Sappho, probabil că toți aceştia îi erau cunoscuți Cleopatrei şi suitei de fete de viță nobilă care o însoțeau. În cazul ei, la fel ca şi în cel al lui Caesar, ceea ce nu era grecesc nu prea primea atenție. Probabil că şi istoria Egiptului a învățat-o din trei texte greceşti. Câteva lecții de aritmetică, de geometrie, de muzică şi de astrologie şi

astronomie (acestea două din urmă nedeosebindu-se prea mult) i-au însoțit studiile literare – Cleopatra cunoştea care este diferența dintre o stea şi o constelație şi probabil că ştia să cânte puțin la liră – însă toate erau mai puțin importante decât literatura. Nici măcar Euclid nu a putut să îi răspundă elevului care l-a întrebat la ce ar putea folosi geometria.

Cleopatra nu a abordat de una singură nici unul dintre textele respective. Citea cu voce tare sau îi citeau profesorii sau servitorii. Nu obişnuiau să citească în gând nici în public, nici în particular. (Un sul de papirus de 20 de pagini era şi greu de mânuit, şi fragil. Cititul presupunea foarte mult folosirea a două mâini: țineai sulul cu mâna dreaptă şi înfăşurai porțiunea folosită cu mâna stângă.) Fie un grămătic, fie un servitor a ajutat-o să descifreze primele propoziții, o sarcină dificilă într-o limbă transcrisă fără pauze între cuvinte, fără punctuație sau paragrafe. Pe bună dreptate, descifrarea unui text era considerată drept o mare realizare, cu atât mai mult cu cât trebuia să o faci cu vervă şi expresivitate, pronunțând cu atenție şi cu gesturi sugestive. La vârsta de 13 sau 14 ani, Cleopatra a trecut la studiul retoricii sau al vorbitului în public – precum şi la filosofie, cea mai mare şi puternică artă, după cum o va demonstra profesorul fratelui său la sosirea lui Pompei. Este posibil ca Theodotus să fi fost la un moment dat şi profesorul Cleopatrei. Aceasta a avut sigur un profesor loial, cel mai probabil un eunuc.

Profesorul de retorică a făcut adevărate minuni. Deşi nu un lucru obligatoriu în privința fetelor, cultura Cleopatrei era axată pe discursul public, punând mare preț pe dozarea argumentelor, pe puterea de convingere şi pe spiritul combativ. Se declama folosind un vocabular codificat şi un întreg arsenal de gesturi într-un fel de combinație de reguli ale poeziei şi de reguli ale dezbaterii parlamentare. Cleopatra a învățat să îşi organizeze cu precizie gândurile, să şi le exprime în mod artistic, să le prezinte cu grație. Conținutul nu era mai puțin important decât forma, „pentru că după cum rațiunea reprezintă gloria omului, la fel lampa rațiunii este elocvența“[37], remarca Cicero. Cu fruntea sus, cu ochii strălucind, cu vocea atent strunită, ea stăpânea elogiile, reproşurile, comparațiile. Într-un limbaj concis şi viguros, făcând apel la o mulțime de anecdote şi de aluzii, învățase cu siguranță să discute despre o întreagă serie de subiecte: De ce Cupidon este descris ca un băiețel înaripat şi cu săgeți? Este mai bună viața la oraş sau cea de la țară? Providența conduce lumea? Ce ai fi spus dacă erai

Medeea pe punctul de a-şi omorî copiii? Întrebările erau tot timpul aceleaşi, dar probabil că răspunsurile erau diferite. Anumite chestiuni – „Este corect să îți omori mama dacă aceasta ți-a omorât tatăl?“, de exemplu – probabil că erau abordate diferit acasă la Cleopatra decât în alte părți. Dar, în ciuda stereotipiei, istoria se transforma repede în exerciții. În curând elevii aveau să dezbată dacă Caesar ar fi trebuit să îl pedepsească pe Theodotus, cel care inventase expresia „morții nu muşcă“. Uciderea lui Pompei a fost de fapt un cadou pentru Caesar?[38] Cum rămânea cu problema onoarei? Ar fi trebuit Caesar să îl ucidă pe sfetnicul lui Ptolemeu ca să îl răzbune pe Pompei sau un asemenea fapt ar fi însemnat că Pompei nu meritase să moară?********
Ar fi fost înțelept un război cu Egiptul într-o astfel de perioadă?

Aceste dezbateri necesitau o anumită coregrafie strictă. Cleopatra învățase când să respire, când să facă pauze, când să gesticuleze, când să amplifice ritmul, când să îşi coboare sau să îşi ridice vocea. Trebuia să stea dreaptă. Nu trebuia să se joace cu degetele. Presupunând că materia primă nu avea puncte slabe, era genul de educație care garanta să producă o vorbitoare vivace şi convingătoare, precum şi o vorbitoare cu mari şanse de a-şi etala mintea ageră şi istețimea atât în societate, cât şi în fața unui judecător. „Arta vorbirii“[39], avea să se spună mai târziu, „are la bază multă muncă, studiu continuu, diverse tipuri de exerciții, profundă înțelepciune şi un spirit strategic imbatabil“. (În alte ocazii se spunea că acest mod istovitor de învățare se regăsea în egală măsură la curte, pe scenă sau în aberațiile nebunilor.)

Cleopatra se apropia de sfârşitul studiilor exact când tatăl său a fost învins de o boală necruțătoare, la vârsta de 51 de ani. Într-o ceremonie solemnă condusă de marele preot al Egiptului, ea şi fratele său au preluat tronul, probabil la sfârşitul primăverii. Dacă ceremonia a respectat tradiția, aceasta a avut loc la Memphis, capitala spirituală a Egiptului, unde un drum pavat, cu sfincşi de o parte şi de alta, ducea printre dunele de nisip la templul principal, cu ale sale pantere şi lei de calcar, capele greceşti şi egiptene, vopsite în culori strălucitoare şi cu stindarde impresionante în vârf. Printre nori de tămâie, Cleopatrei i s-au pus pe frunte coroanele Egiptului de Sus şi Egiptului de Jos de către un preot îmbrăcat în veşminte lungi de in şi cu o blană de panteră pe umeri. A depus jurământul în sanctuar, în egipteană; și abia atunci i s-a aşezat pe frunte diadema. Noua regină avea 18 ani, iar Ptolemeu al XIII-lea era cu opt ani mai tânăr decât ea. În general, era o

epocă precoce. Alexandru cel Mare devenise general la 16 ani şi stăpânul lumii, la 20 de ani. Şi, după cum avea să se remarce ulterior în legătură cu Cleopatra, „unele femei sunt mai tinere la 70 de ani decât majoritatea femeilor la 17“[40].

Este lesne de înțeles cum s-a descurcat. Era o cultură orală. Cleopatra se pricepea la vorbe. Până şi denigratorii ei au apreciat-o pentru măiestria sa verbală. Alături de „ochii ei sclipitori“[41], îi sunt lăudate întotdeauna elocvența şi farmecul. Avea un talent natural de a declama, cu o voce bogată şi catifelată, fiind o prezență care se impunea şi cu darul de a lăuda şi de a se adapta auditoriului. Din acest punct de vedere, ea avea unele avantaje față de Caesar. Oricât de mult aparținea Alexandria lumii greceşti, aceasta se afla întâmplător în Africa. Pe vremea aceea se afla în Egipt, fără să îi aparțină acestuia. A călători dintr-unul dintre acele locuri în celălalt semăna cu a călători astăzi din Manhattan în America, deşi în Antichitate schimbai și limba. De la bun început Cleopatra a fost obişnuită să jongleze cu două publicuri. Familia sa conducea o țară care impresiona chiar şi lumea antică prin vechimea sa. Limba sa era cea mai veche dintre limbile cunoscute. Limba aceea era şi formală, şi grosolană, cu o scriere grea. (Scrierea era demotică. Hieroglifele se foloseau numai cu ocazia ceremoniilor; chiar şi oamenii cu carte le înțelegeau doar în parte. Este puțin probabil ca Cleopatra să fi fost în stare să le citească cu uşurință[42].) Era cu mult mai greu de învățat decât greaca, care devenise până în epoca Cleopatrei limba comerțului şi a administrației, şi care li se părea uşoară vorbitorilor de egipteană. În timp ce vorbitorii de egipteană învățau greaca, rar se aventura cineva în direcția opusă. Cu toate acestea, Cleopatra s-a dedicat studiului chinuitor al limbii egiptene. Se pune că a fost prima şi singura dintre Ptolemei care s-a încumetat să învețe limba celor 7 milioane de oameni[43] pe care i-a condus.

Această realizare a meritat din plin. În timp ce Ptolemeii dinaintea sa comandaseră armatele prin intermediul interpreților, Cleopatra comunica direct. Pentru cineva care recruta mercenari din rândul sirienilor şi al mezilor şi al tracilor, acesta era un avantaj deosebit, după cum era şi pentru cineva cu ambiții imperiale. Era şi un avantaj la nivel local, într-un oraş agitat, cu diversitate etnică, cosmopolit, în care se adunau imigranți din toată zona Mediteranei. Un contract din Alexandria putea să implice şapte naționalități diferite[44]. Nu era un lucru neobişnuit să vezi un călugăr budist

pe străzile oraşului, în care locuia cea mai mare comunitate de evrei din afara Iudeei, comunitate care reprezenta aproape un sfert din populația Alexandriei. Egiptul făcea comerț profitabil cu obiecte de lux cu India; mătăsuri lucioase, condimente, fildeş şi elefanți străbăteau Marea Roşie şi drumurile caravanelor. Cleopatra avea motive serioase să învețe mai ales limbile regiunii de coastă. Plutarh i-a atribuit nouă limbi cunoscute, printre care ebraica şi troglodita, un dialect egiptean care – dacă este să ne luăm după Herodot – „nu semăna cu limba nici unui alt neam; seamănă cu strigătul liliecilor“[45]. Modul în care o vorbea Cleopatra era evident mai suav. „Era o plăcere în sine să îi auzi sunetul vocii“, observa Plutarh, „cu care, precum un instrument cu multe corzi, putea trece de la o limbă la alta; astfel că erau puține națiile barbare cărora le răspundea prin interpret; celor mai multe li se adresa direct.“[46]

Plutarh nu face nici o referire la cunoştințele Cleopatrei de latină, limba Romei, care era puțin vorbită în Alexandria. Ambii oratori remarcabili, ea şi Caesar au comunicat cu siguranță într-o greacă foarte asemănătoare[47]. Însă diviziunea lingvistică arăta multe lucruri despre legătura în care se afla acum aceasta, precum şi despre moştenirea sa şi viitorul său. Cu o generație înainte, un bun roman ar fi evitat pe cât posibil greaca, mergând până acolo încât să pretindă că nu o cunoaşte. „Cu cât ajungi să vorbeşti mai bine greaca“, spunea o vorbă înțeleaptă, „cu atât devii mai ticălos.“[48] Era limba artei rafinate şi a moralității scăzute, dialectul manualelor sexuale[49], o limbă „cu propriile degete“[50]. Grecii vorbeau despre toate dezmățurile, remarca ulterior un savant, „inclusiv despre unele despre care nu se cuvine să vorbesc în clasă“[51].******** Generația lui Caesar, care îşi perfecționa educația în Grecia sau cu profesori care vorbeau greaca, stăpânea ambele limbi cu aceeaşi finețe, greaca – pe departe mai bogată, mai nuanțată, mai subtilă, mai dulce şi mai binevoitoare – oferind întotdeauna acel *mot juste*. Din perioada în care s-a născut Cleopatra, un roman educat stăpânea bine ambele limbi. La un moment dat a părut posibilă existența unui Orient şi a unui Occident care să vorbească greaca. Două decenii mai târziu Cleopatra avea să negocieze cu romanii, care nu îi vorbeau prea bine limba. Avea să îşi interpreteze scena finală în latină, pe care cu siguranță o vorbea cu accent străin.

Fiind un estet şi un patron al artelor sub conducerea căruia Alexandria s-a bucurat de începuturile renaşterii sale intelectuale, Auletes a avut grijă ca

fiica sa să primească o educație dintre cele mai alese. Cleopatra avea să ducă mai departe această tradiție angajând un profesor remarcabil pentru propria fiică. Nu era singura care făcea acest lucru. Deşi nu se poate spune că toate fetele studiau, acestea se duceau la şcoală, participau la concursuri de poezie, deveneau discipole. Câteva fiice de familii bune din secolul I – inclusiv cele care nu erau pregătite pentru tron – au studiat până la un nivel avansat, dacă nu chiar până la lecțiile de retorică. Fiica lui Pompei a avut un profesor bun şi îi recita tatălui său din Homer. Potrivit opiniei avizate a lui Cicero, propria fiică era „extrem de erudită“[52]. Mama lui Brutus era familiarizată, în egală măsură, cu poeții latini şi cu cei greci. Alexandria a dat un număr mare de matematiciene, doctorițe, pictorițe şi poete. Asta nu însemna că asemenea femei educate nu erau privite cu suspiciune. Ca întotdeauna, orice femeie educată era o femeie periculoasă. Însă în Egipt acest lucru constituia mai puțin un motiv de ruşine decât în alte părți.******** Frumoasa soție a lui Pompei, Cornelia, care se aflase la o distanță de doar câțiva metri când i-au retezat capul soțului său – țipase oripilată – avea o educație asemănătoare cu cea a Cleopatrei. Era „foarte educată, cânta bine la lăută şi ştia geometrie, şi fusese obişnuită să urmărească cu folos prelegeri de filosofie; şi toate acestea fără să devină câtuşi de puțin neprietenoasă sau pretențioasă, după cum se întâmplă uneori când tinerele urmează astfel de studii“.[54] Admirația era reținută, dar totuşi exista admirație. Cu privire la soția unui consul roman s-a admis, la scurt timp după ce Cleopatra i s-a prezentat lui Caesar în toamna aceea, faptul că, în ciuda talentelor sale periculoase, „era o femeie fără porniri răutăcioase; ştia să scrie versuri, jocuri de cuvinte şi să folosească un limbaj când modest, când tandru, când extravagant; pe scurt, deținea un grad înalt de inteligență şi de farmec“[55].

Astfel, Cleopatra îi era lui Caesar, într-un fel, profund familiară. Ea reprezenta şi o legătură vie cu Alexandru cel Mare, produsul rar al unei civilizații foarte rafinate, care moştenea o tradiție intelectuală uimitoare. Locuitorii Alexandriei studiau astronomia de pe vremea când Roma era încă ceva mai mare decât un sat. Ceea ce a reînviat prin Renaştere a fost sub multe aspecte Alexandria pe care o construiseră înaintaşii Cleopatrei. Într-un fel, în pofida anilor de barbarie şi a unui trecut cultural macedonean fără noimă, Ptolemeii creaseră în Alexandria cele mai mare centru intelectual al acelei epoci, centru care a continuat opera Atenei. Când Ptolemeu I fondase

biblioteca, el îşi propusese să adune toate textele existente, ceea ce avea să reuşească în mare măsură. Setea sa de lucrări literare era atât de mare încât se spune că lua toate textele care ajungeau în oraş, uneori returnând copii în locul acestora. (De asemenea, răsplătea contribuțiile. În consecință, au apărut multe texte false în colecția Alexandriei.) Potrivit surselor antice, marea bibliotecă cuprindea 500 000 de suluri, număr care pare a fi o exagerare disperată; 100 000 poate că sună mai aproape de adevăr. În orice caz, colecția eclipsa toate bibliotecile de până atunci şi cuprindea toate volumele scrise în greacă. Textele respective nu erau nicăieri altundeva mai accesibile sau mai atent aranjate – aşezate în ordine alfabetică şi pe teme, acestea se aflau în cămăruțe separate – ca în marea bibliotecă din Alexandria.

Iar textele respective nu erau în pericol să fie acoperite de praf. Pe lângă bibliotecă, fie lângă aceasta, fie în cadrul complexului palatului, se afla muzeul, un adevărat institut de cercetare finanțat de stat[56]. În vreme ce în alte părți din lumea elenistică profesorii nu erau prea respectați – se zicea: „fie a murit, fie predă pe undeva“[57]; un profesor câştiga puțin mai mult decât un muncitor necalificat – erudiția era la mare căutare în Alexandria. La fel era şi comunitatea de savanți, aceștia fiind răsfățați de stat și locuind în apartamente luxoase, neplătind impozite şi fiind hrăniți într-o mare sală de mese comună. (Cel puțin acest lucru se întâmpla cu o sută de ani înaintea Cleopatrei, când străbunicul ei hotărâse că nu mai avea chef de acea clasă de disprețuitori de politică şi le rărise rândurile, împrăştiindu-i pe cei mai buni şi mai deştepți dintre ei prin lumea antică.) Vreme de secole, şi înainte, şi după Cleopatra, cel mai impresionant lucru pe care putea să îl spună un doctor era că studiase în Alexandria. Acolo îți doreai să fi studiat profesorii copiilor tăi.

Biblioteca reprezenta mândria lumii civilizate, fiind o legendă vie. Pe vremea Cleopatrei nu mai era în perioada sa de glorie, lucrările sale ajungând de la studii originale la genul de clasificări şi catalogări maniace care ne-au dat cele şapte minuni ale lumii. (O capodoperă bibliografică clasifica „Persoanele eminente din fiecare domeniu de învățare“, cuprinzând liste în ordine alfabetică ale operelor acestora, împărțite pe teme. Studiul respectiv umplea 120 de volume.) Instituția continua să atragă în acelaşi ritm mințile luminate din zona mediteraneană. Patronul său era Aristotel, ale cărui şcoală şi bibliotecă îi serveau drept model şi care – deloc

întâmplător – le predase atât lui Alexandru cel Mare, cât şi prietenului său din copilărie, Ptolemeu I. În Alexandria a fost măsurată pentru prima dată circumferința Pământului, s-a stabilit că Soarele se află în centrul sistemului solar, s-au descoperit activitatea creierului şi pulsul, s-au pus bazele anatomiei şi fiziologiei, s-au produs formele finale ale operei lui Homer. În Alexandria codificase Euclid geometria. Dacă se poate spune că înțelepciunea întregii lumi antice se adunase într-un loc, acel loc era Alexandria. Cleopatra era beneficiara directă a acesteia. Aceasta ştia că Luna influența mareele, că Pământul are formă de sferă şi că se învârte în jurul Soarelui. Ştia despre existența ecuatorului, valoarea lui pi, latitudinea Marsiliei, regimul perspectivei lineare, utilitatea paratrăsnetului. Ştia că se poate naviga din Spania în India, călătorie care avea să se realizeze abia după 1 500 de ani, deşi ea ar fi vrut să o facă, dar în sens invers.

Astfel, pentru un om precum Caesar, foarte cultivat, fermecat de Alexandru cel Mare şi care se considera descendentul lui Venus, toate drumurile – mitice, istorice, intelectuale – duceau la Alexandria. La fel ca şi Cleopatra, avusese parte de o educație aleasă, având o curiozitate nesățioasă. Îi ştia pe poeți. Devora tot ce era scris. Deşi se spunea că romanii nu prea aveau înclinații spre luxul personal, ca şi în alte privințe, Caesar făcea excepție. Chiar şi când era în campanii militare, colecta mereu piese de mozaic, marmură şi pietre prețioase. Invazia din Britania a fost atribuită admirației sale pentru perlele de apă dulce.[58] Sedus de opulență şi de traiul bun, îşi mai pierduse vremea pe la curțile orientale, spre ruşinea sa de o viață. Puține acuzații l-au deranjat la fel de mult ca acuzația că şi-a prelungit şederea în Turcia de astăzi din cauza aventurii sale cu regele Bitiniei. Caesar era de viță nobilă, un orator talentat şi un ofițer neînfricat, însă toate aceste distincții păleau în fața unei femei care, fie şi într-un mod inventat, descindea din Alexandru, care în Egipt nu era numai de origine regală, ci şi divină. Caesar aproape că a fost zeificat în ultimii ani de viață. Cleopatra se născuse zeiță.

Dar cum arăta ea? În vreme ce romanii care i-au păstrat povestea ne asigură în privința comportamentului său obraznic, a trucurilor sale feminine, a ambiției sale lipsite de scrupule şi a depravării ei sexuale, puțini i-au lăudat frumusețea. Nu din lipsă de adjective. Femeile sublime rămân în analele istoriei. Soția lui Irod a fost una dintre acestea. Mama lui Alexandru cel Mare a fost alta. Regina celei de a şasea dinastii, care se crede că a

construit a treia piramidă, după cum probabil că ştia Cleopatra, era „mai curajoasă decât toți bărbații din vremea sa, cea mai frumoasă dintre femei, cu tenul deschis la culoare şi obraji roşii“[59]. Arsinoe a II-a – intriganta din secolul al III-lea care fusese măritată de trei ori – era superbă. Frumusețea tulburase lumea şi înainte; de aici şi aluzia la Elena, însă numai un poet latin o preluase[60], mai mult ca să sublinieze comportamentul urât al Cleopatrei. Plutarh remarcă clar că frumusețea ei „nu era în sine atât de remarcabilă încât să nu se poată compara cu ea nici o altă femeie sau să te izbească în momentul în care o vedeai“. Mai degrabă „prezența ei, dacă stăteai cu ea, era irezistibilă“[61]. Personalitatea şi stilul său, subliniază acesta, erau pur şi simplu „fermecătoare“. Timpul nu a reuşit să veştejească în cazul Cleopatrei; dimpotrivă, i-a îmbunătățit imaginea. A început să arate bine abia mulți ani mai târziu. În secolul al III-lea d.Hr. era deja descrisă drept „uluitoare“, superbă ca înfățişare[62]. În Evul Mediu ajunsese să fie „faimoasă numai datorită frumuseții ei“[63].

Cum nici un portret al său din piatră nu s-a dovedit încă a fi autentic, rămâne valabilă în parte gluma lui André Malraux: „Nefertiti este un chip fără regină; Cleopatra este o regină fără chip.“ La fel se întâmplă şi în alte privințe. Ar fi de mirare dacă nu ar fi mică şi suplă, deşi bărbații din familia ei tindeau să fie graşi, dacă nu chiar cât se poate de obezi. Chiar presupunând că a vrut să transmită o imagine autoritară şi că a fost o reprezentare ieftină, portretele de pe monede întăresc ideea lui Plutarh potrivit căreia nu era de o frumusețe convențională. Etala o versiune mai mică a nasului coroiat al tatălui său (destul de comun de vreme ce există şi un cuvânt în greacă pentru el), buze groase, bărbie ascuțită şi proeminentă, sprâncene înalte. Avea ochi mari, băgați în fundul capului. Deşi au existat Ptolemei cu păr blond şi ten deschis la culoare, cel mai probabil Cleopatra a VII-a nu a fost unul dintre aceştia. Este greu de crezut că lumea ar fi tot flecărit despre „egipteanca aceea“ dacă a fi fost blondă. Expresia „cu pielea de culoarea mierii“ este folosită în mai multe descrieri ale rudelor sale şi se presupune că i se aplica şi ei, în ciuda inexactităților datelor legate de mama ei şi de bunica din partea tatălui. Cu siguranță că exista sânge persan în familie, dar chiar o amantă egipteană ar fi fost o raritate în rândul Ptolemeilor. Nu avea pielea neagră la culoare.

Figura sa nu îi diminua cu nimic farmecul redutabil, umorul firesc sau extraordinara putere de convingere; Caesar ținea la aparențe. Pentru el mai

contau însă şi alte aspecte. Era de mult clar că pentru a-i cuceri inima lui Pompei trebuia să îl flatezi, pentru inima lui Caesar trebuia să mituieşti. Cheltuia nestingherit şi peste limite. Perlele unei amante au costat echivalentul a cât câştigau 1 200 de soldați profesionişti într-un an. După mai bine de un deceniu de războaie, avea de plătit o armată. Tatăl Cleopatrei lăsase în urmă o datorie neachitată, despre care Caesar a spus la venirea sa că o va recupera. Urma să îi scutească de jumătate din ea, ceea ce însemna un rest astronomic de circa 3 000 de taleri. Cheltuia pe lucruri extravagante şi avea gusturi extravagante, însă Egiptul poseda, ştia Caesar, un tezaur pe măsură. Captivanta tânără din fața sa – care vorbea atât de pătimaș, râdea atât de uşor, provenea dintr-o veche cultură desăvârşită, care se învârtea într-o opulență care i-ar fi călcat pe nervi pe concetățenii săi şi care păcălise cu măiestrie o armată – era unul dintre cei doi cei mai bogați oameni din lume.

Cel de-al doilea, la întoarcerea sa la palat, s-a îngrozit când a găsit-o pe sora sa cu Caesar. A ieșit furtunos și a avut o izbucnire nervoasă în plină stradă.

Ptolemeu al XIII-lea a urmărit de pe plajă asasinatul, însă pentru contribuția sa şi-a câştigat un loc în al nouălea cerc din infernul lui Dante. Acolo îşi petrece timpul cu Cain şi Iuda.

Nu erau singurii. Potrivit unei surse, Alexandru cel Mare a întrebat un faimos oracol despre originea sa. Avea o mulțime de întrebări, ceea ce e și firesc când despre mama ta se spune că s-a culcat cu un şarpe. Avusese inspirația să îşi lase însoțitorii afară şi să plătească o mită în avans, iar oracolul l-a asigurat că era fiul lui Zeus.

Având în vedere această genealogie congestionată, Ptolemeu al VIII-lea a fost străbunicul Cleopatrei de trei ori – şi de două ori stră-străbunicul ei.

În familia lui Alexandru cel Mare au existat două Cleopatre, ultima soție a tatălui său şi o soră cu doi ani mai mică decât Alexandru. Ambele au fost ucise de rudele lor.

Nu se ştie sigur nici dacă era adevărata mamă a Cleopatrei, deşi este puțin probabil ca, în cazul în care Cleopatra ar fi fost copil nelegitim, acest amănunt să le fi scăpat defăimătorilor săi.

Theodotus scăpase, dar a fost prins. Înainte să apuce să participe la o discuție în sala de clasă, fusese deja crucificat.

Povestea este comparabilă cu cea a francezilor aflați pe tărâm american. În America colonială, limba desfrânatei Lumi Vechi era un agent contagios; oriunde se duceau francezii, aceștia erau urmați cu siguranță de depravare şi de frivolitate. În secolul al XIX-lea franceza era deja agentul indispensabil al culturii elevate, mai plină de expresii, mai bogată ca vocabular, oarecum deranjant de superioară în nuanțe şi suplețe. Admirația era la limita revoltei, căreia i-a căzut victimă în cele din urmă. După un secol bogat în evenimente, franceza a devenit desuetă, plictisitoare, în mare parte irelevantă, o afectare.

Versiunea elenistică a femeii însărcinate care stătea desculță în bucătărie era o imagine specific romană: „Își iubea soțul, îi dăruise doi fii, avea grijă de gospodărie şi torcea lână“[53].

CAPITOLUL 3. CLEOPATRA ÎL PRINDE PE BĂTRÂN ÎN MREJELE SALE[1]

O femeie care îşi oferă banii este demnă de respect, nu însă şi dacă îşi oferă propria persoană.[2]
Quintilian

În secolul I î.Hr. aproape nimic nu era original; în cea mai mare parte, a fost un secol care s-a remarcat printr-o obsesivă reciclare a temelor cunoscute. Astfel încât, când un ghemotoc zvăpăiat de fată a apărut în fața unui abil bărbat de lume, mult mai în vârstă decât ea, ei i s-a atribuit inițiativa seducției. De mult timp acest gen de întâlnire dăduse prilej de bârfe gurilor rele, după cum avea să se întâmple şi în mileniile care au urmat. În realitate, nu se ştie cine a sedus pe cine, după cum nu se ştie clar cât de repede s-au aruncat Caesar şi Cleopatra unul în brațele celuilalt. Erau în joc multe lucruri de ambele părți. Plutarh şi-l imaginează pe neînduplecatul general neajutorat în fața fascinantei tinere de 21 de ani. Acesta este „captivat" în doi timpi și trei mișcări de viclenia ei şi este „copleşit"[3] de farmecul acesteia: a venit Apollodor, a văzut Caesar, a învins Cleopatra, o descriere a evenimentelor care nu prea o avantajează. Şi în relatarea sa – care s-ar putea foarte bine să fie inspirată din cea a lui Plutarh, care fusese scrisă cu mai bine de un secol înainte – Dio recunoaşte puterea Cleopatrei de a subjuga un bărbat cu o vârstă de două ori mai mare decât a sa. Al său Caesar este înrobit imediat şi total. Însă Dio lasă loc de complicitate din partea romanului, cunoscut a nutri slăbiciune față de sexul opus „în aşa măsură încât avusese relații amoroase cu nenumărate femei – cu toate, fără îndoială, care i-au ieşit în cale"[4]. Astfel i se atribuie şi lui Caesar un rol în loc să fie lăsat neajutorat pe mâna unei sirene nesincere şi dezarmante. Dio ne oferă în plus o regie mai complexă. Odată ajunsă la palat, Cleopatra are timp să se aranjeze. Apare „într-o ținută cât se poate de maiestuoasă şi, în acelaşi timp, demnă de milă", lucru greu de realizat. Potrivit acestuia, Caesar este vrăjit „la vederea ei şi la auzul celor câteva cuvinte rostite de ea", cuvinte pe care Cleopatra cu siguranță şi le-a ales cu mare grijă. Nu îl mai întâlnise

pe marele general roman până atunci şi nu prea ştia la ce să se aştepte. Probabil că ştia doar – potrivit celui mai sumbru scenariu – că ar fi fost de preferat să fie luată ca prizonieră de către Iulius Caesar decât de propriul frate.********

Conform tuturor relatărilor, Cleopatra a ajuns destul de repede la o înțelegere cu Caesar, care avea să se poarte în curând „ca un apărător tocmai al femeii față de care îşi asumase anterior rolul de judecător". Poate că seducția a necesitat ceva timp sau cel puțin mai mult decât acea primă noapte din legendă; nu avem nici o dovadă că relația a devenit imediat sexuală. La lumina zilei – dacă nu chiar în dimineața de după sosirea cu totul neobișnuită şi senzațională – Caesar a propus împăcarea dintre Cleopatra şi Ptolemeu, „cu condiția ca aceasta să conducă regatul în coregență"[5]. Cu siguranță, sfetnicii fratelui Cleopatrei nu se aşteptaseră la una ca asta. Aceştia se aflau într-o poziție avantajoasă. Ei considerau că încheiaseră un pact cu Caesar pe plaja de la Pelusium.[6] Şi nici nu se aşteptau la apariția inexplicabilă a Cleopatrei la palat.

Tânărul Ptolemeu era chiar mai surprins decât Caesar să o găsească acolo. Furios din cauza faptului că fusese păcălit, acesta a dat dovadă de un comportament care sugera foarte mult că avea nevoie de o consoartă: a izbucnit în plâns. Furios, a ieșit pe poartă şi s-a amestecat în mulțimea de afară. Înconjurat fiind de supuşi, acesta și-a smuls panglica albă de pe cap şi aruncat-o la pământ, văitându-se că fusese trădat de propria soră. Oamenii lui Caesar l-au luat şi l-au dus înapoi în palat, unde a rămas în arest. Mai mult a durat înăbușirea violențelor de stradă, care aveau să fie încurajate energic în săptămânile care au urmat de eunucul Pothinus, cel ce condusese mişcarea pentru detronarea Cleopatrei. Glorioasa ei carieră s-ar fi sfârşit aici dacă nu şi-ar fi asigurat favorurile lui Caesar. La cât era de asaltat şi pe uscat, şi pe mare, şi Caesar ar fi putut să îşi încheie cariera aici. Acesta credea că rezolvă o vendetă de familie, neînțelegând că, având două legiuni ude leoarcă[8] şi epuizate, de fapt, incitase la o rebeliune de mari proporţii. Şi se pare că nici Cleopatra nu îl prevenise cu privire la lipsa sa de susținere în rândul locuitorilor Alexandriei.

Neliniştit fiind, Caesar a aranjat să apară în fața oamenilor. Dintr-un loc sigur – se pare că era un balcon de la un etaj superior sau o fereastră a palatului – el „le-a promis că va face tot ce vor dori".[9] Cu această ocazie s-au dovedit folositoare calitățile sale oratorice binecunoscute. Cleopatra

probabil că l-a sfătuit pe Caesar cum să îi liniştească pe locuitorii Alexandriei, însă acesta nu avea nevoie de profesor ca să țină un discurs clar şi captivant, pe care îl marca în stilul propriu cu gesturi energice din mână. Era un geniu recunoscut în acest domeniu, un vorbitor cu inflexiuni perfecte şi cu un stil concis, de neîntrecut în „talentul său de a aprinde mințile ascultătorilor şi de a-i îndrepta în direcția impusă de împrejurări“.[10] Nu avea să amintească nimic ulterior despre neliniştea sa, concentrându-se în schimb asupra negocierii sale cu Ptolemeu şi afirmând că era el însuşi „deosebit de nerăbdător să joace rolul de prieten şi de arbitru“.[11] Părea că reuşise. Ptolemeu a fost de acord cu reconcilierea, ceea ce nu era o mare concesie având în vedere că ştia deja că sfetnicii săi oricum aveau să continue lupta. La momentul respectiv aceştia convocau în secret armata ptolemeică având ca scop clar să se întoarcă în Alexandria.

Apoi, Caesar a convocat o adunare oficială, la care au venit ambii frați. Cu intonația sa nazală şi cu glas subțire, a citit testamentul Auletului. Tatăl lor, a subliniat el, poruncise în mod clar ca Cleopatra şi fratele ei să trăiască împreună şi să conducă împreună, sub supraveghere romană. Prin urmare, Caesar le încredința regatul.[12] Nu se poate să nu vedem contribuția Cleopatrei la ceea ce a urmat. Pentru a-şi dovedi bunele intenții (sau, după părerea lui Dio, ca să liniştească mulțimea dezlănțuită), Caesar a mers mai departe. Le-a încredinţat insula Cipru celorlalți doi frați în viață ai Cleopatrei, respectiv Arsinoe, în vârstă de 17 ani, şi Ptolemeu al XIV-lea, în vârstă de 12 ani. Gestul său era plin de semnificație. Perla posesiunilor ptolemeice, Ciprul domina coasta egipteană. Le furniza regilor egipteni cherestea şi le asigura aproape un monopol asupra cuprului. Ciprul reprezenta şi un punct nevralgic al istoriei Ptolemeilor. Unchiul Cleopatrei guvernase insula până cu un deceniu înainte, când Roma îi ceruse nişte sume exorbitante. Acesta preferase otrava în locul plății. Averea sa fusese strânsă şi transportată la Roma, unde fusese scoasă la paradă pe străzi. În Alexandria, fratele său mai mare, tatăl Cleopatrei, stătuse cu mâinile încrucişate, iar din cauza acestui comportament laş supuşii săi îl expulzaseră furioşi din Egipt. Cleopatra avea 11 ani pe vremea aceea. Probabil că nu uitase nici umilința, nici revolta de atunci.

Caesar a reuşit să liniştească mulțimea, însă nu a reuşit să spulbere ostilitatea lui Pothius. Fostul profesor nu a stat pe gânduri şi i-a stârnit pe oamenii lui Achillas. Propunerea romanilor, i-a asigurat el pe aceştia, era o

înşelăciune. Nu cumva au zărit mâna lungă şi frumoasă a Cleopatrei din spatele acesteia? De aici un fel de dovadă perversă a faptului că Pothinus – care o cunoştea bine, de foarte aproape dacă într-adevăr îi fusese profesor – se temea de tânără la fel de mult pe cât se temea de experimentatul roman. Se jura că Caesar „le dăduse regatul în mod ostentativ ambilor copii doar ca să îi liniştească pe oameni". Cu prima ocazie, avea să i-l dea exclusiv Cleopatrei. Acolo se mai ascundea un pericol, care demonstra în egală măsură hotărârea Cleopatrei şi lipsa de hotărâre din partea lui Ptolemeu. Şi dacă – pe când se ascundea cu el în palat – acea femeie necinstită avea să reuşească să îşi seducă fratele? Lumea nu s-ar opune nicidecum unui cuplu regal, chiar dacă acesta ar fi fost pedepsit de către un roman nepopular. Atunci totul ar fi fost pierdut, insista Pothinus. Acesta a pus la cale un plan, pe care în mod evident l-a adus la cunoştința prea multora dintre membrii conspirației sale. La banchetul ținut cu ocazia reconcilierii, bărbierul lui Caesar – nu degeaba frizeriile serveau şi drept oficii poştale în Egiptul ptolemeic – a descoperit un lucru uluitor. Acel „tip ocupat şi care asculta tot timpul", mereu curios, a aflat că Pothinus şi Achillas intenționau să îl otrăvească pe Caesar. În timp ce plănuiau acest lucru, au pus la cale şi uciderea Cleopatrei. Caesar nu a fost deloc surprins: dormea puțin şi la ore ciudate, ca să se protejeze de eventualele tentative de omor. Şi Cleopatra trebuie să se fi frământat noaptea, în ciuda vigilenței paznicilor săi.

Caesar a ordonat eliminarea eunucului, lucru care s-a și întâmplat. La rândul său, Achillas și-a concentrat mai mult atenția asupra a ceea ce avea să se transforme, potrivit descrierii minimalizatoare a lui Plutarh, „într-un război păgubitor şi ruşinos".[13] Caesar avea 4 000 de oameni, nicidecum odihniți sau în forma necesară ca să se simtă de neînvins. Armata lui Achillas era de cinci ori mai numeroasă şi înainta spre Alexandria. Şi, indiferent de sfaturile pe care poate că i le-a dat Cleopatra, Caesar nu avea o imagine clară a amplorii vicleniei Ptolemeilor. În numele tânărului rege, a trimis doi emisari cu o propunere de pace. Erau oameni bine văzuți şi cu experiență. Ambii îl slujiseră cu succes pe tatăl Cleopatrei; Caesar îi cunoscuse destul de puțin la Roma. Achillas – despre care Caesar a recunoscut că era „un om de un curaj remarcabil"[14] – a interpretat propunerea oficială ca fiind în realitate o dovadă de slăbiciune. I-a ucis pe soli imediat ce aceştia i-au înmânat mesajul.

După sosirea trupelor egiptene în oraş, Achillas a încercat să pătrundă cu forța în apartamentele lui Caesar. Panicați, la adăpostul întunericului, romanii au întărit palatul cu tranşee şi cu un zid înalt de trei metri. Chiar dacă era blocat, Caesar nu era dispus să lupte împotriva propriei voințe. Ştia că Achillas recruta trupe auxiliare din toate colțurile țării. Între timp, locuitorii Alexandriei au ridicat fabrici de muniție în tot oraşul; bogătaşii s-au pregătit şi și-au plătit sclavii adulți ca să lupte împotriva romanilor. Izbucneau altercații în fiecare zi. Caesar îşi făcea cel mai mult probleme în privința apei, din care avea prea puțină, şi a mâncării, din care nu avea deloc. Pothinus forțase deja lucrurile trimițând grâu mucegăit. Ca întotdeauna, renumitul general s-a dovedit a fi un logician înzestrat; important era să nu fie nici izolat de Lacul Mariut, nici vulnerabil din cauza lacului aflat la sud de oraş şi care era al doilea mare port. Acel minunat lac albastru cu apă dulce lega Alexandria, prin intermediul canalelor, de interiorul Egiptului; era la fel de bogat şi de important ca şi cele două porturi de la Mediterană. La nivel psihologic, mai existau şi alte considerații. Caesar a făcut tot posibilul să îi intre în grații tânărului rege, pentru că a înțeles „că numele regal avea o mare autoritate asupra poporului său".[15] Celor care erau dispuşi să îl asculte le reamintea tot timpul faptul că războiul nu era purtat de Ptolemeu, ci de escrocii săi de sfătuitori. Protestele sale nu au fost însă ascultate.

În timp ce Caesar se ocupa de rețelele de alimentare şi de fortificații, un al doilea complot se pregătea la palat, unde atmosfera trebuie să fi fost deja tensionată, cel puțin între cei doi frați aflați în conflict. Şi Arsinoe avea un profesor deştept. Acum eunucul îi aranjase fuga. Lovitura acestuia sugerează faptul că Cleopatra fie a fost neglijentă (puțin probabil având în vedere împrejurările), fie preocupată de fratele său şi de cum să supraviețuiască ea însăşi, fie că a fost trădată cu viclenie. Este puțin probabil ca aceasta să își fi subestimat sora, care avea 17 ani. Arsinoe clocotea de ambiție[16]; nu era genul de fată care inspira automulțumire. Este clar că nu avea prea mare încredere în Cleopatra, sentiment pe care nu şi l-a manifestat săptămâni întregi.******** Odată ieşită de după zidurile palatului, aceasta şi-a exprimat răspicat poziția. Era fiică de Ptolemeu care nu se afla în slujba unui străin, exact după cum le plăcea locuitorilor Alexandriei. Aceştia au declarat-o regină – acum fiecare soră ocupase această funcție – şi au trecut de partea ei. Arsinoe a preluat conducerea

armatei alături de Achillas. Aflată în apartamentul său din palat, Cleopatra avea acum un motiv în plus să considere că era mai înțelept să aibă încredere într-un roman decât într-un membru de familie. Acest lucru nu mai era de mult o noutate în anul 48 î.Hr. „Un prieten devotat“[17], ne aminteşte Euripide, „face cât zece mii de rude.“

ÎN ANUL în care se născuse Cleopatra, Mitridates cel Mare, regele Pontului, îi propusese vecinului său, regele parților,******** să încheie o alianță. Vreme de zeci de ani Mitridates le transmisese insulte şi ultimatumuri romanilor, care, în opinia sa, cucereau și supuneau lumea în mod sistematic.[19] Acum nenorocirea se apropia de parți, avertiza el, şi „nici o lege, umană sau divină, nu îi împiedică să ocupe şi să distrugă aliați şi prieteni, de aproape şi de departe, slabi sau puternici, şi să considere toate guvernele care nu îi ajută, mai ales monarhiile, drept duşmani“. Nu era firesc să se coalizeze? Nu dorea să urmeze exemplul afectat al tatălui Cleopatrei. Auletes „evita ostilitățile zi de zi plătind bani“[20], spunea batjocoritor Mitridates; poate că regele Egiptului se crezuse viclean, însă nu făcuse decât să amâne inevitabilul. Romanii i-au luat banii, dar nu i-au oferit nici un fel de garanții. Nu aveau nici cel mai mic respect față de regi. Îşi trădau chiar şi prietenii. Aveau fie să distrugă omenirea, fie să piară în încercarea de a o face. În următoarele două decenii chiar începuseră să dezmembreze Imperiul Ptolemeic, evenimente pe care Cleopatra trebuie să le fi urmărit îndeaproape. Cyrene, Creta, Siria, Cipru fuseseră pierdute de mult timp. Regatul pe care urma să îl moştenească era doar cu puțin mai mare decât fusese pe vremea când Ptolemeu I urcase pe tron cu două secole înainte. Egiptul îşi pierduse „zidul de state clientelare“[21] care se aflaseră înainte în jurul său; acum era înconjurat de teritorii romane din toate părțile.

Mitridates a intuit corect că Egiptul îşi datora neîntrerupta autonomie mai degrabă geloziilor reciproce de la Roma decât aurului lui Auletes. În mod paradoxal, bogăția țării a împiedicat anexarea acesteia, o problemă ridicată pentru prima dată la Roma de Iulius Caesar, când Cleopatra avea şapte ani. Discuția rămăsese fără rezultate din pricina intereselor opuse. Nici una dintre tabere nu dorea ca cealaltă să capete controlul asupra unui regat atât de fabulos de bogat – locul ideal de unde se putea răsturna o republică. Pentru romani, țara Cleopatrei rămânea o eternă bătaie de cap, după spusele

unui istoric modern „o pierdere dacă ar fi fost distrusă, un risc dacă ar fi fost anexată, o problemă dacă ar fi fost condusă“.[22]

De la bun început, Auletes se prinsese într-o horă înjositoare cu Roma, ale cărei insulte condimentaseră anii copilăriei Cleopatrei. Conducătorii din toată zona mediteraneană îşi aveau atenția îndreptată spre acel oraş pentru a le sprijini pretențiile dinastice; era un rai pentru regii aflați la ananghie. Cu un secol înainte, Ptolemeu al VI-lea călătorise acolo într-o perioadă când situația sa era deplorabilă și se stabilise într-o mansardă. Imediat după aceea, fratele său mai mic, străbunicul Cleopatrei, cel care îşi dezmembrase fiul, făcuse aceeaşi călătorie. Acesta îşi arătase cicatricele făcute de Ptolemeu al VI-lea şi ceruse senatului îndurare. Romanii priveau plictisiți acest şir nesfârşit de petiționari, dintre care unii fuseseră agreasați, alții – nu. Le-au primit petițiile şi au luat câteva decizii. La un moment dat, senatorii au mers până într-acolo încât au interzis judecarea plângerilor acestora. Nu aveau motive să adopte o politică externă coerentă.[23] Iar în ceea ce priveşte problema controversată a Egiptului, unii au considerat că cel mai bine ar fi fost dacă respectiva țară avea să fie transformată într-un proiect de construcție de locuințe pentru săracii Romei.

Mai recent şi mai problematic, un alt unchi de bunic al Cleopatrei concepuse o strategie ingenioasă pentru a se proteja de fratele său care complota împotriva lui. În eventualitatea decesului său, Ptolemeu al X-lea îşi lăsa regatul moştenire Romei. Testamentul respectiv îl făcea pe Auletes să se simtă ciudat, la fel ca şi propria ilegitimitate şi ca propria nepopularitate în rândul grecilor din Alexandria. Iar rămânerea sa pe tron era nesigură, nu prea avea de ales decât să se dea bine pe lângă cei de partea cealaltă a Mediteranei. Acest lucru l-a costat mult în ochii romanilor, care considerau că se comporta ca un codoş, dar și în fața supuşilor săi, cărora nu le plăcea să îşi vadă suveranul ploconindu-se la picioarele străinilor. În plus, Auletul a urmat filosofia utilizată de tatăl lui Alexandru cel Mare: poți să cucereşti orice fortăreață atâta timp cât există un drum până la ea pe care poate să urce un măgar încărcat cu aur. Drept urmare, s-a trezit prins într-un cerc vicios. Încărcăturile cu aur îl obligau pe tatăl Cleopatrei să îşi impoziteze supuşii şi mai aspru, ceea ce i-a înfuriat tocmai pe cei a căror loialitate încerca asiduu să o cumpere la Roma.

Auletul ştiuse prea bine în anul 48 ceea ce avea Caesar să descopere acum pe propria piele: populația Alexandriei constituia o forță în sine. Cel mai

bun lucru care se putea spune despre acei oameni era că erau ascuțiți la minte. Aveau un simț al umorului iute şi caustic. Le plăcea să râdă. Erau înnebuniți după teatru, după cum o demonstrau cele 400 de teatre din oraş. Şi, în egală măsură, îşi cunoşteau interesele. Înclinația lor spre distracții era completată de un gust pentru intrigă şi de o înclinație pentru revoltă. Pentru vizitatori viața în Alexandria părea a fi „doar o continuă petrecere, nu una dulce sau plăcută, ci una sălbatică şi dură, o petrecere cu dansatoare, cântăreți la flaut şi ucigaşi adunați la un loc".[24] Supuşii Cleopatrei nu se jenau să se adune la porțile palatului ca să îşi strige în gura mare doleanțele. Nu le trebuia mult ca să declanşeze o explozie. Vreme de două secole îşi luaseră libertatea de a-i detrona, exila şi asasina pe Ptolemei cu sălbăticie. O obligaseră pe străbunica Cleopatrei să conducă împreună cu un fiu în timp ce ea încerca să conducă împreună cu altul. Îl izgoniseră pe străunchiul Cleopatrei. Îl scoseseră cu forța pe Ptolemeu al XI-lea din palat şi îi smulseseră membrele după ce acesta îşi ucisese soția. După părerea romanilor, nici armata egipteană nu era mai prejos. După cum observase Caesar din palat, „oamenii aceştia cereau de obicei uciderea prietenilor regelui, jefuiau proprietățile bogătaşilor, asediau locuința regelui ca să fie plătiți mai bine şi îi detronau pe unii pentru a-i aduce la tron pe alții".[25] Cam aşa erau forțele furioase pe care le auzeau Caesar şi Cleopatra dincolo de zidurile palatului. Aceasta ştia că nu nutreau o afecțiune deosebită pentru ea. La fel de clare erau şi sentimentele lor față de romani. Când Cleopatra avea nouă sau zece ani, un demnitar venit în vizită ucisese din greşeală o pisică, animal considerat sacru în Egipt.******** O mulțime furioasă se adunase, iar reprezentantul lui Auletes încercase să le vorbească oamenilor. Chiar dacă întâmplarea era considerată o infracțiune pentru egipteni, nu era firesc ca un străin să beneficieze totuși de un tratament diferit? Cu toate acestea, vizitatorul nu putuse fi salvat de furia mulțimii însetate de sânge.

Auletes i-a lăsat moştenire fiicei sale o periculoasă poziție de echilibru precar. Ca să mulțumească un grup însemna să nemulțumească celălalt grup. Dacă nu se supunea deciziilor Romei ar fi provocat intervenția armată. Dacă nu i se împotrivea Romei ar fi provocat revolte. (Auletul pare să nu fi fost prea iubit de nimeni, cu excepția Cleopatrei, care a rămas mereu loială memoriei sale, în ciuda costului politic al acelei loialități pe plan intern.) Pericolele erau multiple. Puteai fi îndepărtat de la tron de romani, după cum se întâmplase cu unchiul Cleopatrei, regele Ciprului.

Puteai fi eliminat – înjunghiat, otrăvit, exilat, dezmembrat – de propria familie. Sau puteai fi detronat de mulțimea nemulțumită şi turbulentă. (Existau şi variații pe aceste teme. Un Ptolemeu putea să fie urât de propriul popor, dar adorat de curteni; iubit de popor, dar trădat de propria familie; sau detestat de grecii din Alexandria şi iubit de băştinaşii egipteni, cum era cazul Cleopatrei.) Auletul avea să se dea bine pe lângă Roma vreme de 20 de ani ca să descopere în cele din urmă că mai bine ar fi intrat în grațiile locuitorilor propriei țări. Când a preferat să nu intervină în Cipru a fost asaltat de propriii supuşi, care i-au cerut fie să îi înfrunte pe romani, fie să îşi ajute fratele. Urmase panica. Nu era aceasta o poveste moralizatoare pentru Egipt? Auletul a fugit la Roma, unde şi-a petrecut următorii trei ani negociindu-şi revenirea la tron. Acelor ani îi datora Cleopatra vizita de față. În vreme ce Auletul nu era câtuşi de puțin binevenit la Roma, puțini – printre care şi Caesar şi Pompei – au fost în stare să îi reziste unui grec pus pe mituit. Mulți i-au împrumutat bucuroşi Auletului banii pentru mitele respective, bani pe care acesta i-a acceptat fără să stea pe gânduri. Cu cât avea mai mulți creditori, cu atât erau mai multe persoane interesate de revenirea sa pe tron.

În cea mai mare parte a anului 57 problema presantă a fost cum să gestioneze pretențiile regelui detronat, dacă acest lucru era posibil. Marele orator Cicero şi-a petrecut mult timp discutând în secret cu prietenii despre această problemă spinoasă, o treabă „tratată în bătaie de joc de anumiți inşi, nu însă fără complicitatea regelui însuşi şi a sfătuitorilor săi“.[27] Problema a rămas în coadă de peşte destul de mult timp. Poate că Auletul a fost amintit de istorie drept un desfrânat şi o marionetă, însă la Roma acesta s-a distins prin tenacitate şi negocieri abile, spre exasperarea gazdelor sale. A umplut Forumul şi senatul de foi volante. Le-a făcut cadou susținătorilor săi lectici – paturi acoperite, cu care erau transportați prin oraş. Situația a fost complicată de rivalitățile dintre politicienii care concurau pentru atrăgătoarea răsplată ajutându-l; reinstalarea sa era un fel de plan de cum să te îmbogățeşti repede. În ianuarie 56, Cicero se plângea de faptul că treaba deja „căpătase o notorietate foarte neplăcută“. Provoca țipete, ghionturi şi scuipături în senat. Şi problema a devenit şi mai delicată. Un oracol religios și-a făcut apariția ca să împiedice orice ajutor din partea lui Pompei sau a oricui altcuiva. Acesta a avertizat asupra faptului că regele egiptean nu putea fi readus pe tron cu ajutorul armatei romane, fapt interzis în mod

expres de către zei. Senatul a acceptat acest subterfugiu, a gemut Cicero, „nu de dragul religiei, ci din rea voință şi din dispreț față de dărnicia regală“.[28]

Adolescenta Cleopatra a tras anumite învățăminte extrem de utile din aventura din străinătate a Auletului. Imediat după ce Auletul a părăsit țara, cel mai mare dintre copiii săi, Berenice a IV-a, a preluat tronul; capitalul acestuia era atât de scăzut încât locuitorii Alexandriei au fost încântați să îl înlocuiască cu fiica sa aflată la vârsta adolescenței. Berenice se bucura de susținerea populației băştinaşe, dar suferea din cauza lipsei unui consort, problemă care avea să îi dea bătăi de cap şi Cleopatrei, dar pe care aceasta din urmă avea să o abordeze în mod diferit. Berenice avea nevoie de un coregent eligibil. Era o decizie dificilă, din cauză că erau greu de găsit greci macedoneni corespunzători şi de familie bună. (Din anumite motive, s-a decis ca Berenice să nu îi ia în calcul pe frații săi mai mici, care îndeplineau condițiile pentru a deveni regi.) Poporul a decis în numele ei, aducându-i un prinț seleucid. Berenice l-a considerat respingător. Acesta a fost sugrumat după numai câteva zile de la căsătorie. Varianta următoare a fost un prinț pontic ambițios care deținea două calități importante: era ostil Romei şi putea fi considerat nobil. După instalarea pe tron în primăvara anului 56, acesta a avut o soartă mai bună. Între timp, locuitorii Alexandriei trimiseseră o delegație de 100 de ambasadori la Roma pentru a protesta împotriva brutalității Auletului şi pentru a împiedica revenirea acestuia. Acesta l-a otrăvit pe conducătorul grupului şi a pus la cale asasinarea, mituirea şi alungarea din oraş a celorlalți înainte ca aceştia să îşi poată pleda cauza. Spre norocul lui, nu a urmat nici un fel de anchetă cu privire la masacru – la care părea să fie complice şi Pompei – un alt rezultat al generozității Auletului.

Legiunile romane l-au adus pe Auletes înapoi în Egipt în anul 55. Nici una dintre legiuni nu a fost încântată de această misiune îndoielnică, mai ales că aceasta a presupus să meargă printr-un deşert dogoritor, apoi să depună eforturi uriaşe ca să străbată nisipurile mişcătoare şi lagunele fetide ale Pelusiumului. Aulus Gabinius, guvernatorul sirian şi protejatul lui Pompei, a acceptat fără tragere de inimă să conducă misiunea, fie din motive legitime (se temea de un guvern condus de noul soț al lui Berenice), fie în schimbul unei mite care echivala aproape cu venitul pe un an, fie la rugămintea tânărului şi pasionatului conducător al cavaleriei sale, care îi era

supus Auletului. Acel ofițer era Marc Antoniu, cu pletele sale dezordonate, care avea să facă o impresie deosebită, pe care avea să o valorifice ulterior. Acesta a luptat cu mult curaj. El l-a mai rugat pe Aulet să ierte armata neloială de la frontiera egipteană. Comportându-se din nou oarecum ca un diletant ineficace, regele, „plin de furie şi ranchiună“[29], decise să îi execute pe soldații respectivi. În ceea ce îl priveşte, Gabinius a ascultat cu sfințenie oracolul. Acesta a aranjat în aşa fel încât Auletes să vină din urmă, la o distanță suficient de mare de locurile unde avuseseră loc bătăliile propriu-zise, astfel încât să nu se poată spune că fusese readus pe tron de armată. Cu toate acestea, regele egiptean a fost readus la palat de primele legiuni romane care au intrat în Alexandria.[30]

Avem doar o relatare parțială legată de reîntâlnirea sa cu familia. Auletes a executat-o pe Berenice. S-a răzbunat şi pe curteni, ale căror rânduri le-a redus, confiscându-le totodată averile. I-a înlocuit pe înalții demnitari şi a reorganizat armata, care fusese împotriva sa. Totodată, a acordat terenuri şi pensii trupelor pe care le lăsase în urmă Gabinius. Acestea şi-au reîndreptat loialitatea către Egipt. Din nou era la mijloc acel irezistibil măgar încărcat cu aur; era mai rentabil să slujeşti un rege ptolemeic decât un general roman. După cum avea să remarce mai târziu Caesar, soldații aceia „s-au obişnuit cu modul dezordonat de viață al locuitorilor Alexandriei uitând de renumele şi de felul organizat de a fi al romanilor“.[31] Acest lucru s-a întâmplat într-un timp uimitor de scurt. În ultimele sale clipe de viață, Pompei îl va recunoaște printre ucigaşii săi pe un veteran roman.

Este de presupus că reîntâlnirea lui Auletes cu cea de-a doua sa fiică a avut un alt gust. În condițiile în care sora sa fusese eliminată, Cleopatra, în vârstă de 13 ani, era acum prima în ordinea succesiunii la tron. Deja acumulase multe cunoştințe pe lângă pregătirea sa în declamație, retorică şi filosofie. Se poate spune că îşi încheiase educația politică în anul 56; avea să fructifice foarte bine acest domeniu un deceniu mai târziu. Era bine să fii faraon. Era însă şi mai bine să fii prieten şi aliat al Romei. Problema nu era cum să te opui acelei puteri, ca Mitridate, care îşi clădise cariera iritându-i, înfruntându-i şi masacrându-i pe romani, ci cum să o manipulezi cât mai bine. Din fericire, politica romană se desfășura la nivel foarte personal, datorită concurenței dintre ambițiile senatorilor. Prin şiretenie era destul de uşor să îi asmuți pe protagonişti unul împotriva celuilalt. Pe lângă educația sa timpurie în materie de lux și pompă, Cleopatra a fost inițiată cu măiestrie

şi în arta intrigii. Aceasta se aflase la palat când forțele egiptene îl încolțiseră pe tatăl său la întoarcerea lui. În anul 48 se inspira din arta dramatică pe care i-o insuflase Auletes înainte şi se afla pentru a doua oară într-un palat asediat. Alianța ei cu Caesar se trăgea direct din cea a tatălui său cu Pompei, cea mai mare diferență fiind faptul că ea reuşise în câteva zile ceea ce îi luase tatălui ei mai mult de două decenii.

După cinci ani de la întoarcerea sa, Auletes a murit din cauze naturale. Era trecut de 60 de ani şi avusese suficient timp să îşi pregătească succesiunea. Este posibil ca, fiind cea mai mare fiică în viață, Cleopatra să-i fi fost coregentă pentru scurt timp în ultimele lui luni de viață, dar cu siguranță – spre deosebire de majoritatea predecesorilor săi, inclusiv Auletes – ea fusese pe deplin pregătită să preia tronul. Auletul nu a respectat tradiția lăsând la tron doi frați, ceea ce pare să indice fie faptul că Cleopatra fusese excepțional de promițătoare încă de la o vârstă fragedă încât Auletul a simțit nevoia să elimine o luptă pentru putere prin numirea celor doi la conducere în comun, fie că îi considerase pe Cleopatra şi pe Ptolemeu al XIII-lea inseparabili, ceea ce este puțin probabil. Cel mai posibil tatăl şi fiica erau foarte apropiați. Ea a făcut un lucru mai puțin obişnuit ca să îşi arate recunoştința, adăugându-şi „iubitoare de tată“ la titlu şi păstrându-l acolo chiar și după ce și-a schimbat consortul. Una dintre primele sale acțiuni a fost probabil aceea de a se ocupa de pregătirile legate de înmormântarea tatălui său, o procesiune de lungă durată, cu tămâie şi unguente, marcată de ofrande şi bocete tradiționale. La 18 ani, a preluat sprintenă şi energică rolul de regină.[32]

Aproape imediat a avut ocazia să preia din înțelepciunea tatălui ei, care la sosirea în Egipt avusese inspirația să aducă tribut zeilor locali, în sate mici şi în temple. A făcut asta pentru a-şi asigura devotamentul populației egiptene. Egiptenii și-au venerat faraonul la fel de mult precum l-au pus la încercare recalcitranții locuitori ai Alexandriei. Un Ptolemeu isteț construia temple în cinstea zeilor egipteni şi susținea cultul acestora; Cleopatra avea nevoie de susținere şi de mână de lucru în rândurile populației locale. Cu mult înainte de încoronarea sa, taurul Buchis a murit. Unul dintre cei câțiva tauri sacri, acesta era asociat cu zeul soarelui şi cel al războiului, iar cultul său se răspândise în apropierea Tebei, în Egiptul de Sus. Venerat de toți, taurul era transportat cu o ambarcațiune specială de gală, fiind însoțit de persoane care se ocupau exclusiv de el. Era prezentat la evenimente publice

în aur şi lapislazuri. Când se afla în aer liber, i se punea pe cap o plasă ca să nu fie deranjat de muşte. Trăia în jur de 20 de ani, după care era înlocuit cu un urmaş ales cu grijă şi care avea semnele specifice – corp alb şi cap negru – ale unui animal sacru. Le câteva săptămâni de la moartea lui Auletes, Cleopatra a profitat de ocazie ca să convoace o adunare importantă. Purtând o ținută completă de ceremonie, se pare că a parcurs cu flota regală o distanță de 960 de kilometri în amonte pe fluviu, spre Teba, pentru a conduce o procesiune plutitoare impresionantă. Toți preoții Egiptului s-au adunat pentru acest eveniment memorabil, desfăşurat în timpul lunii pline. În mijlocul unei mulțimi de pelerini, „Regina, Stăpâna celor două Regate, zeița care îşi iubeşte tatăl" a condus pe apă noul taur pentru a fi instalat pe malul vestic al Nilului, în semn de puternică şi neobişnuită susținere față de egipteni. În sanctuarul templului, în mijlocul unei mulțimi de demnitari şi de preoți în veșminte albe, Cleopatra avea să conducă trei zile mai târziu ceremonia de consacrare a taurului. Zona îi era cunoscută şi îi plăcea. Pe când era fugară, în anul 49, acolo se refugiase.

De câteva ori la începutul domniei sale se implicase în cultul local. Şi-a oferit sprijinul şi la înmormântarea celui mai important taur, Memphis.[33] A contribuit la cheltuielile cultului său, care erau mari, şi a furnizat generoase cantități de vin, fasole, pâine şi ulei pentru reprezentanții săi. Fără îndoială că fastul – şi neobişnuita prezență a unui Ptolemeu – a dat rezultate: în timp ce urca maiestuos pe drumul încadrat de sfincşi către templul viu colorat, în anul 51, Cleopatra „a fost văzută de toată lumea". Avem această descriere dintr-un rând de hieroglife, un limbaj ceremonios cu un clar scop politic, care poate fi cel mai bine descris drept „lăudăroşenie rămasă în eternitate".[34] Există dovezi din primul an al domniei Cleopatrei cu privire la ambiția ei. Numele fratelui ei lipseşte din documentele oficiale, în care acesta ar fi trebuit să figureze ca superior Cleopatrei. Acesta nu figurează nici pe monede; apare numai portretul autoritar al Cleopatrei. Monedele reprezintă și ele un fel de limbaj. Este singurul mod în care ne vorbeşte singură, fără interpreți romani. Aşa li se înfățișa ea propriilor supuşi.

Nu prea trăsese învățăminte din povestea lui Berenice. Pothinus, Achillas şi Theodotus nu au îndrăgit-o pe această neobrăzată independentă, atât de hotărâtă să conducă de una singură. Pentru aceştia Nilul a fost un aliat formidabil, care nu a vrut s-o sprijine pe noua regină. Bunăstarea țării depindea cu totul de amploarea inundațiilor; seceta compromitea recolta şi

ordinea socială. Inundațiile din 51 au fost modeste, cele din vara următoare ceva mai bune. Preoții se plângeau de lipsurile care îi împiedicau să țină ceremonii. Oraşele s-au golit pentru că, de foame, țăranii au plecat spre Alexandria. Hoții bântuiau ținutul, prețurile creșteau dramatic; toată lumea era nemulțumită. În luna octombrie a anului 50, când devenise clar că se impuneau măsuri drastice, fratele Cleopatrei era din nou în lumina reflectoarelor. La sfârşitul acelei luni, cuplul regal a emis un decret de urgență. Au redirijat grâu şi legume uscate de la țară spre partea de nord. Locuitorii flămânzi ai Alexandriei erau mai periculoşi decât țăranii; pentru bine tuturor, foamea lor trebuia potolită. Edictul urma să se aplice pe termen lung: cei care îl încălcau erau pedepsiți cu moartea. Erau încurajate denunțurile, iar informatorii bine recompensați. (Dacă era un om liber, acesta primea o treime din patrimoniul vinovatului. Dacă era sclav, primea a şasea parte, precum şi libertatea.) Totodată, Ptolemeu al XIII-lea şi Cleopatra le-au oferit stimulente celor care voiau să rămână să cultive pământul. Şi la palat au fost luate unele măsuri opresive şi unele coercitive în lunile acelea. Este posibil ca fratele şi sora să fi lucrat împreună pentru binele țării. Sau poate că Ptolemeu îşi submina sora, înfometându-i pe susținătorii acesteia de dragul propriilor apropiați. Ambii frați au emis edictul de urgență. Numele Cleopatrei figurează după cel al fratelui său.

Aflându-se deja pe un teren al trădării, aceasta avea să pice de două ori în anul următor în capcana care îl înghițise pe tatăl său. La sfârşitul lunii iunie a anului 50, la Alexandria, doi fii ai guvernatorului roman al Siriei au venit să convingă trupele care îl repuseseră pe Aulet pe tron să se întoarcă acasă. Aveau nevoie de ei în altă parte. Soldații respectivi nu aveau nici un motiv să plece din Egipt, unde Auletul îi răsplătise din plin pentru ajutorul pe care i-l oferiseră şi unde mulți îşi întemeiaseră familii. Au respins categoric invitația fiilor guvernatorului, omorându-i. Cleopatra ar fi putut face ea însăşi dreptate, însă a decis să îşi asigure bunăvoința Romei printr-un gest teatral: i-a trimis pe ucigaşi în lanțuri în Siria, mişcare care probabil că ştia că avea să o coste susținerea armatei. Şi a continuat să dea o vulnerabilitate în schimbul alteia. Solicitările romane de ajutor militar erau la fel de frecvente în Alexandria precum erau cele de intervenții dinastice la Roma. Nu erau onorate întotdeauna, deşi Auletul îi intrase inițial în grații lui Pompei punându-i la dispoziție trupe. În 49 fiul lui Pompei i-a adresat Cleopatrei o rugăminte asemănătoare, solicitându-i sprijin în campania

tatălui său împotriva lui Caesar. Din loialitate, Cleopatra i-a dat grâu, soldați şi o flotă, toate într-o perioadă de profundă criză agricolă. Acesta a reprezentat probabil Ciprul ei. În câteva luni, numele i-a dispărut din toate documentele, ea fugind să îşi salveze viața şi stabilindu-şi tabăra în deşertul sirian împreună cu armata sa de mercenari.

La scurt timp după sosirea Cleopatrei din octombrie 48, Caesar s-a mutat din vila de pe domeniul regal în palatul propriu-zis. Fiecare generație de Ptolemei îşi adusese contribuția la acel complex întins, măreț atât în ceea ce priveşte arhitectura, cât şi materialele din care era construit. „Faraon" înseamnă „cea mai mare casă" în egipteana veche, iar Ptolemeii chiar realizaseră acest lucru. Palatul cuprindea cu mult peste 100 de camere de oaspeți. Caesar avea vedere la un domeniu plin de fântâni arteziene şi de statui şi de case de oaspeți; o alee boltită ducea de la complexul palatului la teatrul său, situat într-o zonă mai înaltă. Ptolemeii se pricepeau mai bine ca oricare monarh elen la opulență, aceştia fiind mari importatori de covoare persane, de fildeş şi de aur, de carapace de țestoasă şi de blănuri de panteră. În general, orice suprafață care putea fi decorată era împodobită cu granat şi topaz, cu picturi, cu mozaic strălucitor, cu aur. Panourile ornamentale de pe plafoane erau presărate cu agate şi lapis lazuli, uşile din cedru – cu sidef, porțile fiind acoperite cu aur şi argint. Capitelurile în stil corintic luceau în fildeş şi aur. Palatul Cleopatrei se mândrea cu cea mai mare abundență de materiale prețioase din acea vreme.

În măsura în care cineva se poate simți bine sub asediu, Cleopatra şi Caesar aveau tot confortul. Nici serviciile de masă extravagante, nici accesoriile somptuoase ale redutei acestora nu scădeau dorința Cleopatrei – care era, practic, singură în oraş – de a-l implica pe roman în treburile egiptene. Bubuiturile şi injuriile de afară, încăierările de pe străzi, vâjâitul pietrelor aruncate se auzeau acum din casă. Cea mai intensă luptă a avut loc în port, pe care locuitorii Alexandriei au încercat să îl blocheze. Ceva mai devreme aceştia reuşiseră să dea foc câtorva vase romane de transport. În plus, se întorsese şi flota pe care Cleopatra i-o împrumutase lui Pompei. Ambele tabere se luptau să preia controlul asupra celor 50 de cvadrireme şi pentireme, vase mari care necesitau patru, respectiv cinci rânduri de vâslaşi. Caesar nu îşi putea permite să lase vasele să încapă pe mâna adversarilor dacă voia să vadă fie proviziile, fie întăririle pentru care trimisese apeluri în toate părțile. Nici nu putea să spere să le ocupe. Era dominat numeric şi

dezavantajat de loc; din disperare de cauză a dat foc vaselor de război ancorate în port. Greu de imaginat reacția Cleopatrei la vederea flăcărilor care au cuprins odgoanele, întinzându-se dincolo de punți. Nu putea să se ascundă de norii pătrunzători de fum, puternic îmbibați cu miros de rășină și care pluteau prin grădinile sale; palatul era luminat de vâlvătăi, care au rămas aprinse toată noaptea. Acesta a fost incendiul de la șantierul naval în care a ars probabil și o parte din biblioteca din Alexandria.[35] Cleopatra nu a putut rata nici marea bătălie care a precedat conflagrația și care a scos tot orașul pe străzi: „Și nu a existat suflet în Alexandria, fie roman, fi localnic, cu excepția celor a căror atenție le era absorbită de lucrul la fortificație sau de luptă, care să nu se ducă pe cele mai înalte clădiri și să își găsească un loc cu vedere, de unde să urmărească spectacolul și unde să se roage la zeii nemuritori pentru victoria taberei sale".[36] Printre strigătele amestecate și în mijlocul unei mari agitații, oamenii lui Caesar s-au năpustit spre Pharos ca să ocupe marele far. Caesar i-a lăsat să prăduiască puțin, după care și-a staționat garnizoana pe insula pietroasă.

Tot la scurt timp de la sosirea Cleopatrei, Caesar a scris ultimele pagini din volumul cunoscut astăzi sub titlul de *Războiul civil*. Despre evenimentele respective probabil că scria aproape în timp real. S-a sugerat faptul că și-a întrerupt lucrarea în punctul în care a făcut-o[37] – trădarea lui Arsinoe și uciderea lui Pothinus – din motive literare și politice. Lui Caesar nu îi era ușor să scrie despre o republică occidentală într-un palat oriental. De asemenea, în respectivul moment al relatării sale a fost pentru scurt timp într-o poziție avantajoasă. Și probabil că Caesar s-a trezit că are mai puțin timp de scris, dacă nu era chiar copleșit de situație. Era, într-adevăr, faimos pentru faptul că își dicta scrisorile de pe stadion, că a scris un text în latină în timp ce călătorea spre Galia și o poezie lungă în drum spre Spania. Însă uciderea eunucului Pothinus îi incitase pe oponenții săi. Deja printre aceștia se numărau femeile și copiii din oraș. Aceștia nu aveau nevoie de acțiuni mai energice sau de berbeci, mulțumindu-se să se exprime cu praștii și pietre. Avalanșe de proiectile făcute în casă bombardau zidurile palatului. Izbucneau conflicte zi și noapte, timp în care Alexandria s-a umplut de baricade, de arme de asediu și de catapulte de diverse dimensiuni. Au fost ridicate baricade triple din piatră înalte de 12 metri în tot orașul, care s-a transformat într-o adevărată tabără militară.

Caesar a înțeles, privind din palat, ce făcuse Alexandria atât de renumită şi de greu de condus: locuitorii săi erau inepuizabil de ingenioşi. Oamenii săi priveau uluiți – şi plini de indignare; ingeniozitatea era considerată specialitatea romanilor – cum construiau localnicii turnuri de asalt de zece niveluri, pe roți. Animale înhămate trăgeau acele invenții-mamut de-a lungul bulevardelor drepte şi pavate ale oraşului. Două lucruri i-au uluit cel mai mult pe romani. În Alexandria totul se făcea mai repede. Iar locuitorii săi erau nişte imitatori isteți de primă clasă. L-au întrecut pe Caesar de nenumărate ori. După cum avea să îşi amintească ulterior un general roman, „puneau în practică tot ce văzuseră la noi cu o asemenea îndemânare încât aveai impresia că trupele noastre le imitaseră lucrările".[38] Era în joc mândria națională pentru ambele părți. Când Caesar îi învinsese pe marinarii din Alexandria într-o bătălie navală, îi decimase. Drept urmare, se mobilizară ca să îşi construiască o flotă. La şantierul naval regal, ținut secret, se aflau o serie de nave vechi, care nu mai puteau circula pe mare. Au fost date jos colonadele şi acoperişurile gimnaziilor, ale căror căpriori au fost transformați în mod magic în rame. În numai câteva zile au fost realizate 22 de cvadrireme şi pentireme, precum şi o serie de ambarcațiuni mai mici, dotate cu personal şi gata de luptă. Aproape peste noapte egiptenii creară o forță navală de două ori mai mare decât cea a lui Caesar.********

De multe ori romanii s-au plâns de dubla înclinație a locuitorilor Alexandriei spre înşelăciune şi trădare, ceea ce în toiul unui conflict armat cu siguranță poate fi considerată drept o mare laudă. Parcă încercând să demonstreze acest lucru, Ganimede, fostul profesor al lui Arsinoe şi noul comandant regal, şi-a pus oamenii să sape puțuri adânci. Au golit conductele subterane ale oraşului, în care au pompat apă de mare. În curând apa de la palat a devenit tulbure şi de nebăut. (Ganimede poate că ştia, poate că nu ştia că acesta era un vechi şiretlic al lui Caesar, care îl pusese în acelaşi mod în dificultate pe Pompei.) Romanii au intrat în panică. Nu era mai bine să se retragă imediat? Caesar și-a liniștit oamenii: nu putea să fie prea departe apa proaspătă, pentru că întotdeauna există ape dulci în apropierea oceanelor. Una se afla chiar dincolo de zidurile palatului. Cât despre retragere, aceasta era exclusă. Legionarii nu aveau cum să ajungă la vasele lor fără ca locuitorii Alexandriei să îi măcelărească. Caesar a dat ordin să se sape toată noaptea, ceea ce s-a dovedit a fi o decizie corectă; oamenii săi au găsit curând apă proaspătă. Rămânea oricum valabil faptul

că localnicii erau extraordinar de isteți şi de inventivi şi mai aveau şi cea mai puternică motivație: era în joc propria autonomie. Aveau amintiri extrem de neplăcute legate de Gabinius, generalul care îl readusese pe tron pe Aulet. Dacă acum nu reuşeau să îl alunge pe Caesar, urmau să devină o provincie a Romei. Caesar nu putea decât să le reamintească oamenilor săi că trebuiau să lupte cu aceeaşi convingere.

S-a trezit total în defensivă, acesta fiind poate un alt motiv pentru care descrierea războiului civil alexandrin, semnată de el, a fost scrisă de un ofițer superior pe baza conversațiilor de după război. Caesar controla, într-adevăr, palatul şi farul din est, însă Achillas, comandantul lui Ptolemeu, domina restul oraşului şi, împreună cu el, aproape toate pozițiile avantajoase. Oamenii săi atacau constant prin ambuscade rezervele romane. Din fericire pentru Caesar, dacă putea să se bazeze pe un lucru comparabil cu ingeniozitatea alexandrină acesta era conflictul intern alexandrin. Profesorul lui Arsinoe s-a certat cu Achillas, pe care l-a acuzat de trădare. După complot, a urmat reacția la complot, spre încântarea armatei, mituită cu o generozitate tot mai mare, pe rând, de fiecare dintre părți. În cele din urmă, Arsinoe şi-a convins profesorul să îl ucidă pe redutabilul Achillas. Cleopatra ştia prea bine ce făcuse sora lor Berenice în absența tatălui lor; din nefericire, o lăsase pe Arsinoe să scape.

S-a dovedit însă că Arsinoe şi Ganimede nu erau prea iubiți de popor. Locuitorii Alexandriei au demonstrat asta în timp ce se apropiau întăririle, iar Caesar – în ciuda faptului că fusese nevoit să înoate până în port şi a pierderilor importante în rândul oamenilor săi – începea să simtă că soarta războiului se întoarce în favoarea sa. La palat a sosit o delegație pe la jumătatea lui ianuarie, la scurt timp după ce Cleopatra împlinise 21 de ani. Delegația a făcut presiuni pentru eliberarea lui Ptolemeu. Poporul mai încercase să îşi elibereze regele, dar în zadar. Acum oamenii declarau că o terminaseră cu sora lui și doreau pacea.[40] Aveau nevoie de Ptolemeu „ca să se consulte cu el cu privire la condițiile unui eventual armistițiu“. Era clar că acesta se comportase bine cât timp se aflase sub pază. În general, nu dăduse dovezi de îndrăzneală sau de autoritate, deşi manifesta adesea o anumită irascibilitate. Caesar a văzut în eliberarea sa anumite avantaje. Dacă aveau să se predea locuitorilor Alexandriei, trebuia să se descotorosească de acest rege străin; în mod evident, Ptolemeu nu mai putea conduce din nou alături de sora sa. În lipsa sa, Caesar avea mai multe

motive să îi dea pe locuitorii Alexandriei Cleopatrei. Iar dacă Ptolemeu avea să continue lupta – nu este clar dacă acest raționament i-a aparținut lui Caesar sau i-a fost atribuit ulterior – atunci romanii ar fi dus un război care ar fi fost cu atât mai onorabil cu cât era îndreptat „împotriva unui rege, şi nu împotriva unei şlehte de refugiați şi de sclavi fugari“.[41]

Caesar l-a invitat pe fratele de 13 ani al Cleopatrei la discuții. L-a îndemnat pe acesta „să se gândească la regatul său strămoşesc, să arate milă față de tărâmul său natal cel încărcat de glorie, care fusese desfigurat de ruşinea focului şi a ruinei, să le bage mai întâi mințile în cap oamenilor săi şi apoi să îi salveze, şi să aibă încredere în poporul roman şi în el însuşi, în Caesar, care a avut suficientă încredere în el încât l-a trimis să li se alăture duşmanilor care erau gata de luptă“. Apoi Caesar i-a dat voie să plece; însă în loc să plece, tânărul a izbucnit din nou în lacrimi. L-a implorat pe Caesar să nu îl alunge. Prietenia lui însemna pentru el mai mult decât tronul. Un astfel de devotament l-a mișcat pe Caesar, care – cu ochii înlăcrimați la rândul său – l-a asigurat că se vor revedea cât de curând. Din clipa aceea, Ptolemeu s-a aruncat în luptă cu şi mai mare ardoare, confirmând că „lacrimile vărsate în timpul discuției cu Caesar fuseseră în mod evident lacrimi de bucurie“.[42] Numai oamenii lui Caesar au părut mulțumiți de această întorsătură de situație, care sperau ei să îl lecuiască pe comandantul lor de gesturi absurde de iertare. Comedia aceasta probabil că nu a surprins-o pe Cleopatra, care era o bună cunoscătoare a artei dramatice şi poate chiar regizorul din spatele acestei scene. Este posibil ca Caesar să-l fi eliberat pe Ptolemeu ca să împrăştie şi mai multă vrajbă în rândurile rebelilor. Dacă aşa a fost (interpretarea aceasta fiind una generoasă), este de presupus că și Cleopatra a contribuit la punerea în scenă.

Din fericire pentru Caesar şi pentru Cleopatra, o uriașă armată de întăriri a sosit curând în Alexandria. Cel mai bun ajutor a venit de la un înalt demnitar iudeu, care a sosit cu un contingent de 3 000 de evrei bine înarmați. Ptolemeu a declanșat atacul asupra armatei respective aproape concomitent cu sosirea lui Caesar, în sprijinul său; era deranjat de ceva timp de cavaleria egipteană. S-au reunit şi la scurt timp a avut loc cumplita bătălie de la vest de Nil, într-un loc aflat la jumătatea distanței dintre Alexandria şi oraşul Cairo de astăzi. Ambele părți au suferit pierderi masive, însă – ocupând punctul cel mai înalt al taberei egiptene printr-o manevră-supriză realizată la prima oră a dimineții – Caesar a reușit să

obțină o victorie rapidă. Înfricoşați, numeroși egipteni s-au aruncat de pe meterezele fortului în tranşeele din jurul acestuia. Unii au supraviețuit. Se pare că nu şi Ptolemeu, a cărui dispariție probabil că nu a fost jelită de nimeni, nici măcar de propriii sfătuitori. Cum trupul nu i-a fost găsit niciodată, s-au făcut eforturi pentru expunerea armurii sale de aur, care fusese recuperată. Erau bine cunoscute efectele magice de reîntinerire ale Nilului; acesta purtase cu el regine în saci şi bebeluşi în coşuri. În acest caz însă, Caesar nu îşi dorea o renaştere, chiar dacă eforturile sale meticuloase nu au reușit să împiedice apariția ulterioară a unui fals Ptolemeu.

Însoțit de cavaleria sa, Caesar s-a îndreptat fără întârziere spre Alexandria bucurându-se de genul de primire la care fără îndoială că se aşteptase cu câteva luni mai devreme: „Toți locuitorii oraşului şi-au aruncat armele, şi-au abandonat punctele de defensivă, s-au îmbrăcat în veșminte pe care petiționarii le purtau de obicei când implorau îndurare de la stăpânii lor şi, după ce au scos la iveală toate obiectele sacre cu a căror venerație religioasă făceau apel la monarhii lor nemulțumiți sau furioşi, s-au dus să îi iasă în cale lui Caesar şi să i se supună“.[43] Acesta a acceptat cu grație supunerea mulțimii pe care a încercat s-o consoleze. Cleopatra trebuie să fi fost încântată; o eventuală înfrângere a lui Caesar ar fi însemnat propria înfrângere. Probabil că primise vestea dinainte, dar oricum auzise uralele zgomotoase provocate de apropierea lui Caesar. Legiunile sale l-au primit la palat cu ovații puternice. Era ziua de 27 martie; trebuie să fi fost o uşurare extraordinară. Oamenii lui Caesar îl serveau pe acesta de mai bine de un deceniu şi, la sosirea sa în Alexandria, credeau că războiul civil s-a sfârșit. În nici un caz nu luaseră în calcul acest ultim gest de eroism prea puțin înțeles. Şi nu erau singurii cuprinşi de consternare. Roma nu mai primise veşti de la Caesar din luna decembrie. Ce îl reținea oare pe Caesar când acasă lucrurile mergeau cât se poate de prost? Indiferent care ar fi fost motivul întârzierii sale, liniştea era îngrijorătoare. Începea să pară că Egiptul şi-l revendicase pe Caesar, după cum o făcuse cu Pompei, şi – după părerea unora – într-un mod diferit, chiar aşa avea să se întâmple.

De ce a rămas? Nu există nici o explicație politică destul de convingătoare cu privire la acest interludiu, o aventură lipsită de logică în viața unui om cu totul rațional. Rămâne în continuare de neînțeles cum de cel mai mare soldat de la Alexandru încoace, care se dovedise până atunci a fi „un geniu al acțiunii şi al strategiei“[44], fusese luat prin surprindere şi prins

în cursă în Africa. Cel mai bun lucru care se poate spune despre războiul alexandrin este faptul că Caesar se descurcase de minune într-o situație în care se trezise implicat în mod stupid.[45] Acesta a invocat vânturile dinspre nord, „care au bătut exact din direcție opusă celor care suflau spre mare dinspre Alexandria".[46] Într-adevăr, era posibil să fi bătut vântul, însă într-o propoziție anterioară Caesar afirma că trimisese după întăriri în Asia, întăriri care în cele din urmă aveau să salveze situația. Misiunea aceea ar fi presupus o călătorie dinspre Alexandria. Iar în câteva săptămâni vânturile băteau puternic în favoarea sa. Caesar nu a dat înapoi; chiar şi cu o armată epuizată şi demoralizată, nu era genul care să fugă de pericole. Nu pomeneşte nimic despre marea datorie a Auletului ca motiv al debarcării, dacă nu chiar a rămânerii sale. După cum se întâmplă adesea, problema se reduce la dragoste sau la bani. Nu este uşor de eliminat primul aspect.

În primul rând avem celebra tăcere a lui Caesar. În memorii nu se menționează prea mult, iar Caesar (sau cel care a scris în numele lui) a omis şi mai multe, nu în ultimul rând lucruri legate de personalitatea lui. Caesar a scris despre propria persoană cu o strictă detaşare rece şi la persoana a treia; stilul său este atât de limpede şi de lipsit de pasiune cât relatarea sa să treacă drept adevăr incontestabil. Ceea ce poate că şi este, deşi în povestirea sa nici nu trece Rubiconul, nici nu dă foc bibliotecii din Alexandria. Este foarte posibil ca cea din urmă acuzație să fi fost exagerată. Se poate ca depozitele de la şantierul naval să fi luat foc singure, ceea ce ar fi dus doar la distrugerea rezervelor de grâu şi a unui număr redus de texte.******** În mod asemănător, unul dintre puținele locuri în care Cleopatra nu îşi face o apariție dramatică este *Războiul civil* a lui Caesar, unde farmecul său este înlocuit cu vântul specific anotimpului. Pentru un bărbat însurat care fusese o dată pus la stâlpul infamiei pentru şederea sa la o curte orientală, pentru un geniu militar care făcuse o greşeală gravă alături de o regină, dacă nu în numele acesteia, nu era cazul să spună mai mult în această privință. În continuarea relatării lui Caesar, Cleopatra apare exact o dată. La sfârşitul războiului, el îi oferă acesteia tronul Egiptului, pentru că „îi rămăsese credincioasă şi îi ascultase ordinele".[47] Cleopatra este menționată în povestirea lui Caesar pentru un singur motiv: era bună şi ascultătoare.

Cu siguranță că plutea în aer bănuiala că la mijloc era ceva mai mult decât vântul potrivnic şi femeile ascultătoare. La Roma, Cicero s-a grăbit să lanseze calomnii ruşinoase. Imediat după moartea lui Caesar, Marc Antoniu

– un ciudat mesager al acestui mesaj – avea să protesteze spunând că acesta nu zăbovise în Alexandria „din voluptate“.[48] Plutarh l-a contrazis un secol mai târziu: „Cât despre războiul din Egipt, unii spun că acesta a fost odinioară periculos şi jenant și nicidecum necesar, ci provocat numai de pasiunea lui față de Cleopatra“.[49] (Oracolul incomod de pe vremea lui Auletes – care interzisese reinstalarea pe tron a unui monarh egiptean de către o armată romană – pare să fi fost repede dat uitării.) Se poate susține că Caesar nu nutrea o afecțiune deosebită față de Cleopatra, că cei doi s-au aflat din pură întâmplare de aceeaşi parte a baricadei într-un război înşelător, dar este şi mai uşor de susținut că ea nu avea sentimente față de Caesar. Ea nu a contribuit cu nimic la proiectul respectiv. Lui Caesar i-ar fi fost de folos dacă ar fi alungat-o, fie doar ca să obțină un armistițiu provizoriu. Ar fi fost astfel îndreptățit ca, la sfârşitul războiului, să anexeze Egiptul; Cleopatra trebuie să fi fost foarte, foarte convingătoare. Pothinus refuzase să achite datoria egipteană. În mod clar, Cleopatra nu a făcut acelaşi lucru. Este greu de evitat concluzia că Caesar era într-o oarecare măsură sub influența ei. Dio considera că era evident acest lucru: Caesar i-a predat Egiptul Cleopatrei, „de dragul căreia purtase războiul“. Admite o anumită jenă. La sfârşitul războiului Caesar a instalat-o pe Cleopatra la tron împreună cu fratele ei pentru a linişti furia romanilor că se culca el însuşi cu ea. După părerea lui Dio, aceasta a fost „doar o prefăcătorie, pe care ea a acceptat-o, când de fapt ea conducea singură şi îşi petrecea timpul în compania lui Caesar“.[50] Cei doi erau nedespărțiți. Şi Plutarh a simțit acelaşi lucru, dar s-a exprimat într-un mod mai subtil. Citind printre rândurile sale, acesta credea pur şi simplu că Caesar se ocupa de chestiuni militare, dar şi de Cleopatra, în al cărei pat îşi petrecea nopțile.[51] Mai este şi mica problemă a datei plecării. Războiul alexandrin s-a încheiat la 27 martie. Caesar a rămas cu Cleopatra până la jumătatea lui iunie.

AVEAU MOTIVE să sărbătorească, cu atât mai mult cu cât fuseseră izolați dincolo de o mulțime de baricade în cea mai mare parte a ultimelor şase luni. Şi, după cum observaseră toți vizitatorii Egiptului elenistic[52], cu ochii măriți de uimire, cu burțile ghiftuite, cu gențile de călătorie pline-ochi, Ptolemeii ştiau să se distreze. Cu excepția unei relatări scrise de un poet care l-a demonizat pe Caesar şi a avut chiar mai puțină afecțiune față de Cleopatra, nu avem nici o relatare legată de banchetele ei de după război.

Însă ştim cum arăta un ospăţ ptolemeic. Autocontrolul nu constituia specialitatea locuitorilor Alexandriei, iar în anul 47 Cleopatra nu avea nici un motiv să se înfrâneze. Îşi asigurase cel mai important trofeu, deoarece „pentru a intra în grațiile lui Caesar ar fi făcut orice".[53] Acesta se expusese la riscuri mai mult decât oricare alt roman de dragul unui suveran egiptean. Ptolemeu al XIII-lea, Pothinus şi Achillas erau cu toții morți. Theodotus era în exil, Arsinoe – în custodie romană. Caesar îi eliminase practic pe toți rivalii Cleopatrei la tron. Aceasta domnea ca un conducător suprem, în mai mare siguranță decât o făcuse cu patru ani în urmă, în mai mare siguranță decât o făcuse oricare alt Ptolemeu de-a lungul a câtorva generații. Se mândrea cu ospitalitatea sa şi ştia că oaspetele său era la fel ca ea; Caesar îşi aruncase la închisoare brutarul pentru că îi servise pâine de proastă calitate. Şi lui i s-a datorat o mare parte din amploarea distracției. Regina Egiptului avea toate motivele politice să îl impresioneze şi să îl mulțumească; dincolo de relația lor personală, era un îmbătător amestec de mândrie, uşurare şi recunoştință. Iar ea avea mijloacele necesare ca să îl impresioneze. Războiul alexandrin i-a oferit Cleopatrei tot ce şi-a dorit. La un preț foarte mic.

Chiar şi când se aflase în exil, un întreg roi de servitori se învârtise în jurul Cleopatrei, având grijă de confortul său. În primăvara anului 47 roiul s-a mărit transformându-se într-o turmă, odată cu revenirea sau numirea de degustători, scribi, lampagii, harpişti regali, masori, paji, uşieri, notari, administratori, păstrători de ulei, bijutieri care montau perle. Alături avea şi un nou consort. Pentru a satisface preferința poporului pentru un cuplu conducător, posibil şi pentru a ascunde urmele lui Caesar, pe tron a fost instalat Ptolemeu al XIV-lea, în vârstă de 12 ani. Nunta a avut loc imediat după înfrângerea locuitorilor Alexandriei. Nu ştim cum a fost sărbătorită aceasta. Din punctul de vedere al Cleopatrei, o persoană inexistentă a înlocuit-o pe alta. Ptolemeu al XIV-lea a preluat acelaşi titlu care fusese folosit de fratele său decedat; nu a apărut niciodată pe monedele surorii sale alături de aceasta. Dacă avea propriile ambiții sau opinii, a avut grijă să nu şi le exprime acum. Cu siguranță că nu avea nici un cuvânt de spus în legătură cu modul de administrare a statului, pe care sora şi soția sa începuse să îl reorganizeze. Fie că Caesar a intenționat sau nu să anexeze Egiptul, cu siguranță că a descoperit faptul că Cleopatra semăna în multe privințe cu țara ei: o ruşine dacă o pierdeai, un risc dacă o cucereai, o durere

de cap dacă o conduceai. Unii dintre curteni îi rămăseseră fideli; anturajul Cleopatrei includea şi câțiva dintre sfătuitorii tatălui ei. Cei excluşi erau aceia care nu îşi schimbaseră repede atitudinea. Probabil că asta s-a întâmplat şi cu aristocrația greacă, care i se opusese vehement Cleopatrei.

Avea un mare handicap la curte, pe care Caesar ar fi făcut bine să-l fi observat. După cum avea să remarce mai târziu un conducător roman: „Pentru că un lider are un anumit dezavantaj în ceea ce îi priveşte pe prietenii săi, şi anume că, deşi se poate proteja de duşmani îndreptându-şi prietenii împotriva lor, nu există un aliat potrivit pe care să se bazeze pentru a-l proteja de prieteni".[54] În general, Cleopatra îi ştia pe răuvoitori. Lucrurile erau mai neclare în privința curtenilor. La urma urmei, fusese izolată luni de zile cu un roman, luptând împotriva unui popor care nu dorea nici un roman în casă şi care îl detronase pe tatăl său pentru că se asociase cu romanii. Acum regulile se schimbaseră. Întotdeauna existaseră uscături la curte; războiul era un bun prilej de a scăpa de ele. Cei care fuseseră împotriva ei au plătit scump pentru asta. Fără îndoială că şi cei despre care umbla doar zvonul în acest sens au plătit. A înlocuit înalți demnitari şi pe alții i-a eliminat, confiscându-le totodată averile. Au avut loc otrăviri şi înjunghieri, nu diferite de cele pe care le inițiase Auletul la reinstalarea sa. Numai armata a necesitat o serie întreagă de îndepărtări sângeroase. În nici un caz nu a fost o schimbare fără probleme.

În jurul palatului şi al portului a fost nevoie de mai multă muncă brută: să se acopere tanşeele, să se dezasambleze palisadele, să se curețe reziduurile, să se repare pagubele de structură. Rezultatul, care a rămas, a fost „primul oraş al lumii civilizate, cu siguranță cu mult înaintea tuturor celorlalte ca eleganță şi mărime şi lux"[55], după cum scria un călător contemporan. Vizitatorii nu puteau decide care era mai impunătoare: mărimea sau frumusețea Alexandriei. Asta înainte de a remarca populația în continuă mișcare. „Privind oraşul, mă îndoiam că există vreo rasă umană care ar putea să îl umple vreodată; privindu-i pe locuitorii săi, mă întrebam dacă se putea găsi undeva un oraş suficient de mare în care să încapă toți. Echilibrul părea perfect"[56], după cum s-a exprimat un localnic. Alexandria era ticsită cu o colecție uluitoare de sculpturi, majoritatea făcute din granit roz sau roşu şi din porfir, toate emanând o culoare puternică. Celor care fuseseră la Atena oraşul li se părea familiar, fiind plin de reproduceri ptolemeice ale obiectelor greceşti. Nu a fost nici primul, nici ultimul loc din lume în care

declinul de putere s-a tradus printr-o mulțime de simboluri; odată cu scăderea influenței Ptolemeilor, statuile s-au mărit atingând dimensiuni hiperbolice. Sculpturile de granit trandafiriu ale Cleopatrei a II-a şi Cleopatrei a III-a, înalte de 12 metri, îi întâmpinau pe nou-veniți în portul alexandrin. Cel puțin un sfinx colosal cu cap de şoim se înălța pe zidul palatului. Sfincși lustruiți de aproape un metru înălțime străjuiau templele oraşului.

Bulevardul principal al Alexandriei, care avea o lățime de 27 de metri, îi lăsau fără grai pe vizitatori, dimensiunea sa fiind fără egal în lumea antică. Aveai nevoie de o zi ca să explorezi drumul de la un capăt la altul. Având de o parte şi de alta coloane delicat sculptate, marchize de mătase şi fațade bogat colorate, Calea Canopică permitea circulația a opt care, aşezate unul lângă altul. Şi străzile secundare mai mari aveau o lățime de aproape şase metri, erau pavate cu piatră, dotate cu un sistem special de scurgere şi erau parțial iluminate în timpul nopții. Din intersecția centrală – aflată la o distanță de zece minute de mers pe jos de palat – se întindea cât vezi cu ochii o pădure de colonade sclipitoare din piatră de var. În partea de vest a oraşului locuia cea mai mare parte a populației egiptene, majoritatea fiind țesători de in, grupați în jurul celor 100 de trepte care duceau până sus, la Serapeum, templul din secolul al III-lea care domina oraşul şi găzduia cea de a doua bibliotecă. Acel templu rectangular – decorat în mare parte cu foiță de aur, argint şi bronz – era amplasat pe un deal artificial din piatră şi înconjurat de parcuri şi portice. Este unul dintre cele doar trei monumente de pe vremea Cleopatrei pe care le putem localiza astăzi cu precizie. Cartierul evreiesc al oraşului se afla în partea de nord-est, lângă palat. Grecii ocupau frumoasele case cu trei etaje din centrul oraşului. Cartierele se distingeau şi în funcție de ocupații: un cartier era dedicat preparării parfumurilor şi fabricării vaselor de alabastru, altul sticlarilor.

De la est la vest oraşul măsura aproape şase kilometri şi jumătate, o țară a minunilor plină de băi, teatre, gimnazii, tribunale, temple, altare şi sinagogi. Un zid de piatră de calcar îl înconjura, acesta fiind marcat de turnuri, iar la fiecare dintre capetele Căii Canopice se plimbau în sus şi în jos prostituate. În timpul zilei Alexandria răsuna de zgomot de copite de cai, de strigătele vânzătorilor de ovăz fiert şi de năut, de actori stradali, de ghicitoare, de cămătari. Tarabele cu condimente emanau arome exotice, care erau purtate de-a lungul străzilor de briza densă şi sărată a mării. Ibiși albi și negri, cu

picioare lungi, se adunau la toate intersecțiile, căutând firimituri. Până seara târziu, când soarele stacojiu se afunda brusc în port, Alexandria rămânea un vârtej de nuanțe de roşu şi galben, un caleidoscop învolburat de muzică, haos şi culoare. Per ansamblu, era un oraş cu dispoziție schimbătoare, extrem de senzual şi foarte intelectual, Parisul lumii antice: superior prin mijloacele sale, splendid prin luxul său, un loc în care să te duci să îți cheltuieşti averea, să scrii poezii, să îți găseşti (sau să îți uiți) o iubire, să te faci bine, să te reinventezi sau să te reculegi după ce ai cucerit vaste teritorii din Italia, Spania şi Grecia în decursul unui deceniu herculean.

Ținând cont de frumusețea răpitoare şi de distracțiile frenetice, Alexandria nu era un oraş în care puteai să rămâi pasiv. După cum remarca un vizitator: „Unui străin nu îi vine uşor să suporte un asemenea amestec de voci sau să vadă atâtea zeci de mii de oameni decât dacă vine înarmat cu o lăută şi un cântec“.[57] Locuitorii îşi apărau această reputație de a fi frivoli. Iar pe poarta masivă a palatului s-au îmbulzit la sfârşitul războiului hoarde întregi de binevoitori şi de prieteni romani, adunându-se în sala de la intrare decorată cu lambriuri de fildeş. Având numeroase încăperi festive, în complexul respectiv încăpea o mare mulțime; cea mai mare sală era mobilată cu o colecție impresionantă de canapele, sculptate în bronz şi încrustate cu fildeş şi sticlă, adevărate opere de artă. Egiptul îşi importa argintul, dar deținuse mult timp cea mai mare rezervă de aur din lumea antică; este posibil ca până şi grinzile din acea sală să fi fost acoperite cu aur. Cu uşurință se poate exagera populația oraşului, dar cu greu măreția acestuia. Aceasta punea la încercare până şi vocabularul anticilor. Numeroase case ale localnicilor se mândreau cu mobile din cedru de Liban, încrustate cu fildeş şi sidef, sofisticate trompe l'oeil şi mozaicuri cu imagini realiste. Lespezi din alabastru de culoarea caramelei acopereau exterioarele. Pereții interiori luceau de emailuri şi smaralde. Calitatea lucrărilor era uluitoare.

Mai ales mozaicurile de pe podele erau lucrate cu o precizie remarcabilă, fiind bogate în figuri geometrice, dând adesea senzația de tridimensional, fiind incredibil de realiste prin modul prin care reproducea natura. La banchete aceste detalii complexe dispăreau sub covoare luxuriante de crini şi de trandafiri, pe care Egiptul le avea din belşug. „De regulă“, înflorea descrierea un cronicar, „nici o floare, inclusiv trandafirii, ghioceii sau orice altceva, nu înceta vreodată să înflorească.“[58] Împrăştiate în mormane pe

podele, florile dădeau impresia unei pajişti de ţară, dacă la sfârşitul mesei cădeau pe jos cochilii de scoici, cleşti de homari şi sâmburi de piersici. Nu era ceva neobişnuit ca pentru un banchet să se comande 300 de cununi de trandafiri sau tot atâtea ghirlande împletite. (Trandafirii erau nelipsiți, considerându-se că parfumul acestora prevenea intoxicațiile.) Parfumurile şi unguentele constituiau specialități alexandrine; participanții presărau scorțişoară şi cardamom şi parfumuri balsamice pe cununile festive în timp ce muzicienii cântau sau povestitorii interpretau. Parfumul se răspândea nu numai de la masă, ci şi de la bijuterii, de la lămpile parfumate, de la pingelele pantofilor; în mod inevitabil, aromele grele ale uleiurilor parfumau cina. Erau expuse și alte mărfuri ale celor mai cunoscuți artizani din oraş: mesele străluceau de vase de argint, de urcioare, de sute de candelabre. Sticla suflată era o invenție elenistică asupra căreia Alexandria îşi pusese ca de obicei amprenta magică, suflând cu aur crinul deja foarte elaborat; sticlarii din oraş au introdus ornamentele de aur în lucrările lor. Pe masă, alături de vasele multicolore, se aflau platouri de argint, coşuri de pâine împletite din fildeş, pocaluri încrustate cu bijuterii. Mâncarea însăşi se servea în vase de aur; la un banchet ptolemeic, se spunea că doar vasele cu mâncare cântăreau 300 de tone.[59] Aceste servicii de masă demonstrau atât adaptabilitatea Cleopatrei, cât şi instinctul său competitiv. Când a început să pătrundă luxul alexandrin în lumea romană, Cleopatra şi-a redenumit ostentativa veselă. Seturile sale de masă din aur şi argint au devenit „seturile obişnuite".[60]

Oricărui musafir masa în sine de la palat i se părea mai degrabă o avere decât o masă. Musafirul rămânea cu gura căscată văzând „un platou de argint suflat cu un strat gros de aur şi atât de mare încât putea să încapă în el un purceluş uriaş de lapte fript, aşezat pe spate şi a cărui burtă era plină de lucruri delicioase; ca umplutură, conținea sturzi fripți, rațe şi o imensă cantitate de păsări cântătoare, precum şi gălbenuşuri de ou, stridii şi scoici".[61] Gâştele erau mâncarea obişnuită a acestor meniuri îmbelşugate, la fel şi curcanii, stridiile, aricii de mare, sturionii şi barbunii, delicatesele lumii mediteraneene. (Lingurile erau rare, furculițele – necunoscute. Se mânca cu degetele.) Vinurile dulci – cele mai bune proveneau din Siria şi Ionia – erau condimentate cu miere şi rodii. Nu avem nici un indiciu cu privire la ținutele în care Cleopatra prezida aceste festivități, deşi ştim că aceasta purta multe perle, care erau diamantele epocii. Îşi înfăşura lungi

şiraguri în jurul gâtului şi îşi prindea altele în păr. Le purta şi țesute în materialul tunicilor. Acestea erau lungi până la gleznă şi extrem de colorate, făcute din mătase chinezească fină sau din in transparent, fiind purtate de obicei cu o centură sau cu o broşă ori o panglică. Peste tunică se purta o pelerină transparentă, prin care se vedeau clar faldurile viu colorate ale materialului. În picioare Cleopatra avea sandale cu pietre prețioase şi cu pingele cu modele.[62] Numărându-se printre cele mai bune gazde din istorie, Ptolemeii îşi trimiteau musafirii acasă încărcați cu daruri. Nu era ieşit din comun ca aceştia să plece cu un serviciu de masă din argint masiv, cu un sclav, o gazelă, o sofa de aur, un cal în armură de argint. Excesul îi făcuse renumiți pe Ptolemei, iar Cleopatra era absolut hotărâtă să păstreze acest renume. Astfel erau „petrecerile care se întindeau până în zori“[63], despre care avea să scrie Suetoniu mai târziu.

Festivitățile de după război au inclus cu siguranță şi o procesiune victorioasă, probabil de-a lungul Căii Canopice. Cleopatra trebuia să îşi unească poporul, să îşi arate supremația politică şi să îşi consolideze ascendentul asupra defăimătorilor săi. Alexandria era de mult timp un oraş al paradelor şi al fastului, demonstrații în cadrul cărora bogăția Ptolemeilor depăşea până şi ardoarea recreativă a supuşilor lor. Cu câteva secole mai devreme, în cadrul unei procesiuni dionisiace, defilaseră pe străzile oraşului care alegorice de şase metri înălțime, fiecare necesitând câte 180 de oameni ca să le urnească din loc. Acestea erau urmate de satiri vopsiți în violet şi de nimfe cu ghirlande aurii, precum şi de reprezentări de regi, zei, oraşe, anotimpuri. Un adevărat centru al minunilor mecanicii, Alexandria se mândrea cu uşi automate și lifturi hidraulice, benzi rulante ascunse şi maşini care funcționau pe bază de monede. Cu ajutorul cablurilor invizibile, a țevilor de aspirație, a scripeților şi a magneților, Ptolemeii erau în stare să facă adevărate minuni. Izbucneau şi se stingeau focuri, din ochii statuilor străluceau lumini, răsunau ca din senin trompete. Pentru prima procesiune ingenioşii meşteri făurari s-au depăşit pe ei înşişi: de-a lungul străzilor a fost purtată o statuie înaltă de patru metri şi jumătate, îmbrăcată într-o tunică împodobită cu paiete galbene. Aceasta se ridica în picioare, oferea lapte celor din jur, apoi în mod magic se aşeza din nou, spre fascinația mulțimii. De jur împrejur atmosfera era plină de zumzetul aşteptării, de murmure de admirație, de muzica flautelor. Nori de parfum – un aer plin – se aşterneau peste spectatori, pentru care continuau minunile luxoase:

purtători de torțe aurite, lăzi cu tămâie şi mir, palmieri suflați cu aur, lujeri de viță, platoşe, scuturi, statui, vase, tauri îmbrăcați în aur. Pe un car, 60 de satiri presau struguri, cântând în acompaniamentul flautiştilor. Din piei uriaşe se revărsa pe străzi vin; aerul era îndulcit mai întâi de tămâie, apoi de aceste şuvoaie, într-o combinație îmbătătoare. În timpul procesiunii[64] participanții eliberau porumbei şi turturele, care purtau panglici atârnate la picioare. Era obligatoriu spectacolul cu animale pentru supuşii care călătoriseră până în Alexandria şi îşi instalaseră corturile pe o întindere de kilometri întregi în jurul acesteia. La procesiunea din secolul al III-lea fuseseră aduși şi măgari împodobiți, elefanți potcoviți cu potcoave încrustate cu aur, leoparzi, păuni, lei enormi, un rinocer ethiopian, struți, un urs albinos, 2 400 de câini. Cămilele cărau lăzi de şofran şi scorțişoară. În urma acestora veneau 200 de tauri cu coarne poleite cu aur. Urmau cântăreții la liră, împreună cu 57 000 de infanterişti şi 23 000 de cavalerişti în armură completă. Cleopatra nu avea probabil atâtea batalioane, dar cu siguranță că a realizat un spectacol extravagant. Scopul era să se promoveze, în rândul monarhilor, ca fiind „cea mai inteligentă strângătoare de averi, cea mai splendidă cheltuitoare şi cea mai măreață în toate lucrările".[65] Abundența, puterea şi legitimitatea erau legate între ele în mod inextricabil. Mai ales după convulsiile din deceniile anterioare, era extrem de important să îşi confirme autoritatea.

Este foarte posibil ca Caesar să fi rămas tocmai din acest motiv. Un Egipt stabil era la fel de important pentru planurile sale, după cum era pentru ale Cleopatrei. Egiptul era printre puținele țări din zona mediteraneană care produceau mai mult grâu decât consumau. Cleopatra putea să hrănească singură toată Roma. Şi opusul era valabil: dacă dorea, putea să o lase să flămânzească. Din acest motiv Caesar nu intenționa să-şi instaleze un compatriot în Alexandria. Un ne-roman de încredere era soluția cea mai bună. Era clar că Caesar avea în Cleopatra o încredere pe care nu putea să o aibă în Pothinus, după cum era la fel de clar că avea încredere în capacitatea ei de conducere. Strict vorbind, Egiptul ei a devenit în anul 47 un protectorat cu o nuanță intimă. Acest aranjament nu era deloc neobişnuit într-un secol în care politica avea un pronunțat caracter personal. Alianțele elenistice erau în mod regulat ratificate prin jurăminte de căsătorie. La Roma căsătoriile de conveniență erau la ordinea zilei, spre stupoarea puriştilor, care se revoltau împotriva acelui gen de diplomație ieftină şi

oportunistă. Cu cât era mai ambițios un politician, cu atât căsătoriile sale erau mai pestrițe. Pompei fusese căsătorit de cinci ori, de fiecare dată din motive politice. În ciuda unei diferențe de vârstă comparabile cu cea dintre Caesar şi Cleopatra, Pompei se căsătorise cu fiica lui Caesar, care îi fusese trimisă ca un fel de scrisoare de mulțumire.******** Relațiile dintre cei doi bărbați s-au stricat numai după ce femeia care îi unise a murit, poveste care avea să se repete la scurt timp după aceea, cu urmări mult mai grave.

Relația dintre Caesar şi Cleopatra era neobişnuită nu numai din cauza diferențelor naționale, ci şi pentru că Cleopatra s-a implicat în ea din proprie inițiativă. Nu a fost împinsă de nici un bărbat din familie. Pentru un roman acest lucru era foarte derutant. Dacă, în timpul vieții, tatăl său ar fi căsătorit-o cu Caesar[66] (ceea ce ar fi fost imposibil din multe puncte de vedere), aceasta ar fi fost privită cu totul altfel. Ceea ce îi neliniştea pe cei care au scris despre ea era independența sa decizională, spiritul său întreprinzător. Poetul Lucan este categoric în această privință. „Cleopatra a reuşit să îl prindă pe bătrân în mrejele sale“, este replica pe care acesta i-o atribuie lui Pothinus, într-o amplă redefinire a libertății de voință. Aflându-se deja în posesia Egiptului, în relatarea lui, ulterior aceasta „se vinde ca să obțină Roma“.[67] Şi aici au existat paralele pline de învățăminte. Aceeaşi poveste avea să circule ulterior cu privire la o regină indiană de demult, regina Cleophis. Aceasta „i-a cedat lui Alexandru, însă după aceea şi-a redobândit tronul, pe care şi l-a răscumpărat culcându-se cu el, obținând astfel prin favoruri sexuale ceea cu nu putuse să obțină prin forța armelor“.[68] Cel puțin potrivit unui istoric roman, pentru comportamentul său josnic, Cleophis s-a ales cu epitetul de „curvă regală“. Se prea poate ca povestea să fie apocrifă, încă o fantezie romană de senzație despre ademenitorul Orient. Se poate chiar să fi fost influențată de povestea Cleopatrei. Însă ne spune un anumit lucru despre Cleopatra. Aceasta era la fel de suspectă ca şi regina Cleophis, deşi ceea ce exploatau cel mai mult romanii – ceea ce a inspirat mărturii nesincere – a fost puterea sa ciudată, ocultă.

Nu este de mirare că între Cleopatra şi Caesar s-a înfiripat rapid o relație, dacă nu chiar o mare pasiune. Se poate ca aplombul ei şi jocul lui riscant să fi pecetluit înțelegerea, dar personalitățile lor se potriveau perfect, la fel ca şi interesele lor politice. Erau persoane autentice, charismatice, spontane, deşi numai unul dintre ei a rămas în istorie ca fiind pe cât de seducător, pe

atât de periculos. Cleopatra mai ales ştia cum să intre în grațiile cuiva. Acolo unde se credea că există patru feluri de linguşeală, bolborosea Plutarh, care se temea mereu de amestecurile nocive, „aceasta avea o mie“.[69] Avem mai multe mărturii referitoare la înțelepciunea ei decât la cea a lui Caesar; a acestuia se vede mai puțin în vorbele sale şi mai mult în nenumăratele sale aventuri. Era un seducător de primă clasă, fiind specializat în soții aristocrate. Şi Cleopatra, şi Caesar manifestau o curiozitate intelectuală, care era semnul distinctiv al epocii lor, o veselie şi un umor care îi deosebeau de semenii lor, în măsura în care vreunul dintre ei avea semeni. „Ce lucru nesociabil şi singuratic este puterea“[70], remarca Plutarh; în general, cei din jurul lui Caesar şi al Cleopatrei erau buni numai de linguşeli sau comploturi. Ambii ştiau, după spusele lui Caesar, că succesul costă, că „tot ceea ce îi face pe oameni superiori semenilor lor trezeşte atât emulație, cât şi gelozie“.[71] Izolarea lor era un gen aparte de izolare socială.

Ambii întinseseră coarda cu îndrăzneală în lupta pentru putere; ambii aruncaseră zarurile. Ambii aveau un mare chef de muncă şi de joacă şi nu prea făceau diferența dintre cele două. Caesar răspundea la scrisori şi la petiții în timp ce participa la jocuri. Cleopatra participa la jocuri din motive de stat. Nici unul nu se lăsa copleşit de drame. Ambii erau protagonişti înnăscuți, fiind în egală măsură încrezători în propriile puteri şi convinşi de propria superioritate. Cleopatra promitea mult, plăcându-i să surprindă, crezând în acel *grand geste* şi nefăcând compromisuri. Caesar prețuia stilul şi admira talentul sub toate formele sale; în Alexandria el se afla tot timpul în compania unui persoane comunicative, a unui lingvist şi a unui negociator, care avea acelaşi dar rar ca şi el de a trata noile cunoştințe ca şi cum ar fi fost vechi prieteni apropiați. Acesta avea multe motive ca să fie foarte atent. Cleopatra l-a învățat o lecție utilă de comportament. După ce fusese declarat dictator cu un an înainte, Caesar se bucura pentru prima dată de putere absolută. În plus, Cleopatra de ocupa de probleme de care nu se ocupase niciodată nici o altă femeie pe care acesta o cunoscuse. I-ar fi venit foarte greu să găsească în toată Roma o femeie care să adune o armată, să împrumute o flotă, să controleze circulația monetară. Dincolo de personalitatea sa incandescentă, Cleopatra era în toate privințele egala lui Caesar, aceasta fiind o pragmatică cu mintea limpede şi ochi pătrunzători, deşi ceea ce în cazul lui trecea drept strategie, avea să fie menționat în cazul

ei drept manipulare. Ambii erau rezultatul unor războaie care nu aveau nimic de a face cu problemele, ci numai cu caracterele. Se confruntaseră cu probleme asemănătoare, cu susținători asemănători. Caesar nu era îndrăgit de aristocrația romană. Cleopatra nu era deloc iubită de grecii din Alexandria. Puterea lor se datora oamenilor de rând. Ambițioşii ies în evidență când sunt înconjurați de ambițioşi; Caesar şi Cleopatra s-au unit precum doi moștenitori ai unor destine legendare, mai mari decât viața şi conştienți din plin de propriile haruri, care s-au obişnuit să se gândească la ei înşişi la plural sau să scrie despre ei înşişi la persoana a treia.

ÎN TIMPUL unuia dintre banchetele Cleopatrei, Lucan şi-l închipuie pe Caesar punându-i întrebări marelui preot al Egiptului. Caesar vrea să învețe despre cât mai multe subiecte, fiind un om de o curiozitate nemărginită. Dorința lui de a explora era la fel de pronunțată ca şi ambiția sa. Era fascinat de înțelepciunea tradițională şi de cultura Egiptului; în Alexandria el se consulta cu oameni de ştiință şi filosofi. Avea însă o singură nelămurire. „Ce îmi doresc cel mai mult să aflu“, spunea el, „este cauza râului care ni se ascunde de atâta timp şi care este izvorul necunoscut al acestuia.“[72] Dacă preotul putea să îi dezvăluie izvorul Nilului, Caesar era gata să renunțe la război. Ardoarea sa era de înțeles. Puține mistere din lumea antică erau atât de incitante; izvorul Nilului era pe atunci echivalentul dilemei actuale a vieții pe Marte. Lucan este primul care menționează drumul lui Caesar şi al Cleopatrei pe fluviu, la 110 ani de la eveniment. Nu îi plăcea nici unul dintre personaje şi scria în versuri; nu degeaba a fost numit „părintele presei de scandal“.[73] De asemenea, el folosea surse istorice care s-au pierdut între timp. Este puțin probabil să fi inventat excursia. Nici nu avem motive să credem că această pauză de relaxare de după război a fost mai puțin luxoasă sau frenetică în privința distracțiilor decât cea pe care avea să o imortalizeze ulterior Shakespeare, și care avea să se petreacă cinci ani mai târziu. Avem mai multe motive să credem că istoricii romani au preferat să rememoreze acea călătorie şi să uite de aceasta. Aceştia nu au menționat nimic despre prelungita şedere a lui Caesar în Egipt la încheierea războiului.******** Dacă nu ar fi procedat aşa, Shakespeare ar fi putut foarte bine să scrie o altă piesă despre Cleopatra.

Călătoria pe Nil nu era nicidecum prima de acest fel. În mod tradițional, demnitarii străini erau întâmpinați cu o croazieră, pentru a li se prezenta minunățiile Egiptului. Cu două generații înainte, un înalt demnitar facuse tot posibilul ca să se asigure că un senator care călătorea în Egipt avea să fie „primit cu cea mai mare splendoare“[74], făcându-i-se multe cadouri, însoțit de ghizi bine instruiți, tratat cu plăcinte şi cărnuri fripte cu care să hrănească crocodilii sacri. În mod firesc, lanurile întinse de grâu ale Egiptului îi impresionau pe toți, chiar dacă îi făceau pe romani să strângă din dinți. Şi dincolo de curiozitatea nestăpânită, existau motive de stat întemeiate pentru excursie. Prin tradiție, orice nou conducător sau conducătoare îşi inaugura domnia cu o călătorie ceremonială în sud. Pentru Cleopatra echivala cu un tur de prezentare a propriilor domenii. Toată lumea din Egipt lucra pentru ea; ei îi aparţineau aproape toate resursele țării – câmpurile acesteia, animalele vânate, copacii, Nilul şi crocodilii înşişi. Din punctul său de vedere, croaziera constituia mai puțin o excursie de plăcere sau o expediție ştiințifică, şi mai degrabă o obligație de stat. Prin aceasta, ea îi prezenta poporului său grandoarea puterii militare romane, iar Romei – abundența egipteană. Poporul Egiptului o trădase în favoarea fratelui său pe când ea era vulnerabilă. Avându-l pe Caesar alături, se întorcea la ei vădit invincibilă.

Călătoria din Alexandria spre sud însemna părăsirea zonei în care se vorbea greacă şi pătrunderea într-o zonă în care se vorbea egipteana, o călătorie din zona vinului în zona berii.[76] Aici exista o cultură căreia locuitorii Alexandriei i se considerau superiori, în cadrul căreia faraonii erau venerați, iar preoții jucau un rol foarte important. Aici divinitatea Cleopatrei era de necontestat. Chiar şi fără fastul alexandrin, fără agate şi granit roşu, se vedea trecutul monumental, iar peisajul era o adevărată minunăție. După cum s-a exprimat mai târziu un călător, „am înfulecat culori precum înfulecă măgarul ovăz“.[77] Cleopatra i-a arătat lui Caesar cea mai lungă şi mai spectaculoasă oază din lume, verdele catifelat al malurilor râului, solul dur şi negru al canalului, tărâmul răsăriturilor roşu-violet şi al apusurilor de ametist. Nu se poate ca cei doi să nu se fi oprit în câteva locuri: la piramide, care pluteau deasupra palmierilor pentru a se topi în zare, la sanctuarul şi templele din Memphis, unde probabil au fost primiți de marele preot al Egiptului, la cele 3 000 de săli, aflate la suprafață şi sub pământ, ale labirintului de granit şi de calcar, la altarul de pe lac al zeilor-

crocodili, unde bestiile fuseseră dresate să își deschidă fălcile la comandă și unde probabil că Caesar a fost captivat de sistemul de ecluze și baraje, care îmbunătățiseră terenul agricol, la coloșii lui Memnon, care se înălțau de un alb uimitor pe un fond de culoarea caisei pale, având o înălțime de 20 de metri și fiind vizibili de la o distanță de kilometri. În spatele lor, pe deal, săpate adânc în stâncă, se aflau mormintele din Valea Regilor. Mai la sud era frumosul Templu al lui Isis, decorat și construit parțial de tatăl Cleopatrei, amplasat pe o insulă din mijlocul curenților agitați de la Philae.********

Însă și mai miraculoase erau condițiile de cazare, asupra cărora se extindea gustul pentru colosal. Scopul era de a impresiona și, în egală măsură, de a distra. Probabil că Cleopatra și Caesar au pornit de la Lacul Mariut, din sudul orașului, unde era acostată flota ei de agrement. Portul respectiv putea găzdui bărci regale de agrement lungi de 90 de metri. Prorele lor erau de fildeș; pe punte se înșiruiau colonade elaborate, stâlpii coloanelor fiind făcuți din chiparos minuțios sculptat. Statui aurite de cinci metri și jumătate împodobeau pupa și prova. Feroneria vasului era din bronz șlefuit, iar părțile de lemn erau încastrate cu fildeș și aur. Totul era vopsit în nuanțe strălucitoare, inclusiv colecția de la bord de statui regale, cu care erau decorate cele două etaje de apartamente pentru locuit și pentru distracție. Tavanul uneia dintre sălile de banchet era acoperit cu panouri ornamentale. Coloane în stil egiptean împodobeau o altă sală, în ele fiind cioplite frunze de acant și petale de lotus într-un motiv în care alternau negrul și albul. O treime era acoperită cu un umbrar violet, susținut de grinzi arcuite. Nu era un lucru neobișnuit ca o ambarcațiune regală de agrement să includă o sală de gimnastică, o bibliotecă, altaruri închinate lui Dyonisos și Afroditei, o grădină, o grotă, săli de lectură, o scară în spirală, o baie de cupru, grajduri, un acvariu.[78]

Procesiunea lor nu era nicidecum modestă. Un funcționar de rang mediu călătorea în compania a zece persoane, altfel ar fi fost pierdut fără secretarii și contabilii săi, fără brutarul său, fără însoțitorii pentru baie, fără doctorul său, fără supraveghetorul argintului, fără maestrul său de arme. Cleopatra și Caesar s-au îndreptat spre sud însoțiți fiind de un alai de soldați romani și de curteni egipteni. Ospitalitatea pe durata șederii acestora era de datoria poporului și o sarcină descurajantă, mai ales dacă, după cum susține Apian, din urmă venea o flotă de 400 de vase. Cu siguranță că o mulțime de alte

vase mai mici urmau vasul reginei, pe un fluviu plin de transportatori de piatră şi vin, galere comerciale, ambarcaţiuni care asigurau ordinea publică. Poporul avea obligaţia să îşi hrănească şi să îşi răsfeţe regina, să o copleşească cu daruri, să îi distreze alaiul, să îi asigure transportul. Acest lucru implica tot felul de probleme legate de găzduire, siguranţă şi aprovizionare; nu era exclus ca demnitarii să îşi sfătuiască subordonaţii să ascundă provizii pentru a evita rechizionarea acestora de către regină.[79] Era perfect logic având în vedere pretenţiile; un demnitar oarecare a cerut 372 purceluşi de lapte şi 200 de oi. Fermierii munceau zi şi noapte ca să producă rezervele necesare, să fermenteze bere, să adune fân, să mobileze casele de oaspeţi, să adune măgari. Făceau acest lucru acum, în plin sezon al recoltei. Având şi mai multe resurse şi în împrejurări mai puţin dificile, Cicero era bucuros să îşi ia rămas-bun de la Caesar când acesta îl va găzdui pe general şi pe anturajul acestuia doi ani mai târziu, în casa sa de la ţară. S-a simţit uşurat că nu a fost nevoit să îi spună lui Caesar să mai treacă pe la el când avea să mai vină prin zonă. „O dată ajunge“[80], a oftat Cicero, simţindu-se mai puţin gazdă şi mai degrabă timonier-şef.

Pe Nil, Cleopatra şi Caesar au navigat în „palatul lor plutitor“[81], cu vântul bătându-le din spate. Pe mal curmalii erau încărcaţi de fructe, iar frunzele de palmieri, uşor veştede. Dincolo de râu se întindea o mare de grâu auriu; în copaci bananele sclipeau aurii. Caisele, strugurii, smochinele şi dudele erau aproape coapte. Era sezonul piersicilor; deasupra capetelor lor, se vedeau porumbei împerechindu-se. Întregul peisaj care se întindea în faţa ochilor Cleopatrei şi ai lui Caesar întărea mitul abundenţei Egiptului şi al puterilor magice ale fluviului. Renumit fiind în întreaga lume antică, se spunea că Nilul purta cu el aur; i se atribuiau puteri extraordinare. Se credea că apa sa fierbe la jumătate din temperatura la care fierb alte ape. Creaturile sale atingeau proporţii incredibile. Ptolemeu al II-lea îi trimisese fiicei sale cutii cu sticle cu apă de Nil când aceasta se căsătorise cu un sirian, pentru a-i asigura fertilitatea. (Aceasta avea deja 30 de ani. A funcţionat.) Egiptencele erau renumite pentru mai multe sarcini reuşite; le lua mai puţin timp ca să nască un bebeluş. Se spunea, de asemenea, că aveau o rată mai mare de gemeni, adesea cvadrupleţi. Se spunea că gâştele – care în alte părţi cloceau doi pui – în Egipt aveau cinci, porumbeii cloceau 12 pui în loc de zece. Craniul bărbătesc era considerat a fi mai puternic în Egipt, unde cheii (şi cei care îşi pieptănau părul din spate în faţă, ca Caesar) erau rari. Se

credea că Nilul genera viață în mod spontan; singurul lucru pe care nu l-au văzut Cleopatra şi Caesar au fost creaturile de legendă ale râului, jumătate şoareci, jumătate noroi. Este de presupus că nu au găsit şerpi cărora le creştea iarbă pe spate sau oameni care trăiau sub carapace de țestoase de mărimea bărcilor. Au văzut însă printre tufişurile de papirus şi lotuşi bâtlani şi berze, hipopotami şi crocodili de cinci metri şi jumătate, o varietate inepuizabilă de peşti, care erau o raritate la Roma. Istoricii antici s-au înşelat în privința unor detalii esențiale, având perfectă dreptate în privința fecundității Egiptului.[82] Căminul Cleopatrei era cel mai productiv teren agricol din zona mediteraneană, unul în care părea că recoltele se plantau şi se udau singure.

Acest lucru era valabil din vremuri imemoriale, expresie care în Egipt chiar însemna ceva. Chiar și pe vremea Cleopatrei exista istorie antică; într-un fel lumea era mai veche atunci, mai plină de legendă, înfășurată în superstiție. Alături de ea, Caesar se putea minuna de 28 de secole de arhitectură. Vizitatorii prădaseră deja – și mâzgăliseră – mormintele din Valea Regilor.******** În primăvara anului 47, una dintre cele şapte minuni ale lumii fusese deja distrusă. Țara Cleopatrei se îndeletnicea cu industria ospitalieră cu mult înainte ca restul lumii să îşi închipuie măcar că existau asemenea creații. Totodată, secolele păreau mai aproape decât ni se par nouă în ziua de astăzi. Alexandru cel Mare se afla, în timp, la o distanță mai mare de Cleopatra decât este anul 1776 față de secolul nostru, însă Alexandru rămăsese mereu prezent într-un mod viu şi imediat. Deşi pe Cleopatra o despărțeau 1 120 de ani de cea mai de răsunet poveste a epocii sale, căderea Troiei rămăsese un punct ferm de referință. Trecutul era tot timpul considerat tangibil, existând o admirație aproape religioasă față de acesta. Acest lucru era valabil mai ales în Egipt, care era pasionat de istorie şi care deja de 2 000 de ani avea izvoare scrise. În majoritatea acelor ani, această țară aproape insulară, inaccesibilă se schimbase foarte puțin, iar arta sa – aproape deloc. Nu întâmplător supuşii Cleopatrei considerau timpul ca fiind o spirală de repetări nesfârşite. Evenimentele din ultimul timp nu făcuseră decât să întărească această idee. Sfătuitorii Ptolemeilor îi convinseseră și în trecut pe unii regi-copii să îşi ucidă rudele apropiate. Reginele anterioare fugiseră din Egipt ca să strângă armate. O mare parte din ce se putea spune despre victoria romanilor din anul 47 se putea spune

şi trei secole înainte despre înaintaşii macedoneni ai Cleopatrei, o paralelă care cu siguranță că nu îi scăpase acesteia.[84]

În veșmintele sale de in şi cu diadema pe cap, Cleopatra a participat pe parcursul întregii excursii la ritualuri religioase care erau şi ele vechi de mii de ani. S-a aranjat în cel mai mic detaliu ca o divinitate vie; nu ştim cum îşi manifestau venerația oamenii săi, dar probabil că se înclinau în prezența ei sau ridicau mâna într-o formă de salut. Pentru cei care se adunau ca să îi vadă, fie pe maluri, fie pe diguri, Caesar şi Cleopatra nu reprezentau un cuplu romantic, ci un fel de apariţie magică dintr-o altă lume, asemenea vizitei unor zei pe Pământ. Formau un cuplu aparte: romanul blond, cu umeri lați, cu mantaua sa lungă, purpurie, însoțit de regina minionă și brunetă a Egiptului. Împreună au vizitat lăcașurile de cult, monumentele regilor din vechime, palatele mai puțin importante aflate de-a lungul Nilului. Au fost salutați de preoți în haine albe și de mulțimi entuziaste. Împreună au navigat printre ferme, într-un peisaj marcat de turnuri de argilă și acoperișuri roșii, terasate, lăsând în urmă livezi luxuriante, vii și lanuri aurii, sfincși îngropați pe jumătate în nisip, stânci cu morminte săpate în piatră. Împreună s-au luptat cu țânțarii, cadoul de sezon al părții inferioare a fluviului. Se anunțau de la distanță cu zăngănit de rame și zdrăngănit de lire. La apariția lor, mirosul puternic de tămâie se răspândea în aerul înăbușitor.

Cu siguranță că această excursie era o vacanță în comparaţie cu perioada precedentă. Ideea că era o croazieră depravată de plăcere, o distracţie, o lună de miere, era probabil sugerată de condițiile extravagante de cazare. Romanii puteau vedea cu ochii lor ce înseamnă depravarea; prin definiţie, limba latină dădea de ceva stricat când întâlnea cuvântul „lux", care derivă din verbul „a dizloca" şi care şi-a petrecut mii de ani unit cu termenul „lasciv". Potrivit lui Apian, Caesar a călătorit pe Nil cu Cleopatra „şi s-a distrat cu ea şi în alte moduri".[85] De aici nu a mai fost decât un pas până la acuzația că Cleopatra îl atrăsese pe generalul roman în această nebunie, concepută de ea, în inima exotică a unei țări exotice, din care a trebuit să fie smuls cu forța. Cleopatra – sau Egiptul – avea, în general, acest efect asupra sărmanilor romani vulnerabili. Țara sa era în sine o provocare şi o tentație. Este de presupus că traseul a fost stabilit şi aprobat dinainte, însă nu acest lucru rămâne în memorie. Potrivit unor relatări ulterioare, Caesar nu dorea să plece, iar Cleopatra nu dorea să îl lase să plece. „L-ar fi reținut şi mai

mult în Egipt sau ar fi plecat imediat cu el la Roma“[86], era de părere Dio. Numai împotriva voinței sale l-au făcut oamenii lui Caesar să se întoarcă. Potrivit versiunii lui Suetoniu, Caesar își pierduse atât de rău capul după regina egipteană încât ar fi urmat-o pe aceasta până la frontieră ethiopiană dacă soldații săi nu l-ar fi amenințat cu revolta. În cele din urmă au reușit să îl convingă pe când trecea printre stâncile aspre de la sud de orașul modern Aswan, unde procesiunea și-a schimbat greoi direcția.

Dio susține că Caesar și-a dat seama încet-încet că prelungirea șederii sale în Egipt „nu era nici demnă de laudă, nici avantajoasă pentru el“[87], însă omite să descrie contextul perioadei de inactivitate de pe fluviu. Caesar nu mai avea pe vremea aceea nici un copil în viață. Nici nu dobândise vreun fiu în decursul celor trei căsătorii ale sale. În această privință Egiptul se bucura de o reputație legendară. În semn de mare tribut față de fecunditatea țării sale, în care florile înfloreau la nesfârșit, iar grâul se culegea singur, Cleopatra era în acea primăvară în ultimele luni de sarcină. Confirmase pe deplin mitul legat de puterile de generare ale minunatei țări. Cei doi au petrecut între trei și nouă săptămâni pe fluviu și s-au întors la prima cataractă a Nilului. Curentul i-a dus ușor înapoi la palat. Din Alexandria, Caesar a pornit spre Armenia, care era pe atunci cuprinsă de revolte. La sfârșitul lui iunie, Cleopatra a adus pe lume un copil pe jumătate roman, divin de două ori, o dată ca Ptolemeu și o dată ca Caesar. Aici era, în sfârșit, vorba de ceva nou sub soare.

Nici una dintre relatări nu se bazează pe amintiri personale. Într-o singură versiune – o povestire stângace din secolul al VI-lea d.Hr.[7] – cineva se aventurează să facă o afirmație șocantă potrivit căreia este posibil ca Caesar să o fi sedus pe Cleopatra.

Nu cunoaștem nimic despre motivele lui Arsinoe, ceea ce însă nu l-a împiedicat nici pe cel mai bun interpret modern al războiului alexandrin să facă speculații: dacă aceasta nu ar fi fost invidioasă pe modul abil în care îl sedusese sora sa mai mare pe Caesar, susține un istoric, „atunci n-ar fi fost femeie“.[18]

Parția se afla în nord-estul Iranului de astăzi. Regatul pontic se întindea de pe țărmul sudic al Mării Negre până în Turcia modernă.

Romanii considerau că divinizarea animalelor de către egipteni era nespus de primitivă și de vicioasă. Un creștin din secolul al II-lea a avut însă o altă părere. În comparație cu zeii greci, divinitățile egiptene se comportau frumos. „Or fi ele animale lipsite de rațiune“[26], recunoștea Clement din Alexandria, „dar cel puțin nu sunt adulterine, nu sunt indecente și nici una dintre ele nu caută plăceri împotriva firii.“

Ardoarea lor avea să fie uitată ulterior de romani. După cum avea să scrie Dio câteva secole mai târziu, locuitorii Alexandriei erau „tot timpul gata să o facă pe vitejii oriunde şi să spună tot ce le trecea prin cap, dar în materie de război şi ororile sale nu erau buni de nimic".[39]

Totodată este interesant faptul că generalul care continuă relatarea lui Caesar are mare grijă să sublinieze – pe prima pagină şi, în mod ciudat, fără legătură cu contextul – faptul că oraşul nu era vulnerabil la incendii. Afirmația sa vine în contradicție cu alte surse timpurii, potrivit cărora incendiul s-a răspândit de la ambarcațiuni la docuri şi apoi la marea bibliotecă. De asemenea, nu menționează nimic despre folosirea acoperişurilor şi a bârnelor sau despre baricadele din relatarea lui Caesar. Ni se prezintă o scuză gratuită, însă nici o faptă reprobabilă.

Cadoul a fost bine-venit, dar momentul ales, ciudat. Iulia urma să se căsătorească în câteva zile cu Quintus Servilius Caepio. Acesta era cât se poate de nemulțumit. În locul ei, Pompei i-a oferit-o lui Caepio pe propria fiică, deşi aceasta era deja logodită cu altcineva. În general, femeile romane erau folosite ca instrumente de negociere, lucru care – în ciuda maşinațiunilor fanteziste de familie – rar se întâmpla în rândul Ptolemeilor.

Un istoric modern merge până într-acolo încât sugerează că ar fi omis-o în mod intenționat.[75]

Sfinxul era aproape sigur invizibil pentru Caesar şi Cleopatra, fiind încă îngropat în nisip, după cum era de aproape 1 000 de ani.

Cea mai frecventă inscripție: „Am văzut şi am rămas uimit".[83]

CAPITOLUL 4. EPOCA DE AUR[1] NU A FOST NICIODATĂ EPOCA ACTUALĂ

Servitoarea: Ce scuze să inventez dacă lipsesc mult timp de acasă?[2]
Andromaca: Nu ai să duci lipsă de pretexte. La urma urmei, eşti femeie.
Euripide

Caesar a plecat din Egipt pe 10 iunie, mult mai târziu decât ar fi trebuit să o facă. La Roma nu mai ajunsese nici o veste de la el din decembrie, iar oraşul era în fierbere, după cum ştia şi el cu siguranţă.[3] Corespondenţa circula foarte bine. Într-un gest care era o favoare în egală măsură personală şi politică, a luat-o cu el pe sora Cleopatrei – care rămăsese o „divinitate iubitoare de fraţi" cel puţin cu numele, dacă nu şi prin comportament – ca prizonieră de război. Pentru protecţia Cleopatrei, au rămas în Egipt 12 000 de legionari care îl urmaseră pe Caesar în Egipt, şi acesta fiind un gest cu semnificaţie atât personală, cât şi politică. Frământările sociale nu ar fi fost în folosul nici unuia dintre cei doi. Într-adevăr, Caesar părea să nu prea fi vrut să plece de lângă Cleopatra, deși este puțin plauzibil că aceasta i-ar fi propus să îl însoţească la Roma în vara aceea, după cum susţine Dio. Mai mult ca sigur au vorbit despre o viitoare întâlnire înainte de plecarea pe care se pare că Caesar o amânase până când devenise inevitabilă.

După două săptămâni pe Cleopatra au apucat-o durerile naşterii. Ştim la fel de puţine lucruri despre naştere în sine pe cât ştim despre relaţia intimă care o precedase.******** Cu sau fără un scaun special pentru naşteri, mai multe moaşe probabil că aşteptau momentul. Una a primit copilul într-o legătură de pânză şi l-a înfăşat bine.[4] O a doua i-a tăiat cordonul ombilical cu o lamă din obsidian. Nou-născutul avea să fie hrănit cu lapte pe săturate, scop în care a fost tocmită o doică regală. Cerinţele pentru ocuparea acestui post nu erau diferite de cele ale unei bone din ziua de azi: doica trebuia să fie plăcută şi curată. Trebuia „să nu se enerveze cu uşurinţă, să nu fie vorbăreaţă sau neglijentă cu hrănitul, ci organizată şi practică".[5] Ideal era să fie şi grecoaică, adică să aibă studii. În general, era norocoasa soţie a vreunui demnitar de la curte; avea o slujbă bine remunerată şi de prestigiu

pe o durată de câțiva ani. Slujba implica folosirea unei valoroase înțelepciuni de generații. Dureri provocate de apariția dinților? Leacul obişnuit era să i se dea copilului să mănânce şoarece fript. Plâns excesiv? O pastă din excremente de muşte şi suc de mac era cea mai sigură metodă de a-i linişti chiar şi pe cei mai nefericiți bebeluşi.

Dacă dorea, Cleopatra putea să dea o grămadă de sfaturi[7] cu privire la contracepție şi avort, dintre care unele erau surprinzător de utile. Literatura legată de contracepție reflecta cel mai bine tendințele contradictorii ale ştiinței şi mitului, ale înțelepciunii şi ignoranței, în mijlocul cărora trăia. Oricărei teorii adevărate din epoca Cleopatrei îi corespundea o credință ciudată. Pe lângă rețeta lui Hipocrat, veche de 300 de ani, de provocare a avorturilor – sari şi îți atingi călcâiele de fese de şapte ori – unele dintre măsurile din primul secol păreau cu totul rezonabile. Un ou de păianjen prins de corp cu piele de căprioară înainte de răsăritul soarelui ajuta la prevenirea sarcinii vreme de 12 luni. Această metodă nu era cu nimic mai ciudată (ori mai eficientă) decât prinderea unui ficat de pisică de piciorul stâng, dar se mai credea şi că un strănut în timpul actului sexual face minuni. Pe vremea Cleopatrei, excrementele de crocodil erau renumite pentru puterile contraceptive, la fel ca şi amestecul de rinichi de măgar şi urină de eunuc. În general, literatura legată de provocarea avorturilor era mai bogată decât cea privind măsurile contraceptive; ingredientele care au trecut testul timpului şi care erau considerate un fel de pilulă de a doua zi erau: sarea, excrementele de şoareci, mierea şi răşina. Multă vreme după Cleopatra s-a crezut că mirosul unei lămpi proaspăt stinse provoacă avortul. În acelaşi timp, unele dintre leacurile botanice cunoscute pe vremea Cleopatrei s-au dovedit eficiente. Salcâmul alb, boabele de ienupăr şi chimenul dulce sunt considerate ca având efecte contraceptive. Altele – oțetul, alaunul şi uleiul de măsline – au fost folosite până de curând. Existau şi nişte predecesoare ale diafragmelor, făcute din lemn înmuiat în miere şi ulei. Toate acestea dădeau rezultate mai bune decât metoda calendarului, cu efecte îndoielnice pentru un popor care credea că perioada de maximă fertilitate a femeii este în preajma menstruației.

După cum s-a şi întâmplat, nici că se putea petrece ceva mai benefic pentru interesele politice ale Cleopatrei, pe atunci în vârstă de 22 de ani, decât maternitatea. Şi nimic altceva nu putea să îi asigure acesteia un viitor mai bun decât faptul că născuse copilul lui Iulius Caesar. Existau câteva

ciudățenii, începând cu faptul că fiecare dintre părinți era căsătorit cu altcineva. (La drept vorbind, Cleopatra a şi rămas văduvă şi s-a şi recăsătorit în perioada cât a fost însărcinată.) Din punctul de vedere al egiptenilor, Caesar era un tată imperfect din două puncte de vedere: nici nu era Ptolemeu şi nici nu avea sânge regal. Iar din punctul de vedere al romanilor, nu era deloc avantajos să se anunțe paternitatea acestuia, care era cel mult un motiv de ruşine. Din punctul de vedere al Cleopatrei, nici o măsură diplomatică nu ar fi putut fi mai avantajoasă decât cea pur personală. Fusese prea preocupată de propria supraviețuire ca să apuce să se gândească la succesiune, dar acum se putea aştepta să nu împărtăşească soarta lui Alexandru cel Mare, care murise fără nici un moştenitor. În plus, copilul era băiat. Egiptenii erau gata să se supună unei femei faraon, dar după cum demonstrase povestea maritală încurcată a lui Berenice a IV-a, o femeie avea nevoie de un consort, cel puțin pe cât are o balerină nevoie de un partener într-un *pas de deux* al lui Balanchine, mai degrabă ca ornament decât ca sprijin. Cât timp îl avea pe Caesarion – adică micul Caesar, după cum îl porecliseră locuitorii Alexandriei pe Ptolemeu al XV-lea Caesar – în poală, Cleopatra nu avea probleme ca să guverneze ca femeie-monarh. Chiar înainte de a începe să gângurească, Caesarion a făcut o faptă măreață. L-a făcut pe ineptul său unchi complet irelevant. Fie că Ptolemeu al XIV-lea şi-a dat seama, fie că nu, sora sa mai mare ajunsese să domine atât publicul, cât şi guvernul.

Mai mult decât atât, momentul ales de Cleopatra era perfect; chiar pare că fusese ajutată – sau că avusese mare noroc – să nască exact în momentul cel mai avantajos pentru ea. Naşterea lui Caesarion a coincis aproape întru totul cu timpuria creştere de vară a Nilului[8], care prevestea psihologic, simbolistic şi financiar sezonul abundenței. Aşteptarea zilnică a fost înlocuită de sărbătoare pe măsură ce Nilul a devenit tulbure şi verde de la muşchi, apoi s-a umflat constant de la sud la nord. Coşurile s-au umplut unul câte unul cu struguri, smochine şi pepeni. Mierea curgea din abundență. Cleopatra organiza în această perioadă sărbătoarea anuală dedicată lui Isis, o importantă perioadă plină de ritualuri din calendarul egiptean. Se spunea că datorită lacrimilor acestei zeițe atotputernice creştea nivelul fluviului. Supuşii Cleopatrei îi ofereau daruri[9] (obligatorii) cu ocazia sărbătorii, tradiție care declanşa o concurență frenetică în rândul curtenilor acesteia. Soseau la palat vase din toate colțurile Egiptului, încărcate cu

fructe şi flori. Naşterea lui Caesarion a întărit comparaţia dintre Cleopatra şi Isis[10], însă în această privinţă Cleopatra urma unui întreg şir de înaintaşe celebre care vreme de 250 de ani se identificaseră cu zeiţa antică. Într-o epocă de dor general, ea era considerată drept cea mai mare divinitate a momentului. Se bucura de puteri aproape nelimitate: Isis inventase alfabetul (atât pe cel egiptean, cât şi pe cel grecesc), despărţise pământul de cer, pusese soarele şi luna pe traiectorii proprii. Într-un mod temerar, dar plin de înţelegere, făcuse ordine în haos. Era tandră şi miloasă, dar şi stăpâna războiului, a trăsnetelor, a mării. Lecuia bolnavii şi îi readucea la viaţă pe morţi. Veghea asupra poveştilor de dragoste, inventase căsătoria, regla sarcinile, inspira dragostea care îi leagă pe copii de părinţi, surâdea vieţii casnice. Răspândea milă, tămăduire, izbăvire. Era mama desăvârşită a pământului şi – precum toate mamele – un fel de magician chibzuit, cu tot felul de aptitudini, care opera în culise.

Isis atrăgea ambele grupuri de susţinători ai Cleopatrei, oferindu-le în felul ei o combinaţie mereu schimbătoare a două culturi. Într-un ţinut în care mulţi purtau nume diferite în greacă şi în egipteană, zeiţa contribuia la crearea naţiunii şi servea drept imagine religioasă. Era o combinaţie între Demetra, Atena, Hera şi Afrodita. Alexandria era plină de temple dedicate acesteia; în majoritatea caselor se aflau statuete din teracotă care o reprezentau. O femeie lider cu o aură extrem de senzuală, aceasta nu era la fel de bine văzută în străinătate. Această vrăjitoare puternică făcuse deja senzaţie în rândul războinicilor lumii romane, unde comercianţii alexandrini îi exportaseră cultul. Caesar însuşi le interzisese preoţilor care o slujeau pe Isis să intre în Roma. Chiar din anul 80 î.Hr. exista un templu dedicat lui Isis în oraş, pe Dealul Capitoliului. Acesta fusese distrus şi reconstruit, poveste care se repetase la intervale regulate în cursul vieţii Cleopatrei. Cultul lui Isis era atât de popular încât, când s-a dat ordin să se dărâme templele dedicate acesteia, în anul 50, nici un muncitor nu a vrut să ridice barosul ca să execute ordinul. Un consul s-a văzut silit să îşi dea jos toga şi să aplice el însuşi primele lovituri.[11]

Este greu de stabilit lanţul cauzalităţii, dacă lui Isis i se datora supremaţia femeilor din Egipt sau dacă reginele ptolemeice o ridicaseră pe aceasta la un rang atât de înalt.******** Cu siguranţă că instaurase o egalitate între sexe. Potrivit unor surse, Isis le conferea femeilor aceeaşi putere ca şi bărbaţii. În orice caz, ea a reprezentat o adevărată binefacere pentru

Cleopatra. În cinstea naşterii lui Caesarion, proaspăta mamă a dat ordin să se bată monede în care acesta este prezentat ca Horus, fiul în faşă al lui Isis. (Imaginea era bilingvă din motive practice. Putea fi uşor considerat ca reprezentându-i pe Afrodita cu Eros.) Evenimentele ulterioare nu aveau decât să întărească identificarea Cleopatrei cu Isis, al cărei rol aceasta avea să şi-l asume mai deplin şi efectiv decât orice altă femeie din neamul Ptolemeilor. La ocazii festive se îmbrăca în veşmintele acesteia, înfăţişându-se cu o pelerină bogată şi fin plisată de in, cu dungi de culori irizante, tivită în partea de jos, strâns petrecută de la şoldul drept pe umărul stâng şi înnodată între sâni. Pe sub aceasta purta o rochie mulată sau o tunică în stil grecesc. În jurul gâtului îi cădeau bucle spiralate. Pe cap purta o diademă sau, la ceremoniile religioase, o coroană tradiţională din pene, specifică faraonilor, cu un disc solar şi coarne de vacă.[12] După 47 de ani, zeiţa proteică Isis avea să îi cedeze locul unei mame necăsătorite foarte diferite, care îi va prelua cu totul înfăţişarea.

Maternitatea nu numai că i-a sporit Cleopatrei puterea – pe vremea ei, regina egipteană era mai mult o mamă a pământului decât o femeie fatală – dar i-a şi consolidat relaţiile cu preoţii locali, cărora le-a acordat privilegii semnificative. În această privinţă a continuat opera tatălui său. Chiar şi din străinătate acesta se remarcase prin reputaţia de prolific fondator de temple şi îşi dezvoltase relaţiile cu clerul egiptean. Preoţii jucau un rol important în rândul populaţiei băştinaşe, fiind totodată intim implicaţi în afacerile de stat. Cum templele ocupau un loc central atât în viaţa religioasă, cât şi în cea comercială, exista o întrepătrundere a birocraţiei greceşti şi a ierarhiei egiptene. Ministrul de finanţe putea să supravegheze şi procesul de hrănire a animalelor sacre. Preotul responsabil de veniturile unui cult la ocazii speciale putea fi şi negustor de trestie. Cei care aveau titluri cu greutate la Templul din Memphis deţineau titluri cu aceeaşi greutate şi în lumea comerţului şi deţineau funcţii privilegiate la curtea Cleopatrei. Era o relaţie de simbioză: în calitate de zeu pe pământ, faraonul le era la fel de necesar preoţilor din punct de vedere teologic pe cât îi erau preoţii Cleopatrei din punct de vedere economic şi politic. Preoţii lucrau şi ca avocaţi şi notari, iar templele – ca centre de producţie, instituţii culturale, centre economice.[14] Puteai să te duci la unul dintre ele pentru întocmirea unui contract sau pentru o consultaţie medicală sau ca să iei cu împrumut un sac cu grâu. Templele puteau să servească drept locuri de refugiu, drept pe care

Cleopatra l-a extins în anul 46 asupra unui altar dedicat lui Isis, iar către sfârşitul domniei sale – asupra unei sinagogi din delta sudică.[15] (Se poate să fi reprezentat o obligație pe care o avea în cadrul unei înțelegeri. Evreii din regiune erau soldați buni; Cleopatra avea nevoie pe atunci de o armată.) În principiu, cei cărora li se acorda azil nu puteau fi izgoniți sau scoși cu forța. Acolo te retrăgeai după ce avuseseși îndrăzneala să organizezi un protest. Templele dădeau bani cu împrumut chiar şi, ocazional, Ptolemeilor.

De asemenea, preoții aveau obligația să urmărească fiecare schimbare a nivelului Nilului, care determina efectiv creşterea şi scăderea veniturilor Egiptului. Fluviul putea să aducă venituri generoase sau dezastre uriaşe. O inundație de circa şapte metri putea să provoace delir. Şase metri şi jumătate stârneau urale. Cinci metri şi jumătate – un sezon în care viscozitatea albastru-cenuşie se agăța de malurile râului şi se încăpățâna să nu se extindă peste pământ – semnalau un sezon cu probleme. Asta se întâmplase cu un an înainte, când Nilul păruse că o luase razna la fel ca totul în jur. După cum observase Cleopatra când călătorise în secret spre Alexandria, inundația din anul 48 fusese dezastruoasă. În final măsurase doar circa doi metri, cea mai scăzută creştere înregistrată. (Seceta dusese la blocarea economiei egiptene, un motiv în plus pentru care fuseseră uşor de găsit recruți antiromani în toamna aceea.) Fluviul afecta atât relațiile intime de familie, cât şi politica națională. Un fiu a semnat următoarea înțelegere cu mama sa: acesta urma să îi dea anumite cantități de grâu, de ulei şi de sare, cu excepția cazului în care fluviul scădea sub un anumit nivel, caz în care aceasta urma să îi presteze treburi în casă. Multe temple aveau stâlpi de măsurare a Nilului, care erau verificați pe ascuns şi în mod obsesiv de către preoții lor.[16] Zi de zi aceştia comparau cifrele respective cu cele din anul precedent. În funcție de aceste valori, funcționarii Cleopatrei puteau să evalueze recoltele şi să calculeze impozitele. Având în vedere mania față de măsurători şi de date comparative, este de înțeles dezvoltarea în Egipt a geometriei.

Obsesiei față de rezultatele din trecut i se datorează şi preocuparea față de istorie, chiar dacă această disciplină era mai puțin exactă. Ce conta cel mai mult era hrănirea populației, o sarcină cu care se mândrea Cleopatra. Aceasta se descria ca fiind Doamna Abundenței şi pe bună dreptate; îşi apăra supuşii împotriva foametei. Ținând seama de rigorile sistemului, rezervele erau greu de gestionat. În perioadele de criză, Cleopatra nu avea

încotro şi trebuia să aprobe distribuirea de alimente din depozitele coroanei. „Nu a existat foamete în timpul domniei mele“[17] era o expresie populară şi plăcută pe care monarhii o inscripționau pe templele lor. Însă în Antichitate propaganda avea acelaşi scop ca şi în zilele noastre. Se pare că realitatea alimentară nu prea corespundea cu această afirmație pozitivă, care adesea era cât se poate de falsă.

PÂNĂ ÎN ANUL 47, Cleopatra scăpase de demnitarii de la curte care conspiraseră împotriva sa şi de toate rudele care îi făceau concurență. Tulburările sociale erau minime. Era și foarte ocupată. „Dacă ar şti lumea cât de obositor este pentru regi să citească şi să scrie atâtea scrisori, nu s-ar obosi nici măcar să ridice o diademă de jos“[18], se plânsese un monarh elenistic timpuriu. Iar acesta nici măcar nu ştia cum era complicata birocrație ptolemeică, produsul firesc al unei culturi care se mândrea cu aparatul său administrativ şi care era bogată în papirusuri, cu o economie planificată şi centralizată şi o pasiune nemăsurată față de evidențe şi recensăminte. Istoricul grec Diodor a descris programul unui alt suveran din secolul I, Cleopatra având probabil unul asemănător. După ce se trezea, se cufunda în maldărele de rapoarte venite din toate colțurile țării. Sfetnicii o informau cu privire la problemele de stat. Coresponda cu marii preoți şi cu alți suverani. Dacă aceştia erau sănătoşi, dacă treburile de stat şi personale le mergeau bine, atunci – suna formula de salut – ea se bucura. Emitea decizii. Unele memorandumuri erau dictate unei mulțimii de scribi, iar pe altele le semna – uneori cu un singur cuvânt puternic care însemna „A se executa“.[19] Abia mai târziu era îmbăiată şi îmbrăcată, parfumată şi machiată, după care le oferea zeilor ofrande învăluite în fum. După-amiaza, la o anumită oră, avea întâlniri cu diverşi petiționari, în probleme de stat, legate de temple şi chestiuni juridice. Audiențele respective puteau fi năucitoare; i-ar fi adormit pe Ptolemeii dinaintea ei.[20] Obligațiile Cleopatrei aproape că rivalizau cu cele ale lui Isis: nu numai că împărțea dreptatea, comanda armata şi forțele navale, reglementa economia, negocia cu puterile străine, conducea templele, ci stabilea şi prețul materiilor prime şi supraveghea însămânțările, distribuția semințelor, situația canalelor din Egipt, furnizarea de alimente. Era judecătoare, mare preoteasă, regină şi zeiță. Era, de asemenea – zi de zi şi mult mai frecvent – director general executiv. Conducea administrația civilă şi pe cea religioasă. Era

comerciantul-şef al Egiptului. Numeroasele probleme ale treburilor de stat îi ocupau mai toată ziua. Şi, după cum observase acea regină elenistică anterioară ei și foarte obosită, puterea absolută te consuma cu totul.[21]

Un vast şi rigid aparat administrativ se afla în subordinea Cleopatrei. La nivel local, funcționari mai mari sau mai mici, conducători de sate, scribi, colectori de impozite şi forțe de ordine îi executau ordinele. La nivel național, un ministru de finanțe şi de interne, numit *dioketes*, supraveghea modul de funcționare a statului, împreună cu o hoardă de subordonați. Ca să lucreze direct cu ea, Cleopatra şi-a angajat secretari personali, scriitori de memorandumuri, un cerc apropiat de sfătuitori, miniştri de externe, filosofi. Atât greci, cât şi egipteni care vorbeau greaca dețineau aceste funcții privilegiate, care confereau şi titluri răsunătoare, ce sugerau familiaritate: dacă erai deosebit de puternic, făceai parte din Ordinul Prietenilor de Prim Rang sau din Ordinul Succesorilor. Pe unii dintre aceşti sfetnici Cleopatra îi ştia şi avea încredere în ei din copilărie; îi păstrase de pe vremea regimului tatălui ei. Cu alții – cu *dioiketes*, de exemplu – se afla permanent în legătură. Ea verifica zilnic jurnalul oficial al secretarului său.

Administrația reprezenta o maşinărie groaie, cu multe ramificații. Aceasta pornea de la două premise. Rolul Cleopatrei era acela de a impozita populația, rolul populației fiind acela de a-i umple cuferele. În acest scop, înaintaşii săi instituiseră controale la toate nivelurile din toate domeniile; nu exista nicăieri altundeva o mai mare încrengătură de birocrație guvernamentală. (Cu siguranță că Caesar a fost uluit. Pe vremea aceea la Roma nu exista birocrație.) Recoltele Cleopatrei erau cele mai bogate din lumea mediteraneană. Cu acestea îşi hrănea poporul şi din acestea îşi trăgea puterea. Prin urmare, demnitarii ei controlau totul. Ei distribuiau semințele. Echivalentul acestora avea să fie returnat în perioada recoltării. Țăranii depuneau un jurământ regal că vor face ceea ce au spus că vor face cu recoltele. Îți încărcai barca numai după ce jurai că vei livra bunurile „neschimbate şi neîntârziat".[22] Sub conducerea Cleopatrei şi ca urmare a deceniilor de frământări, barcagiii călătoreau cu mostre sigilate, fiind însoțiți de gărzi înarmate. Un vas ptolemeic măricel putea transporta pe fluviu 300 de tone de grâu. Cel puțin două astfel de vase făceau drumul de două ori pe zi – cu grâu, orz, linte – doar pentru alimentarea Alexandriei.

Aceeaşi minuțioasă supraveghere se aplica în toate ramurile economiei. Sistemul ptolemeic a fost comparat cu cel al Rusiei Sovietice; se numără

printre cele mai strict controlate economii din istorie. Indiferent cine îl cultiva – țăranul egiptean, colonistul grec, preotul de la templu – majoritatea pământului era proprietate regală. În consecință, funcționarii Cleopatrei îi stabileau și îi supravegheau folosința. Numai cu aprobarea guvernului puteai să tai un copac, să împerechezi porcii, să îți transformi lanul de orz în crâng de măslini. Totul era conceput cu scrupulozitate mai mult de dragul unei birocrații a evidențelor și a supravegherii profitului decât ca să vină în sprijinul cultivatorului sau al recoltei. Riscai să fii condamnat (după cum s-a întâmplat cu o femeie extrem de întreprinzătoare) dacă plantai palmieri fără autorizație. Apicultorii nu puteau să își mute stupii dintr-o unitate administrativă în alta, pentru că le-ar fi derutat pe autorități. Nimeni nu pleca din sat în timpul sezonului agricol. Nici măcar animalele. Toate terenurile erau supravegheate, toate animalele din gospodărie erau inventariate, acestea din urmă în toiul sezonului inundațiilor, când nu puteau fi ascunse. Se verificau războaiele de țesut ca să nu fie vreunul stricat și ca firul să fie măsurat corect. Era ilegal ca oamenii de rând să dețină prese de ulei sau orice altceva asemănător acestora. Autoritățile își petreceau mult timp cu închisul operațiunilor clandestine. (Doar templele erau exceptate de la această regulă vreme de două luni pe an, după care și acestea erau închise.) Berarii funcționau numai pe bază de autorizație și își primeau rația de orz – din care se obligau să facă bere – de la stat. După ce își vindeau produsele îi dădeau profitul coroanei, care scădea costul materiilor prime și al chiriilor din veniturile acestora. Astfel Cleopatra avea asigurate atât o piață pentru orzul său, cât și profituri din vânzările berarilor. Funcționarii săi verificau cu atenție toate veniturile, ca să se asigure că duzii și sălciile și salcâmii erau cultivați la momentul potrivit, ca să verifice modul în care erau întreținute toate canalele. În tot acest timp, li se cerea în mod special și frecvent să răspândească în tot Egiptul mesajul liniștitor că „nimeni nu are voie să facă ce dorește, dar că totul este aranjat cât se poate de bine“.[23]

De o complexitate de neegalat, acest sistem era extrem de eficient și, pentru Cleopatra, extrem de profitabil. Cele mai dezvolate industrii ale Egiptului – a grâului, a sticlei, a papirusului, a inului, a uleiurilor și a unguentelor – reprezentau practic monopoluri de stat. De pe urma acestor mărfuri Cleopatra profita dublu. Vânzarea de ulei către coroană era impozitată cu aproape 50 de procente. Apoi Cleopatra revindea uleiul

obținând profit, care ajungea în unele cazuri la 300%. Supuşii Cleopatrei plăteau impozit pe sare, impozit pe dig, impozit pe păşune; în general, orice articol avea un nume era impozitat. Proprietarii de băi datorau statului o treime din venituri. Pescarii profesionişti dădeau 25% din ceea ce prindeau, iar podgorenii – 16% din cantitatea produsă. Cleopatra conducea câteva fabrici proprii de lână şi de textile, la care lucrau mai multe sclave tinere. Sigur părea divină în atotştiința sa. Un Ptolemeu „ştia în fiecare zi cât valora fiecare dintre supuşii săi şi ce făceau cei mai mulți dintre ei".[24]

Era un sistem care îndemna la abuzuri, îndemn căruia îi cedau mulți. Politica fiscală a Ptolemeilor era preocuparea unei vaste ierarhii de persoane, de la *dioiketes* la directori și sub-directori și trezorieri și secretari și contabili. Fiecare era gata să arbitreze conflicte, după cum era gata să se îmbogățească. Cazurile de proastă administrare erau nenumărate. Urmele acestora s-au păstrat și după dispariția gloriei Alexandriei, glorie făcută posibilă de mașinăria ptolemeică. În fine, demnitarii Cleopatrei au provocat la fel de multă repulsie, pe cât au săvârșit fapte de corupție. Cum aceștia erau adesea ei înșiși fermieri sau industriași, afacerile private erau cu ușurință amestecate cu cele publice. Interesele directorilor generali nu coincideau cu interesele coroanei. Cele ale guvernului și ale agenților vamali – gata oricând să trântească un impozit pe o pernă, un borcan de miere, un costum de baie din piele de capră – nu corespundeau niciodată. Funcționarii de la diverse niveluri nu se înțelegeau între ei. Şi, în mijlocul acestor suprapuneri de competențe neclare şi ineficace, rar erau ratate ocaziile personale de a profita. După cum sublinia Dorothy Thompson, specialistă în istoria Ptolemeilor, familia Cleopatrei îşi dedicase foarte mult timp ca să creeze un bun demnitar. Acesta trebuia să fie vigilent, corect, un exemplu de bunăvoință. Trebuie să stea departe de persoanele dubioase. Trebuia să analizeze toate plângerile, să se ferească de şantaj şi – în tururile sale de inspecție – „să îi înveselească pe toți şi să îi facă să se simtă mai bine".[25] În mare parte, era de fapt un personaj imaginar. „Putem trage concluzia că era aproape imposibil ca un bun funcționar să nu fie rău"[26], afirma cu convingere Thompson, după o analiză a dovezilor. Era prea mare tentația, remunerația era mică sau inexistentă, sistemul era prea rigid.********

Numărul abuzurilor era impresionant. Funcționarii regali îşi însuşeau terenuri, rechiziționau case, îşi însuşeau bani, confiscau bărci, ordonau

arestări arbitrare, percepeau impozite ilegale. Concepeau mecanisme complicate de extorsiune. Îi exploatau în egală măsură pe greci şi pe egipteni, pe conducătorii templelor şi pe ţărani.[28] Cleopatra intervenea tot timpul între popor şi funcţionarii săi prea plini de zel; până şi cei din funcţiile cele mai înalte se alegeau cu mustrări regale. La un moment dat, îmbălsămătorul-şef al taurilor s-a plâns de hărţuire. O delegaţie a agricultorilor s-a prezentat în faţa Cleopatrei în primăvara anului 41 ca să protesteze împotriva unei forme de dublă impunere, de care aceasta i-a scutit pe viitor. Printre numeroasele papirusuri care se adunau – conţinând rapoarte, cereri, instrucţiuni, ordine – figurau adesea reclamaţii şi mustrări. Mai ales în cursul primului an al domniei Cleopatrei s-au primit numeroase plângeri. Cazurile de insubordonare, incompetenţă şi necinste probabil că îi dădeau bătăi de cap Cleopatrei şi acasă, în rândul uşierilor palatului, al paznicilor de vânătoare, al rândaşilor, al turnătorilor de vin, al cusătoreselor şi al servitoarelor din dormitorul său.

Chiar şi plângerile care nu ajungeau direct la Cleopatra făceau apel la bunăvoinţa acesteia, la înţelepciunea ei, la devotamentul acesteia faţă de justiţie.[29] Asemenea lui Isis, aceasta era considerată a fi îngerul păzitor al supuşilor săi, atât în rolul său pământean, cât şi în cel divin. Egiptenii îi invocau numele ori de cât ori sufereau umilinţe sau când cereau să li se facă dreptate. Şi chiar dacă avea mulţi reprezentanţi – un funcţionar selecta cererile – părţile vătămate nu puteau fi împiedicate să o abordeze direct pe Cleopatra. Şi o făceau în cârduri. În înţelepciunea sa, regina acorda aministii generale înainte de deplasările sale prin ţară cu ocazia controalelor sau a festivalurilor religioase; dacă nu ar fi făcut-o ar fi însemnat să fie întâmpinată de mii de reclamanţi. Filosofia care dădea rezultate părea să fie următoarea: dacă nu ştii ce să faci, scrie (sau pune-l pe scribul satului să scrie) o petiţie. Cleopatra se confrunta cu orice tip de delict sau de melodramă. Bucătarii fugeau. Lucrătorii organizau greve, nu plăteau vamă, livrau bunuri ilegale. Paznicii nu erau plătiţi. Prostituatele îi scuipau pe potenţialii clienţi. Femeile le atacau pe soţiile gravide ale foştilor soţi. Funcţionarii guvernamentali furau porci şi confiscau hulubării. Bande îi atacau pe funcţionarii care colectau impozitele. Împrumuturile mergeau prost. Existau hoţi de morminte şi probleme cu irigaţiile şi ciobani neglijenţi, facturi false şi arestări nedrepte. Lucrătorii de la băi îi insultau în mod frecvent pe patroni şi fugeau cu hainele acestora. Un tată infirm se

plângea de fiica sa care îl neglija.[30] Un vânzător autorizat de linte – care îşi plătea regulat impozitele – se plângea că prăjitorii de dovleci îi limitaseră treptat drepturile pe piață – aceştia „vin dis-de-dimineață, se aşază lângă mine şi lintea mea şi vând dovleac, nedându-mi ocazia să îmi vând lintea".[31] Nu-i așa că putea să le convingă pe autorități să îi prelungească termenul de plată a chiriei? Erau atât de dese conflictele legate de impozite, încât Ptolemeu al II-lea le interzisese cu câteva secole înainte avocaților să îi reprezinte pe clienți în astfel de cazuri.[32] Cum fuseseră scutiți de munca manuală, chiar trebuia ca paznicii pisicilor sacre să ajute la culegerea recoltei? Au făcut o cerere în acest sens.

Cleopatra se confrunta în mod frecvent și cu un alt aspect agasant. Când o femeie și-a vărsat din greșeală oala de noapte peste un trecător, iar în cursul altercației care a urmat i-a sfâșiat pelerina și l-a scuipat în față, era corect să credem că la mijloc erau diferențele etnice. Același lucru era valabil și în alt caz, când o lucrătoare de la baie vărsase un vas cu apă fierbinte peste un client și, după cum a susținut clientul, „mi-a opărit burta și coapsa stângă până la genunchi, astfel încât mi-a pus viața în pericol".[33] Într-o țară administrată cu precădere de către greci și în care munceau mai ales egiptenii, era inevitabil ca dincolo de suprafață să mocnească ranchiuna. (Scuipătoarea și lucrătoarea de la baie erau egiptence, iar victimele lor greci. Probabil că trăiau mai puțin de 500 000 de greci în țară, dintre care majoritatea în Alexandria.) În ciuda extraordinarului sincretism, în ciuda cosmopolitismului Alexandriei – a te adresa unui alexandrin însemna să te adresezi unui ethiopian sau unui scit, libian sau cilician – continuau să existe două culturi diferite. Acest lucru se simțea cel mai evident în sistemul judiciar. Un contract în greacă era supus legii grecești, un contract în egipteană – legii egiptene. La fel, egiptencele se bucurau de drepturi care nu le erau recunoscute grecoaicelor, răspunzând numai față de tutorele lor. Regulile se aplicau în mod diferit. Dacă un egiptean încerca să plece din Alexandria fără permis își pierdea o treime din avere. Dacă acest lucru era făcut de un grec, acesta plătea doar o amendă. În anumite privințe, cele două culturi au rămas distincte, la fel cum anumite obiceiuri – după cum aveau să descopere Cleopatra și Caesar – nu supraviețuiseră transferului. În mod inexplicabil, varza grecească își pierdse complet gustul când fusese cultivată pe sol egiptean.

În plus, economia pe care o lăsase Auletul moștenire fiicei sale era în stare critică. „Când am moștenit republica de la înaintașii noștri, era ca o pictură frumoasă ale cărei culori se estompau din cauza vechimii“[34], spusese cu regret Cicero cu câțiva ani înainte. Același lucru era chiar și mai valabil în cazul Egiptului, a cărui epocă de glorie apusese. Auletes a fost nepopular în mare parte din cauza impozitelor împovărătoare pe care le percepuse ca să își plătească datoria romană. Cleopatra a achitat datoria, dar a rămas cu trezoreria goală. (Când a ajuns la Roma vestea morții tatălui său, primele întrebări au fost: cine conduce acum Egiptul și cum îmi recuperez banii?) Potrivit unei surse, și Auletes risipise averea pe care o adunase familia sa.[35] Cum s-a descurcat Cleopatra? În economie, a luat hotărâri radicale, devalorizând imediat moneda cu o treime.[36] Nu a emis noi monede de aur și le-a devalorizat pe cele de argint, după cum procedase și tatăl său cu puțin înainte de a muri. În mare parte, epoca ei a fost o epocă de bronz. A inițiat producția pe scară largă a acestui metal, care fusese întreruptă de ceva timp. Și a realizat o mare inovație: Cleopatra a introdus în Egipt monede de denominări diferite. Pentru prima dată marcajul stabilea valoarea monedei. Indiferent de greutatea acesteia, era recunoscută valoarea înscrisă pe ea, ceea ca i-a adus Cleopatrei un mare câștig.

De aici au apărut păreri diferite cu privire la bunăstarea financiară a Cleopatrei. Când i s-a solicitat ulterior să ajute Roma, aceasta nu a băgat prea adânc mâna în cuferele sale, ceea ce pentru unii a reprezentat dovada faptului că era strâmtorată financiar. Însă avea un motiv credibil ca să nu fie foarte săritoare. Nu intenționa să se poarte ca o marionetă romană. S-a susținut faptul că Auletul nu a avut suficienți bani ca să adune o armată în 58, când Ciprul îl costase propriul tron. Nu se știe cum, dar Cleopatra avea fondurile necesare să o facă un deceniu mai târziu, când se afla la putere de numai doi ani, iar fratele ei organiza o lovitură de stat. Ea a stabilizat economia și a așezat țara pe un drum sigur. După cum sugerează o serie de susținători politici ai săi de mai târziu, ea încă avea o avere personală considerabilă. Satele din Egiptul de Sus au prosperat. Și artele s-au dezvoltat. Sub conducerea Cleopatrei locuitorii Alexandriei – cărora li se redeschisese apetitul cultural – au dat capodopere de o calitate și într-o cantitate nemaivăzute de un secol. Sculpturile splendide de alabastru și sticla decorată cu aur care s-au păstrat din epoca sa nu sugerează în nici un caz un regim falimentar.

Cât de bogată era? În lăzile ei cu bani ajungea cam jumătate din tot ce producea Egiptul. Veniturile sale anuale erau probabil între 12 000 și 15 000 de taleri de argint. Aceasta reprezenta o sumă astronomică pentru orice suveran, potrivit unui istoric modern „cât toți managerii de fonduri de investiții de ieri la un loc".[37] (Inflația a fost o problemă de-a lungul întregului secol, însă aceasta i-a afectat Cleopatrei moneda de argint mai puțin decât pe cea de bronz.) Cea mai costisitoare dintre cele mai costisitoare înmormântări costa un taler, cât premiul pe care îl oferea un rege la un concurs de băut de la palat.[38] O amendă de jumătate de taler era uriașă pentru un agricultor egiptean. Un preot de pe vremea Cleopatrei – al cărui post era foarte râvnit – făcea 15 taleri pe an. Era o sumă princiară; era suma pe care o trimisese ca zălog Ptolemeu al III-lea la Atena când „împrumutase" versiunile oficiale ale lucrărilor lui Eschil, Sofocle și Euripide – și pe care o sacrificase hotărând să nu returneze acele neprețuite texte. Pirații au cerut o răscumpărare uluitoare de 20 de taleri pe capul tânărului Iulius Caesar, care, Caesar fiind, protestase spunând că valora cel puțin 50. Dacă aveai de ales între a plăti o amendă de 50 de taleri și a face închisoare, alegeai închisoarea. Puteai să construiești două monumente impresionante pentru o iubită mult adorată în schimbul a 200 de taleri. Cheltuielile Cleopatrei erau foarte mari, primii săi ani de domnie punând-o la grea încercare din cauza necooperantului Nil. Însă, chiar și potrivit celor mai stricte criterii – acelea ale cetățenilor romani bogați – aceasta era fabulos de înstărită. Crassus susținea că nimeni nu era cu adevărat bogat decât dacă își putea permite să întrețină o armată.********

La nivelul afacerilor interne, Cleopatra a guvernat surprinzător de bine. În mod evident gestiona potopul de petiții cu eficiență. Se bucura de susținerea poporului. Domnia ei este remarcabilă datorită lipsei revoltelor în Egiptul de Sus, care devenise dintr-odată mai liniștit de cât fusese în ultimul secol și jumătate. Până în vara anului 46 ea era îndreptățită să considere că regatul său era stabil, iar productivitatea – asigurată. Nilul se umfla constant. Începu să emită instrucțiuni pentru șambelanii săi de încredere, pentru conducătorii forțelor navale, pentru doicile fiului său. Se făceau colecții de prosoape, tacâmuri, ustensile de bucătărie, lămpi, cearșafuri, cuverturi și perne. Împreună cu Caesarion, în vârstă de un an, și cu un mare alai, Cleopatra se pregătea să navigheze spre Roma.[40] Și-a luat cu ea secretarii, copiștii, mesagerii, paznicii și pe fratele-soț; un Ptolemeu

înțelept nu își lăsa niciodată în urmă o rudă de sânge. Nu este clar dacă a făcut această călătorie din motive de stat sau la chemarea inimii – sau ca să i-l arate lui Caesar pe fiul pe care acesta nu apucase să îl vadă. Poate că a așteptat vești de la Caesar, care fusese plecat din Roma aproape trei ani. Întoarcerea lui din Africa de Nord, unde îi înfrânsese categoric pe ultimii susținători ai lui Pompei, coincidea la fix cu sosirea Cleopatrei. Două lucruri sunt cât se poate de clare. Aceasta nu ar fi plecat din Egipt dacă nu ar fi deținut controlul deplin asupra țării. Și nu ar fi îndrăznit să pună piciorul la Roma dacă nu ar fi fost acolo și Iulius Caesar.

Prima traversare a Mediteranei nu a fost prea ușoară pentru Cleopatra. Călătoria aceasta era periculoasă chiar și în perioadele cele mai bune; în cursul unei traversări similare, Irod a naufragiat.[41] Josephus, istoricul iudeo-roman care a scris atât de veninos despre Cleopatra, avea să înoate o noapte întreagă în Mediterană un an mai târziu. Avem indicii potrivit cărora Cleopatra a fost agitată pe mare. Călătorea și ca instituție, și ca persoană particulară, fiind însoțită de doctori și filosofi, de eunuci, sfetnici, cusătorese, bucătari și cu întregul personal care îl deservea pe Caesarion. Aducea cu ea și daruri prețioase: vase cu apă din Nil, țesături strălucitoare, scorțișoară, tapiserii, vase de porțelan cu parfumuri, cupe de aur, mozaicuri, leoparzi. Trebuia să își păstreze imaginea și avea toate motivele să promoveze bogăția Egiptului. În acea toamnă la Roma și-a făcut pentru prima dată apariția o girafă, efectul fiind electrizant. Este posibil ca aceasta să fi călătorit în nord împreună cu Cleopatra. (Creatura greu de descris era „ca o cămilă din toate punctele de vedere“[42] – cu excepția petelor, a înălțimii neobișnuite, a picioarelor și a gâtului.) Se presupune că această traversare a Mediteranei a fost făcută de Cleopatra într-o galeră, cel mai probabil într-o triremă suplă, cu greement pătrat, de 120 de picioare lungime, din care erau multe în flota sa. Galera era un vas rapid, cu un echipaj de circa 170 de vâslași și cu spațiu pentru un număr mic de pasageri la etravă. Suita și cadourile veneau din urmă.

Indiferent cum o fi descris ea acasă această călătorie, în nici un caz nu a fost una plăcută. Un monarh elenistic se aventura în străinătate cu un scop precis, și nu de moft.******** Și Cleopatra nici nu plecase din oraș pe nesimțite, cum o făcuse tatăl său. Flota sa oferea o imagine extraordinară, una nemaivăzută în Alexandria de cel puțin o generație. Nu era nici pe departe discretă sau modestă. La mal s-au adunat mulțimi de oameni ca să

admire spectacolul și să-și ia rămas-bun de la regina lor, cu muzică și ovații, în mijlocul unor nori cu miros dulce și înțepător de tămâie. De la bordul navei, probabil că aceasta a auzit agitația până când s-au pierdut în zare chipurile, palmierii filiformi, coasta stâncoasă, coloșii, acoperișul auriu al Serapeumului și, în final, însuși farul. Este puțin probabil să mai fi văzut înainte Cleopatra acel turn de calcar cu oglinzile sale reflectorizante din bătaia vântului de la bordul unui vas. Abia după mai bine de patru ore de călătorie pe mare s-a pierdut complet imaginea statuii lui Poseidon în zarea argintie.

Urma să facă o călătorie de 3 600 de kilometri. În cel mai bun caz se putea aștepta să călătorească pe mare o lună întreagă. În cel mai rău caz, traversarea putea dura aproape zece săptămâni. Roma se afla exact la nord-vest de Alexandria, ceea ce implica o luptă continuă cu vânturile puternice. În loc să se aventureze prin mijlocul Mediteranei, galera navală naviga spre est și nord pentru ca apoi să se îndrepte spre vest. Se oprea noaptea în porturi. Spațiul pentru alimente era redus, iar echipajul nu putea nici să doarmă, nici să mănânce la bord. Se anunța dinainte prin sate sosirea flotei; locuitorii acestora veneau în grupuri mari în port, cu apă și de-ale gurii. În acest mod obositor a călătorit Cleopatra de-a lungul coastei estice a Mediteranei, a coastei sudice a Asiei Mici, la nord de Rhodos şi Creta, traversând apoi Marea Ionică. Dincolo de Sicilia se contura la orizont Peninsula Italică. Probabil că a mers pe lângă coasta vestică, până în liniştita Mare Tyreniană, plutind de-a lungul liniei sălbatice de coastă proaspăt împânzită de proprietăți luxoase construite din piatră. De-a lungul deceniului următor aceste domenii terasate aveau să se înmulțească cu o asemenea viteză încât se spunea că și peștii începuseră să se simtă înghesuiți. Dincolo de Pompeii, a admirat probabil imaginea portului agitat şi frumos de la Puteoli (actualul Pozzuoli), unde ancorau masivele vase egiptene cu grâu. În port a adus ofrande zeilor, drept recunoştință pentru sosirea sa în siguranță; dacă Isis nu era sculptată pe prova vasului Cleopatrei, zeița navigației se afla undeva pe punte. Cu ajutorul unei rampe Cleopatra a pus în cele din urmă piciorul în Europa. De la Puteoli a făcut o călătorie de trei zile pe uscat până la Roma, cu o lectică cu arcuri sau cu o trăsură, pe drumuri de nisip sau prundiş, o călătorie plină de praf, pe o căldură toridă. În cazul Cleopatrei era o călătorie care nu avea cum să nu fie observată. Un demnitar roman care făcea o călătorie de inspecție în Asia

Mică călătorea cu „două care, o trăsură, o lectică, cai, mulți sclavi şi, în plus, cu o maimuță într-un mic car, precum şi cu mulți catâri sălbatici“.[44] Şi era vorba despre un necunoscut. În est, existau adevărate caravane de 200 de căruțe şi de câteva mii de curteni.

La marginea Romei aerul era îmbibat cu miros de lichior de coacăze, mir şi scorțişoară. De o parte şi de cealaltă a drumului se întindeau morminte modeste şi mausoleuri colosale, precum şi altare dedicate lui Mercur, protectorul călătorilor. Dacă nu o făcuseră deja, reprezentanții lui Caesar au întâmpinat-o pe Cleopatra în afara zidurilor cetății şi au condus-o, trecând pe un pod de lemn, la întinsul domeniu de la țară al acestuia, pe malul vestic al Tibrului. Cleopatra a fost ajutată să se instaleze în partea de sud-est a Dealului Janiculum, o locație frumoasă, dar în nici un caz la fel de faimoasă precum cele din partea opusă a oraşului, de pe celălalt deal. Pe moşia lui Caesar, aceasta s-a trezit înconjurată de o uriaşă colecție de picturi şi sculpturi, o curte cu colonade şi o grădină lungă de aproape doi kilometri, bogată în plante, abundentă potivit criteriilor romane, dar care pentru o regină egipteană era cam modestă. Dimpotrivă, acesteia i-a plăcut imaginea limpede a oraşului de la poalele dealului. Printre pini şi chiparoşi Cleopatra vedea până dincolo de Tibrul gălbui dealurile care se înălțau în zare şi acoperişurile de țiglă roşie din Roma, o metropolă care cuprindea în mare parte un amestec de pasaje încâlcite şi clădiri de locuințe supraaglomerate. Roma depăşise de curând Alexandria ca număr de locuitori; în anul 46 aceasta găzduia aproape un milion de oameni. Din toate celelalte punctele de vedere semăna cu o văgăună de provincie.[45] Continua să fie genul de loc în care un câine al străzii putea foarte bine să care o mână de om sub masa la care se servea micul dejun, în care putea să dea buzna în sufragerie un taur. Ca schimbare de peisaj, aceasta era precum o călătorie de la Palatul Versailles în Philadelphia secolului al XVIII-lea. În Alexandria se vedeau foarte clar urmele trecutului său glorios. Viitorul glorios al Romei nu se vedea nicidecum din apartamentele pe care le ocupa Cleopatra. Era încă posibil să confunzi Lumea Veche cu cea Nouă.

Toate indiciile conduc la concluzia că probabil Cleopatra a stat retrasă sau pe cât de retrasă putea în situația neobişnuită în care se afla: „Pentru că venise în oraş cu soțul ei şi se instalase în casa personală a lui Caesar, aşa că şi el a căpătat o reputație proastă în numele ambilor“, spune pe un ton critic Dio. După cum ştia toată lumea, Caesar locuia în centrul oraşului, lângă

Forum, împreună cu soţia sa, Calpurnia. Influenţa Cleopatrei şi cea a ţării sale se făcuse simțită în mod direct sau indirect. La întoarcerea sa, Caesar începuse să aplice o serie de reforme inspirate din şederea sa în Egipt, în cursul căreia era evident că studiase inovaţiile la fel de atent ca şi tradiţiile. Cel mai remarcabil lucru preluat a fost faptul că începuse să lucreze la calendarul roman, care până în anul 46 avea să fie cu trei luni înainte. Pentru ceva timp, anul roman fusese considerat ca având 355 de zile, la care autorităţile adăugau o lună în plus, când le convenea acest lucru. După cum se exprima Plutarh: „Numai preoţii știau să citească timpul, iar ei, după cum doreau, fără să anunţe, intercalau o lună".[46] Drept urmare, se producea o adevărată harababură; la un moment dat Cicero nu ştia în ce an se află. Caesar a adoptat calendarul egiptean de 12 luni a câte 30 de zile fiecare, cu o perioadă de cinci zile care se adăuga la sfârşitul anului, şi care a fost considerat ulterior drept „singurul calendar inteligent care a existat vreodată în istoria omenirii".[47] A adoptat şi diviziunea de 12 ore între zi şi noapte despre care aflase în Alexandria. În general, timpul era o noţiune mai vagă şi mai flexibilă la Roma, unde era veşnic subiect de dezbatere.******** Astronomii şi matematicienii Cleopatrei l-au ajutat pe Caesar cu organizarea. Drept urmare a avut loc o corecție îndrăzneaţă în anul 46, care a fost „ultimul an de calcule năucitoare" şi a avut 445 de zile, introducându-se săptămâni între noiembrie şi decembrie.

Episodul egiptean exercitase o influenţă profundă asupra lui Caesar; singura întrebare care avea să se pună în următoarele 18 luni a fost în ce măsură fusese influenţat. Admiraţia sa faţă de regatul Cleopatrei se vedea clar din reformele sale. A pus bazele unei biblioteci publice, pentru a pune la dispoziţia publicului larg lucrări literare în greacă şi latină. A angajat un erudit eminent – unul dintre cei pe care îi cruţase în luptă nu o dată, ci de două ori – ca să adune colecţia. Obsesia alexandrină legată de numărătoare s-a dovedit molipsitoare: Caesar a organizat un recensământ oficial. (Din acesta a rezultat că rivalitatea dintre el şi Pompei făcuse ravagii asupra oraşului. Războiul civil redusese considerabil populaţia Romei.) Fusese impresionat de complicatele ecluze şi baraje din Egipt; Caesar a propus să se dreneze mlaştinile insalubre din centrul Italiei, pentru a le transforma în teren agricol de primă calitate. De ce să nu se construiască un canal de la Marea Adriatică la Tibru pentru a ușura comerțul? Caesar a poruncit să se reconstruiască portul din Ostia, care era încă un port mic, blocat de stânci și

bancuri de nisip. Un dig circulabil în stil alexandrin avea să asigure acesul marilor flote în oraș. A acordat cetățenie tuturor locuitorilor Romei care predau artele liberale sau practicau medicina, „ca să îi facă pe aceștia mai dornici să rămână în oraș și să îi determine pe alții să îl viziteze“.[49] A propus să se îndepărteze sculpturile de proastă calitate, care după Alexandria păreau cât se poate de ponosite; era greu pentru cineva care venise în contact cu Egiptul ptolemeic să nu se molipsească într-o anumită măsură de extravaganță. La fel ca și în cazul Cleopatrei, nu toate lucrurile împrumutate de Caesar au fost bine primite sau pe deplin înțelese. Imediat după sosirea ei, Caesar a recunoscut cultul lui Dyonisos, un grec cu un trecut chiar mai dubios și cu obiceiuri și mai îndoielnice decât cele ale extrem de bogatei regine egiptene. Aproape în toate domeniile Caesar a desfășurat o activitate prodigioasă, demonstrând o capacitate obsesivă de muncă care îl făcuseră să se remarce vreme de mulți ani față de rivalii săi.

Cel mai profund s-a făcut simțită influența estică în modul care și-a sărbătorit Caesar triumfurile la sfârșitul lui septembrie.[50] Nu exista o glorie mai mare pentru un general roman decât să organizeze acele distracții sofisticate în scop de preamărire de sine. Iar Caesar avea toate motivele să le organizeze pe ale sale într-un mod nemaivăzut. Roma suferise multe schimbări și tulburări din cauza unui război prelungit și a absenței lui. Ce mod mai bun putea găsi ca să o îmblânzească dacă nu printr-o serie de festivități publice fără precedent care au durat 11 zile? În astfel de perioade împăratul se transforma într-un adevărat impresar; cu ocazia serbărilor în cinstea cuceririlor sale din Galia, Pont, Africa și Spania, Caesar s-a întrecut pe sine, rivalizând, în mod intenționat sau nu, cu genul de spectacole la care asistase în Alexandria. După pregătiri intense și câteva amânări dezamăgitoare, serbările au început pe 21 septembrie 46. Au ținut până la începutul lui octombrie. Roma s-a umplut de spectatori gălăgioși, dintre care numai o parte aveau unde să doarmă. Mulți și-au instalat corturile pe străzile orașului și de-a lungul drumurilor. Veneau în gloate la festinuri, la parade și la spectacole; unii au murit călcați în picioare în acest haos absolut. Au fost împodobite templele și străzile, s-au construit stadioane provizorii, s-au extins pistele. Gloria era de mult apreciată la Roma, însă nu se mai pomenise niciodată în oraș ca 40 de elefanți purtând torțe aprinse în trompe să însoțească până acasă un general la sfârșitul unei zile festive, urmați fiind de un șir de petrecăreți și muzicanți. Și nu se mai pomeniseră

la Roma nici banchete pline de delicatese și vinuri bune pentru 66 000 de persoane.

Probabil că Cleopatra se instalase deja la moșia lui Caesar înainte de sfârșitul verii, când acesta și-a sărbătorit triumful egiptean. În dimineața aceea a fost întâmpinat cu sunete de trâmbițe; îmbrăcat în tunica sa de purpură, cu o cunună de lauri pe capul său chel, acesta a intrat călare pe porțile orașului într-un car de luptă tras de patru cai albi. Mulțimea l-a salutat cu petale de trandafir și aplauze. Oamenii săi mergeau pe lângă el îmbrăcați în tunici placate cu metal, intonând atât ode victorioase, cât și obscenități legate de cuceririle romantice din străinătăți. În zeflemeaua lor, era pomenit și numele Cleopatrei în glumă, acuzație pe care Caesar nicidecum nu a negat-o. Potrivit tradiției, procesiunea a inclus prăzile campaniei și imaginile celor dispăruți; din nord, de la Campus Martius, pe Via Sacra, trecând pe la Circus Maximus și apoi în sus, spre Dealul Capitoliului, au fost purtate efigiile lui Achillas și Pothinos, împreună cu picturi uriașe reprezentând Nilul și o machetă a Alexandriei. Mulțimile urlau aprobator. Carul alegoric egiptean era el însuși îmbrăcat în carapace de țestoasă lustruită, un material nou la Roma și care confirma laudele lui Caesar cu privire la bogățiile pe care le dobândise în străinătate. Fiecare triumf includea festinuri și spectacole publice; în tot orașul aveau loc concursuri sportive, spectacole de teatru, curse de cai, concursuri de muzică, expoziții de animale sălbatice, numere de circ și lupte de gladiatori. Vreme de trei săptămâni Roma a fost paradisul hoților, pentru că toată lumea pleca de acasă ca să se ducă la spectacol. După victoria egipteană a urmat înscenarea unei bătălii navale, scop în care s-a construit un lac artificial. La confruntare au participat 4 000 de vâslași și o parte din navele egiptene care fuseseră învinse și pe care Suetoniu ne face să credem că le-ar fi remorcat chiar Caesar aducându-le pe Mediterană special pentru acest eveniment.

Cu siguranță Cleopatra nu era în preajma lui Caesar când acesta i-a asigurat pe oameni despre câștigurile pe care putea să le obțină Roma din afară, o posibilă explicație pentru prelungita sa ședere în Egipt. Aceștia au fost entuziasmați de generozitatea lui, care era probabil a ei. Soldații și ofițerii lui Caesar au obținut sume frumușele. De asemenea, Caesar a dat fiecărui cetățean 400 de sesterți – echivalentul a mai mult de trei salarii lunare – precum și cadouri în grâu și ulei de măsline. Este chiar mai puțin

probabil ca Cleopatra să își fi dorit să fie de față la triumful egiptean dacă ne amintim că nu era singura femeie din dinastia Ptolemeilor la Roma. Fiecare dintre procesiuni se încheia cu numeroși prizonieri. (Aceștia erau atât de importanți încât la o victorie anterioară Pompei își însușise prizonieri care nu i se cuveneau. Numărul acestora reprezenta măreția succesului unui general.) Cu cât era prizonierul mai exotic, cu atât mai bine; procesiunea africană a lui Caesar – ultimul dintre spectacolele din 46 – l-a inclus pe prințul african de cinci ani care, printr-un concurs ciudat de împrejurări, avea să se însoare cu fiica Cleopatrei.******** În cadrul procesiunii egiptene, Caesar a introdus încă un element de noutate, deși a fost unul de care romanii nu au fost la fel de încântați precum fuseseră de micuțul prinț african sau de exoticul „cameleopard". Legată cu lanțuri de aur, Arsinoe, sora adolescentă a Cleopatrei, a fost purtată pe străzi. În spatele său erau aduse trofeele de război și prizonierii din campania egipteană. Deși scopul era să producă impresie, această captură neobișnuită a iritat mulțimile. Arsinoe s-a dovedit a fi o priveliște greu de îndurat pentru spectatorii care nu erau obișnuiți, potrivit spuselor lui Dio, să vadă „în lanțuri o femeie care fusese considerată odinioară regină – un spectacol care nu mai fusese văzut până atunci, cel puțin nu la Roma".[52] Admirația a fost înlocuită de compasiune. Ochii s-au umplut de lacrimi. Arsinoe întruchipa costul uman al războiului, care afectase aproape toate familiile. Chiar dacă Cleopatra nu a arătat nici un dram de milă față de sora sa, chiar dacă a preferat să interpreteze victoria lui Caesar drept o victorie asupra guvernului anterior, nu avea nimic de câștigat din această formă brutală de rememorare a subjugării Egiptului. Fusese cât pe ce să aibă și ea parte de aceeași soartă rușinoasă.

După cum s-a dovedit, oaspeții celebri erau la fel de problematici ca și prizonierii celebri. Este greu de spus care dintre Ptolemei le-a provocat în cele din urmă neplăceri mai mari romanilor: prizoniera de viță regală pe care a umilit-o Caesar pe străzi sau regina străină cu care conviețuia pe moșia sa. În destul de scurt timp Arsinoe avea să fie surghiunită, fiind trimisă de partea cealaltă a Mării Egee la Templul lui Artemis din Efes, o minune a lumii făcută din marmură albă și strălucitoare. Sora sa mai mare și-a petrecut iarna pe malul mai puțin în vogă al Tibrului. Nu mai primise nici o veste din Alexandria, pentru că se terminase perioada de navigație, care avea să reînceapă abia în martie. Avea să rămână și fără Caesar, care

plecase de la Roma intempestiv la începutul lunii noiembrie. Se dusese în Spania, într-o ultimă campanie împotriva Pompeienilor. Cleopatra mai trăise în condiții grele – deșertul din vestul Sinaiului este primul care ne vine în minte – însă, în ciuda frumuseții moșiei Janiculum și a priveliștii panoramice pe care o oferea, aceasta nu se simțea tocmai în largul ei. Nu a fost primită cordial de toată lumea. Roma era rece și umedă. Pentru un vorbitor de greacă nu era ușor să învețe latina; Cleopatra avea un dezavantaj lingvistic. Și într-un oraș în care femeile se bucurau de aceleași drepturi legale ca bebelușii sau ca puii de găină[53], noua sa reședință necesita folosirea unei întregi noi serii de aptitudini. Pe bună dreptate că anul 46 probabil că i s-a părut Cleopatrei a fi cel mai lung an din istorie, după cum – din punctul de vedere al modificărilor calendaristice – chiar a fost.

Cleopatra s-a confruntat la Roma cu o problemă pe care o au toate persoanele celebre aflate în străinătate: știa puțină lume, dar toată lumea auzise de ea. Se discuta mult despre prezența ei, numai în parte din cauza Calpurniei, care nu era străină de astfel de afronturi. Caesar se însurase cu cea de-a treia sa soție în 59 și își petrecuse anii următori din infidelitate în infidelitate atât în oraș, cât și în străinătate. Acesta nu fusese niciodată în afara oricărei bănuieli. Se culcase cu majoritatea soțiilor colegilor săi, o dată chiar și cu o foarte frumoasă mamă, și cu tânăra ei fiică, pe care avusese bunul simț să le seducă pe rând. După ce plecase din Alexandria și până se întorsese la Roma avusese chiar timp pentru un flirt cu soția regelui Mauritaniei, o aventură care – într-o sincopă de raționament romantic – potrivit unora, ar fi fost cauza vizitei Cleopatrei. A concura cu o soție era una. A concura cu o altă regină orientală, chiar și de o origine mai modestă, era cu totul altceva. (Această teorie dă o notă mai sentimentală poveștii decât ne permite epoca respectivă sau dovezile.) Mai problematică era afecțiunea puternică a lui Caesar față de o femeie care era atât de diferită de moravurile Romei și care era, din multe puncte de vedere, opusă acestora.

În timp ce puține lucruri legate de Cleopatra evocau o poveste de dragoste în străinătate, totul trezea curiozitatea. Probabil că acest fapt îi impunea anumite restricții de mișcare. Greu de crezut că apărea des în prost-crescuta Romă. Mai degrabă o vizita Caesar la moșia sa, lucru pe care nu putea să îl facă în mod discret. Ptolemeii fuseseră oaspeții romanilor și înainte – Auletul stătuse la Pompei – însă relația de față era diferită. Pentru

Caesar și Cleopatra era aproape imposibil să facă ceva în secret; o lectică cu draperii care gonea pe străzi fiind trasă de câțiva sirieni voinici atrăgea atenția. (Auletul călătorise pe acolo pe umerii a opt bărbați și însoțit de 100 de purtători de spadă.[54] Nu prea avem motive să credem că fiica lui vedea fastul în alt mod. Cu siguranță că aceasta se deplasa prin Roma numai însoțită de gărzi de corp, sfetnici și însoțitori.) Un om de stat nu călătorea fără mantia stacojie și suita sa; mai mult decât atât, la sfârșitul anului 45, Caesar se înfățișa deja în public cu cizme roșii care îi acopereau gamba. Și, potrivit tuturor surselor, Roma era un oraș în care parcă până și pietrele vorbeau. După cum ne amintește Iuvenal, romanii înstăriți se înșelau dacă mai credeau în secrete. „Chiar dacă sclavii acestora păstrează tăcerea, caii o să vorbească, la fel și câinele, și stâlpii porții și podelele de marmură." Puteai să îți iei toate măsurile de precauție: „De asemenea, ce face stăpânul la al doilea cântat al cocoșului va ajunge la urechea primului negustor înainte de răsăritul soarelui, împreună cu toate invențiile patiserului, ale bucătarilor-șefi și ale cioplitorilor".[55] Din fericire, Cleopatra nu avea prea multe motive ca să își șteargă urmele. Nu a recurs la escapade nocturne în saci de pânză.

Caesar a făcut cel puțin o încercare foarte publică de a o integra pe regină în viața romană. În luna septembrie acesta i-a dedicat un templu foarte bogat decorat din Forumul său lui Venus Genetrix, zeița din care susținea că se trăgea și căreia îi datora victoriile sale și pe care o considera a fi mama divină a poporului roman. Se spunea că Caesar i-ar fi fost „absolut devotat" lui Venus, acesta încercând din răsputeri să își convingă contemporanii „că primise de la ea un fel de aură tinerească"[56], fără îndoială cu atât mai mult cu cât i se scofâlciseră obrajii, făcuse pungi sub ochi, iar părul îl părăsise cu totul. În templul lui preferat, care era de fapt sediul său principal, a instalat o statuie din aur, în mărime naturală, a Cleopatrei, alături de Venus. Era o mare onoare, cu atât mai mult cu cât Caesar nu își făcuse încă o statuie a lui însuși. Acest tribut era oarecum explicabil; potrivit mentalității romane, Isis și Venus erau, în virtutea rolurilor lor materne, strâns conectate. Ca și omagiu, acesta era și excesiv și derutant, un gest fără precedent față de ceea ce ar fi trebuit să facă Caesar în mod normal în cazul în care Cleopatra ar fi venit, după cum susține Dio, ca să obțină recunoașterea sa oficială „în rândul prietenilor și al aliaților poporului roman".[57] Această formulă diplomatică era semnificativă – ar fi valorat cât greutatea sa în aurul

Auletului –, dar nu inclusese până atunci statui costisitoare amplasate în locații sacre din centrul Romei. Părea ciudat într-un oraș în care nu se obișnuia să se amestece oamenii cu imaginile religioase.

Nu se știe dacă Cleopatra a înțeles sau nu pe deplin caracterul neobișnuit al omagiului lui Caesar; pentru ea statuile de aur nu erau ceva nou. Probabil că a simțit în mod acut ciudățenia situației la vila lui. Întreaga gamă de culori a Romei era diferită. Ea era obișnuită cu priveliștea oceanului, cu revigoranta briză marină, cu zidurile de un alb strălucitor și cu cerul fără nori al Alexandriei. Acum de la fereastra ei nu se vedea strălucitoarea Mediterană de culoarea turcoazului, nici o lumină purpurie la sfârșitul zilei. Nici nu exista vreo formă arhitecturală încântătoare. Roma părea monocromatică prin comparație cu varietatea de culori vii cu care era obișnuită Cleopatra. Totul era din lemn și ipsos. Muzica pătrunsese în toate aspectele vieții alexandrine, peste tot fiind flaute și lire, clopoței și tobe. Cu greu au acceptat romanii asemenea frivolități în cultura lor. Aceștia se scuzau dacă știau să danseze sau să cânte bine la flaut. „Nimeni nu dansează când este treaz“[58], spunea Cicero, cea mai mare acritură, „cu excepția cazului în care este cumva nebun.“********

Dacă și-a petrecut timpul în centrul orașului, Cleopatra s-a trezit într-un talmeș-balmeș sumbru de străzi întortocheate și aglomerate, fără nici un bulevard principal și nici un plan general, printre porci plini de noroi și vânzători de supă și magazine ale artizanilor care se întindeau până pe trotuar. Fiind din toate punctele de vedere un oraș mai puțin salubru decât Alexandria, Roma era murdară și lipsită de formă, un amestec oriental de străzi înguste și slab aerisite și un tumult neîncetat provocat de obloane trântite, mereu în umbră, sufocant de cald vara. Chiar dacă Cleopatra era izolată pe dealul său împădurit, casa lui Caesar prezenta și anumite avantaje. Ea se afla departe de precupeții și târguielile neîncetate, de loviturile fierarilor și ciocăniturile pietrarilor, de zăngănitul lanțurilor și scârțâitul scripeților din josul dealului. Roma era un oraș în continuă construcție, în care casele se prăbușeau sau erau demolate în mod constant. Pentru a diminua vacarmul, Caesar redusese traficul de pe străzi pe timpul zilei, rezultatul fiind predictibil: „Trebuia să fii foarte bogat ca să reușești să dormi la Roma“[59], afirma Iuvenal, blestemând îmbulzeala de seară și simțind că își punea viața în pericol ori de câte ori ieșea din casă. A fi călcat de lectici sau a fi împroșcat cu noroi constituiau pericole colaterale.

Pietonii cădeau în mod frecvent în gropi nevăzute. Orice fereastră reprezenta o posibilă sursă de pericol. Având în vedere frecvenţa cu care zburau vasele de pe pervaz, un om inteligent, avertiza Iuvenal, ieşea să mănânce în oraş numai după ce îşi scrisese testamentul. Cleopatra avea multe motive ca să îi fie dor de ceea ce un poet latin avea să numească ulterior „ţara ei superficial civilizată“.[62]

La vremea vizitei sale, Roma abia descoperise organizarea urbană, un alt element importat din Orient. Nu găseai nicăieri atracţii turistice; Colosseumul, „ultimul răcnet în materie de amfiteatre“[63], nu fusese construit încă. Nici Pantheonul, şi nici Băile lui Caracalla. Teatrul lui Pompei fusese singura construcţie de seamă; acesta servise drept sursă de inspiraţie pentru Forumul lui Caesar, care acum îl eclipsa. Roma rămânea provincială, dar era tot mai conştientă de acest lucru. Grecia continua să emane cultură, eleganţă, artă. Dacă doreai un secretar, un doctor, un dresor de animale, un meşter, alegeai un grec. Iar dacă doreai o bibliotecă, mai mult ca sigur că îţi doreai să te fi aflat în Alexandria. Era greu să găseşti un exemplar bun din orice lucrare la Roma, care suferea dintr-un sănătos complex de inferioritate din acest motiv. Acesta se manifesta în modul clasic: romanul arbora un aer de superioritate. Civilizaţia romană nu era prima care respingea cu bucurie civilizaţia la care de fapt aspira. Astfel piramidele – minuni ale arhitecturii şi preciziei antice, construite cu echipamente primitive şi cu o aritmetică la fel de primitivă – puteau fi reduse la „dovezi ostentative inutile şi prosteşti de bogăţie regală“.[64] Înghiţindu-şi invidia cu o doză energizantă de mulţumire, romanul aflat în Egipt se simţea mai puţin impresionat decât jignit. Acesta respingea extravanganţa ca fiind dăunătoare corpului şi minţii, vorbind într-un mod foarte asemănător celui în care Mark Twain rezistă cântecului de sirenă al Europei. Privind în toată măreţia sa o civilizaţie avansată, romanul o reducea pe aceasta fie la barbarie, fie la decadenţă. Se refugia în colţurile dure şi unghiurile drepte ale propriei limbi, chiar dacă – suspinând şi criticând – recunoştea că aceasta era inferioară mlădioasei şi suplei limbi greceşti, care cuprindea termeni adecvaţi pentru tot. Latina îşi făcea vorbitorul să se exprime direct şi să aibă un vocabular limitat[65]. Din păcate, nu exista în această limbă un cuvânt care să însemne „lipsit de posesie“.[66] Dar, din fericire, nu exista nici vreun cuvânt care să însemne „ustensile încrustate cu aur“[67] sau „sticlă gravată de pe caldul Nil“.

Cu ocazia campaniilor de peste mare ale lui Caesar, a creșterii puterii și avuției Romei, splendorile lumii grecești au început să pătrundă în Peninsula Italică.[68] Ar fi greu să exagerăm implicațiile acestor împrumuturi pentru Cleopatra. Pompei adusese nu demult pentru prima dată abanosul la Roma. Mirul și scorțișoara, ghimbirul și piperul sosiseră de curând. Pentru prima dată intrările caselor particulare au fost înfrumusețate cu stâlpi decorativi. O singură casă din Roma avea pereți îmbrăcați în marmură, chiar dacă în câțiva ani casa respectivă avea să fie concurată de altele o sută. S-a dezvoltat arta culinară, apărând pe mese calcanul, barza și fazanul. În timpul șederii Cleopatrei acolo, au fost aprins dezbătute virtuțile crevetților în comparație cu melcii africani. Roma pe care a văzut-o ea era o Romă în tranziție; existau și distracții extravagante, dar și hoți de șervețele[69] fine din in. Literatura în limba latină era încă la începuturile sale, iar literatura greacă avea să fie în curând discreditată, înlăturată – metafora este potrivită – precum un vas frumos plin de șerpi veninoși.[70] Frumusețea unei togi – acea haină simplă din lână naturală, pe cât de neconfortabilă, pe atât de nepractică – consta, la fel ca și în privința limbii latine, în rigorile sale. La distracțiile pe care le organiza, Caesar a pus să se instaleze paravane de mătase, pentru a-i proteja de soare pe spectatorii înșirați pe Via Sacra până pe Dealul Capitoliului. Fiind de inspirație alexandrină, paravanele respective au fost etichetate automat drept „un lux barbar“.

În timp ce proaspeții îmbogățiți abordau modul de viață oriental, unii considerau fiecare element de împrumut drept semn al sfârșitului civilizației, al căii spre degenerare. Din acest motiv, Caesar a repus în aplicare legile de mult neglijate ale orașului privind impozitul pe obiectele de lux (legi somptuare), menite să reducă cheltuielile personale. Era foarte strict în această privință, după cum putea fi numai un iubitor de măreție – fiind prima gazdă din istorie care le-a oferit oaspeților săi patru vinuri bune. A trimis funcționari ca să confiște delicatese de la piață sau să confiște servicii de masă frumos ornamentate, în timpul mesei, din case particulare. Pentru cineva care trăise în Alexandria, capitala mondială a modei, părea amuzantă ideea că Roma lui Caesar avea nevoie de legi somptuare. Însă o femeie care știa când era cazul să renunțe la o parte din serviciul de masă era de așteptat să știe să se îmbrace în mod adecvat; Cleopatra probabil că și-a simplificat ținuta. Și o femeie care știa să își adapteze umorul în

funcție de ascultători știa să se abțină de la a critica o cină care nu semăna nici pe departe cu cinele sale de acasă. După cum s-a observat de-a lungul mileniilor, este mai ușor să condamni luxul decât să îl negi; edictul lui Caesar nu a fost la fel de bine primit de către toți. A fost destul de apreciat de Cicero, care s-a dezvățat cu greu în iarna aceea de fazan, stridii uriașe și țipari de apă sărată. (Carnea de fazan era recunoscută ca fiind tare, dar nu conta.) Stridiile și țiparii, se plângea Cicero, nu îi jigniseră niciodată sistemul digestiv cum o făcuseră napii.

Nu știm ce părere avea Cleopatra despre puritanii – adevărați sau pretinși – printre care se afla. Știm bine însă ce gândeau ei despre ea. Căsătoria și femeile erau privite cu totul diferit la Roma, unde autoritatea femeii era o noțiune lipsită de conținut. (La fel, a-i spune unui bărbat că este efeminat reprezenta cea mai grea insultă.) În concepția romană, femeia bună era o femeie modestă, ceea ce era contrar educației Cleopatrei. În Alexandria ea trebuia să impresioneze. Aici așteptările erau cu totul diferite. O femeie romană nu numai că nu avea drepturi politice sau legale, dar nu avea nici propriul nume; aceasta purta numai numele derivat din cel al tatălui său. Caesar avea două surori, ambele având numele de Iulia. Femeile romane coborau privirea când se aflau în public, fiind tăcute și retrase. Nu trimiteau invitații la cină. Erau total absente din viața intelectuală, fiind reprezentate în artă mult mai puțin decât cele din Egipt, unde lucrătoarele și femeile faraon apar în picturi și sculpturi, în scene de pe morminte și pe zidurile capelelor, prinzând păsări, vânzând produse sau aducând ofrande zeilor.[71]

Aceste reguli – la fel ca și legile somptuare – nu i se aplicau în totalitate unei regine străine, însă Cleopatra nu avea cum să se simtă în largul ei.******** Ca întotdeauna, ceea ce le făcea pe femei să rămână pure era o viață plină de trudă. (Iuvenal a formulat rețeta tradițională: „Muncă grea, somn puțin, mâini roase și tăbăcite de munca în gospodărie".) Ca o musafiră nepoftită care a reușit cumva să-și impună prezența în compania slăvită a lui Venus, Cleopatra a tulburat Roma din mai multe puncte de vedere: era femeie și străină, un monarh oriental într-o republică care încă se considera mai puternică decât regele, o întruchipare a lui Isis, al cărei cult era suspect și subversiv și ale cărei temple erau renumite locuri pentru întâlniri secrete. Cleopatra scăpa criteriilor de categorisire și nu ținea cont de convenții. Chiar și potrivit regulilor moderne, aceasta crea probleme de protocol. Dacă era amanta dictatorului roman, atunci era și amanta lumii

romane? Indiferent cum se comporta – tot timpul pare să fi fost foarte pricepută în privința propriei imagini și a propriei persoane – încălca toate regulile de protocol. Regină la ea acasă, în străinătate era o curtezană. Și era chiar mai periculoasă de atât: o curtezană cu bani. Cleopatra nu era doar independentă din punct de vedere financiar, ci era mai bogată decât orice bărbat de la Roma.

Tocmai averea sa – aceeași care hrănise Roma în timpul victoriilor – îi punea moralitatea sub semnul întrebării. A vorbi cu elocvență despre argintăria cuiva, despre covoarele sale somptuoase, despre statuile sale de marmură însemna să îl acuzi. Consecințele erau și mai grave pentru sexul slab. „O femeie își permite orice, nemainconsiderând nimic dezgustător din momentul în care își pune la gât un colier din smarald și își prinde perle uriașe în urechile astfel alungite“[73], era modul logic de a gândi. Din acest punct de vedere, lungimea urechilor i-a pecetluit Cleopatrei soarta mai mult decât cea a nasului.******** Chiar dacă presupunem că aceasta își lăsase cele mai bune bijuterii în Alexandria, la Roma tot era considerată întruchiparea „nesăbuitei extravaganțe“ orientale. Era pur și simplu dreptul ei din naștere. (O femei romană respectabilă își considera copiii drept propriile bijuterii.) Potrivit criteriilor romanilor, chiar și eunucii Cleopatrei erau bogați.[74] Asta însemna că toate relele de neiertat din familia depravării îi erau atribuite acesteia. Cu mult înainte de a deveni vrăjitoare legendară – o nesăbuită și nepăsătoare devoratoare de bărbați – era dubioasă fiind o orientală extravagantă, o nesăbuită și nepăsătoare distrugătoare de averi. Dacă depravarea morală începea de la fructele de mare, degenera în robele purpurii și stacojii, atingând apogeul ostentativ în perle, care se aflau în vârful ierarhiei extravaganței la Roma. Suetoniu le-a invocat pentru a demonstra slăbiciunea lui Caesar față de lux. Povestea desfrânatului care a sacrificat o perlă ca să își demonstreze teoria era des relatată, fiind înregistrată înainte de anul 46 și sortită să rămână multă vreme, ca să îi acuze pe alții mult timp după aceea. Aceasta părea însă să fi fost concepută special pentru o îndrăzneață regină egipteană. (Aici se regăsesc atât urme de fabulație, cât și de combinație. În doar câțiva ani, se spunea despre Cleopatra că purtase „cele mai mari două perle din întreaga istorie“.[75] Pliniu i-a atribuit fiecăreia dintre acestea valoarea de 420 de taleri, ceea ce însemna că Cleopatra își atârna la fiecare ureche echivalentul unei vile de pe coasta mediteraneană. Aceeași sumă plătise aceasta la înmormântarea

taurului din Memphis.) Cine altcineva ar fi fost atât de frivolă, de extravagantă, de hotărâtă să farmece un bărbat încât să își smulgă o perlă din lobul urechii, să o dizolve în oțet, să o înghită, ca să vrăjească un bărbat prin magie și exces?“******** Aceasta era povestea care avea să circule mai târziu pe seama Cleopatrei.

Nici magia, nici excesele probabil că nu prea au fost expuse în cursul iernii anului 46. În mod clar, Cleopatra a vizitat anumite case de potentați, dar era greu de crezut că nu și-a petrecut cea mai mare parte a timpului la moșia lui Caesar, înconjurată numai de sfetnicii și de servitorii săi. Unii dintre acești curteni cunoșteau Roma, pentru că susținuseră celebra revenire la tron a tatălui ei. Ea și-a petrecut lunile acelea vorbind latina; indiferent de cât de bine vorbea acea limbă, și-a dat seama că anumite noțiuni nu se puteau traduce. Până și umorul era diferit, fiind direct și piperat la Roma, în timp ce în Alexandria era ironic și aluziv. Având un mod concret de gândire, romanii se luau în serios pe ei înșiși. Necuviința și exuberanța alexandrine erau rar întâlnite.

Când a venit primăvara și s-a redeschis sezonul de navigație, Cleopatra a plecat probabil acasă, ca să revină la Roma mai târziu în același an. Pare mai verosimil să fi făcut două vizite decât una prelungită; îi era aproape imposibil să justifice o absență de 18 luni, oricât de încrezătoare era în puterea pe care o exercita în Egipt. Asta însă înseamnă că a petrecut un timp epuizant călătorind, chiar dacă drumul spre sud era mai puțin obositor. Presupunând că s-a întors în Alexandria în anul 45, și-a început călătoria la sfârșitul lui martie sau la începutul lui aprilie, perioadă până la care se potoliseră furtunile dinspre nord-est și, odată cu ele, și tunetele și fulgerele din largul coastei egiptene. Nimeni nu putea ține piept vânturilor puternice din timpul iernii. Acest lucru se făcea cu emoții abia în primăvară, după ce „frunzele din vârful smochinilor sunt de mărimea urmelor lăsate de ciori când pleacă“.[77] Dacă chiar a plecat acasă pe mare la începutul anului 45, Cleopatra s-a întors la Roma înainte de venirea toamnei. O întoarcere de scurtă durată în Alexandria este singura explicație a relatării lui Suetoniu, potrivit căreia Caesar a condus-o la plecarea ei din Roma. Altfel nu ar fi avut altă ocazie să facă acest lucru.

Potrivit lui Suetoniu, care folosește în lucrarea sa numeroase surse, scriind-o după un secol și jumătate de la evenimente, despărțirea aceasta a fost la fel de nedorită ca și cea de pe Nil, în care rolurile erau inverse.

Comandantul roman „nu a lăsat-o să plece înainte de a o copleși cu înalte onoruri și daruri generoase“. L-a recunoscut pe Caesarion drept fiu și i-a „dat voie să îi dea copilului numele lui“.[78] Nu avea motive să nu o facă. Cel puțin în 45 planurile lui Caesar puteau fi continuate numai de un moștenitor oriental care reprezenta o legătură vie cu Alexandru cel Mare. De asemenea, recunoștea ceva evident. Dacă nu se vedea deja, Caesarion, în vârstă de doi ani, avea destul de curând să semene cu tatăl său atât la înfățișare, cât și la comportament. Este posibil ca recunoașterea să fi fost motivul întâlnirii; recunoașterea lui Caesarion merita cu siguranță oricâte călătorii peste Mediterană. Potrivit expresiei unui istoric – și după cum au remarcat mulți în condiții asemănătoare înainte și după aceea – copilul lor „era atuul ei dacă dorea să îl convingă pe Caesar să respecte vreo înțelegere sau promisiune anterioară“.[79] Nu știm despre ce tip de promisiune era vorba, pe lângă recunoașterea oficială ca prietenă a Romei, care îl costase pe tatăl Cleopatrei uluitoarea sumă de 6 000 de taleri.

Cum altfel s-ar fi explicat șederea sau șederile ei lungi la Roma? Erau prea multe în joc ca să își urmeze sentimentele în detrimentul politicii. Caesar o mai convocase o dată pe Cleopatra; propriile motive din această perioadă de 18 luni sunt cele mai dovedite și puțin înțelese din istorie. Este plauzibil să credem că cei doi își făceau planuri ca să fie cumva împreună în viitor, după cum ar fi de părere unii ca să îl discrediteze pe Caesar. La sfârșitul vieții, Cleopatra strângea în mână un teanc de scrisori pasionale, pline de admirație[80] ale lui Caesar, pe unele dintre care trebuie să i le fi scris între anii 48 și 46. Aceasta este varianta istorică a frumosului vas cu șerpi otrăvitori. Este posibil ca Cleopatra să fi simțit nevoia să își susțină personal cauza[81] în fața colegilor lui Caesar, pentru ca aceștia să îi confirme că Egiptul avea să rămână prietenul și aliatul Romei pe durata domniei ei. Senatul nu era nici pe departe un organ unit, deservind interese private și nu era în nici un caz în mod unanim de partea lui Caesar. Ea cunoștea în detaliu grupurile de interese din cadrul său; dacă își mărea grupul de susținători în exterior avea să își asigure tronul acasă. (Părerea lui Cicero despre oficialitățile romane era și mai puțin măgulitoare: „Nici că s-a mai văzut într-o sală de spectacol de proastă calitate o adunătură mai vulgară“[82], murmura el.) A doua vizită a Cleopatrei a coincis probabil cu întoarcerea lui Caesar din Spania în toamna anului 45, când acesta dorea să discute despre o reorganizare a Orientului. Ea nu își putea permite să nu participe la

această discuție, fie și numai de dragul Ciprului, care oficial îi aparținea fratelui ei și care avea tendința să se opună autorității surorii sale.[83] Dacă aceasta avea planuri și mai mărețe, ele ne sunt necunoscute azi. Cu siguranță că este ușor să îi atribuim motive spectaculoase de a face planuri; Roma era obișnuită cu Ptolemei intriganți. În schimb ceea ce ne-a rămas este prețul întâlnirii Cleopatrei cu Caesar. A ruinat-o. Chiar dacă poate și-a petrecut timpul la fel de liniștită ca Penelopa lui Homer, a ajuns mai degrabă o Elenă din Troia care a provocat dezastrul. Aceasta avea să fie aventura sa nesăbuită.

La fel ca multe altele din viața ei – călătoria pe Nil, şederea la Roma, buna sa credință de la Actium – au fost contestate şi paternitatea[6] acestui copil şi data naşterii sale. Venirea lui pe lume părea prea bună şi utilă ca să fie adevărată. De altfel, scepticii îşi întemeiază critica pe presupusa infertilitate a lui Caesar. În ciuda unei bogate vieți sexuale, nu avusese nici o progenitură în 36 de ani. Începând cu Suetoniu, i s-a pus sub semnul întrebării paternitatea; există o tăcere suspectă în însemnările în care era de aşteptat să fie indignare şi, de asemenea, o lipsă de dovezi materiale. Această tăcere poate fi interpretată şi ca o confirmare: naşterea a fost de un asemenea prost gust, dovada că Cleopatra îl dusese de nas pe Caesar – încât era mai bine să nu se pomenească despre această chestiune. Caesar, cu siguranță, a considerat că este copilul lui, la fel și Antoniu, şi Augustus.

În niște însemnări cunoscute, dar inexacte, un istoric de pe vremea Cleopatrei i-a atribuit lui Isis ierarhia socială răsturnată a Egiptului. Din respect față de marea sa înțelepciune, susținea Diodor, egiptenii decretaseră ca „regina să aibă o putere mai mare decât soțul ei şi ca, în familiile de rând, soția să se bucure de autoritate în fața soțului, soții fiind de acord în contractele prenupțiale că se vor supune în toate soțiilor lor“.[13]

Singura excepție pare să fi fost poliția. Deşi la nivel înalt se aflau greci, iar la nivel inferior se aflau egipteni, poliția reprezenta o forță egalitară, fiind neobişnuit de eficientă şi receptivă, uneori chiar punându-i pe demnitari în banca lor. Polițiştii luau legea în serios. De asemenea, aceştia lucrau mai mult sau mai puțin anonim, ajutându-i în mod considerabil pe Ptolemei să scape de grijile legate de „măgari furați şi agresiuni asupra bunicilor“.[27]

Potrivit unui clasament contemporan[39], Cleopatra figurează ca fiind a douăzeci și doua cea mai bogată persoană din istorie, cu mult după John D. Rockefeller și țarul Nicolae al II-lea, însă înaintea lui Napoleon și a lui J.P. Morgan. I se atribuie o avere netă de 95,8 de miliarde de dolari, adică mai mult decât trei regine Elisabeta a II-a. Este, bineînțeles, imposibil să convertești cu exactitate valorile monetare de la o epocă la alta.

Un rege bun era sfătuit să rămână acasă.[43] Săracilor nu le plăcea absența sa, în timp ce, obligați fiind să îl însoțească, bogații simțeau că pleacă în exil.

După cum a remarcat Seneca: „Mai degrabă se potrivesc doi filosofi decât două ceasuri“.[48]

Plutarh l-a descris pe viitorul rege Juba drept „cel mai norocos prizonier prins vreodată“[51], pentru că soarta l-a purtat din ținutul său „barbar“ la Roma, unde a fost educat. Acesta a devenit un istoric eminent care a scris despre mai multe subiecte, de la Antichitatea romană la mitologie și la comportamentul elefanților.

Unii au dus dezgustul lui Cicero și mai departe. Dacă cineva era un excelent flautist, asta însemna că era un om de nimic. „Altfel nu ar fi un flautist atât de bun“[60], remarca Plutarh. Afirmația aceasta nu era în avantajul tatălui Cleopatrei. În ciuda numeroaselor dovezi în sens contrar, acesta fusese subestimat ca „nefiind un bărbat adevărat, ci un flautist sau șarlatan“.[61]

Etosul predominant se regăsește în literatură. În *Iliada*, femeile sunt cele mai perfecte creaturi. Acestea sunt, după cum s-a menționat, de regulă, „tachinatoare, certărețe, refractare, puse pe contrazis și pe tras pe sfoară“.[72] În piesele grecești femeile joacă roluri principale. Există puține personaje feminine importante în literatura romană, în care soțiile sunt de două categorii: bogata tiranică și săraca risipitoare. Literatura romană este remarcabil de limitată și în ceea ce privește numărul soților înșelați, o temă comică de bază de la Aristofan la Molière.

Așa cum afirma Blaise Pascal în secolul al XVII-lea: „Dacă nasul Cleopatrei ar fi fost mai scurt, întreaga lume ar fi arătat cu totul altfel“.

Mulți s-au minunat de această poveste, însă un singur om a sacrificat perle de la Tiffany ca să o verifice printr-o experiență de laborator. Chiar se dezintegrează perlele în oțet? Da, dar foarte încet, scria B.L.Ullman, care în cele din urmă a recurs la căldură ca să își facă să funcționeze experimentul din 1956: „Când am fiert o perlă vreme de 33 de minute, s-a evaporat oțetul. Simt încă mirosul acela acid. Perla nu a fost afectată, chiar dacă a părut un pic mai subțire.“[76] Acesta a obținut rezultate mai bune cu un oțet mai puternic și cele mai bune rezultate cu o perlă pulverizată, care s-a dizolvat după trei ore și 20 de minute de fierbere urmărită îndeaproape. Este genul de experimente spre care i-a îndemnat Cleopatra pe oamenii de știință. În privința întrebării *de ce* ar fi încercat măcar Cleopatra (sau oricine altcineva) să prezinte așa ceva – cu siguranță că ar fi fost mai dramatic dacă ar fi înghițit nestemata întreagă – Ullman ne amintește faptul că perlele conțin, în principal, carbonat de calciu, un echivalent antic al bicarbonatului de sodiu. Ele constituie un antiacid eficient, însă scump.

CAPITOLUL 5. OMUL ESTE DIN FIRE O FIINȚĂ POLITICĂ[1]

Neamul femeiesc mai bine n-ar fi fost nicicând – decât al meu![2]
Euripide

„Nu înțeleg cum de cineva care are chiar și puțină judecată poate să fie fericit în vremurile noastre“[3], bombănea Cicero la scurt timp de la sosirea Cleopatrei la Roma. După un deceniu înspăimântător de război, la Roma toată lumea era ursuză, iar Cicero – cetățeanul cel mai de seamă al orașului și care își exprima cel mai vehement nemulțumirile – chiar mai ursuz decât toți. Vreme de câteva luni orașul se aflase într-o stare de „tulburare generală și haos“[4], după cum și-a dat bine seama și Cleopatra. Probabil că aceasta cunoștea în detaliu situația. Ea și curtenii săi aveau cunoștințe la cel mai înalt nivel al societății. Nu își putea permite să scape din vedere nici un aspect al peisajului politic. În tot orașul domnea neliniștea în privința viitorului. Reformele administrative ale lui Caesar erau promițătoare, dar cum și când avea de gând să pună din nou Republica pe picioare? De-a lungul anilor de război, aceasta fusese dată peste cap, constituția fusese călcată în picioare, numirile în funcții se făcuseră după toane și cu încălcarea legii. Caesar făcuse ceva progrese în direcția restabilirii drepturilor și a legilor tradiționale. Între timp sporiseră puterile acestuia. Se ocupa de majoritatea alegerilor în funcții și decidea în majoritatea cazurilor din instanță. Își petrecea mult timp ca să-și regleze conturile, să își răsplătească susținătorii, să vândă la licitație averile opozanților săi. Senatul devenise din ce în ce mai neimportant. Existau trei variante în viitor, prezicea exasperat Cicero: „un interminabil conflict armat, o eventuală revenire după încheierea păcii și distugerea totală“.[5]

În toamna aceea, când s-a întors Caesar din Spania, acesta îi eliminase pe susținătorii rămași ai lui Pompei. Caesar a anunțat că, în sfârșit, se terminase războiul civil. S-a instalat la Roma urmând să stea acolo neîntrerupt pentru cea mai lungă perioadă de timp din ultimii 14 ani. Aventura sa cu Cleopatra a continuat, desfășurându-se cu mai multă sau

mai puțină precauție. Probabil că, pentru majoritatea, motivele venirii ei la Roma erau la fel de neclare după cum sunt și pentru noi astăzi. Aceasta era obișnuită cu lipsa de popularitate, ceea ce acum se dovedea un lucru util. Se afla într-o postură mai puțin plăcută, la un nivel instabil între superioritate și insultă. Totodată, este imposibil să credem că nu a stârnit imediat curiozitatea, dacă nu chiar o admirație romantică. Putem presupune că a continuat tradiția tatălui său de a oferi cadouri generoase; acesta dăduse mite excesive și contractase mari datorii, ambele bune motive ca să fie și fiica lui căutată. Era ageră la minte, ceea ce îi impresiona întotdeauna pe romani.

Moda a fost marcată de prezența ei; Cleopatra a lansat un stil complicat de coafură, în care cozile împletite spic se prindeau în coc la spate.[6] În plus, la Roma societatea era stratificată, obsedată de statutul social. Rangul era important, studiile erau importante, banii erau importanți. Cleopatra făcea parte din elita societății, care era obișnuită cu tradițiile sociale. În privința conversațiilor, cinele romane sofisticate erau puțin diferite de cinele sofisticate din Alexandria. Fiind o musafiră subtilă și isteață, Cleopatra s-a obișnuit cu bârfele politice și cu genul de discurs studiat și lejer care era apreciat la Roma, tipul de discuție despre care se spunea că vinul o făcea mai bună. Potrivit descrierii unui contemporan erudit, tovarășul ideal la cină trebuia să fie „nici ca o moară stricată, nici mut“.[7] În cursul câtorva ore de după-amiază târzie, acesta aborda cu ușurință diverse subiecte politice, științifice și artistice, încercând să găsească răspuns la eternele întrebări: Ce a fost mai întâi: oul sau găina?[8] De ce se îmbunătățește cu vârsta vederea la distanță? De ce evită evreii să mănânce carne de porc? Cleopatra era în grațiile lui Caesar; nu putea să nu fie sociabilă. (În ceea ce îl privește pe el, Caesar nu a dat atenție celor care s-au legat de prezența ei. „Nu îl preocupa însă câtuși de puțin această chestiune“[9], ne asigură Dio.) La vila lui Caesar ea era înconjurată de intelectuali distinși și de diplomați experimentați. Era rafinată, generoasă, fermecătoare. Se prea poate să fi făcut impresie bună în rândul unora. Însă nu s-a păstrat decât mărturia unui singur martor, cel mai priceput la vorbe, dar în același timp și cel mai caustic dintre romani, despre care s-a scris că era întotdeauna gata „să latre mult“.[10] „O detest pe regină“, scria Cicero cu duritate. Istoria este scrisă de cei elocvenți.

Marele orator era la vremea vizitei Cleopatrei un bărbat impunător, cu părul grizonant, în vârstă de 60 de ani, încă arătos, trăsăturile-i regulate topindu-i-se în fălcile de buldog. Dintr-un puternic elan scriitoricesc, Cicero s-a dedicat pe perioada șederii Cleopatrei la Roma redactării unei sumedenii de ample lucrări filosofice. Cu un an înainte divorțase după trei decenii de căsătorie pentru a se însura cu bogata sa pupilă adolescentă, schimbare pe care acesta a motivat-o într-un mod asemănător motivelor care o aduseseră de la bun început pe Cleopatra la Roma: „Nu mă simțeam în siguranță, nu mă puteam feri de intrigi, din cauza mârșăviei celor care puneau bunăstarea și averea mea mai presus de orice“. După părerea lui, soluția era firească: „Așa că am considerat că este recomandabil să mă întăresc cu loialitatea unor noi cunoștințe împotriva trădării celor vechi“.[11] Cu alte cuvinte, Cicero – care provenea dintr-o familie din provincie și care se realizase prin forțe proprii, ajungând să fie renumit datorită excelentei sale înzestrări intelectuale și menținându-și poziția printr-un politicianism neîncetat – se recăsătorise din interes.

Nu este deloc surprinzător faptul că mai întâi Cicero a apelat la Cleopatra, pentru ca mai apoi să o discrediteze, grăbindu-se să folosească un limbaj agresiv pentru vremea respectivă. În general, Cicero aborda două atitudini: una slugarnică şi una critică. Era în stare să le utilizeze pe amândouă în mod egal în privința aceleiaşi persoane; era perfect capabil să denigreze pe cineva într-o zi şi să îi jure devotament etern a doua zi. Era un mare scriitor, adică plin de sine, cu un orgoliu uriaş şi o sensibilitate teribilă față de insulte reale sau imaginare. Asemenea unui John Adams roman, a trăit tot timpul cu gândul la posteritate. Era mai mult ca sigur că îi vom citi operele după 2 000 de ani. Fiind în egală măsură un tip care îşi băga nasul peste tot, precum şi un maestru al elocvenței, Cicero şi-a asumat misiunea de a şti exact ce terenuri deținea fiecare persoană importantă de la Roma, precum şi unde locuia aceasta şi cu cine îşi petrecea timpul. După ce se aflase în lumina reflectoarelor politicii romane vreme de trei decenii, el refuza să fie scos pe tuşă. Era atras în mod irezistibil de putere şi de faimă. Nici o persoană celebră nu avea să scape de ghearele sale caustice, mai ales dacă avea înclinații intelectuale, o strălucită reputație internațională, resursele necesare să adune o armată şi obiceiul de a se distra într-un mod care punea la încercare vocabularul roman. Napii îi făceau rău lui Cicero în mai multe privințe. Era un iubitor recunoscut de lux.

Dintr-o neînțelegere care pare să îi fi pecetluit soarta romană, Cleopatra i-a promis lui Cicero fie o carte, fie un manuscris, posibil din biblioteca sa din Alexandria. În orice caz, nu s-a ținut de promisiune. Pe scurt, nu i-a păsat de părerea lui. Situația s-a agravat când la uşa lui Cicero și-a făcut apariția emisarul ei. Omul trimis de Cleopatra nu îl căuta pe Cicero, ci pe eruditul prieten cel mai bun al lui Cicero. Aici există anumite semne de întrebare – după 2 000 de ani suntem nevoiți să analizăm tăcerile marelui orator – însă din profundele elipse ale lui Cicero şi din aluziile sale sumbre acesta pare să fi fost mai puțin jignit şi degrabă ruşinat. Deodată el s-a simțit atacat, supărat fie pentru că îi ceruse o favoare Cleopatrei, fie pentru că nu ar fi trebuit să socializeze cu ea de la bun început. Pare să fi fost puțin prea fermecat de ea. Prietenului respectiv s-a străduit să îi explice că discuțiile sale cu regina fuseseră „pe teme literare, nicidecum nepotrivite pentru rangul meu – aş putea să le relatez la o reuniune publică".[12] Nu a ieşit la suprafață nimic indecent; trimisul Cleopatrei putea să confirme acest lucru. Demnitatea lui Cicero fusese însă compromisă. Iar asta a dat naștere unei ranchiuni aprige. Nu voia să mai aibă de a face cu egipteanca. Ce o fi fost în capul ei şi al reprezentanților ei? Puțini oameni au plătit un asemenea preț pentru că au uitat de o carte; pentru această scăpare Cleopatra şi-a atras duşmănia eternă a lui Cicero, deşi trebuie să precizăm faptul că indignarea sa a atins apogeul numai după plecarea ei de la Roma, unde era puțin probabil că avea să se întoarcă. Şi, în ciuda lipsei de afecțiune față de ea, este clar că o frecventase pe regina Egiptului – cel puțin în societate, dacă nu şi la vila lui Caesar – ceea ce spune multe.

Lăsând la o parte insultele bibliografice, Cicero avea multe motive ca să nu o placă pe Cleopatra. Rămânând un susținător al lui Pompei, acesta nu îl îndrăgea pe Caesar, care îl trata pe Cicero cu superioritate şi nu îi aprecia suficient de mult înțelepciunea. Cicero vorbise foarte dur la adresa tatălui Cleopatrei. Îl cunoscuse pe Aulet şi l-a considerat un rege de doi bani; a etichetat-o pe „majestatea sa alexandrină" drept „neregală nici ca sânge, nici ca spirit".[13] Republican până în măduva oaselor, Cicero îşi dedicase mai mult timp decât ar fi vrut afacerilor egiptene. Acestea aveau mereu un iz de lipsă de onoare.[14] Când era Cleopatra mică, sperase să fie numit trimis la curtea tatălui ei, dar se temea de cum aveau să interpreteze istoria şi respectabila Romă numirea respectivă. Cicero mai avea şi un trecut controversat în privința femeilor. Se plânsese mult timp de faptul că primei

sale soții îi plăceau prea mult treburile publice şi mai puțin cele casnice. După ce scăpase de o femeie care avea propriile opinii şi era hotărâtă din fire, nu avea chef de una la fel. Însă îi era devotat într-un mod pătimaş şi profund fiicei sale, căreia îi asigurase o educație de primă clasă. Aceasta a murit pe neaşteptate la naştere, în februarie 45. Nu împlinise încă 30 de ani. În perioada care a urmat Cicero a fost paralizat de durere. Suferința sa a fost aproape patologică. Era cuprins de crize de plâns, pe care prietenii îl rugau cu blândețe să şi le stăpânească.******** Pierderea suferită nu l-a ajutat deloc să îndrăgească o altă tânără cultivată şi cu mintea limpede din generația fiicei sale şi care avea tot viitorul înainte. Când noua sa soție, aflată la vârsta adolescenței, nu s-a arătat suficient de mişcată de pierderea pe care el o suferise, Cicero s-a descotorosit şi de ea, după numai câteva luni de căsnicie.

„Când îmi amintesc de aroganța reginei pe când locuia pe moşia de dincolo de Tibru fierb de mânie“[15], spunea Cicero pe la jumătatea anului 44. În această privință își găsise naşul. Şi-a recunoscut „o anumită vanitate prostească la care sunt predispus“.[16] Ulterior Plutarh avea să fie mai explicit pe această temă.[17] Oricât era de genial, oricât era de demn de a fi citat, Cicero era atât de dornic de preamărire de ți se făcea greață. Şi-a împănat lucrările cu laude de sine fără nici o ruşine. Nici Dio nu vorbeşte pe ocolite când vine vorba despre Cicero: „Era cel mai mare lăudăros în viață“.[18] Vanitatea sa se extindea în primul rând asupra bibliotecii sale, probabil adevărata dragoste a lui Cicero. Este greu să găsim ceva care îi făcea o mai mare plăcere, poate cu excepția evaziunii legilor somptuare. Lui Cicero îi plăcea să se considere bogat. Era mândru de cărțile sale. Nu avea nevoie de alt motiv ca să o antipatizeze pe Cleopatra: femeile inteligente care aveau biblioteci mai bune decât a lui îl jigneau întreit.

Cicero a acuzat-o pe Cleopatra de impertinență, deşi s-ar putea zice că „impertinent“ era cuvântul său preferat. Caesar era impertinent. Pompei fusese impertinent. Asociatul de încredere al lui Caesar, Marc Antoniu – pentru care Cicero avea multe atribute mult mai puțin frumoase – era impertinent. Locuitorii Alexandriei erau impertinenți. Victoria din războiul civil era o impertinență. Cicero se obişnuise să fie persoana care se exprima cel mai limpede în toate cercurile. Era enervant faptul că Cleopatra avea aceeaşi istețime sardonică. Şi chiar trebuia aceasta să se comporte regeşte? Strâmba din nas când ea se purta ca o regină, o jignire la adresa

sensibilităților lui republicane, fără îndoială cu atât mai mult ținând cont de originea lui modestă. Aici avea dreptate. Nu a fost singurul care a remarcat samavolnicia Cleopatrei. Aceasta se pricepea mai bine la strategii decât la diplomație. Poate că era lipsită de tact; megalomania era o trăsătură de familie. Nu se abținea să le amintească celor din jur – după cum avea să declare ulterior – că vreme de mulți ani condusese un mare regat de una singură.[19] Dispreţul este o stare mintală firească a celor aflați în exil; Cleopatra avea toate motivele să creadă că provenea dintr-o lume superioară. Nimeni de la Roma nu o egala în materie de origine nobilă. Pe Cicero îl deranja faptul că ea ştia toate astea.[20]

Între timp, atmosfera politică din jurul mândrei regine şi a filosofului inconsolabil s-a întunecat. Caesar era preocupat de chestiuni militare, interesându-l prea puțin problemele îndelung neglijate de care îl rugau ceilalți să se ocupe. Avea foarte multe lucruri de făcut. Trebuia să refacă sistemul de justiție, să reducă cheltuielile, să restituie datoriile, să crească etica în muncă, să acorde cetățenia celor care mutau la Roma, să ridice moralul populației, să pună mai mare accent pe libertate şi mai puțin pe glorie – pe scurt, „să salveze de la o ruină aproape inevitabilă cel mai renumit şi mai puternic oraş din lume".[21] La fel ca toată lumea, Cicero a început să analizeze obiectivele lui Caesar, o încercare la fel de ingrată în anul 45 după cum s-a dovedit a fi și în prezent. La sfârşitul anului Caesar a fost copleşit cu o mulțime de onoruri, fiind practic idolatrizat asemenea unui monarh elenistic. În următoarele luni i-au fost înălțate statui în temple. O reprezentare din fildeş a imaginii sale însoțea procesiunile, asemenea celei ale unui zeu. Puterea sa a căpătat proporții neobișnuit de mari. (Cicero avea să fie cât se poate de fericit să îi catalogheze ulterior fărădelegile. Între timp, acesta se umfla în pene cu vizitele sale în compania marelui general.) Se bombănea mult în privința comportamentului lui. Pe durata şederii Cleopatrei, Caesar s-a purtat ca un om care câştigase 302 bătălii, care îi învinsese pe gali de nu mai puțin de 30 de ori „şi care ieşise victorios din toate campaniile". Pe de altă parte, era reticent la compromisuri. Nu respecta procedurile tradiționale. Se purta prea mult ca un comandant militar şi prea puțin ca un politician. Frecvent izbucneau revolte, susținute cu abilitate de către Cicero şi de o serie de alți foşti susținători ai lui Pompei.

În februarie 44, Caesar a fost numit dictator pe viață. Numirea a fost urmată de numeroase alte privilegii. Acesta avea să poarte o ținută triumfală şi să stea pe un scaun făcut din fildeş şi aur, care semăna suspect de mult cu un tron. Imaginea sa avea să decoreze monedele romane, ceea ce se întâmpla pentru prima dată cu un roman în viață. S-au adunat, în egală măsură, şi nemulțumiri, deşi chiar senatul „l-a încurajat şi i-a sporit puterile, pentru ca apoi să îl învinovățească tocmai de asta şi să răspândească lucruri defăimătoarea despre cât de bucuros fusese să accepte onorurile şi cât de disprețuitor se purtase după aceea".[23] Poate că Caesar a greşit acceptând aceste onoruri, însă se afla într-un fel de dilemă: dacă ar fi refuzat să le accepte ar fi riscat să îi jignească. Este greu de spus dacă orgoliul supraomenesc a fost mai mare decât onorurile supraumane sau invers, acestea din urmă îngropându-l la final. Complicând și mai mult situația, Caesar s-a angajat în iarna aceea într-o nouă campanie extrem de ambițioasă, care promitea să zdruncine din nou Roma. Îşi pusese în gând să cucerească Parția, o nație care se afla la granița de est a Romei şi care mult timp refuzase hegemonia acesteia. Această perspectivă promitea să o facă mai târziu pe Cleopatra să ofteze, dacă nu o făcuse deja. Deşi starea sănătății sale se înrăutățea şi aveau o dispoziție fatalistă, Caesar îşi propusese să deschidă drum Romei către India. Avea 55 de ani, propunându-şi să realizeze o misiune care ar fi durat cel puțin trei ani. Era cea pe care Alexandru cel Mare aproape că o îndeplinise. Cicero se îndoia că Caesar s-ar mai fi întors în cazul în care chiar ar fi plecat.

În primăvara anului 44, a trimis 16 legiuni înaintea sa şi o cavalerie numeroasă în Parția, anunțând ca dată a plecării sale ziua de 18 martie. A făcut aranjamentele necesare pentru perioada în care avea să lipsească – probabil că şi Cleopatra a făcut la fel şi a început să împacheteze – însă au început să se răspândească temeri şi îndoieli prin oraş. Când aveau să se rezolve problemele interne? Cum avea să supraviețuiască Roma fără Caesar? Îngrijorarea era îndreptățită având în vedere comportamentul contradictoriu al lui Marc Antoniu pe vremea când Caesar se aflase în Egipt. Ținându-i locul lui Caesar, Antoniu se dovedise neserios şi ineficient. Îşi făcuse o reputație de destrăbălat. Cei care se întrebau mai ales când avea Caesar să reinstaureze republica aflaseră în iarna aceea despre o profeție extrem de neplăcută. Fie că profeția era reală, fie că era inventată, potrivit acesteia Parția putea fi cucerită doar de un rege. Circulau zvonuri potrivit

cărora avea să i se confere neîntârziat titlul respectiv lui Caesar. Poate că era puțin mai mult decât un zvon – oracolele nu erau decât utile – dar se referea la problema spinoasă a motivului pentru care Cleopatra locuia, la urma urmei, în vila lui Caesar. Este posibil ca Caesar să fi avut ambiții monarhice. Sau poate că nu. Cu siguranță că îşi neglija relația cu Roma, că nu îl preocupau treburile interne pe cât ar fi fost înțelept să o facă, că era autocrat atunci când trebuia să fie meticulos. Dacă cineva doreşte să nu fie văzut ca un rege, atunci greşeşte din start frecventând o regină.

Până în anul 44 î.Hr., Idele lui Marte fuseseră cunoscute ca fiind o perioadă de veselie primăvăratică, prilej de mari beții, ca multe altele din calendarul roman. Sărbătoare a zeiței antice a sfârșiturilor şi a începuturilor, Idele erau un fel de revelion gălăgios şi amețitor. Găşti de cheflii stăteau la picnic noaptea pe malurile Tibrului, unde dormeau în colibe improvizate sub luna plină. Era un festival despre care se vorbea și după nouă luni. În anul 44, ziua a început mohorât; spre sfârşitul dimineții înnorate Caesar a pornit în lectica sa spre senat, ca să termine ultimele pregătiri pentru perioada absenței sale. Tânărul şi distinsul Publius Cornelius Dolabella spera să fie numit consul în locul său, la fel ca şi Marc Antoniu, rivalul lui Dolabella în privința afecțiunii lui Caesar. Senatul s-a reunit în acea zi într-una dintre sălile mari de lângă teatrul lui Pompei. S-au ridicat toți când a intrat Caesar, care purta o cunună de lauri pe cap; în jurul orei 11 el s-a aşezat pe noul său scaun de aur. Imediat a fost înconjurat de colegi, dintre care majoritatea îi erau prieteni apropiați. Unul i-a întins o petiție, ceea ce a declanșat o rafală de rugăminți insistente şi de sărutări de mâini. Caesar a respins cererea, la care petentul – întrerupându-l în mijlocul propoziției – s-a întins și i-a smuls cu putere toga de pe umăr. Era semnalul convenit dinainte. Imediat grupul s-a apropiat de el şi mai mult, cu pumnale în mâini. Caesar s-a ferit de primul cuțit, care doar l-a zgâriat, însă a fost neputincios în ploaia de lovituri care a urmat. Toți conspiratorii conveniseră să participe la atac şi asta au și făcut, înjunghiindu-l pe Caesar cu sălbăticie în față, coapse, piept şi, din când în când, nimerindu-se unul pe altul. Caesar a încercat să se apere, întorcându-şi gâtul musculos, „răcnind când la unul, când la altul, cu furia unui animal sălbatic".[24] A apucat în cele din urmă să mai scoată un singur răcnet şi să îşi acopere fața cu materialul robei – exact cum făcuse şi Pompei în largul coastei Egiptului – înainte de a se prăbuşi pe podea.

Când atacatorii săi au fugit, Caesar zăcea la pământ într-o baltă purpurie, fiind străpuns de 23 de ori, având hainele „pătate de sânge şi sfâşiate“.[25] Cu togile și pantofii senatoriali pătați de sânge, ucigaşii au fugit care încotro, strigând că au ucis un rege şi un tiran. În urma lor teroarea şi confuzia au luat amploare. În vacarmul astfel creat, unii au crezut că tot senatul fusese implicat. O mulțime care participase la un concurs de gladiatori s-a scurs în stradă și s-a lansat zvonul că gladiatorii îi măcelăreau pe senatori. Alții au crezut că venise armata, gata să jefuiască oraşul. „Fugiți! Încuiați uşile! Încuiați uşile!“[26], se striga din toate părțile, în timp ce obloanele se închideau cu zgomot, iar Roma se baricada în case şi în ateliere. Iadul s-a transformat brusc în amorțeală: acum „peste tot era plin de oameni care fugeau şi strigau“, iar în secunda imediat următoare „oraşul arăta de parcă fusese ocupat de inamic“.[27] În sala de şedințe, trupul lui Caesar a rămas abandonat vreme de câteva ore, băltind în sânge. Nimeni nu îndrăznea să îl atingă. Abia după-amiaza, târziu, trei sclavi tineri l-au luat, însoțiți de plânsete isterice şi bocete care se auzeau din case şi de pe acoperişuri.

Probabil cu excepția Calpurniei, căreia i s-a încredințat cadavrul mutilat, este puțin probabil ca vestea să fi afectat și pe altcineva la fel de mult ca pe Cleopatra. Indiferent cum a fost percepută la nivel personal, moartea lui Caesar reprezenta pentru ea o catastrofală lovitură politică. Îşi pierduse aliatul. Situația ei era nesigură, dacă nu chiar mai mult decât atât. Era foarte neliniștită. Aveau să îi ucidă şi pe prietenii şi pe rudele lui? Cu siguranță că asta a presupus Marc Antoniu – următorul la putere ca rang. Deghizat în servitor, acesta și-a pierdut urma o vreme. Când şi-a făcut din nou apariția, purta o platoşă pe sub tunică. Cei implicați în atac și-au schimbat hainele şi au dispărut, la fel ca şi apărătorii lor. (Cicero fusese de acord cu asasinatul, însă nu a participat la acesta. A fugit şi el.) Având în vedere că Caesar se pregătea de plecare, este posibil ca şi Cleopatra să fi fost gata de plecare la jumătatea lui martie. Însă nu avea cum să se fi așteptat la un asemenea deznodământ. De ani de zile circulaseră zvonuri legate de conspirații împotriva lui Caesar, zvonuri care sigur că existaseră dinaintea venirii ei. În privința multitudinii de semne rău prevestitoare, acestea se dovedesc adevărate numai retrospectiv. Atunci se poate să fi fost asociate cu tot felul de evenimente viitoare; în istoria antică se regăsesc suspect de puține prevestiri neadevărate. Abia ulterior semnele indubitabile au fost adaptate

evenimentului, fiind puse cap la cap de oameni care întâmplător considerau că asasinarea lui Caesar era atât justificată, cât şi predestinată.

În acelaşi mod au apărut ulterior și numeroase explicații, istoria reprezentând un fel de afacere cu semne prevestitoare interpretate ulterior. Așa stând lucrurile, a început să se considere că şi Cleopatra ar fi contribuit într-un fel la asasinat. Prezența sa la Roma necesita o explicație şi s-a găsit una. Aceasta a clarificat anumite aspecte misterioase, a corelat motive răzlețe şi detalii izolate din povestea lui Caesar. Mai întâi era întrebarea obsesivă legată de motivul şederii lui în Alexandria. Fie că aceasta se datorase influenței Cleopatrei, fie ambițiilor ei, trebuie să fi însemnat ceva. Şi ce semnificație avea reprezentarea ei aurită din Forum, alături de Venus? Au apărut multe guri rele şi stilusuri otrăvite după 15 martie, când a trebuit să se facă multe calcule şi când a devenit din ce în ce mai clar că asasinii lui Caesar nu aveau nici un plan de viitor şi că Roma suferise o pierdere îngrozitoare. Este important faptul că persoana de la care se aştepta cel mai mult să o acuze pe Cleopatra nu a făcut-o: ea nu figurează deloc pe lunga listă a lui Cicero cu măsurile greşite şi delictele lui Caesar. Adresându-se Romei îndoliate, Cicero a invocat distrugerea provocată de Elena din Troia, dar se referea mai degrabă la Antoniu decât la Cleopatra.[28]

Caesar dovedise în ultimele luni o înclinație nestăpânită față de distincții extravagante şi nemaiîntâlnite. Acesta etalase prea mult şi într-un mod provocator diademe, accesoriu de care se ferea orice bun roman. Nu era clar dacă fusese ideea lui Caesar sau îi fusese impusă. Se pare că primii care îi oferiseră distincțiile respective au fost totodată şi primii care l-au condamnat, că pentru fiecare omagiu care îi fusese adus, colegii lui Caesar îi pregăteau un fel de ambuscadă, „pentru că doreau să fie invidiat şi urât cât mai repede cu putință, ca să piară cât mai repede“.[29] Caesar fusese forța supremă; cel puțin la o privire retrospectivă părea firesc să vrea să fie zeu în țara sa la fel cum Cleopatra era zeiță în țara ei. Curând începuseră să circule zvonuri cum că se lucra la o lege „care îi permitea să aibă relații intime cu oricâte femei dorea“. (Suetoniu a clarificat această chestiune, precizând că Caesar avea voie să se însoare cu mai multe femei „în scopul procreării“.[30]) Nu avea doar dreptul să aibă mai multe soții, ci să se însoare şi cu amanta sa străină, ceea ce nu era posibil pe atunci potrivit legii, care recunoştea numai căsătoriile dintre romani. S-a mai spus şi că Caesar intenționa să transfere capitalul imperiului în Alexandria. El avea de gând „să ia cu el resursele

statului, secătuind Italia prin taxe şi lăsând conducerea oraşului în sarcina prietenilor săi“.[31] Această variantă părea logică nu numai în privința Cleopatrei, ci şi a insultei indirecte care transpare din ambițiile arhitectonice ale iubitului ei, din obsesia lui de a moderniza Roma. Cei doi Caesari – cel de dinainte de Egipt şi cel de după Spania – erau incompatibili, şi asta într-un mod de neînțeles; Cleopatra reprezenta o clară linie de demarcație. Se putea crede că ea a reprezentat cauza obsesiei lui de putere şi de titluri din ultimele sale cinci luni de viață, a podoabelor regale şi a apetitului divin, a coroanelor neaşteptate şi a comportamentului ciudat de autocratic. Până în secolul nostru, aceasta avea să ajungă vinovată de toate șaradele privind diademele regale. Ea sădise în mintea lui Caesar idealul absolutist şi fusese gata să devină împărăteasa Romei. Exercitase o influență covârşitoare şi compromițătoare asupra conducătorului roman, în aşa măsură încât în Egipt se născuse un nou Caesar – şi încât Cleopatra putea fi considerată drept o adevărată fondatoare a Imperiului Roman.[32]

Cu siguranță, Cleopatra contribuise la prăbuşirea lui Caesar, deşi nu există dovezi legate de planuri imperiale nici din partea ei, nici din partea lui, nici vreo trădare sau vreo orbitoare pasiune fatală în această privință. Este discutabil în ce măsură a jucat ea un rol în poveste. În ciuda puterii sale de convingere, este puțin probabil ca ea să se fi implicat prea mult în politica internă în vreun mod semnificativ. Plănuiau ea şi Caesar o monarhie comună? Posibil, însă nu s-au păstrat dovezi în acest sens. Uneori o călătorie de afaceri nu este nimic mai mult decât o călătorie de afaceri. Suetoniu a recunoscut adevărul relatărilor istorice neînflorite, menite a fi îmbunătățite de „un prost, care va încerca să folosească fierul de coafat în povestirile sale“.[33] Primul care a implicat-o pe Cleopatra a fost polimatul Nicolaus din Damasc, care le-a predat copiilor acesteia. Un secol mai târziu, Lucan i-a urmat bucuros exemplul, incluzând perfect cele două greşeli ale ei față de Caesar într-o singură propoziție: „Ea i-a stârnit lăcomia“. Afirmațiile respective consituiau o poveste mai bună decât simplul fapt că Caesar avea mulți duşmani din multe motive, dintre care puține aveau vreo legătură fie cu regine egiptene, fie cu constituția romană. Chiar şi modificarea calendarului îi atrăsese duşmănie, pentru că redusese numirile în funcțiile de putere. Cei care aveau motive să îi fie recunoscători lui Caesar îşi urau propriile datorii. Alții sufereau de pe urma pierderilor din timpul războiului. Unii doreau doar să răstoarne sistemul. „Şi astfel s-au

coalizat împotriva lui oameni de toate felurile: de seamă şi mărunți, prieteni şi duşmani, militari şi politicieni, toți cei care se foloseau de propriile pretexte într-o anumită chestiune şi, ca urmare a propriilor nemulțumiri, toți erau gata să îşi plece urechea la acuzațiile aduse de ceilalți".[34]

Pe 17 martie s-a deschis testamentul lui Caesar şi a fost citit cu voce tare acasă la Marc Antoniu, în marea vilă care îi aparținuse odinioară lui Pompei şi în care se întorsese Antoniu. Deşi Cleopatra fusese la Roma la mijlocul lui septembrie, când Caesar scrisese actul, aceasta nu figura nicăieri în el. Dacă a fost dezamăgită, nu era singura: acest lucru era contrar tuturor faptelor abjecte care îi fuseseră atribuite lui Caesar. Testamentul suna mai mult ca o critică la adresa asasinilor săi. Lăsase vila şi moşia în care stătea Cleopatra locuitorilor Romei. Lăsase moştenire câte 75 de drahme fiecărui adult de sex masculin din Roma. Nu avea dreptul, potrivit legii, să lase bani moştenire unui străin şi nici nu o făcuse; nu fusese deloc surd după cum păruse să fie în ultimele sale luni de viață. Nu prevăzuse nimic legat de Caesarion sau de recunoaşterea acestuia. Schimbându-şi atitudinea într-un mod neaşteptat pentru toată lumea, nu prevăzuse nimic nici în favoarea lui Marc Antoniu, care evident că se aşteptase la contrariul. În schimb, Caesar îl numise pe Gaius Octavian, strănepotul său în vârstă de 18 ani, drept moştenitor. Adoptându-l pe băiat în mod oficial, îi lăsase acestuia trei sferturi din averea sa şi – ceea ce era mai de preț – numele său. Antoniu a fost numit tutorele lui Octavian, împreună cu alți câțiva parteneri apropiați ai lui Caesar, care întâmplător fuseseră şi asasinii lui.

Unii au crezut că treburile de la Roma vor continua pur şi simplu ca de obicei după Ide. Aceştia nu au luat în calcul predispoziția spre dramatism a lui Antoniu. După trei zile au izbucnit revolte în oraş, înmormântarea lui Caesar transformându-se într-o vânătoare violentă a ucigaşilor. Deasupra cadavrului, care era expus publicului, cu rănile deschise, pe o canapea de fildeş, Antoniu a ținut un discurs tulburător. Era nebărbierit, în semn de doliu. De la tribuna senatului, el şi-a ridicat roba ca să îşi elibereze ambele mâini. Cu o „expresie mândră şi tunătoare" întipărită pe față, Antoniu a enunțat aprecieri la adresa lui Caesar şi i-a enumerat victoriile. Acum l-a apărat pe Caesar împotriva acuzațiilor că ar fi întârziat în Egipt din motive amoroase. Trecând eficient de la un ton „tunător precum cel al unei goarne la unul de cântec funebru"[35], Antoniu a oferit lumii un amestec puternic de milă şi indignare. Neputând rezista tentației de a impresiona, a prezentat în

continuare capul încărunțit şi plin de sânge al lui Caesar. Apoi, într-un gest oarecum gratuit, a smuls de pe cadavru hainele sfâşiate şi îmbibate în sînge şi le-a fluturat cu o lance. Mulțimea s-a dezlănțuit, lăsându-se târâtă într-o nebunie de moment şi distrugând sala în care fusese ucis Caesar. A urmat un val turbat de asasinate şi incendii, în cursul căruia, potrivit spuselor lui Cicero, „a ars aproape tot oraşul şi iarăşi au fost măcelăriți mulți oameni".[36] Cleopatra nu era deloc în siguranță la Roma, la fel ca toți ceilalți. Toate trăsăturile atribuite de romani locuitorilor Alexandriei – acei barbari fanatici, necumpătați, însetați de sânge[37] – au fost etalate din plin. La piață, un bărbat care fusese luat în mod greşit drept asasin, a fost dezmembrat mădular cu mădular.

Cleopatra a avut noroc într-o anumită privință. Atacatorii lui Caesar se împotmoliseră de mai multe ori, „pentru că îl admirau, în ciuda urii pe care i-o purtau, şi tot amânaseră treaba".[38] Dacă ar fi acționat atunci când şi-au propus să o facă prima dată, ea ar fi putut fi nevoită să rămână în agitata Romă. A apucat să prindă furtuna dezlănțuită care cuprinsese oraşul după înmormântare şi să vadă cometa care srăbătuse cerul în fiecare seară în acea săptămână. Din vila sa a privit un oraş care era de obicei cufundat în întuneric beznă noaptea, dar care acum era luminat de focuri de tabără, ințețite până în zori, în numele ordinii publice. Şi apoi a plecat, bagajele fiindu-i încărcate în căruțe şi purtate pe drumul şerpuitor de pe Dealul Janiculum, pe cărări în zigzag, până la râu şi apoi spre țărm. Abia începuse sezonul de navigație; probabil cu ajutorul susținătorilor lui Caesar, a plecat în grabă. În mai puțin de o lună de la Ide era deja plecată, traseul său fiind urmărit cu atenție de către Cicero, iar soarta ei mult discutată la Roma. Discuțiile s-au mai potolit abia pe la mijlocul lui mai. Cicero a mai aşteptat câteva săptămâni – când a fost sigur că Cleopatra ajunsese înapoi în Alexandria, iar terenul era liber – ca să îşi verse disprețul. „O detest pe regină", a explodat el abia atunci, reîncepând să îi fiarbă sângele în vine, fără însă să îndrăznească să îi pomenească numele, un favor pe care îl rezerva duşmanilor şi fostelor soții. Îl deranja încă faptul că îi ceruse Cleopatrei o favoare sau că se compromisese făcând acest lucru sau că se făcuse de râs. Ținând cont de schimbarea de situație, îl avantaja mai mult ca înainte să o defăimeze. Chiar şi reprezentanții Cleopatrei au simțit pe propria piele mânia lui, aceştia fiind acuzați de „ticăloşie generală" şi de impertinență. Cum de se expusese el unui astfel de tratament înjositor din

partea grupului respectiv? „Sigur îşi închipuie că nu am suflet sau, mai degrabă, că nu prea am splină“[39], a spus el furios.

Este posibil ca plecarea Cleopatrei să fi reprezentat pentru aceasta un moment extrem de tensionat. S-a adeverit și asemănarea sa cu Venus şi cu Isis; în luna martie era din nou gravidă, fapt probabil vizibil, pentru că secretul s-a aflat. Cicero avea un motiv serios să o urmărească îndeaproape. O Cleopatră însărcinată era soția-trofeu care, într-o conjunctură proastă, putea să complice viitorul Romei. Spre deosebire de Caesarion, acest al doilea copil fusese conceput pe teritoriul roman. Întreaga Romă ştia că este copilul lui Caesar. Dacă Cleopatra avea cumva în pântece un băiat şi decidea să îşi susțină cauza? Este posibil ca Cicero să se fi temut că aceasta avea să submineze succesiunea. Se afla în postura perfectă ca să facă acest lucru. Oricum, a fost o perioadă plină de dezamăgiri pentru Cleopatra, care fie a pierdut sarcina în timpul călătoriei spre casă, fie la scurt timp după aceea. La Roma, Cicero a respirat uşurat.

În alte privințe Cleopatra a fost din plin răsplătită. Toată lumea a fost de acord să nu se revoce nici una dintre „legile, favorurile şi darurile“[40] lui Caesar. Ciprul era asigurat. Cleopatra rămânea prietena şi aliata Romei. Cât despre oraş, acesta se pregătea pentru „o dezlănțuire de jafuri, incendieri şi masacre“[41], precum şi pentru o posibilă nouă repriză de război civil. După Ide s-a deschis o piață animată pentru defăimări şi autojustificări. Era o goană după autogratulări. Şi răsturnarea regilor era tot o tradiție romană, pe care conspiratorii credeau că o respectaseră în acea dimineață întunecată de primăvară. Până şi cei care erau neutri participaseră bucuroşi la ostilități. După cum remarcă Dio: „Există o foarte mare masă de oameni care abia aşteaptă să îi vadă pe cei aflați la putere că nu se înțeleg între ei, masă care este astfel încântată de duşmănia dintre ei şi care se implică în comploturile împotriva acestora“.[42]

Având sădită în minte încă din copilărie teama că Roma ar putea să îi distrugă țara, Cleopatra urmărea cum Roma începuse, în schimb, să se autodistrugă. Pătrunsese împleticindu-se într-un an tern, umed, întunecat, în care soarele refuza să se arate, „nearătându-şi deloc strălucirea obişnuită la răsărit şi emanând doar o căldură uşoară şi slabă“.[43] (Motivul era probabil erupția Vulcanului Etna din Sicilia, deşi – cu toate înfloriturile contemporane – Roma prefera explicația politică legată de problemele sale interne.[44]) Nu putea decât să fie mulțumită că se afla acum la o mare

distanță de agitație. Probabil că şi-a început călătoria pe mare de la Puteoli, continuând-o de-a lungul țărmului italian, trecând prin strâmtoarea înșelătoare şi neospitalieră de la Messina, pentru a fi purtată în largul Mediteranei în aprilie. Vântul bătea din spate. Traversarea spre sud a fost una uşoară; un căpitan energic putea să facă această călătorie în mai puțin de două săptămâni. În numai câteva zile, Cleopatra a înlocuit atmosfera persistent mohorâtă şi aerul răcoros din Europa cu opulenta căldură a Egiptului. În însorita Alexandrie, ea s-a întors la corvoada problemelor administrative şi a audiențelor private, la întreaga serie de ritualuri şi ceremonii. Nu avea să mai calce vreodată în Roma. Şi nici nu avea să scape vreodată oraşul de sub observație. Îşi jucase jocul prudent şi corect, cu rezultate mult mai bune decât o făcuse orice alt Ptolemeu înaintea sa, ca să se trezească, în cele din urmă, de unde plecase, luată prin surprindere de evenimente, fiind sabotată de o modificare de amploare a legilor. Aşa cum se minuna un contemporan al ei: „Cine îşi poate exprima cum se cuvine uluirea față de schimbările sorții şi de vicisitudinile problemelor umane?“[45] Cleopatra avea 26 de ani.

ÎNTR-O VIAȚĂ plină de scene cu salvări de ultim moment supraîncărcate emoțional, întoarcerea în Alexandria din anul 44 este o scenă care s-a pierdut şi, totodată, cea mai bună ca subiect dramatic. Nu a folosit-o nici un libretist, posibil din cauză că nu există nici un text. Ca o femeie care avea să fie lăudată pentru mod excelent în care îi manipulase pe romani, povestea Cleopatrei avea să încapă, într-o primă fază, pe mâna istoricilor din acel oraș; pur şi simplu, a încetat să existe fără romani. Nu era nici unul însă în preajmă în primăvara aceea pe când ea călătorea pe mare îndreptându-se către acoperişurile cu țiglă roşie ale Alexandriei, ocolind farul scânteietor şi statuile colosale ale Cleopatrelor dinaintea sa, trecând printre digurile de piatră şi intrând în portul său liniştit, minune a ingineriei. Când venea în vizită vreun suveran străin, flota egipteană îi ieşea acestuia în întâmpinare; cu siguranță că s-a făcut același lucru și cu această ocazie. Indiferent în ce fel îşi prezentase acasă misiunea, indiferent care fuseseră interesele sale ascunse în străinătate, Cleopatra nu ar fi putut să se aştepte la un deznodământ atât de trist. Avusese la dispoziție câteva săptămâni ca să se împace cu ideea şi să privească înainte; dacă suferise la nivel personal sau nu, era de înțeles. Nu numai că nu avea pe nimeni care să

intervină în numele ei la Roma, dar acum se şi băgase într-un mod periculos în sportul sângeros pe care îl reprezenta politica oraşului. Ca unic fic al lui Caesar, Caesarion reprezenta asul său din mânecă. El reprezenta şi o posibilă povară. Cleopatra se afla oricum într-un pericol mai mare decât în anul 48, când se trezise pentru prima oară prinsă la mijloc între doi străini ambițioşi care se luptaseră până la moarte.

Dacă Cleopatra a fost frământată de îndoiala de sine, nu s-au păstrat în istorie dovezi în acest sens. Însă, în schimb, acesteia i-a supraviețuit extraordinara sa siguranță, precum şi excelenta sa putere de convingere. Ulterior ea avea să prezinte o misiune prost îndeplinită drept una realizată cu măiestrie; este greu de crezut că, după ce şi-a adus ofrandele înmiresmate pe puntea vasului, a coborât pe pasarelă în Alexandria – fiind din nou o suverană care se întorsese în siguranță la supuşii săi plini de admirație – cât se poate de triumfătoare.******** Scăpase de rustica Romă, fiind purtată de valuri departe de agitația din străinătate şi adusă pe un tărâm în care era recunoscută drept zeiță în viață, egala lui Venus în toate privințele, într-un oraş în care monarhia era respectată cum se cuvine, în care regina putea să stea cu fruntea sus fără să fie acuzată de aroganță, în care nimeni nu urla din cauza unor scaune de aur şi nici nu se cutremura la vederea diademelor. Cu alte cuvinte, revenise în lumea civilizată. Acest lucru era cu atât mai evident pe durata verii egiptene, anotimpul sărbătorilor. Chiar şi în cadrul festivalurilor sale regatul Cleopatrei inversase ordinea romană. Având câmpurile acoperite de apă, Egiptul s-a dedicat dansului, cântecului şi ospețelor. „Acasă este cel mai bine“, suna un adagiu grecesc şi asta trebuie să fi simțit Cleopatra întorcându-se dintr-o țară în care termenul avea alt înțeles. „Alexandria este casa înşelăciunii şi a falsității“, spusese critic Cicero cu câțiva ani înainte.

Nu se ştie cine s-a ocupat de problemele Egiptului câtă vreme Cleopatra s-a aflat în străinătate – în mod normal, aceasta i-a încredințat gestionarea acestora ministrului său de finanțe – însă, indiferent cine a fost, le-a rezolvat foarte bine. La întoarcere, Cleopatra a găsit un regat prosper şi fără conflicte, ceea ce nu era puțin lucru ținând seama de absența sau de absențele ei. Nu fuseseră proteste de amploare legate de colectarea impozitelor, neexistând dovezi legate de genul de revoltă cu care fusese întâmpinat tatăl său la întoarcerea sa. Templele se tot dezvoltau. Cleopatra și-a reluat liniştită rolul. Din străinătate însă veneau veşti îngrijorătoare.

Aflată în exil, Arsinoe, sora mai mică a Cleopatrei, continua să-şi facă planuri legate de tron. Repetând lovitura de cu patru ani mai devreme, Arsinoe strânse suficienți susținători la Efes pentru a se autoproclama regina Egiptului. Fapta sa îndrăzneață demonstra atât tenacitatea acesteia, cât şi fragilitatea situației Cleopatrei în afara țării. Templul lui Artemis era plin cu bogății neprețuite; se pare că Arsinoe avusese susținători romani, precum şi un complice din familie sau un fals membru de familie. Cam la vremea aceea, a apărut un pretendent la tron, care susținea că este Ptolemeu al XIII-lea, reînviat miraculos după ce se înecase în Nil cu trei ani mai devreme. Cu siguranță cele două surori nu se puteau suferi. Este posibil ca Arsinoe să fi mers până într-acolo încât să îl mituiască pe comandantul Cleopatrei din Cipru, a cărui loialitate a avut de suferit. Călătoria din Cipru la Efes era ușoară; comandantul din Cipru era, de obicei, un demnitar de rang înalt. Ca situația să fie şi mai complicată, Cleopatra avea de partea ei pe un alt frate, pe Ptolemeu al XIV-lea, de care se putea descotorosi cu uşurință şi care îi era poate neloial. „Există o vorbă din popor de mustrare a celor care se împiedică de două ori de aceeaşi piatră“[47], scrisese Cicero, iar Cleopatra – fiind din nou vulnerabilă pe două fronturi – nu era dispusă să greşească. La un moment dat în vara aceea ea a pus la cale asasinarea lui Ptolemeu al XIV-lea, probabil prin otrăvire.********

Fie că băiatul în vârstă de 15 ani era de partea surorii lor aflate în exil, fie că nu, el era vădit inutil, reprezentând o insultă la adresa autonomiei Cleopatrei. Asasinarea lui îi permitea acesteia să îl proclame pe Caesarion coregent, ceea ce a și făcut în vara aceea. La un moment dat după luna iulie – o lună proaspăt devenită eponimă, ceea ce îl făcuse pe Cicero să scrâşnească din dinți – Caesarion a fost numit faraon. Odată cu ascensiunea sa la tron a început cea de a treia coregență a Cleopatrei. Soluția aleasă de aceasta era originală, dar ideală. Caesarion a devenit „Regele Ptolemeu, care este şi Caesar, Zeu Iubitor de Tată şi Iubitor de Mamă“. Cleopatra avea astfel consortul său masculin, care era obligatoriu. Tronul Egiptului era ocupat de un roman şi încă de unul divin de două ori. Şi era puțin probabil ca un băiat de trei ani să se amestece în vreun fel în planurile mamei sale.

Strategia sa nu numai că era genială – Cleopatra a înfăşurat în mod simbolic Egiptul în mantaua lui Caesar, pentru care aceasta vedea că se dă o luptă acerbă – dar era şi foarte sugestivă. Dacă Caesar se întorsese din Alexandria mai regal ca niciodată, Cleopatra se întorsese de la Roma mai

divină. Ea și-a asumat din plin rolul de Isis, punând mare accent pe autoritatea sa maternă, un nou exemplu de promovare pornind de la graviditate. La festivaluri îşi făcea apariția în impresionanta ținută a lui Isis.[49] Evenimentele recente îi erau foarte utile; poate că asasinarea lui Caesar distrusese anii în care Cleopatra îşi făcuse planuri meticuloase, însă îi stimulase imaginația. Potrivit legendei, duşmanii lui Osiris, soțul pământean al lui Isis şi divinitatea masculină supremă, îl dezmembraseră pe acesta cu sălbăticie. Osiris lăsase în urmă un moştenitor tânăr şi o consoartă devotată şi iute la minte. În durerea sa, Isis adunase bucățile măcelărite ca să realizeze renaşterea acestuia. Idele lui Marte se potriviseră numai bine cu povestea; Cleopatra a părut mai puternică după pierderea suferită, minunata soție a zeului-martir. Nu a deranjat-o faptul că la Roma, în prima zi a anului 42 – în cadrul unei solemne ceremonii religioase –, Caesar fusese declarat zeu.

În public Cleopatra a jucat bine rolul de Isis, izvor de înțelepciune şi de hrană materială şi spirituală, promovând prezența lui Caesarion, trinitatea familiei şi renaşterea spirituală.******** Ea a demarat un proiect ambițios de construcții, exploatând în multe privințe legenda. Imaginea în basorelief a lui Caesarion a rămas pe pereții Templului de la Dendera[51], un mare proiect moştenit de la tatăl Cleopatrei. Poate în cinstea urcării pe tron a fiului său, Cleopatra a ordonat ca acesta să fie sculptat în piatră, purtând coroana Egiptului de Sus şi pe cea a Egiptului de Jos, stând în fața ei şi aducându-le ofrande de tămâie lui Isis, Horus şi Osiris.

Era o combinație reuşită de teme; ea îl urmează, ca faraon şi ca mamă, într-o scenă în care sună dintr-un clopoțel al lui Isis şi poartă parura tradițională a zeiței cu două coroane. Numele său este primul în imaginea de mai jos; probabil că ea inaugurase basoreliefurile. A finalizat lucrări începute de tatăl său la Edfu, în Egiptul de Sus, unde a trimis probabil echipele de muncitori de la Dendera. A instalat un altar plutitor la Koptos, mai la nord; şi a construit un mic templu în cinstea naşterii copiilor divini în spatele templului principal de la Hermonthis, de lângă Luxor. Acolo Caesarion este asociat îndeaproape cu Horus, care – poate deloc întâmplător – avea să răzbune moartea tatălui său. Se poate ca Cleopatra să fi început deja o construcție masivă dedicată lui Caesar şi care avea să fie cunoscută sub numele de Caesareum[52], mai sus de portul din Alexandria. În cele din urmă, aceasta avea să fie un cartier în sine plin de biblioteci, săli de primire,

livezi, porți, poteci din scânduri şi terenuri de sport, decorate cu obiecte de artă de excepție. Cel mai mare proiect al său a fost templul lui Isis din Alexandria, din care nu s-a mai păstrat nimic până în zilele noastre.

Şi în alte domenii avea loc o renaștere. În timpul domniei Cleopatrei, Alexandria s-a bucurat de o robustă renaştere intelectuală.[53] Adunându-şi un grup de gânditori în jurul ei, Cleopatra a reconsolidat elita greacă din oraş, în care a atras cu uşurință oameni de ştiință. Printre prietenii săi apropiați se număra şi Philostratus, un orator faimos pentru fascinantele sale reprezentații improvizate. Este posibil să fi fost şi profesorul său personal. Singura şcoală locală de filosofie a apărut pe vremea Cleopatrei; scepticul Aenesidemus din Knossos a dezbătut pe tema relativității percepețiilor umane şi a imposibilității cunoaşterii. Lucrările cărturăreşti de gramatică şi de istorie au cunoscut un reviriment, deşi relansarea a provocat câteva salturi teoretice amețitor de originale față de secolele anterioare. Singurele excepții au fost medicina şi farmacologia. Doctorii erau de mult ataşați de curtea Ptolemeilor, unde erau oameni de stat influenți şi activi în viața publică şi unde, în timpul domniei Cleopatrei, cei mai eminenți dintre ei au scris mult despre medicină şi boli, despre afecțiunile ochilor şi ale plămânilor, atât ca oameni de ştiință, cât şi ca practicanți ai profesiei. Mai ales în chirurgie aceşti înțelepți au făcut paşi îndrăzneți, dezvoltându-şi o întreagă serie de aptitudini specifice domeniului. Altfel era o muncă derivată, oarecum sterilă, care implica mai degrabă clasificări decât creativitate. Se adăugau primii savanți născuți în Alexandria. Cu patru ani mai mic decât Cleopatra şi fiu de vânzător local de peşte sărat, Didymus a devenit cunoscut la curte pentru istețimea sa şi pentru opera sa prodigioasă. Acesta ținea discursuri foarte nuanțate despre vocabular, Homer, Demostene, despre istorie, teatru şi poezie. A strecurat în câteva volume şi unele comentarii satirice la adresa lui Cicero. Este de mirare faptul că mai avea timp şi pentru suverana sa; de o productivitate maniacă, Didymus a scris peste 3 500 de tratate şi comentarii, astfel explicându-se faptul că nu reuşea să îşi amintească ce scrisese şi era tot timpul acuzat că se contrazice.[54] Cu aceştia lua masa Cleopatra, cu ei era în relații apropiate şi discuta despre chestiunile de stat. Gânditorul de casă servea drept „stimul intelectual sau confesor şi conştiință“.[55] Era, în acelaşi timp, mentor şi servitor.

Începutul anilor 40 dovedește per ansamblu faptul că Cleopatra a reprezentat mai mult decât toate presupusele sale acte de seducție. A făcut primii paşi în direcția reclădirii gloriei ptolemeice, urmând din nou exemplul tatălui său, însă cu mai multe rezultate vizibile. A susținut şi a stimulat încercările intelectuale, după cum o impunea moştenirea pe care o primise. Suveranii elenişti erau recunoscuți ca patroni culturali şi oameni erudiți; printre înaintaşii Cleopatrei se numărau mulți ucigaşi, dar şi un istoric, un zoolog, un autor de piese de teatru. Ptolemeu I a scris o lucrare foarte apreciată despre Alexandru cel Mare. Privind retrospectiv, nu ne rămâne decât să măsurăm reputația Cleopatrei în funcție de ceea ce i s-a atribuit în mod fals. Aceasta a fost apreciată şi pentru o serie de lucrări literare, care spun multe despre personalitatea sa. Destrăbălată în străinătate, aceasta era o intelectuală înzestrată la ea acasă. Ea a fost citată în diverse lucrări ca o autoritate în magie şi medicină, care aveau să fie nedespărțite pentru încă o vreme, în coafură, în materie de cosmetice, în materie de greutăți şi măsurători. Probabil că şi alte domenii au fost studiate de Cleopatra, cel puțin cu ocazia meselor pe care le organiza. În medicină, ea era marea patroană a templului zeiței Hathor, dedicat sănătății femeilor. Probabil că era puțin mai în măsură să scrie despre băile în lapte de măgăriță decât să inventeze aspirina.

Cleopatrei i s-a atribuit un tratament ciudat împotriva chelirii; se spunea că aceasta recomanda o pastă făcută din cantități egale de şoareci arşi, cârpe arse, dinți de cai arşi, untură de urs, măduvă de cerb şi coajă de trestie. Combinat cu miere, amestecul se aplica pe scalp, „care se freca până creștea păr“.[56] Plutarh susținea că aceasta amesteca „tot felul de otrăvuri mortale“, pe care le testa pe prizonieri. „Când a observat că otrăvurile care acționau rapid sporeau violența morții prin durerea pe care acestea o provocau“, a trecut la studiul animalelor veninoase. Pe acestea le-a studiat sistematic, zilnic „urmărind cu ochii ei cum se puneau unele peste altele“.[57] În Talmud ea este lăudată pentru „marea sa curiozitate ştiințifică“ şi pentru că era „foarte interesată de experimentele doctorilor şi ale chirurgilor“. Având în vedere numărul mare al profesioniştilor din domeniul medical de la curte, progresul din domeniu şi interesul viu față de ştiințele naturale demonstrat de alți regi din Orient – dintre care mulți au realizat experimente şi au scris lucrări de biologie şi de botanică – probabil că acest lucru era adevărat. Se poate ca restul fragmentului talmudic să nu fie la fel de

adevărat. În acesta îi sunt atribuite Cleopatrei o serie de experimente realizate pe prizoniere, „pentru a stabili în ce moment devine fetusul embrion propriu-zis".[58] La fel, lucrarea medievală *Gynaecia Cleopatrae* este fără îndoială apocrifă. Aceasta cuprinde instrucțiuni legate de un supozitor vaginal „pe care îl foloseam mereu şi pe care l-a încercat şi sora mea Arsinoe".[59] Lăsând la o parte întrebarea dacă Cleopatra şi sora sa uzurpatoare şi-ar fi împărtăşit secrete contraceptive într-o perioadă în care mai degrabă puneau la cale să se omoare una pe alta, textul ridică semne de întrebare pentru că a fost scris în latină. S-a zvonit despre Cleopatra că ar fi fost deosebit de înzestrată în ştiințele oculte, deşi singura alchimie pe care a realizat-o a fost să facă lanurile Egiptului de aur.

O mare parte din informația despre erudiția pe care se presupune că o avea Cleopatra provine din lumea arabă, unde nu a pătruns propaganda romană. Acolo era considerată filosof, medic, om de ştiință, savant. Numele său era foarte cunoscut şi datorită asocierii sale cu Isis, zeița preocupată de farmacologie şi făcătoare de minuni. Oricât de credibile ar fi criticile care i s-au adus, este greu de stabilit câte dintre realizările sale au fost adevărate; câte erau rezultatul flatant al descrierii lui Plutarh că era o femeie cu înclinații intelectuale, care se simțea în largul ei în compania filosofilor şi a doctorilor şi care a trăit într-o perioadă luminată; şi câte reprezintă atacul obişnuit la adresa femeii calme şi înzestrate, suspectată că s-ar fi priceput prea bine la arta sa, ale cărei talente nu se puteau explica decât ca „arte magice şi farmece".[60] Disecate sau nu, cadavrele trebuie să fie îngropate undeva, nu departe de cazane şi de cărțile de vrăji. Calitățile Cleopatrei erau grozave, însă imaginația masculină era incontestabil şi mai grozavă.

Priceperea i-a fost pusă la încercare în anii de după întoarcerea sa, când dezastrele au venit unul după altul. Nilul nu s-a mişcat în matcă în primăvara anului 43, iar în vara aceea nu a crescut deloc. În anul următor fluviul s-a dovedit la fel de necooperant. Recoltele au fost atât de proaste încât au bătut toate recordurile istorice. În tot Egiptul s-a accentuat sărăcia. Cleopatra şi-a ajutat regatul fără incidente pe lunga durată a crizei, fiind fără nici o îndoială atentă să nu se împiedice de vreo piatră cunoscută; criza precedentă se dovedise pentru ea un adevărat fiasco. Poate că şi de data asta a declarat starea de urgență. Poporul ei murea de foame. Nu a avut de ales şi a deschis grânarele regale şi a distribuit grâu pe gratis.******** Inflația s-a dezlănțuit; Cleopatra a devaluat şi mai mult moneda. În fața ei au venit

petiționari din două cartiere ca să îi scape de colectorii de impozite lipsiți de scrupule. Ținând cont de „disconfortul general“ şi fiind „inspirată de ura față de rău“[61], aceasta le-a acordat scutiri. A dat anunțuri de amnistie fiscală peste tot. În toiul crizei agricole au apărut ştiri legate de nişte umflături glandulare ciudate şi de nişte băşici negre urâte; epidemia s-a declanşat fie în Egipt, fie la granița cu acesta. Prolificul Dioscoride, specialist în plante medicinale, a scris materiale ample pe care avea să se bazeze un tratat inovator despre ciuma bubonică.

Momentul era cât se poate de prost pentru că războiul civil roman a revenit cu violență pe țărmurile egiptene în 43. Peninsula Italică nu a putut să țină în frâu conflictul, o demonstrație brutală şi convulsivă a faptului că, după cum spunea Plutarh, „Nici un animal sălbatic nu este mai feroce decât omul când pasiunea îi este dublată de putere“.[62] Pentru Cleopatra conflictul intern a luat forma unui fel de coşmar: ştia că toți cei implicați aveau să îi ceară ajutorul. (Numărul solicitărilor dovedeşte că aceasta continua să aibă bogății.) Şi mai ştia şi că dacă era de partea taberei greşite îşi atrăgea dezastrul. Deşi avea o datorie față de Roma, era greu să şi-o îndeplinească atâta timp cât nu ştia exact cine reprezenta Roma. Şi, indiferent pe cine ar fi susținut, prețul pe care l-ar fi avut de plătit ar fi fost exorbitant. Cunoştea foarte bine lecția învățată de tatăl său, căruia i se spusese în față, în cursul negocierilor, despre „umilințele şi necazurile în care risca să intre, mita pe care trebuia să o dea şi lăcomia pe care ar trebui să o satisfacă când ar ajunge la conducătorul Romei, care nici dacă tot Egiptul s-ar transforma în argint nu ar fi pe deplin mulțumit“.[63]

Pentru Cleopatra cea mai bună variantă ar fi fost să nu facă nimic, variantă care a fost abandonată rapid. În cele din urmă, a acționat conform simpatiilor sale fireşti şi la prețul stabilit de ea. Dolabella fusese foarte apreciat de către Caesar, fiind comandantul său de flotă, prima sa alegere pentru funcția de consul în 44. Acesta era desfrânat şi irascibil, dar şi robust, un vorbitor rafinat şi un tip cu priză la public. Având încă 20 şi ceva de ani, se poate ca acesta să i se fi părut Cleopatrei a fi moştenitorul politic firesc al lui Caesar. Când Dolabella a apelat la ajutorul ei, Cleopatra i-a trimis cele patru legiuni pe care i le lăsase Caesar, precum şi o flotă. În schimb, a primit asigurarea că Caesarion urma să fie recunoscut ca rege al Egiptului, o confirmare de importanță crucială pentru ea. Din păcate, flota i-a fost prinsă în largul mării. Fără să opună rezistență, aceasta a dezertat

trecând de partea lui Cassius, rivalul lui Dolabella şi unul dintre conducătorii asasinilor. La rândul său, Cassius i-a cerut sprijin Cleopatrei, iar ea s-a scuzat, explicându-i că foametea şi ciuma îi devastaseră țara. Era total lipsită de resurse. În acelaşi timp, a pregătit o a doua expediție pentru Dolabella. Vânturile puternice au împiedicat flota să iasă din port, iar Cleopatra a avut de-a face cu rebeliuni. Comandantul său din Cipru i-a contramandat ordinul, furnizându-i lui Cassius nave egiptene. Ulterior, Cleopatra avea să fie trasă la răspundere pentru insubordonarea lui.

Jocul era din ce în ce mai periculos. În luna iulie 43, armata lui Cassius l-a încercuit şi l-a învins pe Dolabella, care s-a sinucis. Acum, dacă nu chiar mai devreme, Cleopatra a fost contactată de duşmanii lui Cassius, de Octavian şi Antoniu. Cei doi erau în aceeaşi tabără la sfârşitul lui 43, dornici să se răzbune pe asasini, care erau conduşi, în marea lor majoritate, de Brutus şi de Cassius. Pentru Octavian, fiul adoptiv al lui Caesar şi fostul său sfetnic, Cleopatra a pregătit o flotă puternică, bine echipată. Intenționa să i-o dea ea însăşi în Grecia. Între timp asasinul Cassius a amenințat-o. Aceasta a refuzat însă să muşte momeala. A amenințat-o din nou. Îi ceruse doar să coopereze cu el; în schimb, Cleopatra îl ajutase pe duşmanul lui. Nu semăna deloc cu femeia supusă pe care o lăudase Caesar. Furios, Cassius pregăti o invazie a Egiptului la scară largă. Era momentul potrivit; Egiptul era slăbit de foamete, iar Cleopatra – vulnerabilă în lipsa legiunilor sale romane. Ulterior ea avea să insiste că „nu se speriase de Cassius“[64], însă ar fi fost nebună să nu se fi speriat. Acesta avea un caracter oribil, cu accese de cruzime şi lăcomie. Cunoscut drept „cel mai agresiv dintre oameni“[65], jucase un rol principal în asasinat. Avea sub comanda sa 12 legiuni de primă mână, precum şi trupe specializate de arcaşi călare. Fusese nemilos cu oraşele pe care le cucerise deja. General înzestrat şi fost amiral al lui Pompei, el mai luptase în Orient. Şi era deja aproape, dincolo de granița egipteană, unde preluase conducerea Siriei.

Însă Cleopatra a scăpat din nou în ultimul moment datorită intereselor opuse ale romanilor. După ce şi-a început marşul către Egipt, Cassius a fost întors din drum de o convocare urgentă. Antoniu şi Octavian trecuseră Marea Adriatică. Se îndreptau spre est ca să se confrunte cu el. Cassius a ezitat. Egiptul era un trofeu bogat, la îndemână. Brutus i-a reamintit cu severitate[66] că nu avea să dobândească puterea pentru sine, ci pentru libertatea țării sale. Dezamăgit, Cassius şi-a schimbă direcția pentru a i se

alătura lui Brutus în Grecia. Pentru Cleopatra amânarea aceasta a coincis cu evenimente neplăcute. O pornise cu flota sa ca să li se alăture lui Antoniu şi lui Octavian. Comanda ea însăşi nava amiral. Însă a intervenit din nou vremea rea. În calea furtunii o navă înaltă de război, cu greement pătrat era inutilă: se scufunda repede şi se răsturna uşor. Ea s-a întors la Alexandria cu resturile flotei sale. După cum a explicat ulterior, furtuna „nu numai că a distrus totul, dar a şi făcut-o să se îmbolnăvească, motiv pentru care nu a mai plecat pe mare nici după aceea".[67] Unii i-au pus la îndoială sinceritatea, dând poveştii Cleopatrei o interpretare suspectă de genul „nu am vrut să mă ud la picioare". (Se observă faptul că dacă nu este acuzată că a fost prea îndrăzneață şi masculină, Cleopatra este criticată pentru că este exagerat de fragilă şi feminină.) Însă se pare că şi-a respectat promisiunea. Ştia că nu poate să refuze să îi ajute pe cei care încercau din răsputeri să răzbune moartea iubitului său. Iar un aliat al lui Cassius care aştepta să atace prin surprindere flota Cleopatrei – cu o flotă de 60 de vase, o legiune formată din oamenii lui Cassius şi o rezervă de săgeți cu foc – a aflat de dezastru şi a văzut vasul egiptean naufragiat care plutea în largul coastei de sud a Greciei. Cleopatra a plecat şchiopătând acasă fiind bolnavă. Cu toate eforturile sale atente şi costisitoare, nu reuşise să se alieze cu nimeni.

Cum nu le oferise învingătorilor nici un ajutor care să le fie de folos, Cleopatra ştia că i se va cere să dea socoteală cât de curând. La Alexandria a sosit un emisar mai mult sau mai puțin ca la un semnal, probabil la începutul anului 41. Era un negociator suav şi dulce la vorbă, dar un tip schimbător ca loialitate. Quintus Dellius[68] schimbase deja tabăra de trei ori în decursul războiului civil, trecând din grupul lui Dolabella în cel al lui Cassius, pentru a zăbovi puțin în cel al lui Marc Antoniu. Venise la Alexandria ca să obțină nişte răspunsuri din partea suspect de necooperantei regine a Egiptului. De ce colaborase cu Cassius? Cum se explica sprijinul său modest față de susținătorii lui Caesar? Cu cine ținea de fapt? Probabil că Dellius fusese informat despre minunile din Alexandria şi despre palatul plin de aur. Oricât de multe lucruri ar fi auzit, sigur nu era pregătit în privința Cleopatrei. „Imediat ce a văzut-o la față şi i-a remarcat abilitatea şi subtilitatea în exprimare" şi-a dat seama că trebuia să îşi schimbe modul de abordare. Toate sursele sunt de acord în privința efectului dezarmant al Cleopatrei şi uneori chiar îl subliniază. Plutarh este atât de fermecat de ea

încât – din momentul sosirii lui Dellius – practic o lasă să scape cu varianta lui Marc Antoniu.

Dellius şi-a dat repede seama că nu avea de a face cu o regină supusă şi plină de regrete pe care să o poată condamna. Femeia din fața sa nu era genul căruia să îi poți cere să se justifice. Fiind oportunist din fire, se poate să se fi gândit să tragă alte foloase de pe urma acestei situații. Şi el era foarte sensibil la frumusețe. Din escapadele aventuroase în care fusese cu comandantul său, îi ştia acestuia prea bine gusturile. Dellius fie s-a topit în mâinile Cleopatrei, fie şi-a dat seama că Antoniu avea să se topească, fie ambele.

Din fericire, reversul nestatorniciei sale era o agilitate aproape supraomenească; schimbă direcția fără nici un efort. A flatat-o și a lingușit-o atât de mult încât nu este clar ale cui interese ascunse le-a susținut în cele din urmă. Sfatul său a fost – Dellius merită de mult o notă mare pentru regie – să joace puțin teatru. Cleopatra urma să îşi pună cele mai frumoase haine. Situația sa se asemăna cu cea a Herei din Iliada[69], care îşi masează pielea dându-i o uşoară strălucire, se unge cu uleiuri ispititoare, îşi împleteşte cozile blonde, se înveşmântează în haine divine, îşi prinde pompoane la mijloc şi – cu broşe de aur pe piept şi cercei prețioşi atârnați la urechi – se duce să îl întâlnească pe Zeus. Cleopatra trebuia să îl însoțească în străinătate neîntârziat. Nu avea de ce să se teamă, a asigurat-o Dellius. Marc Antoniu era „cel mai blând şi mai bun dintre soldați“.[70]

CU TREI ANI ÎNAINTE, pe când se grăbise să plece de la Roma într-o zi mohorâtă de aprilie, ea se intersectase cu un alt călător circumspect. Deşi se deplasa ca persoană particulară, Octavian se îndrepta spre Roma „însoțit de o impresionantă mulțime care creştea zi de zi ca un torent“[71], fiind mânat de un val de bunăvoință. Fie atunci, fie când avea să i se relateze povestea, a fost întâmpinat de echivalentul antic al efectelor speciale. Pe când se apropia de Via Appia, ceața s-a ridicat şi „o aureolă superbă în culorile curcubeului a înconjurat complet Soarele“[72], care nu îşi mai făcuse apariție de săptămâni întregi. Moştenitorul lui Caesar le era la fel de necunoscut susținătorilor săi pe cât îi erau şi ei lui; aceştia se adunară de partea lui – cei mai entuziasmați fiind veteranii din campaniile lui Caesar – aşteptându-se ca tânărul de 18 ani să răzbune „măcelul din senat“. Era rezervat în această privință, acționând, după cum îl sfătuise mama sa, „cu măiestrie şi

răbdare“[73], cel puțin până avea să ajungă pe domeniul lui Antoniu. Adolescentul palid şi cu aer provincial, cu păr blond şi cârlionțat şi sprâncene care se uneau deasupra nasului nu se distingea aproape deloc. Petrecuse puțin timp la Roma. Nu beneficia nici de experiență militară, nici de putere politică. Avea o constituție fragilă, silueta sa nefiind impozantă. Venise să revendice cea mai râvnită moştenire a epocii, numele străunchiului său.

A doua zi dimineață, după răsărit, Octavian s-a prezentat în Forum ca să accepte adopția lui Caesar. Apoi l-a invitat pe Marc Antoniu în grădina frumoasei sale moşii, unde Octavian a fost lăsat să intre abia după o întârziere lungă şi umilitoare. Indiferent cum se prezentase – deja susținătorii săi îl strigau Caesar – această convocare provocase iritare. Dacă pentru Cleopatra apariția lui Octavian la Roma era supărătoare, pentru Marc Antoniu era o insultă. Între cei doi bărbați – sau între bărbat şi băiat, după părerea lui Antoniu, care era în vârstă de 40 de ani – a urmat o conversație tensionată care lăsa impresia că amândoi aveau drepturi egale cu privire la moştenirea lui Caesar. Octavian era precis şi deliberativ, mai târziu devenind un perfecționist; fără îndoială că îşi repetase dinainte replicile. (Chiar şi când vorbea cu soția sa prefera să îşi aştearnă gândurile pe hârtie şi să le citească cu voce tare.) Cu siguranță că în 44 Octavian şi-a spus replicile cu o încredere relaxată şi cu sinceritate. De ce nu îi condamnase Antoniu pe asasini? (Ca să se mențină ordinea, toată lumea ceruse amnistierea lor. Însă Antoniu fusese cel care prezidase senatul când se acordase amnistia.) Organizatorii acțiunii nu numai că erau încă în viață, dar fuseseră și răsplătiți cu titluri de guvernatori şi de comandanți militari. Octavian l-a implorat pe bărbatul mai în vârstă „să fii alături de mine şi să mă ajuți să mă răzbun pe ucigaşi“. Dacă nu putea să facă acest lucru, avea bunăvoința să se dea la o parte? La urma urmei, Antoniu ar fi putut să fie chiar el urmaşul politic al lui Caesar dacă s-ar fi comportat mai prudent. Cât despre moştenire, avea Antoniu amabilitatea să îi dea aurul lăsat de Caesar ca să îl împartă după cum promisese? Octavian a adăugat faptul că Antoniu putea să păstreze „bunurile de valoare şi alte găteli“[74], ceea ce suna mai puțin a invitație şi mai degrabă a acuzație.

Marc Antoniu avea mai mult decât dublul anilor lui Octavian. Se bucura „de marele prestigiu câştigat după ce s-a aflat atât de mult timp în slujba lui Caesar“.[75] În cei doi ani anteriori acesta exercitase o mare putere, chiar dacă

nu întotdeauna într-un mod corect. În plus, deja lichidase moştenirea lui Octavian, pentru că mai devreme devastase fosta casă a lui Pompei, oferindu-le cu generozitate prietenilor tapiserii şi mobile minunate. Nu avea nevoie să i se amintească faptul că fusese cât pe ce să fie chiar el adoptat de bărbatul pe care îl admira mai mult decât pe oricine altcineva. Şi nici nu avea nevoie să audă predicile unui nou-venit neînsemnat şi încrezut. Era foarte surprins. Cu vocea sa profundă şi aspră, acesta i-a adus aminte tânărului din fața sa că la Roma conducerea politică nu era ereditară. Faptul că se comporta de parcă ar fi fost era motivul care dusese la moartea lui Caesar. Antoniu riscase foarte mult ca să aranjeze înmormântarea cu onoruri a lui Caesar, şi chiar mai mult în memoria sa. Numai datorită lui, l-a informat acesta iritat pe Octavian, „ai de fapt toate distincțiile lui Caesar – familie, nume, rang şi avere". Antoniu nu avea de dat socoteală nimănui. Merita recunoştință, nu acuzații. Neputând să se abțină, ca de obicei, Antoniu a strecurat o mică săgeată otrăvitoare în mesajul său, dojenindu-l pe adolescent pentru lipsa sa de respect: „Tu eşti tânăr, dar eu sunt mai în vârstă decât tine". Mai mult decât atât, Octavian se înşela dacă îşi închipuia că Antoniu râvnea la puterea politică sau era împotriva ocupării funcției de către nou-venit. „Faptul că mă trag din Hercule îmi este de ajuns"[76], a gâfâit Antoniu, care – cu umerii lați, cu gât de taur, ridicol de frumos, cu capul plin de cârlionți şi nas acvilin – chiar arăta pe măsură. Cât despre bani, nu erau la el. Genialul tată al lui Octavian lăsase trezoreria cam goală.

Deşi fusese aprinsă, discuția a reprezentat o uşurare pentru senat, pentru care exista doar un pericol mai mare decât un conflict public între cei doi susținători ai lui Caesar. Antoniu deținea puterea politică. Octavian era respectat şi surprinzător de popular. În toate călătoriile sale era întâmpinat de demonstrații entuziaste. Era preferabil ca aceşti doi rivali să îşi unească forțele, nu să îşi pună reciproc bețe în roate. Antoniu a realizat cel puțin atât în acea dimineață de primăvară pe când se aflau în grădina sa. Octavian abia îşi terminase studiile. Cu siguranță că în cursul acestora învățase că plebea considera că este de datoria lor să întrețină discordia, să creeze demagogi din simpla plăcere de a-i înlătura, să îi încurajeze să se distrugă unul pe altul.[77] Desigur că avea dreptate. Şi nu se pricepea nimeni la a stârni certuri mai bine decât Cicero, care era întotdeauna gata, după cum spunea un contemporan, să îi ponegrească pe cei faimoşi, să îi şantajeze pe cei

puternici, să îi defăimeze pe cei distinşi.[78] Acum îşi făcea datoria cu vârf și îndesat.

După părerea lui Cicero, aceasta era o luptă periculoasă între slăbiciune şi mârşăvie. În realitate existau nenumărate opțiuni. Dintre asasinii lui Caesar, Brutus şi Cassius erau în continuare prezenți pe scena publică. Fiind un tânăr curajos, capabil să adune armate, fiul lui Pompei se afla în Spania împreună cu cea mai mare parte a forțelor navale romane. Sextus Pompei se bucura în continuare de pe urma reputației încă vii a tatălui său; şi el, la rândul lui, încerca să îşi răzbune părintele şi să revendice o moştenire. (Cu siguranță că era şi mai îndreptățit să se răzbune. Adolescent fiind, asistase la decapitarea tatălui său în largul coastei Egiptului.) Consulul Marcus Aemilius Lepidus, care îl înlocuise pe Antoniu ca urmaș al lui Caesar la putere și care cinase cu Caesar cu o seară înainte de asasinat, visa şi el să fie succesorul lui Caesar. Controla o facțiune din armata lui Caesar. Alte legiuni erau conduse de alți consuli. În mod neaşteptat, Brutus adunase o armată în timp record.******** Se pare că numai Octavian nu avea pe cine să comande.

Cel mai influent om de la Roma după Ide, Cicero s-a trezit într-o dilemă asemănătoare cu cea a Cleopatrei. Ce tabără să susțină? A înțeles că neutralitatea nu era posibilă în această situație – al cincilea război civil de când se născuse. Totodată, îi cunoştea pe toți cei implicați şi nu îi plăcea nici unul dintre ei. În 44, Octavian i se părea doar un şcolar, reprezentând mai degrabă o pacoste decât o perspectivă. „Nu am încredere în vârsta lui şi nu ştiu ce urmăreşte“[79], se plângea Cicero. Era greu să ți-l imaginezi pe Octavian – adolescentul palid venit într-un oraş în care lumea ar fi preferat să fie rumen în obraji – drept comandant suprem. Se prezenta ca fiind conducător şi era atât de naiv încât să creadă că Roma putea să păstreze secrete! (Este interesant faptul că puțini au binevoit să îl ia în serios pe Octavian la 18 ani, vârstă la care Cleopatra deja conducea Egiptul.)

În mai 44, când Cicero a simțit că nu mai este în siguranță la Roma, îl alesese deja pe Dolabella, chiar dacă nu din tot sufletul. Acest comandant galant fusese ginerele său vreme de patru ani. Dolabella şi fiica lui Cicero divorțaseră în timp ce aceasta era însărcinată; Dolabella întârziase să îi restituie dota, după cum era obligat. Deşi fusese cândva un înfocat susținător al lui Caesar, Dolabella se întorsese împotriva fostului său binefăcător după Ide. Susținea chiar că ar fi participat la conspirație,

declarându-se public de acord cu ea. Cicero îl aplauda zgomotos de pe margine. De la 1 mai, fostul ginere devenise „minunatul meu Dolabella“.[80] Îndesat, cu plete, Dolabella a ținut un discurs de zile mari. Lui Cicero îi curgeau balele de admirație. Dolabella îi apărase cu atâta elocință pe asasini încât Brutus ar fi putut practic să poarte şi el o coroană! Cu siguranță, îl asigură Cicero, Dolabella cunoștea profundul respect pe care i-l purta. (Mai degrabă Dolabella ştia exact opusul.) Dolabella distruse o columnă ridicată în memoria lui Caesar și a înăbuşit demonstrațiile pro-Caesar. Stima lui Cicero creştea tot mai mult. „Nu am nutrit niciodată o afecțiune atât de puternică“[81], mărturisea el. Republica se afla pe umerii lui Dolabella.

După o săptămână, Cicero o terminase cu fostul său ginere. „Un enervant!“[82], a aruncat acesta, declarându-se duşmanul lui neîmpăcat. Ce se întâmplase între timp? În ciuda potopului de complimente, Dolabella nu îşi achitase datoriile. A existat un moment de amânare; Cicero nu s-a putut abține să îl felicite pe Dolabella pentru tirada sa la adresa lui Antoniu, pe care Cicero nu îl avea deloc la suflet. Şi în această privință animozitățile personale au depăşit interesele politice. Deşi fuseseră ambii prieteni de încredere ai lui Caesar, relațiile dintre Dolabella şi Marc Antoniu se stricaseră de câțiva ani în urma unei anumite indiscreții din partea soției de pe vremea aceea a lui Antoniu. (Din această cauză, devenise pe neaşteptate fosta lui soție.) Uneori parcă existau numai zece femei în toată Roma. Şi, după părerea lui Cicero, Marc Antoniu se culcase cu toate.

Politica a fost definită, la un moment dat, ca fiind „organizarea sistematică a urilor“.[83] Cu siguranță că aceasta era cea mai bună descriere a Romei în anii de după Ide, când duşmănia, şi nu problemele, îi despărțea pe asasinii lui Caesar, pe urmaşii lui şi pe ultimii susținători ai lui Pompei, care se pare că aveau fiecare propria armată, propriile planuri şi propriile ambiții. Din multitudinea de vendete personale, cea mai violentă era cea dintre Cicero şi Marc Antoniu. Animozitatea dintre ei îşi avea rădăcinile cu decenii în urmă. Tatăl lui Antoniu murise când acesta avea zece ani, lăsându-i atâtea datorii încât Antoniu refuzase moştenirea. Tatăl său vitreg, un celebru orator, fusese condamnat la moarte la ordinele lui Cicero. De la tatăl său Marc Antoniu moştenise un temperament vesel şi capricios. Era predispus la îmbufnare şi îi plăceau chefurile. Mama lui – care era, potrivit tuturor surselor, o forță a naturii – se pare că îi insuflase fiului său nesăbuit

o admirație față de femeile capabile şi hotărâte. Fără acestea, Antoniu cu siguranță că s-ar fi autodistrus dinainte de luna martie 44. Viața sa personală era deja o catastrofă. Întărise reputația falimentară a familiei sale încă din adolescență. Excelenta sa reputație militară era eclipsată doar de faima sa de chefliu; şi-a lăsat profesorii particulari în pragul morții în urma bețiilor sale.[84] Îi plăceau traiul bun, petrecerile mari, femeile rele. Era extrem de generos, fiind întotdeauna mai uşor să dai în grabă o casă atunci când nu îți aparține. Ceea ce s-a spus despre un tribun dinaintea sa este şi mai valabil în privința lui Antoniu: „Era un risipitor de bani şi de reputații – a sa şi a altora“.[85] Genialul ofițer de cavalerie avea întreg farmecul lui Caesar, dar nici un pic din autocontrolul său. În 44, conspiratorii îl consideraseră prea nehotărât ca să reprezinte un pericol.

După Ide, Marc Antoniu fusese în plină glorie, un adevărat om al momentului – cel puțin până la sosirea lui Octavian. Cleopatra nu ajunsese încă la Alexandria când au apărut primele tensiuni. Toate s-au manifestat în public: „În tot oraşul“, relatează Apian, „Octavian se urca în cel mai înalt punct şi îl acuza cât putea de tare pe Antoniu“. Antoniu putea să îl trateze cât mai nedemn dorea, putea să îl condamne la o viață de sărăcie, tuna Octavian, dar îl ruga „să înceteze să îi jefuiască proprietatea până când aveau să îşi primească cetățenii moştenirea“.[86] Apoi nu avea decât să ia tot ce rămânea. Antoniu riposta cu furie. Jignea şi era obstrucționist ori de câte ori avea ocazia. Senatul nu a făcut nimic ca să îi descurajeze pe cei doi, preferând în schimb, după cum spune Dio şi după cum prezisese Antoniu, „să îi stârnească pe unul împotriva celuilalt“.[87] Oamenii lui Antoniu doreau împăcarea, cu atât mai necesară cu cât asasinii îşi întăreau forțele. Antoniu și-a cerut scuze și a promis să-şi țină firea, cu condiția să facă şi Octavian acelaşi lucru.[88] Au urmat mai multe armistiții șubrede. Antoniu l-a încălcat pe cel de-al doilea venind cu o acuzație senzațională: în octombrie l-a acuzat pe Octavian că îi mituise gărzile de corp ca să îl ucidă. (În realitate Octavian încercase numai să îi facă să dezerteze, gest din care avea să îşi facă un obicei. Cât despre siguranța lui Marc Antoniu, Octavian s-a oferit să îi servească el personal drept gardă de corp lângă pat.) Majoritatea au considerat că acuzația era exagerată. Unii însă nu, ceea ce l-a înfuriat pe Octavian. La un moment dat, s-a spus despre el că bătuse cu putere în uşa încuiată a lui Marc Antoniu încercând să îşi curețe numele, strigându-le ca un nebun înjurături după înjurături servitorilor şi unei scânduri de lemn.[89]

Fiind curtat asiduu de către Octavian, care îi scria zilnic, Cicero a încercat să câştige timp. Era o chestiune delicată. Dacă venea la putere Octavian, asasinii erau terminați. În plus, Octavian devenise dintr-odată îngrijorător de influențabil şi de reticent la sfaturile celor mai în vârstă. Pe Cicero îl deranjau mai ales elogiile înflorite ale tânărului la adresa lui Caesar. „Pe de altă parte", se gândea Cicero, „dacă va fi înfrânt, ai să vezi că Antoniu va fi intolerant, deci nu poți să decizi pe care să îl preferi."[90] Antoniu era pus pe jefuit, Octavian era orbit de răzbunare. Cicero s-a învârtit nehotărât şi în cele din urmă s-a năpustit ca un şoim, oprindu-se asupra singurului lucru cert, pe care îl repeta ca pe o mantră: „Cel care îl va învinge pe Marc Antoniu o să pună capăt acestui război îngrozitor şi periculos".[91] Până în toamna anului 44, pentru Cicero apărarea autoguvernării, sau a ce mai rămăsese din ea, devenise sinonimă cu aspra criticare a lui Antoniu, pe care l-a făcut cu ou şi cu oțet în următoarele şase luni. Tocmai în cursul acelor săptămâni tulburi s-a trezit Cleopatra încurcată cu adevărații duşmani ai lui Antoniu şi Octavian, aceasta colaborând, sincer sau nesincer, cu Dolabella şi Cassius.

În atacurile turbate cunoscute sub numele de Filipice, Cicero îşi propusese să îl distrugă pe fostul locotenent al lui Caesar. Antoniu era în cel mai bun caz „un hoțoman îndrăzneț" şi în cel mai rău caz un nebun schimbător, bețiv, infect, neruşinat, depravat, obscen şi tâlhar. „De fapt", afirma Cicero, „nu ar trebui să îl considerăm ființă umană, ci cea mai îngrozitoare bestie."[92] Cu siguranță că Antoniu îi dădea multe motive lui Cicero ca să afirme aşa ceva. Deturnase fonduri. Se băgase în treburi scandaloase. Îşi însuşise proprietăți. Se făcuse de râs, spunându-se despre el la un moment dat că legase lei la un car pentru o plimbare clandestină prin Roma. Îl caracterizau excesul şi convivialitatea. Clovneriile sale constituiau în mare parte motivul popularității lui; pentru oamenii săi era irezistibil. Făcuseră beții mari, chiar dacă „fumul destrăbălării"[93] nu se prinsese de Antoniu chiar atât de mult după cum insista Cicero. Acesta se şi bucura să vândă şi să exagereze poveştile legate de faptele nedemne ale lui Antoniu. Cicero nu putea să îl lase pe Antoniu să uite de dimineața în care deschisese gura ca să vorbească în senat şi în schimb vomitase în poală resturile urât mirositoare de la un ospăț de nuntă. De atunci, Antoniu fusese „bruta care râgâie şi vomită"[94], bun să „verse mai degrabă decât să vorbească". Nu avea alte ambiții decât să găsească la Roma actori, jucători şi proxeneți. Pe acest

subiect Cicero era inepuizabil. După cum recunoscuse cu mult timp în urmă: „Este uşor să protestezi[95] violent împotriva risipei excesive; nu mi-ar ajunge o zi întreagă dacă aş încerca să prezint tot ce se poate spune pe acest subiect: seducţii, adulter, promiscuitate, extravaganţă, subiectul este nesfârşit“.******** Şi a dovedit-o în privinţa lui Marc Antoniu.

În timp ce atacurile continuau, au mai apărut două lucruri. În mod inevitabil, Octavian trecuse de la „băiatul“ la „tânărul meu prieten“, la „acest tânăr extraordinar“, la „acest tânăr coborât din rai“, de care se legau toate speranţele Romei. Potrivit criticilor lui Cicero, Antoniu se alesese cu un complice. Apelând la toate urmele de dovezi, zvonuri şi aluzii, Cicero a inclus-o şi pe Fulvia, soţia pe care o avea Antoniu de trei ani, în acuzaţiile sale turbate. Fulvia participase în egală măsură la numirea în funcţii, la scoaterea la licitaţie a provinciilor, la delapidarea fondurilor statului, susţinea Cicero. Acesta o acuza de lăcomie, ambiţie, cruzime, şiretenie. Îl acuza pe Antoniu de cea mai cumplită infracţiune care putea fi pusă în cârca fostului locotenent al lui Caesar: Marc Antoniu, urla el, „ar prefera să răspundă în faţa celei mai îndrăzneţe femei decât în faţa Senatului şi a poporului roman“.[98] Cu această acuzaţie de lipsă de bun simţ Cicero i-a lăsat o moştenire nepreţuită lui Octavian, care avea să profite de fiecare vorbă a lui, fără însă să îl menţioneze pe cel mai bun autor din umbră din istorie.

NEAVÂND ÎNCOTRO, până în noiembrie 43 Octavian și Antoniu aveau să își unească forțele. În acea iarnă, Brutus și Cassius s-au reunit în partea estică a Egeei, după ce Cassius și-a anulat expediția împotriva Cleopatrei. Asasinii erau bine înarmați și bine finanțați; forțați de împrejurări, Antoniu şi Octavian au trecut peste dispreţul reciproc şi au încheiat o alianţă oficială. În aceasta l-au inclus şi pe Lepidus, care comanda o armată extrem de dinamică. La sfârşitul acelei luni, cei trei s-au întâlnit pe o mică insulă aflată în centrul actualului oraș Bologna, „ca să-şi înlocuiască duşmănia cu prietenie“.[99] S-au percheziţionat unul pe altul de pumnale ascunse şi au stat de vorbă în prezenţa armatelor lor. Au stat acolo două zile purtând discuţii de dimineaţă până seara, fapt deloc surprinzător ţinând cont de interesele lor divergente. După cum avea să spună mult mai târziu istoricul roman Florus: „Lepidus era mânat de dorinţa de bogății, pe care spera să le dobândească în urma confuziei create în stat; Antoniu dorea să se răzbune pe cei care îl

declaraseră duşman; Caesar [Octavian] era îmboldit de gândul că moartea tatălui său rămăsese nepedepsită, iar faptul că Brutus şi Cassius erau încă în viață reprezenta o insultă la adresa regretatului spirit al acestuia".[100] Cu toate acestea, la finele celor două zile, cei trei au încheiat negocierile încordate cu o înțelegere, prin care se autonumeau, de fapt, dictatori pe cinci ani şi îşi împărțeau între ei imperiul. Fiecare a jurat să respecte condițiile convenite şi şi-au strâns mâinile. În partea continentală armatele lor s-au salutat una pe alta. Înțelegerea – care avea să fie cunoscută ulterior ca al doilea triumvirat – urma să intre în vigoare pe 24 ianuarie. Cleopatra a răsuflat probabil uşurată. Împreună, Octavian şi Antoniu aveau şanse de izbândă. Nu era în măsură să opună rezistență forțelor reunite ale lui Brutus şi Cassius, care ar fi fost nemiloşi cu o aliată a lui Caesar, cu atât mai mult cu cât aceasta domnea împreună cu fiul lui.

Noii triumviri au abordat şi problema presantă a finanțelor. Toți banii erau în Asia, de unde se scurgeau neîngrădit în cuferele asasinilor. Trezoreria de la Roma era în continuare goală. Această stare de lucruri a condus inevitabil la chestiunea delicată a animozităților personale. Cei trei bărbați s-au retras ca să întocmească în particular câte o listă. A avut loc o negociere la înalt nivel în cadrul căreia şi i-au vândut „pe cei mai credincioși prieteni în schimbul celor mai înverşunați duşmani".[101] Astfel, Antoniu şi-a sacrificat un mult îndrăgit unchi în schimbul lui Cicero. Lepidus și-a sacrificat un frate. Erau puține şanse să scapi dacă nu aveai bani la dispoziție. „Tot timpul erau trecute pe listă noi nume, unele din duşmănie, altele numai pentru că le dăduseră bătăi de cap sau pentru că erau prieteni cu duşmanii lor sau duşmani ai prietenilor lor sau pentru că erau extrem de bogați"[102], ne spune Apian. Triumvirii au plecat separat, fiecare cu propriii oameni, la Roma, unde au condus mai multe masacre. „Întregul oraş"[103], consemnează Dio, „s-a umplut de cadavre", care erau adesea abandonate pe stradă fiind devorate de câini şi de păsări sau aruncate în râu. Unii dintre proscrişi, ca să se protejeze, au coborât în fântâni sau în canalizări infecte. Unii s-au ascuns în hornuri.********

După ce renunțase la diverse planuri de fugă, Cicero se afla la vila sa de la țară, la sud de Roma, pe 7 decembrie 43. Se întinsese ca să se odihnească, când a intrat pe geam o cioară şi a început să ciugulească cuvertura de pe pat. Servitorii săi au interpretat asta drept un semn de pericol iminent; l-au implorat pe Cicero să îi lase să îl ducă la mare. Ar fi putut să se ascundă

bine în pădurea deasă de pe drum. Fără tragere de inimă, acesta s-a urcat în lectica sa, având în mână o lucrare de Euripide. După câteva minute, un centurion a spart uşa vilei sale. După ce a obţinut informaţiile dorite, a luat-o la fugă ca să prindă din urmă lectica. Cicero le-a dat ordin servitorilor să îl lase printre copaci; voia să îşi privească în ochi ucigaşul. Marele om era neîngrijit şi palid, având „faţa trasă de nelinişte".[104] După ce a dat la o parte perdeaua, şi-a întins gâtul în afară cât putu de mult, ca să-i fie tăiat cum trebuie. Bănuise că are de a face cu un amator, ceea ce era adevărat. Cu o lovitură stângace, capul lui Cicero a fost separat de corp.[105] După cum ordonase dinainte Antoniu, mâinile autorului Filipicelor au fost de asemenea retezate, ca să fie trimise la Roma şi expuse în senat. Se zicea că Fulvia – care îl duşmănea de mult pe Cicero din propriile motive – mai întâi a scuipat pe cap, deschizându-i cu forţa gura şi înfigându-i o agrafă de păr în limbă. În final, au murit 2 000 de romani de seamă, inclusiv aproape o treime din senat. Triumvirii nu aveau acum opoziţie la Roma, comandau 43 000 de legiuni şi nu aveau nici un ban, asasinatele dovedindu-se mai puţin profitabile decât se aşteptaseră.

După zece luni armatele lui Cassius şi Brutus s-au întâlnit cu cele ale lui Antoniu şi Octavian lângă Philippi, pe o câmpie întinsă din estul Macedoniei. Au urmat două bătălii, de o amploare fără precedent şi cu urmări cumplite. Una dintre tabere dorea să îndrepte Roma către autocraţie. Cealaltă continua să se lupte pentru o republică. Situaţia era complicată de faptul că armatele erau experimentate şi fuseseră pregătite în mod asemănător; era greu ca una dintre acestea să capete controlul asupra unui duşman care vorbea aceeaşi limbă, avea aceeaşi tactică de luptă şi trecuse prin aceeaşi pregătire. Cele două armate, care cuprindeau peste 100 000 de oameni, se confruntară în forţă, într-o luptă corp la corp, în mijlocul norilor sufocanţi de praf, cu săbiile scoase din teacă şi mâinile goale, printre izbituri de scuturi, ţipete de epuizare şi gemete cumplite şi, în cele din urmă, cu pierderi îngrozitoare de ambele părţi. Abia după o a doua confruntare, Octavian şi Antoniu – ai căror oameni erau în pragul inaniţiei – i-au învins pe republicani. Cassius s-a sinucis, înjunghiindu-se cu acelaşi pumnal cu care îl spintecase pe Caesar. Brutus s-a aruncat în propria sabie.[106] Învingătorii procedară altfel cu cadavrul său. Antoniu i-a scos scumpa pelerină purpurie şi a aşezat-o peste trup, spre a fi îngropată împreună cu genialul său fost coleg. La scurt timp după aceea, la faţa

locului a sosit şi Octavian. Acesta a ordonat să i se taie capul lui Brutus şi să fie expus la Roma.********

Bătălia de la Philippi a reprezentat o nouă etapă din lupta ideilor; la sfârşitul ei s-ar putea spune că au pierit libertatea şi democrația şi că a fost răzbunată moartea lui Caesar. Antoniu şi-a ras acum barba pe care şi-o lăsase să crească în semn de doliu. Nimic nu îi despărțea pe Marc Antoniu şi pe Octavian, așa ca au trebuit să inventeze ceva; erau doi bărbați dornici de conflict. De partea cealaltă a Mediteranei, Cleopatra – care se ocupa de propriile probleme interne – probabil că era îndreptățită să se întrebe de ce romanii nu adoptau modelul mai ordonat al monarhiei, ținând cont de vărsările de sânge cu care plătiseră pentru ambițiile lor personale în anii anteriori. După cum avea să remarce Dio ulterior, democrația era bună şi frumoasă, „însă efectele sale nu par să se potrivească deloc cu numele ei. Monarhia, din contră, sună neplăcut, dar este o formă de guvernare extrem de practică pentru locuitori. Pentru că este mai uşor de găsit un singur om excelent decât mai mulți.“[107]

În 42, Antoniu şi Octavian şi-au împărțit din nou lumea mediteraneană, eliminându-l de această dată pe Lepidus. După ce au semnat înțelegerea, şi-a văzut fiecare de drumul lui. Antoniu s-a prezentat glorios, ca fiind membrul principal al parteneriatului. Lui i se datorase victoria militară; la Philippi căpătase reputația de invincibil[108], care avea să inspire teroare mulți ani. S-a îndreptat spre est, ca să restabilească ordinea şi să adune fonduri. Octavian îşi petrecuse cea mai mare parte din luna respectivă bolnav, fiind plimbat pe câmpul de luptă în lectică. El s-a îndreptat spre vest ca să îşi refacă sănătatea. Avea să îşi demobilizeze armata şi să le împartă terenuri veteranilor, care erau plătiți numai la sfârşitul campaniei. Lumea se afla acum în mâinile a doi bărbați care se înțelegeau pe cât de bine se pot înțelege doi oameni cu interese diametral opuse şi cu temperamente complet diferite, unul dintre ei fiind nemilos, calculat, răbdător, iar celălalt – sentimental, simplu, impulsiv, ceea ce însemna că războiul civil avea să continue pentru tot restul vieții Cleopatrei. Dacă nu s-ar fi întâmplat aşa, probabil că nu am fi auzit de ultima regină a Egiptului, care a jucat un rol ce – în parte datorită lui Cicero – părea să fi fost scris pentru ea dinainte.

Nu avea remuşcări, cu atât mai mult cu cât în toiul durerii scria mult şi cu ardoare. Sfida acele „suflete fericite“ care îl invidiau pentru doliul său atât de mult încât citeau jumătate din paginile pe

care le scrisese în nefericirea sa.

Au existat multe astfel de inexactități.[46] Alexandru cel Mare a organizat un festival ca să sărbătorească cucerirea Indiei, ceea ce cu siguranță că i-a mirat pe oamenii săi jerpeliți şi flămânzi, care cu greu supraviețuiseră în misiunea respectivă, nereuşind să o ducă la bun sfârşit.

Aceasta se întâmpla de nevoie în familiile cele mai bune, ne asigură Plutarh, monarhia fiind „un lucru total nesociabil“.[48] Regulile eliminării rudelor regale erau, susținea acesta, la fel de stricte ca şi regulile geometriei.

Florence Nightingale s-a numărat printre cei care s-au minunat de asemănările dintre poveştile lui Osiris şi Iisus Hristos. În Egiptul de Sus a rămas uluită într-o duminică dimineață într-un templu dedicat lui Isis, care fusese decorat în mare parte de tatăl Cleopatrei. Era unul dintre locurile cele mai sacre pe care le văzuse: „Nu pot să vă descriu sentimentul pe care l-am avut la Philae“[50], le scria ea rudelor sale în 1850. „Legendele legate de Osiris seamănă atât de bine cu cele ale Mântuitorului nostru încât aveam senzația că mă aflu într-un loc în care trăise El – de parcă mă dusesem la Ierusalim; iar când am văzut o umbră în lumina lunii în curtea templului, mi-am spus «poate că am să îl văd, este aici acum».“

Avea să fie acuzată că ar fi interzis distribuția de grâne către evreii din oraş, ceea ce este puțin probabil. Evreii erau prin tradiție loiali susținători ai femeilor din dinastia Ptolemeilor. Aceştia erau paznici pe fluviu, ofițeri de poliție, comandanți de armată şi demnitari de rang înalt. Luptaseră de partea Auletului; se aflaseră în rândul susținătorilor Cleopatrei din deşert în anul 48. Şi luptaseră de partea ei în timpul războiului civil alexandrin, la finalul căruia Caesar le acordase cetățenia.

Ca lucrurile să fie şi mai complicate, după asasinat s-au înrolat în armată atât asasini, cât şi potențiali asasini – un fel de luptători din Rezistența franceză de pe vremea aceea. Şi tot ca lucrurile să fie şi mai complicate, Lepidus şi Cassius erau cumnați. Ambii se înrudeau şi cu Brutus prin alianță.

Cineva cu adevărat elocvent este cel care poate să găsească argumente pentru ambele părți ale cazului cu aceeaşi finețe. „Şi astfel, dacă se nimerește se dai peste cineva căruia nu îi place să vadă lucruri frumoase, a cărui ureche nu aude toate sunetele dulci – pe un asemenea om eu, poate şi câțiva alții, o să îl considerăm drept preferatul raiului, însă pentru majoritatea o să fie motiv de furie.“[96] De fapt, Cicero a locuit într-una dintre cele mai mari reşedințe din cartierul cel mai bun al Romei, pentru care a plătit o sumă astronomică. Şi, chiar dacă era mulțumit de faptul că una dintre vilele sale avea „un aer de gândire superioară care sfidează extravaganța sălbatică a celorlalte case de la țară“[97], trebuia să recunoască faptul că i-ar fi plăcut foarte mult să mai construiască o anexă la ea.

Soția unuia a găsit o soluție deosebit de ingenioasă: și-a ascuns soțul într-un sac de cânepă sau de piele, de genul celui în care se strecurase cândva Cleopatra.

Capul s-a pierdut pe drum.

Capitolul 6. Trebuie să schimbăm adesea direcţia dacă vrem să ajungem în port[1]

Totuşi, care este diferenţa între faptul că femeile conduc şi faptul că înşişi conducătorii sunt conduşi de femei? Rezultatul este acelaşi.[2]

Aristotel

Chiar şi după vizita lui Dellius, chiar şi după instrucțiunile lui clare, Cleopatra a tras de timp. Avea motive serioase să facă asta. Situația era instabilă, iar miza era uriaşă. După ce se descurcase cu abilitate atâția ani plini de războaie civile şi trădări nesăbuite, nu avea de gând să facă acum vreun pas greşit. Dellius nu insistase să primească explicații, totuşi ea le datora. Stătuse deoparte de conflict când susținătorii lui Caesar avuseseră nevoie de ea. Nu formulase nici o declarație de neutralitate. Cu sau fără intenție, îl sprijinise pe ucigaşul iubitului ei. Nu avea de ales, aşa că trebuia să se explice. Ca regină clientelară, ca prietenă şi aliată a Romei, nu îi rămânea decât să îi câştige bunăvoința lui Marc Antoniu şi să îl liniştească. Chiar dacă prefera să se ferească de el – ştia cât se poate de bine ce dorea acesta – totuşi Antoniu controla Orientul. Egiptul căzuse în partea care îi revenea lui. În plus, el era mult lăudatul erou de la Philippi, unde, în mod ciudat, părea să se fi aflat peste tot şi să reuşească totul deodată.[3] După ce împreună cu legiunile sale traversase Asia, a fost întâmpinat la Atena de mulțimi pline de admirație, iar în Efes ca un zeu. În vârstă de 42 de ani, cu părul creț şi maxilare puternice, era încă un exemplu perfect şi cu umeri largi de sănătate brută. S-a instalat în Tars, înfloritoarea capitală administrativă a Ciliciei, lângă coasta de sud-est a Turciei moderne. Pe acea câmpie mănoasă, înconjurată de munții abrupți din sudul Asiei, a convocat-o pe Cleopatra. Invitațiile veneau una după alta. Ea le-a lăsat să se adune.

O fi întârziat Cleopatra ca să facă impresie sau pentru că era ocupată cu pregătiri laborioase? Nu putea fi acuzată de tergiversare, deşi în câteva rânduri ea a aşteptat intenționat să se calmeze spiritele. Probabil că aceasta

a fost o astfel de ocazie. Plutarh ne asigură că nu avea nici un fel de temeri, chiar dacă acestea ar fi fost întemeiate; alții erau pedepsiți pentru lipsa de colaborare. În schimb, Plutarh i-a pus întârzierea pe seama strategiei. Cleopatra crezuse veştile liniştitoare venite de la Dellius, însă se baza mai mult pe propriile puteri. Acestea erau acum şi mai mari. Caesar „o cunoscuse pe când era încă o copiliță şi nu avea experiență în politică", susține Plutarh, „dar acum se ducea să îl viziteze pe Antoniu exact la o vârstă la care femeile au cea mai grozavă frumusețe şi sunt în culmea capacității intelectuale."[4] După cum a remarcat un scriitor cu putere de observaţie, aceasta „plasează culmea frumuseții optimist de târziu şi culmea puterii intelectuale deprimant de devreme".[5] (Cleopatra nu împlinise încă 30 de ani.) Având „o extraordinară încredere în sine şi în farmecele propriei persoane", ea a pornit la drum, nu pentru că era în sfârşit pregătită sau pentru că nu mai putea să zăbovească, ci de fapt pentru că era mânată de dispreț. A primit multe scrisori de la Antoniu şi de la partenerii lui, dar „nu a ținut cont de ordinele acestora". În cele din urmă, a pornit-o pe mare, conclude Plutarh, „parcă bătându-şi joc"[6] de roman. Era sfârşitul verii.

Oricât de încrezătoare ar fi fost, oricât de disprețuitoare ar fi părut, Cleopatra nu a lăsat nimic la voia întâmplării. De parcă ştia că nu urma numai să se prezinte în fața lui Marc Antoniu, ci a unui public mai larg. Cu siguranță că auzise de spectacolele elaborate cu care Antoniu fusese întâmpinat în alte părți. Acesta lăsase în urmă o dâră de parfum şi distracții pe tot continentul. La Efes femeile din oraş se prezentaseră în fața lui îmbrăcate în bacante, iar bărbații – în fauni şi satiri. Cântându-i cântece dionisiace, aceştia îl conduseseră în oraş, care era plin de stâlpi îmbrăcați în iederă şi în care răsunau fluiere şi flaute şi harpe şi țipete de prețuire. Primise invitații de peste tot; întreaga Asie i-a adus omagii şi se întrecea să îi câştige favorurile. De la Dellius şi de la alții Cleopatra probabil că aflase că participa la un fel de loterie pentru a-i câştiga atenția lui Antoniu. Părea hotărâtă să prezinte un spectacol atât de uluitor încât să îl ridice pe Plutarh pe culmi shakespeariene, precum şi să îi inspire lui Shakespeare cele mai alese versuri. Şi a reuşit acest lucru. În analele celor mai de neşters apariții – calul de lemn în Troia, Iisus la Ierusalim, Benjamin Franklin în Philadelphia, Henric al IV-lea, Charles Lindbergh, Charles de Gaulle la Paris, Howard Carter la mormântul regelui Tutankhamon, Beatles pe scena lui Ed Sullivan – numai apariția Cleopatrei le întrece pe toate prin culori

irizante, fiind înconjurată de nori scumpi de parfumuri, un atac senzațional şi simultan asupra tuturor simțurilor. Trebuie să fi parcurs distanța de 1 120 de kilometri peste Mediterana[7] într-o galeră, oprindu-se pe timpul nopții, după cum făcuse şi anterior, de-a lungul coastei Levantului. La gura Cydnului era o lagună, unde Cleopatra probabil că şi-a transferat suita pe o ambarcațiune de gală, reconstruită şi decorată extraordinar pentru excursia în amonte pe râu, care era probabil de mai puțin de 15 kilometri în Antichitate. O galeră complet echipată călătorea cu 170 de vâslaşi; ținând cont de scopul călătoriei, se poate să fi eliminat o treime dintre aceştia. Din urmă veneau vasele cu provizii. Călătoria era o elaborată punere în scenă. Adesea în privința Cleopatrei există doar o mică potrivire între viață şi legendă. Tars era unul dintre puținele locuri în care cele două coincid pe deplin.

Prezența reginei Egiptului constituia întotdeauna un eveniment; Cleopatra a avut grijă ca acesta să fie unul deosebit. Într-o lume semianalfabetă, impresia vizuală juca un rol important. A plutit pe râul curat şi cristalin, printre câmpii, într-o explozie orbitoare de culoare, sunet şi parfum. Nu îi trebuiau arte magice şi farmece având în vedere ambarcațiunea ei de gală cu pupă aurită şi pânze purpurii; romanii nu călătoreau aşa. Intrând şi ieşind din apă, vâslele din argint străluceau puternic în lumina soarelui. Plesniturile şi huruiturile acestora dădeau ritmul orchestrei de flaute, fluiere şi lire adunată pe punte. Dacă nu îşi dezvoltase deja talentul pe care îl avea în materie de regie, acum sigur a făcut-o: „Ea însăşi stătea întinsă pe spate sub umbrarul împodobit cu aur, fiind îmbrăcată ca Venus, în timp ce nişte băieți frumoşi, ca nişte Cupidoni pictați, stăteau de o parte şi de alta a ei făcându-i vânt cu evantaie. Cele mai frumoase servitoare ale sale erau îmbrăcate ca nimfele mării şi grațiile, unele învârtind cârma, altele lucrând la frânghii. Arome extraordinare provenite de la ofrandele înmiresmate se împrăştiau de-a lungul malurilor râului."[8] Depăşise chiar şi imaginația homerică.

Ştirile circulau repede, mai repede decât viziunea aceea fabuloasă şi parfumată, acesta fiind şi scopul urmărit. De la începutul călătoriei o mulțime de oameni se adunaseră de-a lungul malului râului turcoaz ca să urmărească traseul Cleopatrei. În timp ce plutea spre Tars, locuitorii oraşului au ieşit din case în aşteptarea apariției neobişnuite. În cele din urmă, oraşul s-a golit complet, astfel încât Antoniu, care era cu treburi în

piață, unde căldura era înăbuşitoare, s-a trezit aproape singur la tribună. Cleopatra i-a trimis vorbă acestuia – în egală măsură o minunată creație diplomatică şi o grandioasă punere în scenă – că Venus sosise „ca să se delecteze cu Bachus pentru binele Asiei".

Aceasta era o abordare foarte diferită de cea a fetiței din sacul de cânepă, deşi urmărea cam aceleaşi rezultate. Nu există o dovadă mai bună a faptului că Cleopatra avea talent la limbi străine şi că trecea cu uşurință de la una la alta. După cum remarca Plutarh, ea vorbea cursiv limba linguşirii. Folosea dialectele ca o specialistă: „Invocând aceleaşi preocupări, aceleaşi pasiuni, interese şi mod de viață, linguşitorul se apropie treptat de victimă şi se dă pe lângă ea ca să capete aceeaşi culoare, până când reuşeşte să o atingă şi aceasta devine docilă şi se obişnuieşte cu atingerea sa".[9] Nici că ar fi putut să îşi adaptaze maniera de abordare mai bine dacă şi-ar fi cunoscut interlocutorul îndeaproape. Este posibil ca ea şi Antoniu să se fi întâlnit cu ani în urmă, când acesta venise la Alexandria cu misiunea prin care fusese repus pe tron tatăl ei. (Ea avea 13 ani pe atunci.) În timpul şederii din Egipt a lui Caesar, Marc Antoniu îşi trimisese în Alexandria un reprezentant într-o problemă personală. Cumpărase o fermă de la Caesar, tranzacție de care probabil că şi Cleopatra avea cunoştință. Este foarte posibil ca drumurile lor să se fi intersectat la Roma, unde aveau multe treburi în comun. În orice caz, auzise de reputația lui. Ştia despre tinerețea lui zbuciumată şi despre perioada adesea complicată a maturității lui. Ştia că avea tendințe teatrale, dacă nu chiar melodramatice. Ştia că se pricepe la politică numai în unele zile ale săptămânii, fiind în egală măsură ingenios şi imprudent, curajos şi nesăbuit. Cu siguranță că spectacolul oferit de sosirea ei confirmă faptul că aceasta îi cunoştea gusturile. Era una dintre puținele persoane din lume care putea să i le satisfacă. În ciuda tuturor chinurilor suferite în anii anteriori, aceasta continua să fie cea mai bogată persoană din zona mediteraneană.

Antoniu a răspuns salutului Cleopatrei cu o invitație la cină. Ce a urmat spune multe despre ambele părți şi despre genul de comportament pe care îl deplânsese Cicero la fiecare dintre ei. Antoniu era puțin prea docil, Cleopatra în mod sigur despotică. A oferi prima cină era un semn de statut; ea a insistat să vină el la ea, împreună cu orice prieteni dorea. Era o prerogativă a rangului ei. De la început se pare că a vrut să scoată în evidență acest lucru. Ea nu răspundea la convocări; le trimitea. „Atunci imediat, dorind să îşi arate mulțumirea şi sentimentele de prietenie, Antoniu

s-a supus şi s-a dus“[10], reuşeşte să ne spună Plutarh înainte de a se trezi atât de uluit de imaginea din fața sa încât – chiar şi în greacă – să rămână fără cuvinte. Este greu de descris ce pregătiri a făcut Cleopatra. Antoniu a fost uimit mai ales de constelațiile complicate de lumini pe care aceasta le-a agățat de ramurile copacilor de deasupra capetelor lor. Acestea răspândeau o dantelă strălucitoare de dreptunghiuri şi cercuri luminoase în noaptea toridă de vară, creând „un spectacol rar egalat în frumusețe“.[11] Era o scenă atât de impresionantă încât Shakespeare a apelat la Plutarh, care extrăsese deja din aceasta toate adjectivele posibile. Sigur se întâmplă ceva deosebit dacă cel mai mare poet din perioada elisabetană copiază un biograf obiectiv.

Fie în acea seară, fie într-una dintre serile care au urmat, Cleopatra a pregătit 12 săli de banchet. A aşezat 36 de canapele cu țesături bogate. În spatele acestora se aflau tapiserii de purpură brodate cu fire strălucitoare. A avut grijă ca pe masă să fie puse vase din aur, migălos lucrate şi incrustate cu pietre prețioase. În aceste condiții, pare probabil că şi ea s-a ridicat la nivelul aşteptărilor şi s-a împodobit cu bijuterii. Pe lângă perle, preferința egiptenilor mai includea pietre prețioase strălucitoare – agat, lazurit, ametist, carneol, granat, malahit, topaz – montate în pandantive de aur, brățări sinuoase, lucrate complicat, cercei lungi, atârnători.[12] La sosire, Antoniu a rămas cu gura căscată în fața extraordinarei imagini. Cleopatra a zâmbit cu modestie. Se grăbise. Data viitoare avea să se pregătească mai bine. Apoi aceasta a încuviințat „ca toate obiectele acelea să îi fie dăruite şi l-a invitat să vină să cineze cu ea și a doua zi, împreună cu prietenii şi comandanții săi“.[13] La sfârşitul mesei, ea i-a trimis acasă pe oaspeți încărcați cu tot ce admiraseră: materiale, servicii de masă ornate cu pietre prețioase, până şi canapelele.

Într-un mod la fel de liniştit, a ridicat standardele, făcând ca acest prim banchet să pară spartan. În a patra seară, Antoniu a revenit, fiind întâmpinat cu un covor de trandafiri până la genunchi. Numai florarul primise un taler, adică remunerația a şase doctori pe un an. În căldura ciliciană, parfumul trebuie să fi fost sufocant. La sfârşitul serii, au rămas în urmă numai trandafirii călcați în picioare. Din nou Cleopatra le-a dăruit mobila musafirilor; până la sfârşitul săptămânii oamenii lui Antoniu au plecat acasă cu bufete, canapele, tapiserii, precum şi cu un cadou deosebit de inspirat pentru o noapte toridă de vară: „lectici şi cărăuşi pentru persoanele de rang înalt, precum şi cai cu harnașamente de argint pentru majoritatea dintre

ei“.[14] Ca să le uşureze întoarcerea acasă, Cleopatra a trimis împreună cu fiecare persoană câte un sclav ethiopian și o torță. Chiar dacă splendoarea taberei ei „nu putea fi descrisă în cuvinte“[15], anticii nu s-au zgârcit în relatările lor, câțiva dintre ei reuşind poate să descrie cu precizie minunile de acolo. Cleopatra nu era în nici un caz singură. „Veneau adesea regi la uşa [lui Antoniu] iar soțiile regilor, concurând între ele în privința darurilor primite şi a frumuseții acestora, erau gata să lase la o parte onoarea ca să îl satisfacă“.[16] Cleopatra a făcut acelaşi lucru, însă în cel mai luxos şi inventiv mod. Cu ocazia acestei călătorii, Caesarion, în vârstă de şase ani, a rămas acasă.

Plutarh a adus omagiu „farmecului irezistibil“ al Cleopatrei şi „puterii de convingere a conversațiilor ei“[17], însă numai Apian a încercat să recreeze conversația din cursul primelor întâlniri de la Tars. Cum şi-a motivat Cleopatra comportamentul? Nu făcuse nimic ca să răzbune moartea lui Caesar. Îl ajutase pe Dolabella, un pretins asasin şi un om din cauza căruia Antoniu divorțase. Fusese şocantă lipsa ei de cooperare. Nu a rostit nici un sunet ezitant de umilință şi nu a prezentat nici un fel se scuze, relatându-i doar cu îndrăzneală evenimentele. A enumerat cu mândrie tot ce făcuse pentru Antoniu şi pentru Octavian.[18] Într-adevăr, îl ajutase pe Dolabella. Ar fi făcut-o cu şi mai mare generozitate dacă vremea ar fi fost favorabilă; încercase personal să îi dea o flotă şi provizii. În ciuda a repetate amenințări, nu cedase solicitărilor lui Cassius. Nu se speriase de ambuscada despre care ştia că i se pregătise, ci ținuse piept furtunii care îi distrusese flota. Numai boala o împiedicase să nu o pornească din nou la drum. Înainte de a se face bine, Marc Antoniu era deja învingător la Philippi. Cleopatra era imperturbabilă, isteață şi – după cum trebuie să fi dedus Antoniu din deghizarea ei în Venus – complet nevinovată.

La un moment dat, cei doi au abordat problema banilor, care explica în mare măsură etalarea somptuoasă a Cleopatrei. Era o modalitate de a te dovedi util cuiva care avea nevoie de fonduri. Sipetele romane erau în continuare goale. Triumvirii promiseseră să le dea soldaților câte 500 de drahme, adică a douăsprezecea parte dintr-un taler; aveau în subordine peste 30 de legiuni. Era mai mult sau mai puțin de datoria urmaşului lui Caesar – dacă nu a învingătorului de la Philippi – să organizeze o campanie împotriva Parției, iar Antoniu făcuse acest lucru. Parții fuseseră de partea asasinilor. Erau însetați de pământuri şi neliniştiți. Antoniu trebuia să se

răzbune pentru umilitoarea înfrângere a romanilor din 53; generalul roman care se aventurase dincolo de Tigru nu se mai întorsese. Capul secerat al acestuia ajunsese să servească drept element de recuzită într-o piesă de Euripide despre Parția; cele 11 legiuni ale lui fuseseră măcelărite. O victorie militară impresionantă i-ar fi asigurat o dată şi pentru totdeauna supremația lui Antoniu în țară. Şi ori de câte ori un roman visa la Parția, gândurile lui se îndreptau în mod inevitabil spre Cleopatra, singurul monarh care putea finanța o operațiune militară de o asemenea amploare.

În cele din urmă, Marc Antoniu s-a revanșat invitând-o pe Cleopatra la propriul festin. Deloc surprinzător, el „avea ambiția să o întreacă în splendoare şi eleganță". La fel de nesurprinzător, a eşuat în ambele privințe. Cleopatrei avea să i se atribuie ulterior faptul că i-ar fi tulburat rațiunea lui Antoniu şi într-o anumită privință, la început, se poate să fie adevărat; majoritatea romanilor ştiau prea bine că nu puteau întrece un Ptolemeu în materie de lux. Cleopatra s-a dovedit încă o dată maleabilă, fiind mai dispusă decât Antoniu să urmeze regulile jocului impuse de altul. Cum Antoniu, sincer din fire, s-a luat singur peste picior privind la meniul său inferior calitativ și, cum acesta a criticat „insuficiența şi rusticitatea"[19] festinului său, Cleopatra i-a ținut isonul. A fost cât se poate de impertinentă, fiind partenera parcă făcută la comandă pentru un bărbat care se dădea peste cap pentru o glumă bună şi care se autoironiza la fel de mult pe cât îi ironiza pe ceilalți. Cleopatra a reacționat la umorul lui Antoniu cu un entuziasm natural: „Observând că zeflemeaua lui era grosolană şi vulgară, şi mai degrabă pe gustul soldaților decât al curtenilor, ea i se alătură şi adoptă imediat acelaşi stil, fără nici cea mai mică urmă de ezitare sau reținere".[20] După ce se prezentase ca suverană, după ce se lăudase cu bogăția sa, acum îşi asumă rolul de interlocutoare veselă. Foarte probabil că nimeni din anturajul ei nu mai văzuse această față a Cleopatrei până atunci.

Erau deja bine cunoscute talentul său de a se metamorfoza instantaneu şi după cum o impunea situația, de a trece de la un registru la altul, precum și farmecul ei irezistibil. În plus, Cleopatra a avut şi noroc ținând cont de situația în care se afla. Fie că între cei doi a existat ceva mai mult decât o relație trecătoare, fie că nu, Cleopatra şi Antoniu aveau o serie de lucruri în comun. Nimeni nu avea mai multe motive ca ei să fie nemulțumit de testamentul lui Caesar sau să fie iritat de apariția fiului adoptiv al acestuia. Fiecare dintre cei doi ținea strâns câte o bucată din mantia lui Caesar.

Antoniu susținuse descendența divină a lui Caesarion în senat şi începuse să invoce aceeaşi pretenţie şi cu privire la propria persoană; nu doar Cleopatra participa la un spectacol de amploare. Spre deosebire de majoritatea romanilor, Antoniu avea o experiență îndelungată cu femei iuți la minte şi abile. Mama lui îi ceruse să o omoare când ea şi fiul său se aflaseră în tabere diferite cu privire la o anumită problemă politică. Antoniu putea cu uşurință să întrețină o femeie la o întrunire politică sau la o conferință pe probleme financiare, după cum era, de fapt, întâlnirea din Tars, în ciuda încercărilor Cleopatrei de a o transforma într-un spectacol tematic. Fulvia era bogată şi avea multe relații, fiind pe cât de şireată şi curajoasă, pe atât de frumoasă. Pentru ea Antoniu renunțase la amanta pe care o avusese mult timp, cea mai populară actriță din Roma. Şi Fulvia nu era genul de femeie care să stea acasă şi să toarcă. Din contră, „dorea să conducă un conducător şi să dea comenzi unui comandant“.[21] Toată iarna nu numai că îi apărase interesele lui Antoniu la Roma, dar se şi amestecase cu ferocitate în treburile publice „astfel încât nici senatul, nici populația nu încheia nici o tranzacţie care nu îi era pe plac“.[22] Se dusese din casă în casă bătând la uşa tuturor senatorilor în interesul soțului ei. Îi lichidase acestuia datoriile. Mobilizase opt legiuni pentru el. Cât lipsise el cu un an înainte, aceasta îl susținuse pe plan politic şi militar, o dată punându-şi chiar o armură completă.

Nici prefăcătoriile divine ale Cleopatrei nu îl impresionaseră pe Antoniu. În drum spre Tars, acesta fusese slăvit – după cum bine ştia Cleopatra – drept noul Dionysos. Şi zeul respectiv făcuse un tur triumfător prin Asia. În această privință Antoniu nu numai că îi transmisese un semnal Cleopatrei, dar şi reluase un rol ptolemeic: familia ei susținea că se trăgea din zeul vinului care provoca extaz. Erau iubitori ai cultului său mistic. Tatăl Cleopatrei îşi adăugase la titlu sintagma „Noul Dionysos“. Fratele lui făcuse acelaşi lucru pentru scurt timp. Un teatru dedicat lui Dionysos se învecina cu palatul din Alexandria; Caesar îl transformase în post de comandă în 48. Marc Antoniu ar fi putut să ia o decizie mai bună în privința identificării cu zeul. Deşi cultul său era foarte popular, deși era cel mai important zeu al epocii respective, Dionysos era nou în panteonul zeilor Olimpului, fiind lăsat pe dinafară pentru că era mai ciudat. Acesta era simpatic, obraznic şi plin de viață, însă – cu bogații şi parfumații săi cârlionți – lăsa apatic în urmă o reputație de efeminare. Era cât se poate se străin. Şi era cel mai bun

dintre zei. Unul dintre înaintaşii Cleopatrei invocase înrudirea cu Dionysos ca să îşi justifice neparticiparea la luptă. Cel măi rău lucru dintre toate era faptul că Dionysos atenua rațiunea bărbaților şi le întărea pe femei. Dacă Orientul i-ar fi revenit după victoria de la Philippi lui Octavian în loc să îi revină lui Antoniu, Cleopatra s-ar fi adaptat fără îndoială situației, însă ar fi fost foarte dezavantajată. Vorbea multe limbi, dar pe unele mai bine decât pe altele.

Ea nici că şi-ar fi putut dori un cadru mai bun. Oraşul Tars era înconjurat din toate părțile de munți abrupți şi împăduriți, plini de flori sălbatice. Centru administrativ, dar şi educativ, acesta – după cum îl descrie o generație mai târziu apostolul Pavel, originar de acolo – „nu era un oraş rău".[23] Tarsul era faimos pentru şcolile sale de filosofie şi de oratorie. Se mândrea cu fântâni şi băi frumoase, cu o bibliotecă splendidă. Oraşul era străbătut de un râu rapid şi rece, de culoare verde-albăstruie, fiind limpede precum cristalul pe cât era Nilul de tulbure. Când ajunsese în Tars cu trei secole înainte, Alexandru cel Mare îşi aruncase armele şi sărise în apa înghețată, lăsând în urmă dâre de praf şi de transpirație. (Fusese dus înapoi în cort pe jumătate leșinat. I-au trebuit trei zile ca să îşi revină.) Fiind înconjurat de terenuri agricole mănoase, faimos pentru viile sale, locuitorii din Tars se rugau la zeii fertilității. Era genul de loc în care două zeități, una recunoscută şi una care încerca să devină cunoscută, se puteau simți în largul lor şi să câştige întâietatea. Celor din Tars le plăceau spectacolele, pe care le încurajau; era oraşul în care puteai să comanzi fără nici o problemă flori în valoare de un taler, de vreme ce cultura cetățenilor săi, deveniți de curând romani, rămânea netulburat greacă. Frământați fiind de aceeaşi dilemă ca şi Cleopatra, locuitorii Tarsului îi sărbătoriseră pe Cassius şi pe Dolabella la sosirea acestora, fiind însă mai apoi tratați cu brutalitate de către ambii, pe rând. Cassius devastase oraşul, luând mari sume de bani, forțându-i pe locuitori să topească averile templului şi să-și vândă femeile şi copiii, chiar şi pe bătrâni, ca sclavi. Dincolo de spectacolele grandioase şi de banii dați pe flori, oamenii îi primiseră cu entuziasm pe duşmanii lui Cassius.[24] Antoniu scăpase oraşul de nefericire.

Cleopatra a stat în oraş numai câteva săptămâni, dar nu a fost nevoie de mai mult. Efectul pe care l-a avut asupra lui Antoniu a fost imediat.******** Fiind primul venit la fața locului, Plutarh dezvoltă subiectul reuşitei ei ciliciene şi o ridică în slăvi. În timp ce, în anul 48, ea

fusese în fața lui Caesar o „cochetă îndrăzneață“[25], până în anul 41 avea să devină absolventa unei imbatabile școli de seducție. Modul ei de a conversa era fermecător, prezența ei – sclipitoare, vocea ei – delicioasă. S-a descurcat uşor cu Antoniu. Şi Apian, care scria mai la rece, a recunoscut înfrângerea instantanee. „În momentul în care a văzut-o, Antoniu şi-a pierdut mințile ca un tinerel, deși avea 40 [sic] de ani“[26], se minuna el. Este de înțeles că dramatismul eclipsează istoria; este greu să îți târăşti solemn picioarele prin marea foşnitoare de trandafiri, să filtrezi adevărul – mai ales adevărul politic – din multitudinea excesivă de epitete. Aflăm mai multe despre cucerirea lui Antoniu decât despre cea a lui Caesar din simplul motiv că cronicarii au fost pe atât mai dornici să vorbească despre una pe cât au fost de nedornici să vorbească despre cealaltă. Cum Antoniu pare să fie mai puțin bărbat, Cleopatra devine o femeie mai puternică. În 41, aceasta nu numai că a cântat în fața altui public, ci şi a unui cor diferit.

Potrivirea nevoilor celor doi contribuise la povestea lor de dragoste? Cu siguranță că facilitase relația dintre ei. După cum remarca Plutarh cu privire la o altă relație care a rămas în analele istoriei, era o legătură amoroasă în toată puterea cuvântului „şi totuşi părea că se potriveşte la fix cu problemele arzătoare ale momentului“.[28] Dintre toți romanii din toate oraşele din tot imperiul, Cleopatra avea propriile motive ca să încerce să câştige bunăvoința acestuia. Antoniu avea tot interesul să facă acelaşi lucru. În timp ce Cleopatrei îi convenea să se îndrăgostească sau să se coordoneze cu omul căruia îi dădea de fapt socoteală, lui Antoniu îi convenea la fel de mult să se îndrăgostească de femeia care putea de una singură să îi asigure satisfacerea ambițiilor militare. Obsesia lui legată de Parția reprezenta un mare noroc pentru ea.

Ştim că Antoniu a plâns după Cleopatra multe luni, deşi ea a fost considerată drept unica răspunzătoare de relația lor. După cum susținea unul dintre duşmanii ei de moarte, nu s-a îndrăgostit de Antoniu, ci „l-a făcut pe el să se îndrăgostească de ea“.[29] Şi în lumea antică femeile complotau, în timp ce bărbații făceau strategii; era o mare deosebire, elementară şi eternă, între un aventurier şi o aventurieră. Şi între virilitate şi promiscuitate: Caesar o lăsase pe Cleopatra în Alexandria, după care s-a culcat cu soția regelui Mauritaniei. Antoniu sosise în Tars imediat după aventura sa cu regina Cappadociei. Deşi a fost consoarta a doi bărbați cu un apetit sexual vorace, Cleopatra rămâne în istorie drept femeia capcană, înşelătoare,

seducătoare. Era, evident, mai puțin derutant să îi invoci priceperea sexuală decât să îi recunoşti meritele intelectuale. Tot la fel, este mai uşor să i se atribuie puteri magice decât puterea de a iubi. Nu avem dovezi nici într-un sens, nici în celălalt, dar cel puțin primul poate fi explicat; magia te face să renunți la joc, nu să îl pierzi. Astfel Cleopatra îl avea pe Caesar la degetul ei mic, dispus să îi îndeplinească orice dorință, „nu numai datorită relației intime pe care o avea cu ea“[30], după cum susține Josephus, „ci şi pentru că se afla sub influența stupefiantelor“. A susține acest lucru înseamnă să îi recunoşti puterea, dar să îi jigneşti inteligența.

Fie că şi-a pierdut vreunul din ei mințile, fie că nu, este greu de crezut că sexul nu a intervenit încă de la început. Antoniu şi Cleopatra erau în culmea puterii, desfătându-se într-o atmosferă îmbătătoare, plină de parfum, cu muzică dulce, sub un caleidoscop de lumini, în nopți umede de vară, la mese gemând sub greutatea celor mai bune mâncăruri şi vinuri din Asia. Şi chiar dacă este puțin probabil ca el să fi fost sclavul iubirii față de Cleopatra[31], după cum susțin diverşi cronicari, adevărul este că Marc Antoniu, oriunde se ducea, răspândea inevitabil un farmec sexual. Cu tunica ridicată deasupra şoldurilor unduitoare, se culcase cu diverse femei de prin toată Asia cel puțin o dată; tocmai avusese o relație cu o altă regină clientelară. Plutarh îi atribuie „proasta reputație de a fi prea prietenos cu soțiile altora“.[32] Chiar el va susține ulterior că relația cu Cleopatra începuse în vara toridă petrecută la Tars.

Efectele imediate ale întâlnirii au fost practice: Cleopatra a stat acolo câteva săptămâni şi a obținut o înțelegere de zile mari. Înainte de a naviga înapoi spre casă, i-a dat lui Antoniu o listă cu solicitările sale. Ținând cont de ce îi ceruse el probabil în schimb, acestea nu erau deloc deplasate. Ele demonstrează faptul că Cleopatra nu se simțea atât de în siguranță pe cât pretindea. Era foarte conștientă de faptul că în culise aștepta o altă regină a Egiptului. Antoniu nu a pierdut vremea și i-a ușurat situația. A dat ordin ca Arsinoe să fie luată cu forța din Templul lui Artemis.[33] Sora Cleopatrei și-a găsit sfârșitul pe treptele de marmură, în fața ușilor de fildeș bogat ornamentate, pe care tatăl lor le donase cu ani în urmă. Era ultima dintre cei patru frați și surori; nu aveau să mai existe pericole din acea direcție. „Cleopatra și-a omorât toate rudele“, pomenea un cronicar roman, „până când nu a mai rămas în viață nici o persoană de același sânge cu ea.“[34] Acesta era adevărul, deși este la fel de adevărat și faptul că Arsinoe o

făcuse să nu aibă încotro. Caesar îi cruțase viața după umilința publică suferită la Roma. De atunci, Arsinoe complotase constant împotriva Cleopatrei.[35] (Iar Isis, deși iertătoare, îi dă pe vinovați pe mâna celor împotriva cărora au complotat.) Și Cleopatra era în stare să ierte. Antoniu l-a convocat pe marele preot al templului, care o proclamase pe Arsinoe regină. Locuitorii Efesului nu au mai îndurat și au mers înaintea Cleopatrei ca să o implore să-i cruțe viața preotului. Aceasta l-a convins pe Antoniu să îl elibereze. Preotul nu mai avea cum să recunoască vreun alt Ptolemeu exilat. Acum nu mai reprezenta un pericol. Antoniu nu a fost însă la fel de milos cu impostorul care călătorea prin Asia dându-se drept Ptolemeu al XIII-lea, despre care unii sugerau că ar fi fost cu adevărat el. (La urma urmei, nu apăruse nici un cadavru după războiul alexandrin.) Acesta a fost executat. Escrocul comandant de vas din Cipru care îl susținuse pe Cassius în ciuda ordinelor Cleopatrei – posibil să fi fost de partea lui Arsinoe – fugise în Siria, unde se refugiase într-un templu. A fost târât afară și ucis.

Era genul de comportament care putea sugera faptul că bărbatul era îndrăgostit. „Dintr-odată“, concluziona Apian, „atenția pe care o acordase Antoniu tuturor problemelor a dispărut complet și orice ordona Cleopatra se îndeplinea, fără să țină cont de ce era corect după părerea oamenilor sau a zeilor.“[36] Era, de asemenea, și genul de comportament care sugera faptul că și Cleopatra făcuse anumite promisiuni de natură materială în timpul ospățurilor. Nici Antoniu nu și-a schimbat cu totul obiceiurile. După ce se despărțise de Cleopatra în 47, și Caesar se apucase să rezolve problemele provinciei, „răsplătindu-i atât individual, cât și la nivel de comunități pe cei care îl slujiseră, și ascultând și decizând cu privire la conflicte mai vechi“.[37] Antoniu i-a luat sub protecția sa pe regii care apelaseră la el, făcându-și-i prieteni. A stabilit ierarhii de comandă și a crescut impozitele. Diferența dintre cei doi avea să vină după. La sfârșitul toamnei, Antoniu și-a trimis armata în diferite garnizoane de iarnă. Și chiar dacă treburile provinciei erau încă dezorganizate, chiar dacă parții dădeau târcoale Eufratului, având ochii ațintiți amenințător asupra Siriei, Antoniu s-a îndreptat spre sud, ca să se întâlnească în Egipt cu Cleopatra.[38]

Femeia în vârstă de 28 de ani care l-a întâmpinat în Alexandria poate că era sau nu în culmea frumuseții sale – vine un moment în care o femeie știe întotdeauna cum să arate cu câțiva ani mai tânără –, dar era evident o Cleopatră mult mai încrezătoare în sine decât cea care îl întâmpinase pe

Caesar cu câțiva ani mai devreme. Fusese în străinătate și născuse. Conducea fără să fie contestată de nimeni și tot fără să fie contestată potolise furtuni politice și economice puternice. Era o zeiță vie cu un consort ireproșabil, care o scutise de obligația de a se recăsători. Se bucura de susținerea poporului său și probabil și de admirația entuziastă a acestuia; se implicase mai mult decât toți înaintașii săi Ptolemei în viața religioasă egipteană. Nu întâmplător acum, în Alexandria, o auzim pentru prima dată întreținându-și patronul și partenerul. Este sigură pe sine, autoritară, impertinentă.

Din perspectiva evenimentelor care au urmat, s-a crezut că vizita în Egipt a lui Marc Antoniu a fost ideea Cleopatrei și mâna ei. Cu ingeniozitate, putere de seducție sau magie, l-a făcut nevăzut. „El i-a permis să îl grăbească să se ducă în Alexandria“[39], după cum susține Plutarh. Desigur că este la fel de posibil ca Antoniu să se fi autoinvitat. La urma urmei, făcea ce trebuia: restabilea granițele Orientului și aduna bani. Nu putea să își continue planurile legate de Parția fără fonduri egiptene. Poate că a considerat că aceasta era cea mai bună ocazie a lui de a-și asigura lichiditățile pe care o regină isteață i le promisese, dar nu i le dăduse încă. Asia se dovedise mai săracă decât își închipuise toată lumea. Avea motive întemeiate să supravegheze un regat clientelar, mai ales unul care putea să fie baza ideală pentru campania orientală; Antoniu urma să aibă nevoie de o flotă puternică, pe care putea să i-o dea Cleopatra. Alternativa ar fi fost să descâlcească la nesfârșit problemele provinciei, lucru care nu era nici pe măsura puterilor lui Antoniu, nici a intereselor lui. Detaliile administrative îl plictiseau până și pe Cicero. Veneau delegații una după alta; în aceste condiții, Antoniu nu putea decât să se grăbească să plece într-una dintre puținele țări de la Mediterană „necondusă de el“. Fusese un elev înzestrat. Rămăsese în multe privințe un școlar. Era și un strateg înzestrat, cu un mod clar de a gândi. Dacă nu l-a curtat Cleopatra, acesta avea toate motivele să o curteze el sau cel puțin să o abordeze în mod plăcut și cu diplomație, făcând-o să se simtă ca și cum ea deținea controlul, după cum procedase atât de frumos în Tars. Vizitase deja Alexandria, un oraș pe care nici un vizitator nu îl uita ușor, care părea că înghițise dintr-o îmbucătură toată cultura grecească. Nimeni întreg la minte nu ar fi vrut să își petreacă iarna altundeva decât în lumina sa satinată, în ciuda inundațiilor din ianuarie, mai ales în primul secol î.Hr., mai ales ca musafir al unui Ptolemeu.

Fie din respect față de puterea Cleopatrei, fie ca să evite să repete greșeala lui Caesar, Marc Antoniu a călătorit spre Egipt fără escortă militară sau însemne oficială, „adoptând ținuta și modul de trai al unei persoane obișnuite“.[40] A trăit însă foarte puțin ca o persoană obișnuită. Cleopatra s-a străduit să îi ofere o primire minunată. A făcut tot posibilul ca acesta să se bucure de „sporturile și distracțiile unui tânăr bogat“[41], iar viața din Alexandria avea reputația că i le putea oferi. Există orașe în care poți să cheltuiești o avere și orașe în care poți să strângi una; numai în acest mare oraș puteai să le faci pe ambele. Asta era Alexandria pe vremea Cleopatrei, un paradis al erudiției cu un ritm alert al afacerilor și o cultură de stațiune letargică, în care înclinația grecească spre comerț se combina cu mania egipteană față de ospitalitate, un oraș cu răsărituri răcoroase de culoarea căpșunii și cu după-amieze târzii de culoarea perlei, cu agitația nonconformismului și mirosul șansei plutind în aer. Chiar și privitul trecătorilor era un mod mai plăcut de a pierde vremea aici decât în alte părți.

Pentru Antoniu și Cleopatra, după masa îmbelșugată a urmat o distracție euforică, aceștia respectând un fel de pact pe care îl făcuseră și pe care îl numiseră Ficații Fără Egal. „Membrii“, explică Plutarh, „se întrețineau pe rând unul pe altul zilnic, făcând cheltuieli extravagante incredibile.“[42] Dintr-o prietenie ciudată și ținută ascunsă ne provine o imagine din interiorul bucătăriei Cleopatrei din iarna respectivă. Un bucătar regal îi promite prietenului său Philotas să îl bage în secret în palat ca să asiste la pregătirea uneia dintre cinele oferite de Cleopatra; acesta avea să fie uluit de cele văzute. După cum era de așteptat, bucătăria răsuna de țipetele și înjurăturile bucătarilor, servitorilor și pivnicerilor; în mijlocul agitației zăceau grămezi de provizii.[43] Opt porci mistreți se frigeau la proțap. O mică armată de lucrători forfotea pe-acolo. Philotas, care era un tânăr student la medicină, s-a minunat de cât de multă lume era invitată la cină. Prietenul său nu are încotro și râde de naivitatea sa. Dimpotrivă, i-a explicat acesta, lucrurile erau foarte clare, dar, totodată, și complet neclare: „Oaspeții nu sunt mulți – în jur de 12; dar tot ce li se așază în față trebuie să fie desăvârșit și dacă ceva se decalează cu un minut se strică. Și, poate că Antoniu o să cineze chiar acum, poate că nu la ora asta, poate că o să ceară vin sau o să înceapă să vorbească și o să amâne servitul mesei. Așa că“, a continuat el, „trebuie să fie gata nu doar o cină, ci mai multe, pentru că este

imposibil să ghicești la ce oră va mânca."[44] După ce și-a depășit suprinderea și și-a finalizat studiile, uimitul Philotas a devenit un doctor de seamă, care i-a povestit fabuloasa poveste unui prieten, care i-a dat-o mai departe nepotului său, care s-a nimerit să fie Plutarh.

Din toate punctele de vedere, Marc Antoniu era un musafir epuizant și costisitor. Când era mai tânăr, era însoțit în campaniile sale militare de un alai întreg de muzicanți, concubine și actori. Acesta – cel puțin potrivit lui Cicero – transformase fosta casă a lui Pompei într-un palat al plăcerilor, plin de saltimbanci, dansatoare, bufoni și bețivani. Își păstrase gusturile. Cleopatra avea de toate din plin. „Nu este ușor să creezi armonie acolo unde există interese opuse de natură materială și aproape de fire"[45], remarcase Cicero cu câțiva ani înainte, iar deosebirile dintre Cleopatra și Antoniu erau clare. Aceasta a făcut toate eforturile să se adapteze, în ciuda numeroaselor obligații pe care le avea pe vremea aceea; deja avea o slujbă cu normă întreagă. Antoniu a vizitat templele aurite din Alexandria, a frecventat gimnazii, a participat la discuții academice, însă a manifestat mai puțin interes față de cunoștințele egiptene tradiționale, față de cunoștințele arhitecturale, culturale și științifice ale unei civilizații superioare. Nu a putut să se abțină să viziteze mormântul lui Alexandru, pentru care romanii aveau o adevărată manie. A făcut o excursie în deșert ca să vâneze. Este posibil să fi fost însoțit de Cleopatra; probabil că ea călărea și că unul dintre ei organiza sau finanța curse de cai.[46] De altfel, nu există nici o referire la faptul că Antoniu ar fi plecat din Egiptul de Jos sau că ar fi vizitat șantiere. Nu era Iulius Caesar. În schimb, în mijlocul colonadelor cu ecou și al menajeriei de sfincși lustruiți, printre casele din piatră de var construite una lângă alta, el a ridicat farsa la nivel de mare artă. Cleopatra își făcea mereu timp și era docilă, oferind „puțină încântare proaspătă și farmec orelor de seriozitate și de bucurie ale lui Antoniu". Dacă avea zilele ocupate, nopțile ei erau și mai pline, chiar dacă oaspetele său nu avea nevoie de ajutor. Acesta era experimentat în materie de hoinăreli nocturne, picnicuri copioase, baluri mascate. Știa deja cum să strice petrecerea. Cleopatra nu îl slăbea din ochi nici o clipă. Și asta era un fel de politică; regatul său merita din plin o farsă. „Juca zaruri cu el, bea cu el, vâna cu el și îl urmărea când se antrena cu armele", ne spune Plutarh. „Iar când se oprea noaptea la ușile sau la ferestrele oamenilor de rând și își bătea joc de lumea dinăuntru, ea îl însoțea în turul lui de năzbâtii nebunești, îmbrăcată

în haine de servitoare."[47] Antoniu se deghiza pentru aceste escapade în servitor, provocând, de obicei, o serie de agresiuni – adesea bătăi – înainte de a se întoarce la palat, foarte amuzat de propriile isprăvi.

Escapadele sale prin Alexandria au continuat, orașul supunându-se cu totul înclinațiilor lui Antoniu și fiind dezarmat de acesta. Era un oraş vesel şi care iubea luxul; Antoniu era plin de muşchi şi de voioşie. Nu-i plăcea nimic mai mult decât să facă femeile să râdă. Încă din tinerețe, când învățase arta militară şi oratoria în străinătate, fusese un admirator a tot ceea ce era grecesc. Vorbea în stilul asiatic, înflorit, mai puțin bombastic şi mai mult poetic. Un roman avea să îi acuze ulterior pe alexandrini de bufonerie. Dacă auzeau un sunet de harpă, se ridicau şi se grăbeau să se distreze: „Sunteți mereu frivoli şi distrați, şi practic nu ratați niciodată ocazia să glumiți şi să vă distrați şi să râdeți".[48] Aceasta nu era o problemă pentru Antoniu, care se simțea în largul lui la distracții ieftine şi cu muzicanți ambulanți, pe stradă sau la cursele de cai.

Şi el avea un trecut demn de laudă. Ca tânăr ofițer, ceruse clemență la frontiera egipteană, când, la întoarcere sa, tatăl Cleopatrei condamnase la moarte trupele neloiale. Antoniu intervenise atunci solicitând iertarea acestora. Organizase o înmormântare regală pentru soțul lui Berenice împotriva voinței Auletului. Bunăvoința sa nu fusese dată uitării. Locuitorii Alexandriei îl primiseră cu bucurie pe Antoniu şi intraseră în jocul lui cu deghizări, deși nu putea să îi ducă de nas. La fel ca regina lor, aceştia i se alăturară în „glumele sale grosolane" şi se supuseră toanelor lui. I se declarară foarte îndatorați pentru faptul că îşi pusese „masca tragică pentru romani, dar masca comică pentru ei".[49] Antoniu practic îi îmblânzise pe aceşti oameni care cu numai şapte ani mai devreme îl întâmpinaseră pe Caesar cu sulițe şi praştii, un semn atât al conducerii ferme a Cleopatrei, cât şi al farmecului lui Antoniu. Cu siguranță că era mai uşor să faci o pasiune pentru un roman care – spre deosebire de occidentalii de dinainte şi de după aceea – nu o făcea pe superiorul. În plus, Antoniu a apărut în ținuta cu croială pătrățoasă specific grecească, iar nu în toga romană. Purta sandalele din piele albă, care puteau fi văzute în picioarele tuturor preoților egipteni. Făcuse o cu totul altă impresie decât comandantul său care purtase mantie roşie și a cărui influență încă mai plutea în aer. I-a îmbunătățit imaginea Cleopatrei. Dacă Caesar se simțise în prezența Cleopatrei de parcă s-ar fi cuibărit alături de Alexandru cel Mare – şi nici un roman nu se ducea în

Orient fără să poarte imaginea lui Alexandru cu el – Antoniu se putea simți de parcă ar fi trăit cu Caesar.

Apian îl descria numai în compania Cleopatrei, „căreia i-a dedicat în întregime șederea sa în Alexandria“.[50] Acesta a considerat că ea a avut o influență nefastă asupra lui. Antoniu „era adesea dezarmat de Cleopatra, subjugat de mrejele ei şi convins să renunțe la obligații importante şi la campanii necesare doar ca să se plimbe pe-acolo şi să se joace cu ea pe țărmul mării“.[51] Cel mai probabil se întâmpla exact pe dos. Şi, în timp ce Cleopatra îşi concentra toată atenția asupra oaspetelui său, o făcea fără să renunțe la spiritul său competitiv, la umorul său sau la planurile sale. Iată-i pe cei doi într-o după-amiază alexandrină relaxându-se pe râu sau pe Lacul Mariut într-o barcă de pescuit, înconjurați de servitori. Marc Antoniu se simte frustrat. A avut armate întregi sub comanda sa, dar de data asta, dintr-un anume motiv, nu poate să prindă nici un peşte din apele egiptene pline de prăzi potențiale şi renumite pentru fertilitatea lor. Este şi mai împietrit din cauza faptului că alături de el se află Cleopatra. Fie că este, fie că nu este îndrăgostit, a se dovedi atât de incapabil în prezența ei este o adevărată tortură. Antoniu face ceea ce ar face orice pescar amator în locul lui: pe ascuns le dă ordin servitorilor săi să se scufunde în apă şi să îi prindă în cârlig câțiva peşti prinşi dinainte. Unul câte unul trage în barcă aceste capturi, un pic prea triumfător, la intervale un pic prea mici; este un bărbat impulsiv, care vrea să dovedească ceva, nepricepând niciodată până unde ar trebui să meargă. Cleopatrei rar îi scapă vreun truc şi acesta nu face excepție. Se preface plină de admirație. Iubitul ei este un bărbat priceput! În aceeaşi după-amiază, ea îi prezintă laude în fața prietenilor acestuia, invitându-i să admire cu ochii lor dibăcia.

Astfel, a doua zi în larg a ieșit o adevărată flotă. La plecare Cleopatra dă şi ea, la rândul ei, pe ascuns niște ordine. Antoniu îşi scoate undița, cu rezultate imediate. Simte că mușcă şi trage afară captura în hohote de râs: din Nil scoate un hering sărat, importat din Marea Neagră. Cleopatra profită de vicleşug pentru a-şi demonstra istețimea superioară – nu numai Antoniu simțea nevoia să impresioneze –, dar şi pentru a-i aminti iubitului ei cu abilitate, cu fermitate, într-un mod drăguț, de responsabilitățile mult mai mari ale acestuia. Nu îl ceartă, găsind în schimb acea formulă pe care toți părinții, antrenorii şi directorii executivi o caută: ea este ambițioasă şi nu o deranjează să îi încurajeze şi pe alții să fie la fel. „Lasă-ne nouă, generale,

undița“, îl apostrofează Cleopatra în prezența celor adunați. „Captura ta“, îi amintește ea lui Antoniu, „o reprezintă orașele, regatele și continentele.“[52] Un amestec profesionist de lingușire, care corespundea perfect descrierii lui Plutarh: „Pentru că o asemenea mustrare este exact ca mușcăturile unei femei lascive; te gâdilă și te provoacă, dar te mulțumește chiar și când te doare“.[53]

Dacă Cleopatra îl trata pe Antoniu ca pe un școlar în vacanță, exact așa era acesta văzut la Roma, căreia îi întorsese spatele în aceste luni de petreceri. Și-a serbat împlinirea vârstei de 43 de ani în Alexandria, însă s-a remarcat mai ales datorită escapadelor și capriciilor sale, fapt ironic având în vedere faptul că acuzația sa inițială la adresa lui Octavian fusese faptul că era doar un băiețel. (Puține acuzații îi răneau mai profund pe romani. Aceasta l-a enervat atât de tare pe Octavian încât avea să promulge o lege prin care era interzis să îl numească cineva astfel în public.) Dacă nu a reușit Cleopatra să îl facă pe Antoniu să se ocupe de obligațiile sale publice, au reușit să o facă veștile cumplite sosite la sfârșitul iernii. Din est se auzea că parții provocau tulburări. Invadaseră Siria, unde îl uciseseră pe guvernatorul proaspăt instalat de către Antoniu. Din vest au venit vești la fel de supărătoare. Fulvia organizase o diversiune periculoasă. Împreună cu fratele lui Antoniu, aceasta provocase un război împotriva lui Octavian, în parte ca să își ademenească soțul să plece de lângă Cleopatra. După ce fusese înfrântă, ea fugise în Grecia.

În luna aprilie sau puțin mai devreme, Antoniu a trecut la acțiune, pornind în marș pe uscat ca să se confrunte cu parții. Nu apucă să treacă de nordul Siriei când a primit o scrisoare tristă de la Fulvia. Neavând de ales, a renunțat la ofensivă – cu o flotă de 200 de vase proaspăt construite – schimbând direcția spre Grecia. Antoniu nu fusese luat prin suprindere de veștile legate de faptele soției sale, despre care îi scriseseră ambele părți implicate, în repetate rânduri. O delegație sosită în timpul iernii îi prezentase în detaliu situația. Manifestase un interes scăzut față de această chestiune; nu avea chef nici să se certe cu soția sa, nici să își strice relațiile cu Octavian. Se poate ca tulburările provocate de Fulvia să fi fost motivul rămânerii lui în Alexandria la fel de mult ca și distracțiile organizate de Cleopatra. Cu siguranță că Antoniu era greu de stârnit, motiv pentru care avea să fie criticat. După cum remarca Apian cu privire la comunicatele repetate și tot mai urgente: „Chiar dacă am făcut investigații, nu am reușit

să aflu cu certitudine care a fost răspunsul lui Antoniu la acestea“.[54] Fulvia se simțea în pericol. Se temea chiar şi pentru copii lor, și avea și de ce. După un secol avea să fie aproape uitată. Era mai convenabil să îl acuze pe alexandrinul Antoniu că era „atât de dominat de propria pasiune şi de beție încât nu îi păsa nici de aliații, nici de duşmanii săi“.[55]

ÎNTÂLNIREA DIN GRECIA a fost furtunoasă. Antoniu a fost dur cu soția sa. Aceasta sărise calul şi îi forțase mâna. Plutarh considera că Cleopatra îi datora mult Fulviei „pentru că îl învățase pe Antoniu să suporte toanele femeii, pentru că îl luase destul de dresat şi îl învățase de la început să le asculte pe femei“.[56] Poate că Fulvia îl învățase să le asculte pe femei, dar nu reuşise să îl convingă nici să îl contrazică pe Octavian, nici să aspire la mai mult de jumătate din imperiu. Aceasta l-a sfătuit în mod repetat să se alieze cu fiul lui Pompei, cu Sextus. Împreună, cei doi ar fi putut să îl elimine cu uşurință pe Octavian. Antoniu nici nu a vrut să audă de aşa ceva. Semnase un acord. El nu îşi încălca înțelegerile. (După câteva săptămâni, Antoniu s-a întâlnit în largul mării cu unul dintre asasinii lui Caesar. Acesta fusese proscris, se luptase cu Antoniu la Philippi, iar acum se apropia rapid cu o flotă complet echipată. Un sfetnic îngrozit l-a sfătuit pe Antoniu să se retragă. Nici prin gând nu i-a trecut să facă asta, jurându-se „ca mai degrabă să moară din cauză că încălcase un contract decât să trăiască şi să fie considerat un laş“.[57] Și-a continuat drumul.) Ca să-şi repare relația cu Octavian, Antoniu plecă fără să îşi ia rămas-bun. Fulvia era bolnavă la plecarea lui. Poate că multe dintre acuzațiile care i s-au adus acesteia erau inventate; istoricii romani erau specializați în a acuza femei care luau singure hotărâri. Iar Fulvia avea mulți complici. Omul lui Antoniu o încurajase repetându-i şi subliniindu-i cu răutate „că dacă în Italia avea să fie în continuare pace, Antoniu ar fi rămas la Cleopatra, dar, dacă ar fi izbucnit războiul, acesta s-ar fi întors neîntârziat“.[58]

Antoniu s-a îndreptat împreună cu noua sa flotă spre Marea Adriatică. În lipsa lui, Fulvia care suferea de o formă gravă de depresie, a murit. Cauza morții nu a fost clară. Apian presupune că şi-ar fi luat singură viața de ciudă, „pentru că era supărată pe Antoniu din cauză că o lăsase singură când fusese bolnavă“.[59] Poate că era, pur şi simplu, epuizată de uneltirile sale neîncetate. Probabil că nu prea a fost regretată în Alexandria. Pe de altă parte, Antoniu a fost profund afectat de moartea ei, de care se învinovățea.

Nici măcar nu se întorsese să îşi vadă soția bolnavă. Şi alții îl considerau vinovat, atribuind neglijența acestuia – după cum scrie critic Dio – „pasiunii lui pentru Cleopatra şi imoralității acesteia“.[60] Fulvia fusese frumoasă, serioasă şi devotată. Când se căsătorise, aceasta avea bani, prieteni influenți şi instincte politice ascuțite. Îi făcuse lui Antoniu doi fii. Dacă a fost într-adevăr o femeie bărbătoasă, a fost, după cum s-a remarcat, „cel puțin o femeie bărbătoasă nețărmurit de loială“.[61] Antoniu a progresat alături de ea.

Moartea Fulviei a fost, fără îndoială, cel mai pacifist gest al ei. A deschis calea către împăcare între Octavian şi Antoniu, aceştia „scăpând de o femeie băgăcioasă, a cărei gelozie față de Cleopatra o determinase să întrețină flăcările unui război atât de periculos“.[62] Pe cât era de uşor să justifici un război absurd şi costisitor prin maşinațiunile unei femei, pe atât era de uşor să justifici o înțelegere prin dispariția ei, cu atât mai mult cu cât nimeni nu avea de gând din capul locului să lupte. Sextus Pompei continuă să acționeze pe mare. El blocase hotărât drumurile pe care se transporta grâul la Roma. Războiul interminabil distrusese agricultura italiană. Roma era un oraş înfometat, fără conducere, la limita subzistenței. Cei de la țară s-au revoltat. Soldații cereau banii pe care Antoniu trebuia să îi fi obținut din străinătate, dar pe care încă nu îi distribuise acestora. Prietenii au intervenit ca intermediari, împăcându-i din nou pe cei doi bărbați, care și-au împărțit din nou lumea, de data aceasta Octavian obținând o parte mai mare decât cu doi ani înainte.

Acesta a fost Pactul de la Brundisium, de la începutul lui octombrie 40. Potrivit prevederilor sale, Antoniu urma să se lupte cu parții, în timp ce Octavian avea să îl țină la distanță sau să ajungă la o înțelegere cu Sextus Pompei. După vreo opt luni, cei trei aveau să semneze un nou pact, la Misenum, lângă Golful Napoli, în urma adunării de la Pompeii. Imediat ce au fost întocmite pactele, imediat ce bărbații s-au îmbrățișat, „un strigăt grozav şi puternic s-a auzit de pe uscat şi de pe vase, în acelaşi timp“. Până şi munții au răsunat de bucurie. În haosul din port care a urmat mulți au fost călcați în picioare, s-au sufocat sau s-au înecat, pentru că „se îmbrățişau unii pe alții în timp ce înotau şi şi-au aruncat brațele unii în jurul altora în timp ce se scufundau“.[63] Fusese evitat din nou un conflict militar, chiar dacă petrecerile de la Brundisium, care au ținut toată noaptea, spuneau la fel de multe ca pactele în sine. În corturi instalate de-a lungul țărmului, ambele tabere s-au cinstit reciproc o zi şi o noapte. (Octavian a făcut asta în stil

roman, Antoniu în stil asiatic şi egiptean, care a fost adoptat fără prea multe comentarii.) La fel, când au făcut asta la Misenum, „vasele lor erau ancorate în apropiere, gărzile stăteau de jur împrejur, iar cei care participau de fapt la cină purtau pumnale ascunse pe sub haine“.[64] Se pregăteau conspirații, iar în timpul ospățului prietenesc au fost înăbușite câteva comploturi.

Pentru a pecetlui la nivel personal pactul de la Brundisium, Octavian i-a oferit lui Antoniu mâna adoratei sale surori vitrege. Acesta era un tărâm în care femeia romană constituia o răsplată: ea reprezenta o garanție personală nepreţuită, mai ales când era vorba despre încheierea unei înțelegeri politice. Circumspectă şi sobră, Octavia avea la vârsta de 29 de ani toate darurile unei soții politice răbdătoare. Era inteligentă, dar nu independentă, mai degrabă o mediatoare decât o manipulatoare. Deşi sudiase filosofia, nu avea ambiții politice. „O minune de femeie“, era renumită pentru frumusețea ei, grațioasă, cu trăsături fine, cu o coamă lucioasă de păr minunat. Ca un făcut, rămăsese văduvă cu doar câteva luni înainte. Era exact ce trebuia în situația dată, o contrapondere eminent înzestrată față de Cleopatra, de la care urma să îi distragă atenția lui Marc Antoniu. Potrivit propriilor spuse, rămasese sub acea vrajă îndepărtată. „Rațiunea încă se mai lupta cu dragostea sa“, după cum spune Plutarh şi după cum spun şi oamenii lui Antoniu. Aceştia l-au necăjit fără milă cu privire la aventura sa. Potrivit legii, văduva trebuia să aştepte zece luni înainte de a se recăsători pentru a permite naşterea unei eventuale progenituri. Toate părțile se bazau atât de mult pe Octavia ca să „readucă armonie şi să fie totala lor salvare“[65], încât senatul a votat în grabă o excepție de la lege. La sfârşitul lui decembrie 40, festivitățile de la Brundisium au continuat la Roma, unde Antoniu şi Octavia şi-au serbat căsătoria.

Roma nu avea câtuşi de puțin chef de sărbători – era înfometată, jefuită, epuizată –, dar veştile sigur au provocat durere la Alexandria. Pactele din 40 şi 39 poate că nu au mirat-o pe Cleopatra, dar au alarmat-o. Căsătoria lui Antoniu era una, angajamentul acestuia față de cumnatul lui era altă poveste. Nu era avantajos pentru Cleopatra ca cei doi să îşi unească forțele. Octavian era duşmanul ei de moarte, o insultă ambulantă şi pusă pe comploturi împotriva fiului ei. Pe de altă parte, îşi cunoştea omul. Antoniu avea să se întoarcă. Nu trebuia să facă nimic, pentru că se baza pe faptul că o vor face parții. Se prea poate să se fi simțit pervers de recunoscătoare parților, care le distrăgeau atenția romanilor de la Egipt. Îi crescuseră

importanța; Antoniu nu aveau cum să își respecte partea de înțelegerea de la Brundisium fără ea. Cleopatra avea destule motive să creadă că această împăcare era fragilă, dacă nu chiar fără nici o valoare. Antoniu şi Octavian se puteau împăca ori de câte ori doreau. Duşmănia – după cum susținuse energic Fulvia cu câteva luni înainte – nu avea să dispară. Cleopatra putea să se gândească la cuțite, de fapt a fost nevoie să o facă. Avea informatori în tabăra lui Antoniu, care îi transmiteau la Alexandria veşti detaliate – despre comploturi şi contra-comploturi, despre ambuscade şi petreceri.

Era în legătură, cel puțin indirect, cu Marc Antoniu, căruia i-a trimis un vizitator în iarna aceea. Parții au trecut prin Fenicia, Palestina şi Siria, ca să prăduiască Israelul la sfârşitul anului. Irod, tetrarhul iudeu în vârstă de 32 de ani – adică prințul – reușise să scape. După ce şi-a instalat familia în fortăreața de la Masada, a început să caute peste tot azil. Nu a izbutit imediat; vecinii lui nu doreau să îşi supere invadatorii. Irod s-a dus în cele din urmă în Alexandria, unde Cleopatra l-a primit cu pompă. Îl ştia mai ales ca prieten impresionabil al lui Antoniu şi ca rege clientelar Romei, ca şi ea, dar mai avea un motiv ca să fie binevoitoare: tatăl lui Irod contribuise de două ori la revenirea pe tron a Ptolemeilor, atât a ei, cât şi a tatălui ei. În 47, el personal lansase un atac dur şi abil la frontiera estică şi îi mobilizase pe evreii din Egipt în favoarea lui Caesar. Ca şi tații lor, Cleopatra şi Irod erau foşti susținători ai lui Pompei, convertiți ulterior în susținători ai lui Caesar. Parții le erau duşmani comuni.

Irod mai era şi un interlocutor amuzant, volubil şi isteț, fanatic de loial, expert în a-şi exprima respectul. În mod evident, Cleopatra a încercat să îl atragă pe prințul stilat într-o expediție, fie a ei, în Ethiopia, fie a lui Antoniu, în Parția. Nu este de mirare că i-a oferit comanda. Ofițerii evrei serviseră mult timp în armata Ptolemeilor, iar Irod se distinsese în mod special. Fiind un călăreț experimentat, putea să arunce o suliță cu o precizie negreşită. A refuzat oferta. În cele din urmă, Cleopatra i-a dat o galeră – părea că oferă tot timpul vase – în care acesta urma să traversese marea pe timp de iarnă până la Roma, un gen neobişnuit de ospitalitate, care l-a făcut pe Irod să naufragieze pe țărmul Ciprului. (El a reuşit să fie purtat de ape până la Roma abia câteva săptămâni mai târziu, fiind primit cu căldură de Octavian şi de Antoniu.) Potrivit celei mai defavorabile interpretări, tactica Cleopatrei era una de diversiune. Chiar dacă se simțea recunoscătoare față

de familia lui Irod, nu prea o interesa să încurajeze prietenia vecinului ei cu Antoniu.

Nu avem nici cea mai vagă idee dacă Cleopatra a transmis şi alte veşti, care probabil că au ajuns dincolo de Mediterană înaintea lui Irod. La sfârşitul anului ea a născut gemeni. Tatăl lor nu era acolo – pe vremea aceea fie se însura cu Octavia, fie era pe cale să o facă – însă copiii nu aveau nevoie de antecendente glorioase. La alegerea numelor Cleopatra nu a făcut nici un fel de trimiteri la moştenirea din partea tatălui. S-a mai răzbunat o dată pe Roma: i-a numit Alexandru Helios şi Cleopatra Selena pe copiii lui Antoniu, invocând la un loc Soarele, Luna, mătuşa după bunici, care fusese renumita regină ptolemeică din secolul al II-lea, şi pe cel mai mare comandant al epocii, cel care îi îmblânzise chiar şi pe parţi şi cu care numai ea dintre suveranii încă la putere mai era înrudită. Ţinând cont de modul în care aduna moştenitori, Cleopatra făcea fără îndoială mai mult decât oricine după Alexandru cel Mare ca să unească Orientul cu Occidentul. Soarele şi Luna făceau parte din titulatura regelui Parţiei; Cleopatra îi trimitea poate astfel acestuia un mesaj. Desigur că cel mai bun mod de a inaugura o epocă de aur era cu un zeu al Soarelui. Nu ştim nimic despre reacţia lui Antoniu la auzul veştilor, dar ar fi şi mai interesant dacă am şti care a fost reacţia Octaviei. Pe căi ocolite, Cleopatra avusese grijă ca cei doi bărbaţi, prin copiii ei, să se înrudească din nou.

Nu a fost nevoie să răspândească vestea senzaţionalelor sale naşteri. Vestea că întreprinzătoarea regină a Egiptului născuse un fiu pe nume Alexandru – al cărui tată era Marc Antoniu şi al cărui frate vitreg era fiul lui Caesar – a fost cap de afiş în 39 î.Hr. Era suficient pentru a o face pe Cleopatra, ca să împrumut o expresie folosită mult mai târziu, subiect de bârfă în întreaga lume.[66]

Din 40 până în 37, Cleopatra a trăit ca într-o dramă greacă; toate actele de violenţă au avut loc în culise. Primea veşti de la distanţă. Le analiza atent. După Pactul de la Brundisium, lumea mediteraneană răsufla uşurată, răsuflare care părea rece în ceafa egipteană. Căsătoria lui Antoniu era o soluţie uimitoare pentru poporul roman, care era secătuit şi epuizat. În toată Italia Antoniu şi Octavian au fost „imediat ridicaţi în slăvi pentru că aduseseră pacea: oamenii erau sătui de război în propria ţară şi de încorporarea în armată a fiilor lor, sătui de violenţa avanposturilor militare şi de plecarea sclavilor, sătui de jafurile de pe terenurile lor agricole şi de

distrugerea agriculturii şi sătui mai ales de toată foametea care îi adusese la limita suportabilă". La ţară oamenii au sacrificat animale „ca pentru zei salvatori"[67], un rol pe care l-au acceptat şi Antoniu, şi Octavian. Au fost ridicate statui şi bătute monede. Odată cu sărbătorile au venit şi visuri nerealiste şi profeţii pestriţe. A început brusc o epocă trandafirie de frăţie şi prosperitate. Vergiliu a scris în această perioadă mult citita *A patra eclogă*, posibil pentru a celebra căsătoria dintre Antoniu şi Octavia, cu siguranţă ca să evoce o epocă de aur. Poetul i-a atribuit speranţe mesianice unui copil nenăscut încă, un mântuitor care avea să apară dintr-un nou răsărit şi să domnească peste o lume de evlavie, pace şi prosperitate.

Lumea mai avea puţin de aşteptat până să se împlinească aceste profeţii. În primăvara anului 38, Octavia și-a făcut datoria de a aduce pe lume un copil. Era însă o fată şi nu mult prevestitul fiu. Iar parţii au continuat să avanseze spre vest, fiind încântaţi să exploreze distracţiile din interiorul Romei. Şi Cleopatra îi urmărea cu atenţie pe invadatori pe măsură ce aceştia se apropiau de graniţa sa. Erau puşi pe expansiune; imperiul urmaşilor lor cuprinsese şi Egiptul. Antoniu și-a trimis un general de încredere ca să îi atace pe parţi. Spre enervarea lui, acesta a reușit să o facă într-un mod cât se poate de sublim, dobândind gloria după care era atât de însetat comandantul său. Iar Roma, înfometată, a fost din nou cuprinsă de revolte. Frământările fuseseră înainte atât de puternice încât Octavian se trezise înconjurat în Forum de o gaşcă agitată, care îl acuza că cheltuise toate fondurile publice. Încercările sale de a da explicaţii au fost întâmpinate cu pietre. Iar atacul a continuat chiar şi după ce s-a umplut de sânge. Antoniu s-a năpustit să-l salveze pe Octavian, înhăţându-l din mijlocul agresorilor.[68] L-a însoțit pe camaradul său triumvir acasă la el, făcându-i o vizită foarte diferită de întâlnirea lor iniţială care avusese loc tot acolo.

De altfel, cumnatul lui Antoniu nu se dovedea a fi un partener cooperant, după cum îl avertizase anterior Fulvia şi – de la mii de kilometri depărtare – după cum încă îl mai avertiza Cleopatra. Între cei doi domnea un spirit de prietenie, în condiţii plăcute şi cu un comportament desăvârşit. În acelaşi timp, Marc Antoniu – eroul de război, omul de stat de seamă, preferatul poporului – părea să fie mereu învins de cumnatul său încăpăţânat şi bolnăvicios. Cu siguranţă că avea motive să fie surprins peste măsură de capacitatea lui Octavian de a rămâne în continuare în viaţă. Octavian fusese de câteva ori pe patul de moarte. Tuşind şi strănutând întruna, predispus la

insolație, un luptător fără tragere de inimă, acesta nu părea mai deloc pe măsura lui Marc Antoniu, cu pieptul său musculos şi coapsele puternice. Octavian era ursuz, paranoic, cusurgiu. Purta talonete în încălțări pentru a părea mai înalt. Şi cu toate acestea continua să îl suprindă pe Antoniu de fiecare dată. Căzând victimă propriei încrederi relaxate în sine, comportându-se de pe o poziție pe care acesta o considera de superioritate, Antoniu se trezea tot timpul manipulat. Se angaja într-o rivalitate la care nici nu se gândise cu un „un băiat rău“[69] care apăruse de nicăieri. Antoniu nu avea nici urmă de viclenie, motiv pentru care era adesea confuz. Octavian era lipsit de farmec, conștient fiind de aceasta. Era genul de om care se lăuda ulterior cu numărul de triumfuri care i s-ar fi oferit, dar pe care nu le sărbătorise niciodată, ceea ce echivala cu a se lăuda cu propria modestie. Antoniu nu ar fi refuzat niciodată asemenea onoruri şi recunoştea asta vesel.

Cumva Octavian reuşea să îl întreacă pe prietenul său mai în vârstă chiar şi la cele mai obişnuite jocuri de îndemânare şi noroc. Fie că cei doi pariau la o luptă de cocoşi sau jucau cărți, când trăgeau la sorți ca să decidă asupra chestiunilor politice, dacă dădeau o minge de la unul la altul, Marc Aureliu inevitabil, fapt improbabil, sfârşea prin a fi eclipsat. (Este lesne să înțelegem de ce: Octavian putea să schimbe orice scor în favoarea sa. Dacă pierdea sume mari la masa de joc, asta se întâmpla, explica el, numai din cauză că „se comportase prea sportiv“.[70]) Cleopatra adusese alături de Antoniu un prezicător; mulți de la Roma credeau că astrologii puteau prezice cariera cu aceeaşi precizie ca şi eclipsa solară. Antoniu i-a împărtășit prezicătorului frustrarea sa, acesta făcându-i horoscopul. Fie că spunea adevărul, fie că dorea să fie pe placul stăpânului său, acesta i-a oferit o analiză sinceră. Perspectivele lui Antoniu erau splendide, dar menite să fie eclipsate de cele ale lui Octavian. Problema era, i-a explicat prezicătorul, faptul că „geniul păzitor“ al lui Antoniu trăia cu frică față de cel al colegului său „şi chiar dacă are o comportare dezghețată şi semeață când este singur, când geniul lui se apropie, al tău se sperie şi este dominat de al lui“. Trebuia să îl țină la distanță pe tovarășul lui. Explicația i s-a părut logică lui Antoniu, care l-a respectat şi mai mult pe astrolog şi l-a abordat pe cumnatul său cu mai mare precauție. Prin ceea ce era o invitație voalată la Alexandria, prezicătorul „îl sfătui să se ducă undeva cât mai departe de tânărul acela“.[71]

S-a dus doar până la Atena, unde s-a instalat pe durata iernii şi unde şi și-a stabilit cartierul general pentru următorii doi ani. Şi-a petrecut iarna anului 39 cam la fel ca şi pe cea din anul anterior, într-un oraş confortabil şi cultivat, cu o arhitectură superbă şi statui frumoase. Lăsase acasă înlocuitori, însă nu prea s-a uitat pe rapoartele acestora. Și-a lăsat anturajul să plece. S-a dus pe la prelegeri şi la festivaluri, cu doar câțiva prieteni sau servitori sau cu Octavia, cu care părea să fie foarte fericit. Și-a schimbat din nou mantia de purpură de comandant cu îmbrăcăminte orientală. Din nou s-a dat bucuros drept Dionysos, formula sa preferată de adresare. I-a dat voie Octaviei – care îi născuse o a doua fiică – să fie strigată Atena. Ştim cum au fost primite aceste expresii de prețuire la Alexandria, unde Cleopatra aduna toate detaliile legate de ele. Erau extrem de enervante pentru că frizau sacrul şi imperialul. Cât de mult schimbă lucrurile o nouă reședință – sau o nouă consoartă: nu avea să existe nici o relatare romană din 39 despre iarna de rătăcire a lui Antoniu. La Atena acesta s-a îmbrăcat ca un grec şi a petrecut ca un grec, dar a făcut-o sub ochiul vigilent al virtuoasei Octavia. În plus, era greu să îi ataci pretențiile divine de vreme de Octavian afişa acelaşi stil. Acesta a organizat o petrecere mascată la care s-a îmbrăcat în Apollo. Numai Antoniu putea să construiască ostentativ o colibă din crengi, a decorat-o cu tobe, tamburine, verdeață, piei de animale şi alte elemente dionisiace de recuzită şi „a stat înăuntru cu prietenii încă din zorii zilei şi s-a îmbătat". A chemat muzicanți din Italia ca să îi distreze în peştera sa de pe deal. Din când în când îşi muta creația pe Acropole „şi tot oraşul Atenei era luminat de lămpile care atârnau din tavan".[72]

A continuat să fie uimit de abilitatea cumnatului său de a conduce dialogul dintre ei. Chiar dacă se bucura de o reputație de probitate absolută, Octavian a reuşit în 38 să scape de căsătorie, chiar în ziua în care consoarta sa năştea, ca să se căsătorească cu Livia, care era însărcinată în şase luni cu fostul ei soț. A fost o căsătorie care l-a ridicat pe Octavian în straturile superioare ale societății romane, făcându-l egalul lui Antoniu. (În ciuda legăturii sale cu Caesar, Octavian nu era de obârșie nobilă.) El a reuşit în repetate rânduri să îl blocheze şi să îl încurce pe cumnatul său: dacă îi promitea ceva, îi dădea altceva. Dacă Antoniu se îndrepta spre est, Octavian îl convoca în vest – apoi uita să apară. I-a dat voie lui Antoniu să recruteze soldați pe pământ italian, lucru aproape imposibil, de vreme ce Octavian guverna teritoriul respectiv. Era un echilibru foarte fragil, dar pe care

Antoniu era hotărât să îl mențină. Și-a înghițit mândria şi şi-a ascuns iritarea, chiar dacă începea să îşi piardă răbdarea.

În cele din urmă, lucrurile au atins punctul culminant în primăvara anului 37, când cei doi bărbați s-au întâlnit pe malul unui râu, în sudul Peninsulei Italice, pentru a-şi exprima o serie de nemulțumiri. Octavia a ajutat la restabilirea păcii, ținând un discurs înflăcărat în stilul Elenei din Troia. Nu dorea câtuşi de puțin să îşi vadă soțul şi fratele distrugându-se unul pe altul. Drept urmare, s-a semnat Pactul de la Tarentum, o reînnoire a triumviratului care expirase. Antoniu avea să fie recunoscut ca dictator al părții de est în decembrie 33. A fost mulțumit de rezultat: „Aproape toate", consemnează Dio, „îi mergeau după cum îşi dorise". S-a pregătit, în sfârşit, pentru campania sa şi a pornit-o spre est, către Siria. Octavia şi cele două fiice ale lor l-au însoțit până în vestul Greciei, de unde acesta le-a trimis înapoi. Octavia era din nou însărcinată. Dacă mai călătorea, a protestat Antoniu, i-ar fi dăunat sănătății. Avea deja în grijă şase copii – inclusiv cei din căsătoriile anterioare. Dorea, potrivit propriei exprimări, „ca ea să nu împărtăşească cu el pericolul în lupta sa împotriva parților".[73] Şi avea perfectă dreptate.

În timp ce Octavian era un maestru acerb al stilului indirect, fiind în stare să pară cooperant fără ca de fapt să fie, Antoniu era un artist care se metamorfoza repede, având tendința să-şi schimbe repede direcția. La Atena era într-o zi trântor, participând lasciv la festivaluri în compania Octaviei şi neglijând problemele de stat, iar a doua zi, cu o altă ținută şi cu atenția trează, era omul de arme cu mintea acuțită, cu numeroase activități și toate problemele diplomatice posibile, fiind centrul magnetic al anturajului. Ceva se schimbase în ultimele luni ale anului 37. Posibil că se adunase o lungă listă de insulte, dezamăgiri şi vicleşuguri. Posibil să fi răbufnit din cauza frustrării reprimate. Era un soldat ale cărui campanii glorioase tot fuseseră amânate. Locțiitorul său adunase o serie de victorii în est, victorii care de drept îi aparțineau. Poate că Antoniu şi-a dat seama că soția sa şi cumnatul său conveniseră să îl țină în şah, că poate era bătaia lor de joc, că părea din ce în ce mai puțin posibilă colaborarea. Cu siguranță că cel mai evident mod de a dobândi controlul acasă era printr-o răsunătoare victorie în străinătate. A-i elimina pe parți însemna să îl elimine pe Octavian, un gen ciudat de calcul asimetric, nu foarte diferit de calculul roman al Auletului de cu două decenii înainte.

Plutarh ne oferă o altă explicație a schimbării din 37. El recunoaşte fixația lui Marc Antoniu cu privire la Parția, dar mai citează şi „un rău cumplit care dormita de mult timp“. Prietenii lui Antoniu credeau că în cursul celor trei ani şi jumătate acea suferință mai scăzuse, fiind alungată de farmecul Octaviei, sau cel puțin că „fusese adormită din motive mai importante“.[74] În povestirea lui Plutarh, dorința începuse deodată să ardă înăbuşit, crescând tot mai mult pe măsură ce Antoniu înainta spre est, unde, în cele din urmă, s-a reaprins şi a izbucnit în flăcări. Plutarh a dorit să îşi scrie corect povestea, dar ar trebui să nu uităm că acesta a făcut din viața lui Antoniu o poveste moralizatoare. Antoniul său este un bărbat înzestrat, distrus de propria pasiune; se poate ca morala să fi fost mai importantă decât detaliile. Indiferent de împrejurări, ajuns cu bine în Siria, Antoniu nu şi-a ascultat nici instinctul superior, nici sfetnicul imparțial. A trimis mesaj spre Alexandria. Cleopatra urma să îl întâlnească în Antiohia, al treilea mare oraş din zona mediteraneană. De data aceasta, ea a ridicat ancora cât a putut de repede. Nu după mult timp de la sosirea cuplului în capitala siriană, au început să circule monede purtând portretele lui Antoniu şi al Cleopatrei. Nu este clar cine era pe față şi cine pe avers, ceea ce a reprezentat, pe scurt, întrebarea care a tot revenit pe buze de-a lungul următorilor şapte ani tumultuoşi. Antoniu nu a mai văzut-o niciodată pe Octavia.

Trebuie să fii insensibil ca să susții că Antoniu i-a rezistat irezistibilei regine egiptene, dar s-a întâmplat şi acest lucru. Marele Ronald Syme o consideră pe Cleopatra doar o nouă crestătură pe piciorul patului lui, adăugând-o unei întregi liste de regine clientelare mai mult sau mai puțin uşor de înlocuit. După părerea lui, nu a fost vorba de nici o pasiune nebună; Antoniu „a cedat cu bună ştiință, dar nu a capitulat“.[27] Şi, în opinia lui Syme, după iarna alexandrină din anul 41, Antoniu nu a simțit față de ea nimic altceva decât indiferență.

CAPITOLUL 7. UN SUBIECT DE BÂRFĂ PENTRU O LUME ÎNTREAGĂ

Cea mai mare realizare a unei femei este să se vorbească despre ea cât mai puțin.[1]
Tucidide

De această dată nu a mai fost nevoie să își aleagă cele mai impresionante veșminte. Cleopatra știa înainte de a o porni în călătoria sa pe mare, în acea toamnă, că Marc Antoniu se întrepta spre est ca să regleze în sfârșit socotelile romane cu Parția, campanie pe care o tot amâna de patru ani. Știa că asta îl preocupa de pe vremea iernii dezlănțuite pe care o petrecuseră împreună. De la Caesar probabil că aflase detalii despre planurile inițiale legate de această expediție. În drum spre Antiohia, Antoniu a reorganizat Asia Minoră, croind regate pentru cei în care avea încredere și pentru cei care îl susțineau. A trasat o frontieră stabilă; era vital să își asigure ariergarda înainte de a-și continua drumul spre est. În același scop, Antoniu și Octavian conveniseră să îi asigure titlul de rege lui Irod când acesta fusese, în cele din urmă, aruncat pe țărm în iarna aceea. Irod, care era de origine idumeană și arabă, nu era nicidecum candidatul ideal pentru tronul iudeu. Mai degrabă tenacitatea sa, și nu originea sa, îi asigurase coroana. Nici un dinast nu își scuzase într-un mod mai elocvent loialitatea neinspirată față de Cassius; ar fi fost mai potrivit să se spună că Irod „se strecurase"[2] la putere. Antoniu îl cunoscuse pe tatăl său, care fusese și el prieten al Romei. Și îl cunoștea pe Irod de când era adolescent. A contat foarte mult relația personală dintre cei doi.

Un oportunist necioplit, Irod era încântător de nesăbuit, fiind un maestru al evadărilor miraculoase. Există dovezi că ar fi existat o adevărată fascinație față de el la Roma, și din partea lui Octavian, și din partea lui Antoniu. Nu întâmplător, Irod era era la fel de lăudăros atât în privința strângerii banilor, cât și în privința aruncării suliței; avea un talent extraordinar de a scoate aur din nimic.[3] (Unii dintre supușii săi știau câte ceva despre metodele pe care le folosea.) Senatul a aprobat în unanimitate

că putea să folosească titlul de rege, după care Octavian și Antoniu l-au însoțit pe Irod, aflat între ei, la Capitoliu, în semn de onoare. În fața lor mergeau consuli și magistrați. Antoniu a susținut faptul că numirea acestuia era utilă campaniei orientale; după aceea, a oferit un banchet în onoarea noului rege. Potrivit unor surse, Irod își datora tronul în egală măsură și Cleopatrei. Senatul era la fel de motivat de teama față de ea pe cât era de admirația față de el. Era clar că senatorii preferau doi monarhi în zonă în loc de unul.[4] Aveau multe motive să fie prudenți față de o regină clientelară aflată la conducerea unui regat bogat și care avea acces la grânarul Romei.

Acest mod de a gândi a fost și în avantajul Cleopatrei. Antoniu nu își putea permite nici un fel de revolte în Egipt. Ea putea să conducă singură regatul cu autoritate. Era clar că puțini ar fi putut să stăpânească țara mai bine ca ea. Ca întotdeauna, ea lăsă Alexandria în siguranță știind că nici un roman nu putea să reușească să cucerească Parția – un imperiu bogat, imens și bine apărat – fără ajutorul ei financiar. Cu alte cuvinte, când a pornit-o spre nord în toamna aceea, de-a lungul țărmului stâncos din estul Mediteranei, aceasta știa că se schimbase ușor echilibrul de forțe. În ciuda bravadei lui Antoniu, a superbei lui armate, ea deținea fără îndoială controlul. Cum vanitatea se manifestă la fel de vreo două milenii, pare corect să credem să ea și servitoarele ei s-au străduit din cale afară să îi dea o înfățișare cât mai impresionantă. Nu îl mai văzuse pe Marc Antoniu de trei ani și jumătate, ani pe care orice femeie ar vrea să îi facă să nu se simtă. Auzise multe despre Octavia, frumusețea cu fața rotundă și păr strălucitor. Totuși, de data asta nu era cazul să apeleze la ținute seducătoare, la accesorii cu pietre prețioase sau la săli pline cu trandafiri. Cleopatra avea ceva și mai bun. Îi lua cu ea în călătorie pe copii.

În Antiohia, care era o versiune în miniatură și mai puțin destrăbălată a Alexandriei, Alexandru Helios și Cleopatra Selena și-au întâlnit tatăl pentru prima dată. El i-a recunoscut pe gemeni ca fiind copiii săi. Sigur a fost o întâlnire plăcută. Antoniu avea pretenții elenistice. Se strecurase în dinastia Ptolemeilor; copiii lui se aflau în linia succesorală a tronului Egiptului. În plus, mai avea un fiu, lucru pe care nu i-l oferise Octavia, care era un model de perfecțiune în toate celelalte privințele. (Antoniu avea doi fii mai mari, cu Fulvia.) Unii au mers până într-acolo încât să insinueze că tocmai faptul că nu reușise să îi facă un moștenitor – unul care să împlinească profeția lui Vergiliu și să îi conducă în mult așteptata Epocă de

Aur – l-a împins pe Antoniu în brațele Cleopatrei. În general, lui Antoniu îi plăceau copiii și credea că oricât de mulți ai avea, nu sunt destui. Îi plăcea să spună că „familiile nobile se măreau prin procrearea de către regi a mulți copii“.[5] Nu era nicidecum genul de om care să îi poată rezista unei mici zeități în vârstă de trei ani, vorbitoare de greacă, care era îmbrăcată în rege şi care i de adresa lui Antoniu cu apelativul Tată şi care – dacă ne luăm după sculpturi, îi şi semăna, având fața plinuță şi o claie de bucle săltărețe. De ani de zile Antoniu urmărise să i se recunoască pretențiile divine. Se îndrepta încet în această direcție de la bătălia de la Philippi, urmându-i exemplul ilustrului său mentor. Prin intermediul copiilor săi nelegitimi, Antoniu îşi pusese în mod legitim – după expresia unui istoric modern – „papucii în dormitorul predecesorului său“.[6] Era deosebit de potrivit să facă acest lucru în Antiohia, un oraş pitoresc şi bine aprovizionat, aflat pe malul unui râu de la poalele unui munte maiestuos, cu o rețea de străzi cu coloane de o parte şi alta, în centru, şi cu numeroase stadioane şi grădini, fântâni monumentale şi izvoare naturale. Scăldată în brizele din nord din mai până în octombrie, Antiohia era însorită şi fără vânt iarna, având băi încântătoare şi o piață foartă animată. Pentru că îl susținuse pe Caesar, care își comandase o statuie după ce plecase de la Cleopatra în 47, capitala siriană l-a primit călduros pe renumitul protejat al acestuia.

Cleopatra avea toate motivele, la nivel personal, să fie încântată de această mult aşteptată reuniune de familie, însă satisfacțiile politice au fost și mai mari. Antoniu îi urmase sfatul dat la pescuit. Făcea acum ceea ce ea considera – sau, din motive cunoscute doar de ea, îl făcuse să creadă – că face mai bine decât orice altceva. Dedicându-se unui sport potrivit, el pescuia „oraşe, provincii şi regate“. Nu este greşit să se spună că „ținuturile şi insulele erau ca nişte farfurii care-i cădeau din buzunar“[7], după cum avea să se sugereze mai târziu; în cea mai mare parte exista o explicație convingătoare a dispozițiilor lui Antoniu. El încerca să stabilească ordinea în agitatul Orient, lucru care era de mult necesar şi care se încercase de mai multe ori. Într-o regiune multietnică, multiculturală, cu alianțe schimbătoare – regiune care se opusese 30 de ani încercărilor de reorganizare ale romanilor – el a recunoscut talentul, a răsplătit competența şi loialitatea. După cum îi plăcea lui Antoniu să spună: „Măreția Imperiului Roman s-a văzut nu în ceea ce au primit romanii, ci în ceea ce aceştia au dăruit“.[8]

Consolidând regate, a reuşit cu abilitate să unească teritorii şi să cedeze terenuri. A redesenat harta zonei.

Era în elementul său şi părea invincibil. Nimeni nu se îndoia de victoria sa iminentă asupra înfricoşătorilor parți. Rar se întâmplase să adune cineva „o armată mai pricepută, mai rezistentă şi plină de vigoare tinerească“.[9] Armata lui Antoniu „făcea întreaga Asie să tremure“.[10] Era cea mai mare armată pe care o comandase vreodată, oamenii săi fiindu-i deosebit de devotați generalului inimos şi nonconformist. Pentru ei toți părerea lui bună despre ei conta mai mult decât propria viață, un devotament care provenea, susține Plutarh, din „caracterul nobil al familiei lui, din elocința lui, din comportamentul său franc şi deschis, din obiceiurile sale liberale şi minunate, din familiaritatea cu care vorbea cu toată lumea“.[11] Dispoziția lui Antoniu era contagioasă; domnea peste tot voia bună. Împărțirea de daruri este întotdeauna stimulantă, iar dărnicia era una dintre trăsăturile sale de bază. Aceasta provenea din faptul că îi plăceau familiile numeroase. În însorita Antiohie – probabil că cei doi au locuit în palatul de pe insulă, cuibărit la cotul râului liniștit – Cleopatra avea motive să se autofelicite şi să creadă că, după cinci ani de haos şi de derută, mizase pe calul câştigător.

Mai mult decât atât, la sosirea sa din septembrie, Antoniu i-a făcut un cadou extraordinar. Nu numai că a recunoscut paternitatea gemenilor, acum în vârstă de trei ani, ci i-a oferit mamei acestora mai multe teritorii. A recunoscut puterea acesteia asupra insulei Cipru, pe care nici măcar Caesar nu i-o oferise. Sigur că păstra încă vie în minte amintirea pierderii acesteia şi a urmărilor acelei pierderi monumentale. Terenurilor Cleopatrei a mai adăugat împădurita Coele-Siria (din care o parte se află pe teritoriul Libanului de astăzi), bogata şi îndepărtata Cyrene (din Libia modernă), o fâşie generoasă din Cilicia cea bogată în cedri (coasta estică a Turciei), porțiuni din Creta şi toate oraşele, cu excepția a două dintre ele, de pe prospera coastă feniciană. În câteva cazuri, Antoniu i-a eliminat pe suverani – dacă nu îi putea găsi vinovați de vreo fărădelege, putea oricând să le inventeze una – astfel încât să poată Cleopatra să le preia teritoriile. Începând din anul 37, Cleopatra a domnit peste un teritoriu care cuprindea aproape toată coasta estică a Mării Mediterane, din estul Libiei de astăzi, în Africa, în nord prin Israel, Liban şi Siria, până în sudul Turciei, cu excepția numai a unor porțiuni mici din Iudeea.

Nevoile militare ale lui Antoniu şi reglarea conturilor romane au determinat mărimea şi forma cesiunii. La fel ca şi părerea lui despre Cleopatra; aceasta era pricepută, de încredere, ingenioasă. Asta căuta Roma la conducătorii clientelari, care prezentau anumite avantaje față de cei numiți de romani, unul dintre acestea fiind faptul că nu trebuia să îi plătească. Mai precis, Antoniu avea nevoie de o flotă. Înainte de Pactul de la Tarentum el îi dăduse lui Octavian 100 de galere cu rostru de argint şi zece trireme. Cleopatra ştia să facă ambarcațiuni. Pe bună dreptate, Antoniu i-a cedat provinciile bogate în cherestea unei regine care avea negustorii şi resursele necesare ca să transforme aceste provincii într-o flotă pe măsură; din acest punct de vedere, nimeni din zona mediteraneană nu îi era mai prețios lui Antoniu decât Cleopatra.[12] După cum observă Plutarh[13], darurile lui reprezentau doar o parte dintre darurile care fuseseră oferite conducătorilor orientali. Totodată, ea era unul dintre puținii suverani care şi-au păstrat tronul; din când în când, Antoniu ocolea dinastiile cu tradiție numind alte persoane în locul acestora. Iar Cleopatra a primit un cadou şi mai generos decât cele oferite oricărui alt conducător. Înainte de septembrie 37, ea aproape că refăcuse imperiul ptolemeic din perioada sa de glorie din secolul al III-lea.

Pe bună dreptate, a declarat că era începutul unei noi ere pentru Egipt. Al şaisprezecelea an de domnie[14] al Cleopatrei avea astfel să fie cunoscut ca anul întâi, o dublă numerotare a zilelor care urma să se păstreze până la sfârşitul domniei sale. Iar la vârsta de 32 de ani ea se reinventă, adoptând un titlu original. Printre privilegiile neconvenționale de care se bucura Cleopatra unul important era acela de a-şi schimba singură numele, la fel ca şi acela de a-şi alege singură consortul sau de a-şi gestiona singură veniturile. Astfel se autonumi „Regina Cleopatra, Zeița, Cea Tânără, Cea Iubitoare de Tată şi Cea Iubitoare de Patrie“. Se pricepea la nume la fel de bine ca la toate celelalte lucruri şi acest titlu spunea multe. Cu acesta Cleopatra a anunțat nu numai o nouă epocă, ci şi o schimbare politică de proporții. Se poate să fi adăugat ultima expresie ca să descurajeze zvonurile potrivit cărora se vindea romanilor; prin această expresie Cleopatra le indica supuşilor ei că era, mai întâi de toate, faraon.******** Cu siguranță că imaginile de pe monedele bătute de ea ne confirmă acest lucru prin asemănarea lor cu cele ale Ptolemeilor dinaintea sa. Indiferent de nume, era cea mai importantă figură de pe scena neromană. Când Antoniu avea să

cucerească Parția, Cleopatra urma să fie împărăteasa Orientului. Multe orașe de pe coastă au recunoscut acest lucru, bătând monede în cinstea lui Antoniu și a Cleopatrei. Avea toate motivele să fie încântată. Nu se vedea nici o urmă de nor la orizont.

Mai mult ca sigur că Cleopatra abia aștepta să sărbătorească noul răsărit în Alexandria. După ce sacrificase totul în urma Idelor lui Marte, ea nu numai că își regăsise echilibrul, ci chiar se descurcase mai bine de data aceasta. Dar, dincolo de faptul că erau mândri de nou înființatul imperiu, cum au primit supușii săi noua ei colaborare strânsă cu un roman? Nu există dovezi legate de vreun scandal. Populația a dat importanță rezultatelor practice ale diplomației Cleopatrei. „Mi se pare“, sugerează un eminent savant, „că iubirile și nașterile unei femei faraon erau considerate de oameni drept lucruri divine și că aceștia îi cereau socoteala reginei numai atunci când colectorii de impozite îi presau prea tare.“[15] Ea descâlcise în mod abil un puzzle politic. Lipsa oricărei opoziții pe plan intern demostrează și faptul că nu fusese generoasă față de Marc Antoniu în mod nejustificat. Se poate ca ea să fi fost de acord să îi dea bani pentru legiunile lui, însă Cleopatra își putea permite să suporte această cheltuială fără să își supună poporul unor taxe exagerate. Nici nu avem motive să credem că cesiunile teritoriale făcute de Antoniu au tras semnalul de alarmă la Roma. Acestea făceau parte dintr-o strategie mai veche de politică externă. Ele umpleau sipetele și asigurau siguranța la frontiere. În Egipt popularitatea Cleopatrei nu putea să fie decât mai mare ca niciodată.

Ținând cont de cadoul făcut, mulți au tras concluzia că Marc Antoniu și Cleopatra s-au căsătorit în toamna aceea, o ipoteză ciudată având în vedere că Antoniu avea deja o soție. Și, ținând cont de generozitatea lui, mulți au presupus că Cleopatra i-a spus exact ce cadou i-ar fi plăcut să îi facă cu această ocazie, iar el a răspuns la această rugăminte. Nu există nici o dovadă în privința nici unuia dintre cele două aspecte în lucrarea lui Plutarh, care este singura sursă legată de respectiva întâlnire, și nici un cronicar nu ar fi omis așa ceva. El spune numai că Antoniu a recunoscut copiii, ceea ce nu echivalează cu o căsătorie. Cu siguranță că Antoniu avea mai multe de câștigat decât Cleopatra. Nici măcar Plutarh nu a putut să spună că fusese o greșeală din partea lui să se alieze cu cea mai bogată femeie din lume.[16] Nevoile sale urgente, de natură practică, se potriveau perfect cu ambițiile ei imperiale pe termen lung. Există mai puține dovezi

legate de o nuntă decât de setea Cleopatrei de teritorii, pe care acum și-o manifesta pentru prima dată. Fie în anul 37, fie în anul următor se spune că l-ar fi sâcâit pe Antoniu în legătură cu o mare parte din Iudeea. Se pare că el a refuzat. (Tenacitatea refuzului lui în această privință a fost interpretată drept dovadă că nu era atât de ușor de modelat de mâinile ei dibace. Nu i-a făcut această concesie, deci nu își pierduse mințile de dragul ei. La fel de posibil este că ea își cunoștea bine limitele și că nu îi ceruse niciodată Iudeea, ceea ce lasă fără răspuns întrebarea legată de starea emoțională a lui Antoniu.) Este puțin probabil ca ea să fi fost nevoită să se târguiască pentru teritoriu, deși era în măsură să o facă. Antoniu trebuia să plătească pentru o campanie militară, să plătească o armată, să își completeze forțele navale. Cleopatrei nu îi trebuia nimic. Ea se afla într-o poziție de negociere mai avantajoasă.

Indiferent de ce s-a întâmplat între cei doi, ceilalți regi din țările clientelare din regiune considerau că Antoniu era profund și hotărât atașat de Cleopatra. Este mai greu de înțeles ce era în inima ei, cel puțin în anul 37. Dar avem câteva indicii. Înainte sau după extinderea Egiptului până când acesta ajunsese la dimensiunea avută în secolul al III-lea, înainte sau după ce aceasta adoptase un nou calendar, Antoniu și Cleopatra își reluaseră idila continuând ceea ce începuseră în Tars. Și evident că prezența lui Antoniu însemna la fel de mult pentru Cleopatra ca și susținerea lui. În martie și aprilie 36, ea l-a însoțit pe drumul larg și neted care ducea din Antiohia până la capătul Imperiului Roman, o călătorie pe uscat prin care s-a abătut din drum cu sute de kilometri. Nu era nevoie să facă acest lucru și nici nu trebuie să îi fi venit ușor să o facă având în vedere că era din nou însărcinată. Antoniu și Cleopatra și-au luat rămas-bun pe malul Eufratului, acolo unde râul se îngusta formând un canal adânc, loc care astăzi se află în estul Turciei. El a traversat podul de lemn pătrunzând pe teritoriul Parției, mergând apoi spre nord împreună cu armata sa minunată, parcurgând un traseu lung și plin de obstacole, format din stepele și munții abrupți care se întindeau dincolo de Eufrat. Cleopatra s-a îndreptat spre sud.

Ea a ales o cale ocolită spre casă, făcând un tur triumfător, pe uscat, al noilor sale achiziții. Mulți s-au bucurat să o primească; unii dintre despoții înlăturați de Antoniu de dragul ei fuseseră abjecți. În jurul Damascului, de exemplu, Cleopatra conducea acum un teritoriu care înainte fusese controlat de un trib de bandiți care jefuiau și erau obsedați de tragerile cu arcul.

Însoțită fiind de alaiul său, și-a continuat drumul pe dealurile unduitoare și stâncile abrupte ale Siriei și Libanului de astăzi, prin trecători șerpuitoare și râpe adânci, ajungând, în cele din urmă, pe piscul unui lanț muntos, între două dealuri înalte, la Ierusalim. Înconjurat de ziduri cu foișoare și de turnuri pătrate, înalte de nouă metri, Ierusalimul era un renumit centru comercial, bogat în lucrări de artă. Cleopatra avea lucruri de lămurit cu Irod, care – deși era un negociator neobosit – nu avea motive să se grăbească să discute cu ea.

Când se întâlniseră ultima dată, Irod era fugarul care îi cerea acesteia ajutor. Acum el stătea încordat pe tronul iudeu, fiind regele unui popor pe care trebuise să îl cucerească pentru a-l putea conduce.******** Probabil că Cleopatra și suita sa au locuit la proaspăt instalatul suvern, colecționar de reședințe și un om cu o înclinație ptolemeică spre lux, chiar dacă palatul său legendar de opulent din sudul orașului nu fusese construit încă. Cleopatra a fost probabil găzduită în casa lui Irod din Orașul de sus al Ierusalimului care, potrivit criteriilor ei, era mai degrabă o fortăreață decât un palat. În cursul vizitei sale, i-a cunoscut pe irascibilii membri ai familiei extinse a lui Irod, cu care avea să poarte o corespondență subversivă. Irod avea nenorocul să locuiască împreună cu câțiva dușmani implacabili, primul dintre aceștia fiind Alexandra, disprețuitoarea sa soacră care provenea dintr-o familie bună. Ea nu făcea decât să înrăutățească situația în căminul lui Irod, format în majoritate din femei. Acesta locuia și cu insinuanta sa mamă, cu o soră plângăcioasă și exagerat de fidelă și cu Mariamna, soția sa rece și extraordinar de frumoasă, cu care se căsătorise în adolescență și care, spre necazul lui, cumva nu putuse să treacă peste faptul că acesta îi ucisese jumătate din familie. Deși Cleopatra îl ajutase cu trei ani înainte, deși aveau același patron și navigau amândoi pe aceleași tumultuoase ape romane – fiecare dintre ei se străduia să conducă o țară neastâmpărată și aparte, aflată în umbra unei superputeri care se extindea tot mai mult – el nu avea nevoie de încă o femeie dominatoare. Spre deosebire de celelalte, aceasta mai avea și planuri legate de trezoreria lui.

În legătură cu vizita Cleopatrei avem o singură sursă, ostilă Orientului său nativ, luând mai mult partea Romei, abordând cel puțin în parte lucrurile din perspectiva lui Irod. Istoricul evreu Josephus ascunde fapte, însă nu poate să camufleze complet cele întâmplate: Irod și Cleopatra au petrecut mult timp unul în compania celuilalt, în cea mai mare parte stabilind detaliile

obligațiilor lui Irod. Antoniu îi cedase Cleopatrei dreptul exclusiv la bitumul, adică asfaltul, din Marea Moartă, care plutea sub formă de cocoloașe cleioase la suprafața lacului. Bitumul era extrem de important pentru mortar, tămâie și insecticid, pentru îmbălsămări și chituiri. Un coș de trestie uns cu bitum putea să țină apa. Dacă erau unse cu el, bărcile deveneau impermeabile. Această favoare a fost profitabilă. Și tot ale Cleopatrei erau câștigurile din Ierihon[17], o îndrăgită reședință de iarnă, bogată în livezi de curmali și grădini de balsam. Mai mult ca sigur că a pornit călare prin deșertul torid ca să inspecteze cele 200 de acri din valea râului Iordan, unde Irod avea un palat mai mic. Toate celelalte parfumuri păleau în comparație cu balsamul dulce, care creștea numai în Iudeea. Uleiul, semințele și scoarța acestei tufe parfumate erau valoroase. Reprezentau cel mai prețios produs de export din regiune. Cât despre curmalele din Ierihon, acestea erau cele mai bune din lumea antică, fiind sursa celui mai tare vin al său. În termeni moderni, era ca și cum Cleopatrei nu i se acordase o parte din Kuwait, ci doar veniturile rezultate din câmpurile sale petroliere.

Pentru Irod afacerea a fost extrem de dureroasă pentru că Iudeea era o țară săracă, arsă de soare, cu puține zone fertile, fără porturi și cu o populație care creștea rapid. Veniturile sale erau ridicol de mici față de cele ale Cleopatrei. Totodată, ambițiile sale se întindeau dincolo de granițe; nu dorea să fie „Regele pustiului“.[18] Se pare că s-au cam ciondănit în privința condițiilor înțelegerii, în cursul negocierii Cleopatra dovedindu-se mai interesată de livrările de bitum decât de demonstrații de seducție. S-a dovedit stăruitoare și neînduplecată; rezultatul a fost foarte favorabil acesteia. Irod a fost de acord să îi concesioneze terenurile din Ierihon în schimbul a 200 de taleri pe an. A acceptat, de asemenea, să îi asigure și să îi colecteze redevența pentru monopolul de bitum de la vecinul său, regele Nabateei. În felul acesta Irod scăpa de eventuala prezență a reprezentanților sau a soldaților Cleopatrei. În rest, aranjamentul era cu totul în favoarea ei, cu atât mai mult cu cât îi nemulțumea pe ambii bărbați. Irod era astfel nevoit să încaseze bani de la un suveran care refuzase să îi permită să se refugieze în țara lui în timpul invaziei parților și care efectua plățile datorate numai sub amenințare. Intenționat și eficient, Cleopatra a învrăjbit doi oameni care nu o plăceau, un evreu și un arab, unul împotriva celuilalt. (Malchus, suveranul nabatean, avea să se răzbune ulterior.) Cu toate

acestea, Irod și-a respectat obligațiile asumate față de Cleopatra. Simțea că „ar fi fost periculos să îi dea acesteia motiv să îl urască“.[19]

Din toate celelalte puncte de vedere, vizita respectivă a fost un eșec. Cei doi fermecători inveterați nu au reușit absolut deloc să se facă plăcuți unul altuia. Cleopatra poate că l-a tratat cu superioritate pe omologul ei. După cum îi repeta neobosit soacra sa cu sânge regal, Irod era un muritor de rând. Nici măcar nu era evreu adevărat, ținând cont de religia mamei lui; evreii îl considerau pe Irod drept neevreu, în vreme ce toți ceilalți îl considerau evreu. Drept urmare, el era tot timpul nesigur cu privire la tronul său, situație care nu îi era necunoscută Cleopatrei, care poate că a exagerat-o. Se poate ca ea să fi vorbit aramaica mai bine decât vorbea el greaca; mai în vârstă decât ea cu doar câțiva ani, Irod nu era prea educat, având carențe dureroase de istorie și cultură, fiind sensibil dacă era dat de gol în amândouă privințele. (Este foarte grăitor faptul că, atunci când a hotărât să îndrepte situația câțiva ani mai târziu, și-a angajat cel mai bun profesor particular în domeniu care – pe lângă propriile realizări literare și muzicale – avea cea mai bună recomandare posibilă: fusese profesorul copiilor Cleopatrei.) Probabil că pe Irod nu îl avantaja faptul că părea necizelat în prezența rafinată a Cleopatrei.

Când spiritele sunt încinse, opusul marei axiome privind politica externă se poate dovedi, de asemenea, adevărat: prietenul prietenului cuiva este dușmanul acestuia. Probabil că Irod avea față de Cleopatra sentimentul pe care este firesc să îl aibă cineva al cărui palat îl eclipsează pe al tău. Poate că ea era prea mândră de succesul ei din Antiohia ca să facă vreo concesie; poate că făcuse aluzii la faptul că râvnea la pământul lui Irod. Este greu să-ți recunoști datoriile și fiecare dintre ei îi era dator celuilalt. Cleopatra subestimase importanța fugii lui Irod la Roma. Tatăl lui sărise în ajutorul lui Caesar la Alexandria. În orice caz, mereu amuzantul Irod a avut o reacție violentă față de musafira lui. Fără îndoială că a organizat o serie de banchete regale în cinstea Cleopatrei. Și, susținând că este spre binele tuturor, el le-a recomandat membrilor consiliului său de stat să organizeze și asasinarea ei. Era ușor de făcut asta cât timp ea se afla la Ierusalim și era la cheremul lor. Astfel ar fi eliminat o vecină invidioasă și intrigantă, și toți ar fi avut de beneficiat de pe urma morții ei, mai ales Antoniu. Irod s-a justificat pătimaș: „În felul acesta, a spus el, i-ar scăpa de multe rele pe toți cei față de care ea se purtase urât până atunci sau sigur avea să se poarte

urât pe viitor. Totodată, a susținut el, acest lucru ar fi însemnat un hatâr pe care i-l făcea lui Antoniu, pentru că nici față de el ea nu avea să fie loială dacă acesta i-ar fi cerut acest lucru fiind forțat de împrejurări sau de nevoie.“[20]

Irod și-a susținut propunerea ca de obicei; ca întotdeauna, acea femeie diabolică avea porniri sexuale. Pe lângă toate celelalte, le-a explicat el sfetnicilor săi, stricata de egipteancă îi „întinsese o cursă“![21] Declarându-i acestuia că este copleșită de dragoste, ea încercase să îl seducă, „pentru că era obișnuită din fire să se distreze cu astfel de plăceri fără perdea“.[22] Irod avea toate motivele să observe că Cleopatra era o negociatoare dură. Iar dacă lași o femeie să profite de tine, te coafează să o descrii drept un vânător sexual, în stare de o depravare de nedescris, „o sclavă a propriilor dorințe“. (Nu ar fi fost ceva nou. „Cupiditatea“ și „concupiscența“ au aceeași rădăcină latină.) Reușind să evite avansurile ei nerușinate, Irod a hotărât să își împărtășească sensibilitatea rănită consiliului său. Desfrânarea acestei femei era strigătoare la cer.

Sfetnicii lui Irod l-au implorat să se răzgândească. Se pripea. Riscul era prea mare, pentru că însăși Cleopatra – păzită îndeaproape, înconjurată din toate părțile și cu siguranță mai versată în materie de mașinațiuni politice – știa acest lucru. Consiliul i-a oferit lui Irod o mică lecție despre perversul mecanism al afecțiunii, ceea ce îi putea fi de folos mai târziu. În primul rând, Antoniu nu ar fi fost încântat de uciderea Cleopatrei chiar dacă i-ar fi prezentat acestuia avantajele pe care le putea avea. În al doilea rând, „dragostea lui s-ar fi aprins și mai mult dacă el ar fi considerat că i-a fost luată prin violență și trădare“.[23] Ar fi devenit un obsedat. Irod avea să fie aspru condamnat. El, au subliniat sfetnicii lui Irod, îi era inferior acestei femei, cea mai influentă în acel moment. Nu putea să se controleze?

Cleopatra era, desigur, mult prea deșteaptă ca să îl seducă – sau să încerce să îl seducă – pe un suveran mărunt. Nu avea nimic de câștigat prinzându-l astfel în cursă pe Irod. Este puțin probabil ca aceasta să îl fi sedus pe un subordonat al protectorului ei, și chiar mai puțin probabil să se fi aruncat în brațele lui Irod într-o perioadă în care era – fapt deja destul de vizibil; era aproape vară – însărcinată cu copilul lui Antoniu. La Ierusalim staționa o legiune romană menită să asigure protecția tronului lui Irod. Oamenii din legiune mai mult ca sigur că nu ar fi păstrat tăcerea. Deși era viclean, Irod, după cum aveau să demonstreze evenimentele ulterioare, nu

prea se pricepea la chestiunile amoroase. Cu greu a reușit consiliul său să îl convingă să renunțe la orice tentativă de asasinat. Nu avea nici o apărare, complotul fiind îndreptat „împotriva unei asemenea femei, care avea cel mai mare prestigiu printre semenele sale din întreaga lume pe vremea aceea“.[24] Irod nu își putea permite nici să o ofenseze pe Cleopatra, nici să îi dea vreun motiv să îl urască. Cu siguranță că putea să se străduiască să facă abstracție de dezonoarea provocată de avansurile ei nerușinate, nu-i așa? ********

Presupunând că aceste discuții au ajuns la urechile Cleopatrei, este greu să nu ne-o închipuim chicotind de încântare. Ea beneficia de devotamentul lui Antoniu și știa acest lucru. Avea mai multe motive să dorească să scape de Irod, singurul care îi stătea în cale spre visul de a deține întreaga coastă estică. După cum știa prea bine, pământul lui le aparținuse în câteva rânduri Ptolemeilor. În cele din urmă, consiliul l-a calmat pe Irod. Respectuos și politicos, el și-a însoțit musafira pe căldura cumplită a Sinaiului până la granița egipteană. Dacă avea cunoștință Cleopatra de discuțiile respective – și este greu de crezut că nu avea – cei doi trebuie să fi avut o călătorie tensionată și obositoare prin nisipul încins. Cu siguranță că acest lucru era valabil și pentru regele iudeu, care era plin de resentimente. La Pelusium acesta s-a despărțit de Cleopatra, a cărei sarcină era avansată și care era încărcată cu daruri, întoacerea ei în țară fiind acum foarte diferită de întoarcerea ei pe ascuns din același avanpost din anul 48.

La începutul acelei toamne binecuvântate cu inundații abundente, a adus pe lume pe cel de-al patrulea său copil. În lumea antică poate mai mult decât în orice altă perioadă, alegerea numelui era foarte importantă; i-a dat fiului său numele de Ptolemeu Philadelphus, evocând temerar zilele glorioase din secolul al III-lea, ultima dată când familia sa domnise asupra unui imperiu la fel de mare ca al Cleopatrei, Zeița, Cea Tânără, Iubitoare de Tată, Iubitoare de Patrie, în anul 36.

Spre necazul lui, Irod nu a scăpat așa ușor de această femeie lacomă, pusă pe câștig. Pe durata șederii sale la curtea Iudeei, Cleopatra își făcuse câțiva prieteni, cărora în curând avea să li se dovedească diabolic de utilă. La scurt timp după revenirea în Egipt, ea a primit vești de la Alexandra, soacra lui Irod. Prințesa din dinastia Hasmoneilor găsise în regina egipteană un spirit înrudit, un motiv suficient pentru ca Irod să își fi antipatizat musafira regală. El o acuza pe Cleopatra că își eliminase cu sânge rece

aproape toată familia – o acuzație impertinentă, ținând cont că venea din partea cuiva care își croise drumul la tron prin crime și care avea să își continue petrecerea sângeroasă vreme de decenii – însă avea la fel de multe motive să o invidieze pentru acest lucru. În principal, deosebirile de clasă și de religie stăteau la baza antipatiei reciproce dintre Irod și Alexandra. Nu numai că Irod era evreu din partea greșită, dar și, în plus, idumenii erau proaspăt convertiți la iudaism. Evreii nu prea le dădeau importanță. Spre deosebire de Irod, soția lui și familia ei erau de origine nobilă, descinzând din generații de mari preoți evrei, funcție care se spune că fusese deținută pentru prima dată de către fratele lui Moise. În 37, Irod a ales un nou mare preot din afara familiei respective. A făcut acest lucru în ciuda faptului că avea la îndemână un candidat foarte potrivit și extrem de atrăgător: pe fratele în vârstă de 16 ani al Mariamnei, înaltul și dezarmant de atrăgătorul Aristobul. Irod a preferat să pună un demnitar mai puțin distins în această funcție de conducere, care era foarte profitabilă; ornamentele specifice funcției erau suficiente pentru a conferi un fel de putere parcă din altă lume. Purtând o diademă brodată cu aur, marele preot ținea predicile în fața poporului fiind îmbrăcat într-un veșmânt albastru, lung până la podea, cu ciucuri, împodobit cu pietre prețioase și prins cu clopoței de aur zornăitori. O mantie colorată în purpuriu, stacojiu și albastru era prinsă pe umeri cu două broșe, fiind și aceasta împodobită cu pietre prețioase. Chiar și când erau purtate de o persoană mai puțin prezentabilă, accesoriile erau suficiente „ca să te facă să ai senzația că te afli în prezența unui om care aparține unei alte lumi”.[26]

Nenumindu-l în funcție pe tânărul său cumnat, Irod stârnise o adevărată vâltoare în propriul său cămin. Pentru Alexandra – fiică de preot și văduva unui prinț – refuzul era o „insultă insuportabilă”. Cu ajutorul unui muzicant ambulant, ea i-a trimis pe ascuns Cleopatrei vești despre această umilință, considerând că se putea baza pe solidaritatea feminină, mai ales pe solidaritatea regală feminină. Știa că Cleopatra nu prea avea răbdare cu Irod și că putea să îl influențeze pe Antoniu. Nu putea ea oare să intervină pe lângă el, a implorat-o Alexandra, ca să obțină funcția de mare preot pentru fiul ei? Dacă Cleopatra a făcut asta, se pare că Antoniu avea pe cap probleme mai importante decât treburile interne ale familiei lui Irod. Acesta nu a făcut nici cea mai mică încercare de a interveni, deși mai târziu, tot în anul 36, extrem de maleabilul Dellius și-a făcut apariția la Ierusalim cu alte

treburi. Dellius o atrăsese pe Cleopatra la Tars; era aproape prea perfectă potrivirea dintre soacra conspirativă și sfetnicul contorsionist. Copiii Alexandrei erau ieșit din comun de frumoși, Dellius considerându-i „vlăstarele vreunui zeu mai degrabă decât ființe omenești".[27] Ca întotdeauna, frumusețea i-a făcut mintea vioaie să zbârnâie. El a convins-o pe Alexandra să comande portretele Mariamnei și al lui Aristobul și să i le trimită direct la Antoniu. Dacă triumvirul roman avea să le vadă, a asigurat-o Dellius, „nu i-ar fi refuzat acesteia nici un favor".

Alexandra a procedat după cum i-a cerut Dellius, ceea ce sugerează fie naivitatea ei, fie ceva mai dăunător. Era clar că putea să miroasă un complot de la un kilometru distanță și putea să coacă unul, dacă nu găsea de-a gata. Dacă urmăm opinia lui Josephus, Dellius avea de gând să recruteze parteneri sexuali de ambele sexe pentru Antoniu. Când a primit portretele, Antoniu a ezitat, cel puțin în privința Mariamnei. Știa că s-ar fi înfuriat Cleopatra. Josephus nu precizează dacă Cleopatra ar fi obiectat din motive de moralitate sau din gelozie. În orice caz, nu l-ar fi iertat prea ușor. Cert este că Antoniu nu a ezitat să trimită după fratele Mariamnei. De data asta, Irod s-a răzgândit. După părerea lui, nu ar fi fost înțelept să îi trimită celui mai puternic roman al epocii un băiat superb de 16 ani „ca să îl folosească în scopuri sexuale".[28] În schimb, Irod i-a convocat pe membrii consiliului și ai familiei sale ca să se plângă de comploturile neîncetate ale Alexandrei. Aceasta conspira cu Cleopatra în scopul uzurpării tronului. Plănuise să îl înlocuiască pe el cu fiul ei. Trebuia să facă ce se cuvenea și să îi dea fiului ei funcția de mare preot. Se poate ca propunerea lui Dellius să fi condus pe ocolite la această concesie; numirea lui Aristobul în funcție l-ar fi ținut pe acesta în Iudeea, departe de ghearele lui Antoniu și de planurile Cleopatrei. Alexandra a reacționat cu un potop de lacrimi. L-a implorat pe ginerele ei să o ierte. Își regreta „obișnuita franchețe", încăpățânarea, fără îndoială consecința nefericită a rangului ei. Se simțea copleșită de recunoștință. De acum înainte avea să fie supusă în toate privințele.

Imediat ce Aristobul a îmbrăcat minunatele haine de preot, Alexandra a fost arestată la domiciliu, fiind permanent păzită. Irod a continuat să își suspecteze soacra de trădare. Alexandra a explodat de furie. Nu avea nici cea mai mică intenție să își trăiască viața „în sclavie și teamă"[29] și s-a adresat cui era de așteptat. Cleopatra a primit „o plângere îndelung argumentată despre situația în care se afla, rugând-o să o ajute pe cât

putea“. Inspirându-se din nou din Euripide – „este bine ca femeile să se sprijine una pe alta“[30] – Cleopatra a pus la cale o evadare ingenioasă. A trimis un vas care să îi ducă pe Alexandra și pe Aristobul într-un loc sigur. Avea să le acorde azil ambilor. Cu această ocazie – fie sfătuită de Cleopatra, fie din proprie inițiativă – Alexandra a aranjat să se construiască două sicrie. Cu ajutorul servitorilor ei, ea și Aristobul s-au așezat în ele, urmând să fie duși din Ierusalim pe malul mării, unde îi aștepta vasul Cleopatrei. Din nefericire, unul dintre servitori a trădat-o pe Alexandra; când fugarii erau scoși din palat, Irod i-a luat prin surprindere. Deși își dorea, nu a îndrăznit să o pedepsească pe Alexandra, de teamă să nu o provoace pe Cleopatra. În schimb, a prezentat un adevărat spectacol al mărinimiei iertând-o, în timp ce își jura în barbă să se răzbune.

În octombrie 35, Irod ajunsese la capătul răbdării în privința soției sale și a familiei acesteia. Soacra sa se aliase cu cea mai mare rivală a lui. Având un drept mai legitim de a accede la tron, cumnatul său se bucura de un grad periculos de devotament popular. Pentru Irod era greu de suportat să îl vadă pe tânăr, cu ținuta sa nobilă și frumusețea impecabilă, îmbrăcat în veșminte maiestuoase și coroniță de aur, cum conducea din altar festivitățile de Sukkoth. El a interpretat afecțiunea supușilor față de marele preot drept o critică la adresa titlului său de rege. În același timp, Irod era subminat, în intimitatea propriului cămin, de soția sa, a cărei „ură față de el era la fel de intensă precum dragostea lui pentru ea“.[31] Aceasta manifesta față de el prea puțin din desfrânarea de care Irod o acuzase pe Cleopatra și ofta ori de câte ori el o îmbrățișa. Nu se putea răzbuna, nici măcar indirect, pe soacra sa, care era prea apropiată de Cleopatra. Însă putea să îl neutralizeze pe cumnatul său prea promițător. Într-o toamnă neobișnuit de călduroasă, Irod l-a invitat pe Aristobul la Ierihon, să înoate împreună în iazul de la palat[32], în mijlocul unor grădini elegante. În compania prietenilor și a servitorilor, cei doi s-au distrat zgomotos pe înserate în apa răcoroasă. Înainte de căderea întunericului, Aristobul, care avea pe atunci 17 ani – în toiul distracției – a fost ținut cu capul sub apă puțin mai mult decât ar fi trebuit. Marele preot a murit.

Ambele părți au dat mari spectacole de false emoții. Irod a organizat o înmormântare costisitoare, a vărsat multe lacrimi și a jelit cu voce tare. Alexandra a păstrat tăcerea, lăsând pe mai târziu răzbunarea uciderii fiului ei. (Numai Mariamna a fost sinceră. Ea și-a condamnat atât soțul, cât și pe

mama și pe sora acestuia.) Nelăsându-se păcălită de varianta lui Irod care susținea că fusese un accident, Alexandra i-a scris din nou Cleopatrei, care a compătimit-o. Era o pierdere tragică și inutilă. Alexandra putea să conteze pe ea cu privire la această chestiune nedemnă; avea să o aducă la cunoștința lui Antoniu. La întoarcerea acestuia din Parția, Cleopatra l-a rugat să îl pedepsească pe ucigașul lui Aristobul. Cu siguranță că nu era corect, a susținut ea cu vehemență, „ca Irod, care fusese numit de el însuși rege al unei țări pe care nu avea dreptul să o conducă, să dea dovadă de o asemenea sfidare a legii față de cei care erau adevărații regi“.[33] Ea a făcut apel la respectarea adevăratelor convenții, la cunoașterea poziției fiecăruia, în favoarea suveranilor. Antoniu i-a dat dreptate.

Temerile lui Irod referitoare la influența pe care o exercita Cleopatra erau întemeiate. La scurt timp, o convocare a sosit de pe țărmul sirian; Irod era chemat să îi dea explicații lui Antoniu. Ajungând acolo unde ajunsese prin mită și bravadă, Irod nu era, în general, intimidat de putere. Avea obiceiul să joace cartea impertinenței. Și chiar dacă s-a spus că pășea timid, s-a dovedit la fel de abil în dezamorsarea situației ca și Cleopatra cu șase ani înainte, în Tars, ceea ce înseamnă fie că Marc Antoniu nu se pricepea să le ceară socoteala regilor țărilor clientelare Romei, fie că acesta era neajutorat în fața unui mare clevetitor. Vizita respectivă arată că Antoniu nu era o simplă marionetă în mâinile Cleopatrei. Irod venise cu daruri bogate și cu explicații și mai bogate. A anihilat cu ușurință argumentele Cleopatrei. Cu siguranță, l-a asigurat Antoniu, „nu se cuvenea să îi ceară socoteala unui rege cu privire la domnia sa, pentru că dacă ar face-o, atunci el nu s-ar mai numi rege, iar cei care i-au dat omului tronul și i-au încredințat puterea ar trebui să îl lase să și-o exercite“. Probabil că același lucru i l-a spus Cleopatrei, care ar fi făcut bine să se ocupe mai puțin de treburile lui Irod – sau cel puțin așa susținea Irod, când se lăuda cu numeroasele gesturi de respect pe care le făcuse Antoniu față de el. Cei doi luau masa împreună în fiecare zi. Antoniu l-a invitat pe Irod să îl însoțească atunci când încheia afaceri. Și toate astea „în ciuda acuzațiilor dure ale Cleopatrei“.[34] Între cei doi nu era decât bunăvoință; regele iudeu a anunțat că nu era amenințat de „o femeie rea“[35] și de lăcomia ei nesățioasă.

Și totuși nu avea pe deplin dreptate, deși Irod reușise să scape pe moment de intrigile feminine. În câteva luni de la întoarcerea sa, sora sa, obsedată de răzbunare, a izbutit să îl convingă de faptul că soțul ei și

Mariamna avuseseră o aventură în lipsa lui. Aceasta era o modalitate sigură de a scăpa și de o cumnată ostilă, și de un soț nedorit. Scorneala era menită să scoată din minți un bărbat neiubit și înamorat; iar efectul a fost cel scontat. (După cum remarca Euripide într-una dintre piesele sale: „Se pare că femeilor le place să se vorbească de rău una pe alta".)[36] Fără să îi dea dreptul să se apere, Irod a ordonat condamnarea la moarte a cumnatului său. În plus, a aruncat-o pe Alexandra în închisoare, acuzând-o pentru cea mai mare parte a problemelor sale. Irod era un om căruia i se putea cumpăra loialitatea și care credea că toată lumea era ca el. Prin urmare, își modifica tot timpul testamentul.

Chiar și fără ajutorul Alexandrei, Cleopatra a continuat să îi dea bătăi de cap lui Irod – sau cel puțin să încerce să o facă – vreme de câțiva ani. Se spunea că el ar fi întărit Masada de teama ei, adunând grâu, ulei și vin în fortăreață. Nu putea sta liniștit cu regina egipteană în vecinătate.******** Iar femeile din viața lui Irod au continuat să-și arate ura față de soția sa. A fost convins cu ușurință, în cele din urmă, că Mariamna își trimisese pe ascuns portretul lui Antoniu. Irod era gata oricând „să creadă toate calomniile"[37] și era înclinat mereu să îi asculte pe cei care le proferau; îi plăcea să i se dovedească faptul că halucinațiile sale oribile erau adevărate. Acuzația „l-a lovit ca un trăsnet" și l-a făcut să fie din nou obsedat de planurile de a o ucide pe Cleopatra.******** Cu siguranță că aceasta era opera ei: „Era amenințat, credea el, nu numai cu pierderea consoartei, ci și a propriei vieți".[38] Și-a condamnat soția la moarte. În timp ce era dusă la execuție, mama s-a aruncat asupra ei, urlând și trăgând-o de păr. Ocărându-și fiica, Alexandra a numit-o pe Mariamna o femeie rea, nerușinată și nerecunoscătoare lui Irod, care prin urmare își merita din plin soarta. Mariamna și-a continuat drumul liniștită, fără să-i dea atenție mamei ei. Avea 28 de ani. Printr-o nouă răsturnare de situație, proto-shakespeariană, Irod a fost răvășit de moartea ei. Dorința lui față de Mariamna crescuse și mai mult; a ajuns să creadă că aceasta era încă în viață; era pur și simplu paralizat. Suferea exact așa cum preziseseră sfetnicii săi că ar fi suferit Antoniu dacă ar fi pierdut-o pe Cleopatra. În cele din urmă, Irod a plecat din Ierusalim într-o expediție prelungită de vânătoare în scop de recuperare. Alexandra a mai clocit câteva comploturi în absența sa. La întoarcere, el a poruncit să fie executată.

În cursul anului 36, Marc Antoniu a trimis la Roma veşti despre succesul său impresionant din Parţia; în oraş s-au organizat festivităţi şi sacrificii în onoarea sa. Informaţiile primite de Cleopatra[39] erau probabil mai exacte. Ea se afla la mai bine de 1 600 de kilometri de locul înzăpezit al acţiunii, dar era mai aproape de acesta decât Peninsula Italică. Era cât se poate de interesată de victoria lui Antoniu; avea resursele necesare să trimită acolo emisari în mod regulat. Cu toate acestea, probabil că a fost luată prin surprindere de mesagerul care a sosit în Alexandria la sfârşitul anului. Acesta a adus o convocare urgentă, diferită de cele pe care le primise până atunci. Probabil după ce făcuse o lună pe drum, convocarea punea capăt unei perioade de bucurie. Antoniu şi armata sa se întorseseră din aventura lor din Parţia. Ajunseseră până aproape de Marea Caspică, în actuala regiune de nord a Iranului. Peripeţia lor fusese o simplă plimbare în comparaţie cu cea a lui Alexandru cel Mare, dar şi ei străbătuseră cale de mai mult de 3 000 de kilometri. Acum îşi stabiliseră tabăra într-un sătuc din sudul actualului Beirut, care avea un port excelent, în care Cleopatra putea să acosteze fără probleme. Antoniu o implora să meargă la el neîntârziat şi să îi aducă mult aur, provizii şi haine pentru oamenii lui. În nici un caz, Cleopatra nu se aşteptase să îl revadă atât de repede. Parţia nu putea fi cucerită în doar câteva luni. Caesar estimase că o asemenea campanie avea să dureze cel puţin trei ani.

Plutarh consemnează faptul că Cleopatra a sosit cu întârziere, însă nu e clar dacă aceasta şi-a amânat plecarea sau dacă doar aşa i s-a părut lui Marc Antoniu, care număra zilele până la sosirea ei. Era iarnă; ploi torenţiale şi vânturi puternice biciuiau Marea Mediterană. Cleopatra a trebuit să adune provizii şi să îşi pregătească flota. A trebuit fie să adune, fie să bată dinari de argint.[40] Născuse cu câteva luni mai devreme. Ştia că o aşteaptă veşti îngrijorătoare. La rândul lui, Antoniu era neliniştit şi agitat, deşi este posibil ca Plutarh să se fi înşelat în privinţa cauzei şi a efectului, susţinând că Antoniu era neliniştit din cauza încetinelii Cleopatrei. Aşa-zisa întârziere nu prea avea de a face cu motivul real al neliniştii lui. Antoniu a încercat să se distreze bând excesiv – era deja recunoscut faptul că „nu există alt leac împotriva nefericirii“[41] – dar nu avea stare nici să stea într-un loc ca să mănânce. Se oprea din mâncat ca să fugă la malul mării, de unde scruta neîncetat orizontul în căutarea pânzelor egiptene, un comportament neobişnuit pentru o tabără romană austeră şi cu reguli stricte de disciplină,

unde toată lumea lua masa odată. Plutarh a acuzat-o pe Cleopatra pentru încetineala ei, dar important este că a venit, într-un anotimp cu zile scurte și nopți lungi, cu lucrurile cerute, ajungând probabil imediat după aniversarea de 43 de ani a lui Antoniu. Ea le-a adus „o mulțime de haine și de bani".[42] Și Plutarh, și Dio pomenesc un zvon neplăcut: unii au susținut că ea adusese haine și provizii, dar că Antoniu și-a plătit oamenii din banii lui, pretinzând că sunt din partea Cleopatrei, care nu era prea îngăduitoare în privința obsesiei lui legate de Parția. În orice caz, el a cumpărat bunăvoința oamenilor față de Egipt, care era clar o prioritate pentru el, într-un moment în care nu prea își permitea acest lucru.

Lăsând la o parte încetineala reginei egiptene, Antoniu avea toate motivele să fie disperat. Nu repurtaseră nici o victorie răsunătoare în Parția, fiind vorba doar de o campanie demoralizatoare, urmată de o retragere dezastruoasă. De la bun început, făcuse greșeli de strategie. Ținând seama de mărimea armatei sale și de lungimea distanței parcurse pe jos de aceasta, își lăsase în urmă armele de asediu. Nu îi găsea de fiecare dată pe parți, însă aceștia reușeau mereu să îl găsească pe el: numeroși arcași și lăncieri iscusiți provocau ambuscade în rândurile ordonate ale romanilor. Antoniu se bazase pe ajutorul militar al armenilor – vecinii din vest ai parților. Aceștia nu se dovediseră a fi aliații credincioși pe care îi așteptase. Nu pentru prima dată, ei i-au atras pe romani într-un „deșert imens și înspăimântător"[43], unde i-au abandonat. Nici una dintre bătălii nu a fost atât de istovitoare ca retragerea. După ce au parcurs pe întuneric o distanță de 46 de kilometri, epuizați fiind, oamenii lui Antoniu au dat peste o apă sălcie. De foame, au mâncat plante otrăvitoare care i-au făcut să meargă împleticit și să vomite. Au urmat convulsii, dizenterie și halucinații. Ceea ce nu au reușit să distrugă apa stătută și plantele otrăvitoare, au reușit canicula din Armenia și zăpezile nesfârșite din Cappadocia. Gerul le-a înghețat bărbile și le-a degerat degetele de la mâini și de la picioare.

Înainte de a ajunge pe coasta siriană, înainte de a începe să scruteze obsesiv zarea în aşteptarea Cleopatrei, Antoniu pierduse deja aproape o treime din splendida sa armată şi jumătate din cavalerie. În cursul a 18 bătălii modeste, el repurtase doar câteva victorii; pe parcursul retragerii sale catastrofale pierduse 24 000 de oameni. Într-un fel de compliment cu dus şi întors, Cleopatrei i s-a atribuit vina greşelilor lui din Parția. „Pentru că era atât de nerăbdător să îşi petreacă iarna cu ea încât a pornit războiul mai

devreme decât ar fi trebuit şi a coordonat totul într-un mod confuz. Nu era în deplinătatea facultăților sale mintale, ci, de parcă era sub influența anumitor medicamente sau ritualuri magice, se gândea tot mai nerăbdător la ea şi se gândea mai mult la întoarcere decât la cum să îşi cucerească inamicul"[44], explică Plutarh. Şi iarăși se spune despre Cleopatra că i-a dat peste cap programul lui Antoniu. Sau poate că el din nou a dat greş, iar Cleopatra a fost țapul ispăşitor.

Campania s-a dovedit a fi pe cât de edificatoare, pe atât de dezastruoasă. Antoniu s-a trezit în repetate rânduri dus de nas de un duşman şiret şi trădat de prieteni. Lunile petrecute în Parția nu au reflectat atât dragostea sa față de femeia nepotrivită, cât încrederea lui în oamenii nepotriviți. Antoniu era un general omenos, care „împărtăşea muncile anevoioase şi supărările celor loviți de soartă dăruindu-le acestora ce doreau"[45], câştigând astfel mai mult devotamentul celor răniți decât al celor sănătoşi. Părea că nu stătea prea bine la capitolul răzbunare. Regele armean, Artavasdes, îl încurajase să invadeze învecinata Media (actualul Azerbaidjan, un tărâm cu triburi fioroase şi cu lanțuri muntoase înalte), după care îl trădase. Oamenii lui l-au îndemnat să îi ceară socoteala lui Artavasdes, ceea ce Antoniu a refuzat să facă. El „nici nu i-a reproşat trădarea, nici nu şi-a schimbat atitudinea prietenoasă şi plină de respect pe care o manifesta de obicei față de acesta".[46] Ştia cum să atingă punctele sensibile ale oamenilor; când trebuia să îşi distragă oamenii de la gânduri rele, cerea „să i se aducă un veșmânt închis la culoare ca să pară mai demn de milă în ochii lor".[47] (Prietenii l-au convins să se răzgândească. Antoniu le-a vorbit trupelor sale îmbrăcat într-o ținută purpurie de general roman.) Cea mai mare pierdere a expediției a fost, în mod cert, liniştea sa sufletească. Cel puțin o dată a fost pe punctul de a se sinucide. Era foarte zdruncinat, cum putea să fie numai un comandant care se dovedise odinioară plin de idei, valoros, activ. Şi, mai rău decât atât, după blestemata expediție – în care își pierduse zeci de mii de oameni, după ce împărțise ce mai rămăsese din averea sa şi implorase să fie ucis – s-a convins în Siria „printr-o extraordinară perversiune a minții"[48] că, scăpând în modul în care o făcuse, de fapt ieşise victorios.

În această stare de epuizare şi de tulburare l-a găsit Cleopatra pe țărmul sirian. În ciuda acuzațiilor că i-ar fi dat mai puțini bani, sosirea ei a provocat un sentiment de uşurare în rândul trupelor sale înfometate, demoralizate şi împuținate. Ea a jucat rolul lui Isis cea darnică şi

binefăcătoare. Despre cum l-a tratat pe credulul Antoniu nu avem nici cea mai vagă idee. Trebuie să fi fost şocată să vadă ce făcuseră cele nouă luni din armata bine instruită şi excepţional dotată. De la început au existat tensiuni şi diferenţe de opinie în tabăra siriană. În această perioadă l-a rugat Cleopatra pe Antoniu să îl pedepsească pe Irod pentru comportamentul său urât față de Alexandra, iar Antoniu a sfătuit-o pe Cleopatra să nu se amestece, mesaj pe care ea nu îl primea prea des. În condițiile date, probabil că i s-a părut extrem de nemeritat. A rămas cu Antoniu câteva săptămâni, în mijlocul corturilor aflate la distanță egală unul de altul, ca un oraş roman improvizat, în timp ce el îşi calcula paşii următori. El aflase că regii Mediei şi al Parției se certaseră în urma retragerii sale şi că regele Mediei – ale cărui teritorii se învecinau cu Parția – îşi propunea acum să se alăture trupelor lui Antoniu. Învigorat de veşti, a început să pregătească o nouă campanie.

Cleopatra nu a fost singura femeie care a sărit în ajutorul lui Antoniu. Acesta avea şi o soție foarte devotată. Ea a cerut permisiunea de a veni în ajutorul soțului ei, permisiune pe care fratele său i-a acordat-o bucuros. Octavian îşi putea permite să îi trimită provizii. Campaniile lui merseseră foarte bine. Iar călătoria lui Octavian era, în esență, o ambuscadă. În anul 37, Octavian îi promisese lui Antoniu 20 000 de oameni pentru Parția, pe care nu îi trimisese încă. Prin sora sa îi trimitea acum o trupă de elită de 2 000 de gărzi, dintre cei mai buni soldaţi, în armuri impresionante. Dacă Antoniu accepta, însemna să piardă 18 000 de oameni, într-un moment în care avea disperată nevoie să îşi îndesească rândurile. Dacă refuza, însemna să o insulte pe sora rivalului său. Pentru Octavian, dornic să găsească o scuză plauzibilă ca să îşi încalce obligațiile, aceasta reprezenta o ocazie unică; Antoniu nu putea să facă ce trebuie. Octavia a mers fără întârziere la Atena, trimițându-i vorbă soțului ei înainte de a pleca de acolo. Dio susţine că Antoniu era în Alexandria atunci, în vreme ce Plutarh sugerează că el şi Cleopatra rămăseseră pe coasta siriană. Două lucruri sunt sigure: Antoniu şi Cleopatra erau de data asta foarte apropiaţi. Iar Antoniu a ţinut-o pe Octavia la distanță. Nu trebuia să-şi continue drumul. El urma să plece din nou în Parția. Nelăsându-se deloc păcălită de mesajul lui, Octavia l-a trimis pe unul dintre prietenii personali ai lui Antoniu ca să evalueze situația – şi să îi reamintească lui Antoniu de numeroasele virtuți ale soției lui. Trimisul, fiindu-le devotat atât soțului, cât şi soției, a întrebat: ce avea să facă Octavia

cu bunurile pe care le adusese cu ea? Era pe punctul de a o eclipsa pe Cleopatra, ceea ce probabil că şi urmărea. Octavia avea cu ea nu numai gărzile pretoriene bine echipate, ci şi multe haine, cai şi animale de tracțiune, banii ei şi cadouri pentru Antoniu şi pentru ofițerii lui. Unde să fi trimis toate acele daruri?

Aceasta a aruncat mănuşa, iar Cleopatra a reacționat, dar nu în acelaşi mod. Vedea în Octavia o rivală periculoasă, care se afla acum îngrijorător de aproape. Reprezentantul său devotat se afla pe teritoriul Cleopatrei. Cleopatra auzise poveşti despre frumusețea Octaviei. Bărbații romani puteau fi şi răutăcioşi; cei care stăteau cu ochii pe ea aveau să se mire mai târziu de ce o preferase Antoniu pe regina Egiptului. „Nici ca tinerețe, nici ca frumusețe“[49], au conchis aceştia, „ea nu îi era superioară Octaviei.“ (De fapt, cele două femei erau de-o seamă.) Cleopatra se temea că autoritatea Octaviei, influența fratelui ei, „compania ei plăcută şi atențiile sale asidue față de Antoniu“[50] aveau să o facă irezistibilă. Suverana care acționase prin manevre îndrăznețe şi calcule la rece a încercat de data asta – sau se spune că ar fi încercat – o tactică diferită, cu suspine zgomotoase până la sufocare, bazându-se cu această ocazie pe prima şi cea din urmă armă din arsenalul unei femei. Lui Plutarh nu i-a plăcut această aborare, spunând despre Cleopatra că s-a prefăcut a fi disperat de îndrăgostită de Antoniu; potrivit unei surse romane, nu are nici măcar meritul unui ataşament emoțional autentic. Dacă putem crede această variantă – deşi pare caricaturală – atunci ea era la fel de eficientă ca femeie, pe cât era ca regină. Ar fi putut să îi dea Fulviei nişte lecții foarte utile. Cleopatra nici nu a implorat, nici nu s-a tocmit. Nu a ridicat vocea. În schimb, a renunțat la mâncare. Părea topită de dragoste, răvăşită de pasiunea sa pentru Antoniu. (Greva foamei era deja cel mai vechi truc de manual. Şi Medeea lui Euripide a recurs la aceeaşi strategie ca să-şi aducă înapoi soțul rătăcitor.) Cleopatra lua „o mină de încântare de câte ori se apropia Antoniu şi una de leşin şi de melancolie de câte ori el se îndepărta“. Se târa de colo-colo, scăldată în lacrimi, pe care şi le ştergea cu gesturi teatrale ori de câte ori apărea Antoniu. Desigur că voia să îl scutească de orice supărare.

Cleopatra nu prea făcea nimic de una singură, iar pentru spectacolul său de plânsete şi smiorcăieli şi-a recrutat actori pentru rolurile secundare. Curtenii făceau ore suplimentare pentru ea. Cea mai mare contribuție a lor a fost aceea de a-l mustra pe Antoniu. Cum putea să fie atât de lipsit de suflet

încât să distrugă „o amantă care îi era atât de devotată lui şi numai lui“? Nu înțelesese care era diferența dintre cele două femei? „Pentru că Octavia“, spuneau aceştia, „s-a măritat cu el dintr-o datorie de natură politică şi de dragul fratelui ei şi se bucura de statutul de soție cu acte în regulă.“ Nici nu se putea compara cu Cleopatra, care, deşi era regină, regina a milioane de supuşi, „era numită amanta lui Antoniu şi nu se ferea de acest titlu, nici nu îl nega, atâta vreme cât putea să îl vadă şi să trăiască cu el“. Sacrificiul ei era cel mai nobil. Ea îşi neglija un mare regat şi multe obligații, „irosindu-şi viața, urmându-te în călătoriile tale, în calitate de concubină“.[51] Cum putea să rămână indiferent la asta? Nu exista nici o competiție între cele două. Cleopatra ar fi renunțat la tot „doar ca să îl poată vedea şi să poată trăi cu el; însă dacă ar fi fost luată de lângă el ar fi murit“[52], concluzie pe care şi-o întărea cu exclamații tremurătoare şi lipsa hranei, stratageme care au avut în cele din urmă efectul scontat. Până şi prietenii apropiați ai lui Marc Antoniu au intervenit, fascinați fiind de Cleopatra şi, fără îndoială, conştienți de înclinațiile acestuia.

Ca în orice campanie, şi în aceasta au existat încăierări, dacă nu chiar bătălii în toată regula; pentru că atmosfera din jurul lui Antoniu şi a Cleopatrei era foarte tensionată. Şi strategia s-a dovedit foarte eficientă. Dramoleta Cleopatrei l-a înmuiat pe Antoniu. Dojana prietenilor lui l-a flatat. Fiind un bărbat cuprins de pasiuni rebele, Antoniu părea să se bazeze pe dojeni, la care răspundea bărbăteşte. Era un supus fericit[53], cu siguranță simțindu-se în elementul său în rolul respectiv. Plutarh spunea despre el că îi placeau mai mult mustrările decât ceremoniile solemne: fiind certat din cauza insensibilității sale, el „nu a înțeles că prin această aparentă mustrare se simțea atras în mod pervers de ea“.[54] Era convins că ea s-ar fi sinucis dacă ar fi părăsit-o. Îi era foarte greu să se supere în aceste condiții; avea deja pe conştiință moartea unei femei devotate şi inteligente. Se puteau spune multe despre Antoniu, dar nu că era nemilos, după cum o puteau confirma toți oamenii săi. Prin urmare, a refuzat-o pe Octavia. Aceasta s-a întors la Roma ca o femeie dispreţuită de toată lumea, mai puţin de ea însăşi. Nu voia să se gândească la insulta care îi fusese adusă; iar când fratele său i-a poruncit să părăsească domiciliul conjugal, ea a refuzat să se conformeze. A renunțat din nou la rolul Elenei din Troia, susținând că „era o infamie să se spună că cei mai mari doi comandanți din lume i-au târât pe

romani în războiul civil, unul din pasiune pentru o femeie şi altul din ură în numele unei femei“.[55]

Cleopatra nu a manifestat o astfel de aversiune. De afecțiunea lui Antoniu depindea tronul Egiptului. Dacă Octavia i l-ar fi luat, pierdea totul. Reprezentația ei magistrală a avut rezultate de durată. Din momentul acela mai departe, cei doi au fost nedespărțiți, lucru pe care Dio l-a atribuit „pasiunii şi farmecelor Cleopatrei“[56], iar Plutarh – „anumitor medicamente sau ritualuri magice“. În schimb, oamenii lui Antoniu – şi Octavia – au remarcat că era vorba de dragoste adevărată. Şi geografia ne sugerează acest lucru, Antoniu rămânând cu Cleopatra peste iarnă. Avea şi un mic motiv practic să o facă, pentru că intenționa să plece spre est din nou la primăvară. Din iarna anului 35 este imposibil să negăm faptul că a existat o poveste de dragoste autentică, dacă prin asta înțelegem un trecut intim, o familie, un pat şi o viziune comună asupra viitorului.

Interpretarea magistrală a Cleopatrei în rolul de femeie îndrăgostită i-a distras atenția lui Antoniu de la planurile unui al doilea atac asupra Parției, pe care acesta l-a amânat ca să fie alături de ea. Era slabă și palidă. El era îngrijorat de starea ei sufletească. În 35, cât se poate de intenționat, i-a deturnat din nou planurile. Pentru Antoniu o victorie în Orient era importantă, poate mai importantă ca niciodată. În timp ce el își lingea rănile din Parția, Octavian repurta victorie după victorie. Îl învinsese pe Sextus Pompei și îl înlăturase pe Lepidus. (Prin mită, Octavian atrăsese de partea sa cele 18 legiuni ale lui Lepidus.) În cele din urmă, au rămas să se înfrunte doar Antoniu și Octavian. Și doar o victorie estică îi putea asigura o dată pentru totdeauna mantia de învingător al lui Caesar. Antoniu mai avea de reglat și socotelile cu regele armean, pe care într-un târziu decisese să îl tragă la răspundere pentru retragerea catastrofală. S-a considerat că Cleopatra nu l-a sprijinit pe Antoniu în ambițiile sale militare preferând ca atenția acestuia să se îndrepte în altă direcție. Cu siguranță că Parția o interesa mai puțin decât politica romană; Egiptul era în mare parte protejat față de o eventuală invazie în est. Gloria militară nu era moneda tărâmului ei; expediția în Parția era pentru ea inutilă din multe puncte de vedere. Este lesne de înțeles care era explicația, important este însă să nu uităm că aceasta era doar o speculație. Logic ar fi fost ca Antoniu să se întoarcă la Roma, unde nu mai fusese de cinci ani. Însă Cleopatra probabil că se opunea din toate puterile ei unei asemenea călătorii. O expediție orientală

era scumpă, dar, potrivit calculelor ei, o călătorie la Roma – o revenire la Octavia și la Octavian – ar fi costat-o infinit mai mult.

Antoniu a continuat să aibă o nevoie cruntă de o victorie. Era, de asemenea, dornic să se răzbune. „Încercând să se răzbune pe regele armean fără să depună prea mari eforturi“[57], l-a trimis în est, în Armenia, pe mereu inventivul Dellius. Ca de obicei, Dellius a venit cu o propunere. De această dată, era un remediu diplomatic tradițional. Oare nu dorea Artavasdes, monarhul armean, să își logodească fiica cu Alexandru Helios, fiul de șase ani al Cleopatrei și al lui Antoniu? Cleopatra probabil că a fost de acord cu această propunere, prin care un Ptolemeu ar fi ocupat tronul Armeniei. S-ar fi asigurat astfel și o alianță cu un regat care juca un rol esențial într-o campanie în Parția și care nu era loial unei singure persoane. Fiind aliata romanilor de câteva ori, Armenia era, și ca simpatie, și ca civilizație, partă. Oferta evident că i-a convenit mai puțin lui Artavasdes, un om de stat agil și ferm. Acesta nu a cedat lingușelilor și mitei lui Dellius. În primăvară, Antoniu a ripostat invadând Armenia. În scurt timp a ocupat țara, declarând-o provincie romană. Aceasta era mai degrabă răzbunare decât victorie; Armenia era un stat-tampon amplasat strategic, însă nu era nicidecum o mare putere. Dar Antoniu știa că această cucerire îi bucura pe oamenii lui, care luni de zile se arătaseră nemulțumiți că din cauza lui Artavasdes[58] pierduseră Parția. Pregătindu-se pentru o campanie mai importantă, Antoniu și-a lăsat o mare parte din armată în est pe perioada iernii. El s-a întors în Alexandria triumfător, luând cu el nu numai comorile adunate din Armenia, ci și pe regele acesteia, pe soția lui, pe copiii lor și pe guvernatorii provinciei. Din respect pentru rangul lor, i-a legat pe membrii familiei regale în lanțuri de aur.

De data aceasta Cleopatra a primit de la iubitul ei un mesaj îmbucurător. A dat ordin să se organizeze o ceremonie extravagantă pentru întoarcerea lui. Probabil că își învățase replicile de la Antoniu: rudele sale apropiate nu erau cuceritori. Cu toate acestea, procesiunile erau specialitatea Ptolemeilor. Bulevardele Alexandriei, cu sfincși de o parte și de alta, erau făcute pentru astfel de sărbători, iar triumful roman își avea originile în acestea. Triumful din toamna anului 34 a fost senzațional. Antoniu și-a trimis prizonierii înaintea sa în oraș, după care a intrat purtând o mantie purpurie, așezat într-un car de paradă. Probabil că au defilat printre coloanele de marmură și pe lângă prăvăliile cu obloanele trase, de-a lungul Căii Canopice, pline de o

parte și de alta de steaguri colorate și de spectatori care aclamau. Era genul de spectacol la care Ptolemeii excelau. La acesta, Antoniu și Cleopatra au adăugat un element inedit. După ce a defilat cu prada și cu ostaticii săi de război până în centrul orașului, Antoniu i-a prezentat pe aceștia reginei Egiptului, care era îmbrăcată în ținută de ceremonie și stătea pe un tron înalt din aur, pe un podium placat cu argint, în mijlocul supușilor care o adorau.

Antoniu își dovedise deja priceperea în a-i aduce omagii iubitei sale; Cleopatra a primit nu numai prada din campania lui, averea regală și demnitarii săi, ci și pe mândrul rege și pe familia acestuia în cătușe de aur. A făcut notă discordantă apariția lui Artavasdes, care, cu înfățișarea sa tinerească, s-a prezentat în fața ei. Regele armean nu era nici prost, nici filistin; acesta scria povestiri și discursuri elaborate. Vreme de ani buni, îi instigase cu viclenie pe parți și pe romani unii împotriva celorlalți. Păstrându-și atitudinea mândră, s-a apropiat de ea, dar nici nu a căzut în genunchi, nici nu i-a recunoscut rangul. În schimb, i s-a adresat pe nume. Toate mijloacele de pedeapsă au fost inutile; deși au fost tratați dur, nici unul dintre membrii familiei regale nu s-a închinat în fața reginei Egiptului. (Este de remarcat faptul că, în ciuda comportamentului său, Artavasdes a rămas în viață după această întâmplare. La Roma, regii captivi aveau rareori un asemenea noroc, indiferent cât de frumos se purtau.) A fost prima dată când Cleopatra a suferit o umilință regală și s-a confruntat cu refuzul unui monarh mândru. A urmat un banchet extravagant pentru locuitorii Alexandriei, cu serbări la palat și petreceri publice. Ea a împărțit monede și mâncare pe gratis.

Procesiunile militare erau ceva neobișnuit pentru locuitorii Alexandriei, deși aveau cel puțin origini ptolemeice. Splendida ceremonie care a urmat nu s-a comparat cu nici una de până atunci. În câteva zile, o mulțime de oameni a umplut gimnaziul plin de coloane din Alexandria, aflat la vest de principala intersecție a orașului, la o distanță de câteva minute de palat. Având o lungime de 180 de metri și fiind cea mai mare construcție din oraș, gimnaziul era amplasat în centrul Alexandriei și reprezenta centrul vieții sale intelectuale și recreative. Acesta era pe atunci ce este astăzi clădirea operei; existența unui gimnaziu deosebea un oraș mare de unul mic. În curtea neacoperită a complexului, în acea zi de toamnă, locuitorii Alexandriei au descoperit un podium nou, placat cu argint, pe care se aflau

două tronuri masive din aur. Unul era ocupat de Marc Antoniu. Adresându-i-se cu apelativul de „Noua Isis“[59], el a poftit-o pe Cleopatra să se așeze pe celălalt tron. Aceasta purta ținuta completă de gală a zeiței: o tunică plisată, cu dungi splendide, poalele tivite ajungându-i la glezne. Pe cap se poate să fi avut coroana tradițională compusă din trei părți sau cea cu cobră și cap de vultur. Potrivit unei surse, Antoniu s-a îmbrăcat ca Dionysos[60], într-o ținută brodată cu aur și cizme înalte în stil grecesc. Ținea în mână tulpina de fenicul a zeului. Pe cap purta o cunună de iederă. Părea că începe al doilea act al piesei captivante care debutase la Tars, când – în drumul Cleopatrei în amonte pe râu – se dusese vestea că sosise Venus ca să se distreze cu Dionysos pentru fericirea Asiei.

Copiii Cleopatrei stăteau pe patru tronuri mai mici aflate la picioarele cuplului. Cu vocea sa răgușită, Antoniu s-a adresat mulțimii adunate. Din ordinul său, Cleopatra avea să se numească de atunci înainte „Regina Regilor“. (Pe monede, ea era Regina Regilor, ai cărei fii sunt Regi. Titlurile se schimbau odată cu teritoriul, astfel că pe o stelă din Egiptul de Sus, datată patru ani mai târziu, este numită „Mama Regilor, Regina Regilor, Cea mai Tânără Zeiță“.) Cât despre consortul ei, Caesarion, în vârstă de 13 ani, Antoniu l-a ridicat pe acesta la rangul de Rege al Regilor, parafrazând intenționat un titlu armean și part. Antoniu a conferit aceste titluri onorifice în numele lui Iulius Caesar, soțul Cleopatrei și tatăl lui Caesarion, un caz neobișnuit când cineva se mândrește cu relațiile amoroase anterioare ale iubitei sale. Tot în numele lui Caesar, Antoniu și-a numit în continuare copiii făcuți cu Cleopatra Regi ai Regilor. Prezentându-i pe rând pe băieți, el i-a atribuit fiecăruia dintre ei vaste teritorii; acum se dovedeau potrivite niște nume cu rezonanță estică. La semnalul său, micul Alexandru Helios veni în față, purtând pantaloni largi, o tunică și pelerină de monarh persan. Pe cap avea un turban înalt și ascuțit, în vârf cu o pană de fazan. Teritoriile sale se întindeau până în India; avea să conducă Armenia, Media și – după ce avea să o cucerească tatăl său – Parția. (A fost din nou promis în căsătorie, de data asta fiicei regelui Mediei, eternul dușman al lui Artavasdes.) Ptolemeu Philadelphus, în vârstă de doi ani, rodul întâlnirii din Antiohia dintre Antoniu și Cleopatra, era un Alexandru cel Mare în miniatură. Purta cizme înalte, mantie scurtă din purpură și pălărie de lână cu bor – prinsă în cazul lui cu o diademă – de macedonean. Lui i-au revenit Fenicia, Siria și Cilicia, pământurile de la vest de Eufrat. Cleopatra Selena

urma să conducă Cyrene, așezarea grecească din estul Libiei de astăzi, la o distanță de sute de kilometri dincolo de deșert. După ce împărțirea teritoriilor s-a încheiat, cei doi băieți mai mici s-au ridicat și și-au sărutat părinții. Aceștia au fost înconjurați apoi de o falangă colorată de gărzi, una formată din armeni în cazul lui Alexandru și una formată din macedoneni în cazul lui Ptolemeu.

În acest fel, Antoniu a împărțit Orientul, inclusiv părți pe care nu le deținea încă. Pentru tânăra care cu 14 ani înainte intrase pe furiș în Alexandria ca să își apere regatul, aceasta reprezenta o senzațională schimbare de situație. Cleopatra era divină și neînduplecată, mai puțin regină și mai degrabă împărăteasă, avându-l de partea ei pe comandantul suprem roman. Stăpânirea ei se întindea asupra unei mari părți din Asia, ale cărei frontiere fuseseră trasate și în care acum domnea pacea. Era protejată de legiuni romane; domnea acum, împreună cu copiii ei, cel puțin formal, peste un teritoriu mai mare decât avusese orice alt Ptolemeu în ultimele secole. Pe monedele bătute cu această ocazie – prin ele ea devenea prima străină care apărea pe o monedă romană[61] – are o înfățișare măreață, autoritară. De asemenea, pare îmbătrânită. Gura îi este mai plină și este mult mai grasă, mai ales în jurul gâtului.

Este imposibil de spus a cui ambiție a făcut posibilă ceremonia strălucitoare care avea să fie cunoscută ulterior drept Donațiile din Alexandria. Este greu mai ales să deslușim care a fost rolul Cleopatrei; adevărul este compromis pentru totdeauna din cauza grosolăniei romane. Cel puțin în parte, mesajul momentului era clar. Pe tronurile lor de aur stăteau cei pe care până și cel mai imperturbabil istoric modern i-ar numi, și pe bună dreptate, „cei mai minunați oameni din lume“.[62] Împreună, ei păreau să reînvie, dacă nu chiar să extindă, visul lui Alexandru cel Mare de a crea un imperiu universal, unul care să depășească granițele naționale și să adopte o cultură comună, care să unească Europa și Asia. Ei promiteau o nouă ordine. Cleopatra a condus ceremonia și banchetele din tot orașul nu numai în calitatea sa de suveran, dar și ca zeiță, avându-l de o parte pe fiul divinului Caesar, iar de cealaltă parte, pe dionisiacul Antoniu. Evident că acum reîncepeau să circule vechi profeții. Evreii au făcut legătura dintre domnia Cleopatrei și o epocă de aur și venirea lui Mesia.[63] Regina Egiptului corespundea nevoii de un mântuitor oriental. Ea avea să se înalțe

deasupra Romei pentru o lume mai bună. Combinând politica cu religia, elementul vizual era în favoarea Cleopatrei.

Marc Antoniu avea obiceiul de a se grăbi să tragă concluzii și, din multe puncte de vedere, Donațiile au reprezentat doar un vis. În mod cert, acestea nu aduceau nici o schimbare în administrația teritoriilor în discuție, multe dintre ele fiind conduse de proconsuli romani. Regele armean era în continuare cât se poate de viu. Antoniu nu putea să dea Parția, pentru că nu îi aparținea. Un copil de doi ani nu era în măsură să guverneze. Oricât de mult a reprezentat ceremonia un gest impresionant de asimilare și apropriere, fiind cât se poate de ptolemeică în gigantismul său, ea nu a fost organizată doar pentru locuitorii Alexandriei. Aceștia apreciau întotdeauna ceremoniile fastuoase, însă în anul 34 supușii Cleopatrei nu mai aveau nevoie de dovezi privind conducerea ei stabilă sau supremația ei sau chiar privind rolul pe care îl juca Antoniu la curtea ei. Deja aceștia îl știau mai degrabă ca Dionysos decât ca magistrat roman. Este posibil ca cei doi să fi făcut aranjamente oficiale legate de un Orient supus, dar încă haotic; poate că Antoniu nu a intenționat decât să îi pedepsească pe acei monarhi care i se opuseseră în Parția. Sau poate că Antoniu și Cleopatra îi transmiteau lui Octavian un mesaj clar și lipsit de subtilități. Puterea lui provenea numai de la Iulius Caesar. Poate că era fiul adoptiv al lui Caesar, însă fiul biologic al lui Caesar era, subliniau Antoniu și Cleopatra, cât se poate de viu, aproape adult și era, dintr-odată, suveranul unui vast teritoriu. Acest mesaj era deosebit de important într-o perioadă în care se spunea că Octavian se ocupa în culise de subminarea încercărilor lui Antoniu din Armenia, unde încercase să îl mituiască pe Artavasdes.

Chiar dacă Antoniu și Cleopatra nu se adresaseră Romei, sursele noastre provin de la Roma. Este imposibil de distins ce mesaj au vrut să transmită cei doi, ce a înțeles, de fapt, Roma și cum au formulat propagandiștii mesajul, cum l-au amplificat și distorsionat. Limba în care a avut loc spectacolul era orientală. Mai ales în 34, aceasta era prost tradusă. Antoniu nu ar fi trebuit să sublinieze paternitatea lui Caesarion. (Chiar ar fi trebuit să se gândească de două ori. Plutarh nu menționează comentariile incendiare.) Octavian avea toate motivele să sublinieze insulta, după cum a subliniat măreția neromană. Era de datoria lui să minimalizeze simbolismul puternic, să transforme o victorie militară și o ceremonie regească într-o petrecere de bețivi și într-o piesă de teatru ipocrită și prostească. La urma urmei, nu i se

aducea tribut lui Caesar la Alexandria. Nici nu se sărbătorea o victorie în afara Romei, departe de zeii romani. Și la ce bună această sărbătoare zgomotoasă a unei victorii armene câtă vreme Parția rămânea nepedepsită?

Indiferent de mesajul pe care dorea să îl transmită, Antoniu a dorit ca Donațiile să reprezinte un gest oficial. El a trimis vești legate de victorie și de ceremonie la Roma, ca să fie luate la cunoștință de senat. Prietenii lui devotați au intervenit, conștienți fiind că scrisorile sale aveau să fie greșit interpretate. Antoniu părea „teatral și arogant“[65], exact portretul pentru care Caesar plătise cu viața. Dacă a intenționat să își impresioneze compatrioții cu reprezentația sa, legile opticii au funcționat altfel decât își amintea el. Roma trebuia să își protejeze privirea de strălucirea tronurilor de aur. În acest oraș, lucrurile erau mai clare, mintea romanului de rând neînțelegând dublul rol al lui Antoniu, de comandant în Occident și de monarh în Orient. Se încurcase într-un mod periculos în metafore. Dacă Cleopatra era regina respectivelor teritorii, ce rol avea să joace comandantul roman? Până la urmă, Antoniu nu își revendicase nici un teritoriu pentru sine. Titlul Cleopatrei era absurd și supărător de lung, o insultă nu numai la adresa Romei, ci și a celorlalți suverani. Ea ocupa de mult timp o poziție de excepție în constelația romană de regi clientelari. Acum însă îi depășea pe toți și ca bogăție, și ca influență. Iar relația dintre Antoniu și Cleopatra era problematică. Ce căuta o femeie străină pe o monedă romană? Nu era deloc bine nici că Antoniu își împărțea dinarii cu o femeie care nu era soția lui. Lăsa impresia că împărțise teritorii romane cu o străină.

Un singur om a cerut să se publice scrisorile lui Antoniu. Însă Octavian nu a reușit să obțină acest lucru, deși a ascuns veștile legate de victoria asupra Armeniei. Nu avea nici cea mai mică intenție să-l lase pe Antoniu să serbeze o victorie romană, care ar fi putut conta foarte mult. Este posibil ca, pe vremea aceea, Donațiile să fi reprezentat ceva mai mult decât un exercițiu de grandoare alexandrină, de lăudăroșenie ptolemeică, de etalare provocatoare de simboluri, un soi de variantă a lui Antoniu de ridicare a statuii de aur a Cleopatrei în Forum. În cel mai bun caz, petrecerile au fost, pur și simplu, ignorate. În cel mai rău caz, ele au fost o insultă la adresa lui Octavian, într-un joc nerușinat de putere. Nu prea contează nuanțele, dat fiind că acest exercițiu a fost privit de la Roma exact cum își dorea Octavian: ca un gest lipsit de sens, o exagerare caraghioasă din partea a doi desfrânați ușor demenți și amețiți de putere, „un chefliu dionisiac dus de

nas de o târfă orientală“.[66] Cu ocazia Donațiilor, Antoniu a împărțit cu generozitate numeroase daruri, dar nici unul mai generos decât cel pe care i l-a făcut lui Octavian.

Unii au interpretat în schimb grandilocvența sa drept o înclinație spre rădăcinile grecești. Reală sau nu, o renaștere era sigur binevenită într-o lume care se raporta mereu la trecut. Poate că gestul său a fost unul exuberant, în scop de integrare; Macedonia nu i-a dat numai pe Ptolemei, ci și pe rivala dinastie a seleucizilor. Iar seleucizii, care fuseseră puternici cândva, controlaseră o mare parte din teritoriul pe care îl deținea acum Cleopatra.

Și Irod este un suveran fără chip. Posibil din cauza poruncii biblice împotriva chipului cioplit, nu s-a păstrat nici o imagine cu acesta.

Această acuzație era una obișnuită. Punând la cale o lovitură de stat, fiul lui Irod avea să își acuze mai târziu mătușa că „a intrat într-o noapte cu forța în dormitorul său și, împotriva voinței lui, întreținuse relații indecente cu el“. [25]

A urmat o altă intrigă, în care a fost implicat Costobar, guvernatorul unei regiuni din vecinătate, din sudul Iudeei. Acesta îi datora funcția sa lui Irod, pe care îl disprețuia. Nici pe evrei nu prea îi avea Costobar la suflet; prefera să reintroducă politeismul în rândul poporului său. Și știa exact unde să apeleze la ajutor: i-a scris Cleopatrei, care era un fel de centru de informare pentru Antoniu. Pământul său le aparținuse multă vreme înaintașilor ei. De ce nu i-l cerea aceasta lui Antoniu? El însuși, se jura, era gata să îi devină loial. Costobar a făcut acest lucru nu din afecțiune față de Cleopatra, ci din antipatie față de Irod. Nu a reușit nimic, pentru că Antoniu a respins solicitarea Cleopatrei. Irod a ezitat să se răzbune pe Costobar, din nou de teama Cleopatrei. În schimb, pentru a preveni orice comploturi pe viitor, Irod a pus la cale căsătoria lui Costobar cu sora sa, de curând văduvă, ceea ce era tot un fel de condamnare la moarte. Aceasta avea, în cele din urmă, să-l trădeze și pe al doilea său soț, după cum o făcuse și cu primul.

Sora sa nu avea să fie mulțumită decât după ce se va răzbuna și pe Irod și pe fiii Mariamnei, pe care Irod avea să îi ucidă mai târziu. Aceștia au fost înmormântați alături de Aristobul.

CAPITOLUL 8. TREBURI NECURATE[1] ȘI COPII DIN FLORI

Pentru că bârfa este răufăcătoare: este la îndemână și se pornește destul de repede, dar este dificil să o suporți și greu să îi pui capăt. Nu scapi niciodată pe deplin de o bârfă din momentul în care o răspândește multă lume: devine și ea un fel de zeu.[2]

Hesiod

Cleopatra a împlinit vârsta de 30 de ani fără să-și piardă din norocul considerabil și în continuă creștere; noul an promitea să fie unul dintre cele mai fericite și mai propice din întreaga sa domnie. Împreună cu familia sa eterogenă, rezolvase într-un mod ingenios problema romană, problema consortului, problema reducerii teritoriale a imperiului. Nu mai avea nevoie să fie susținută de trupe străine. Și nici un critic alexandrin nu mai putea să obiecteze, teoretic vorbind, față de prietenia ei cu un roman. Îmblânzise acea putere și mărise Egiptul prin propria generozitate. Donațiile i-au adus o creștere bruscă de popularitate; șantierele sale navale lucrau din plin, pentru că dublase ca mărime flota lui Antoniu. Veniturile curgeau. Din Damasc și Beirut, în est, până la Tripoli, în vest, orașele băteau monedă în cinstea ei. Ea împlinise promisiunea unui poet din secolul al III-lea potrivit căreia un Ptolemeu – asigurându-și și mărindu-și moștenirea – avea să-i întreacă pe toți ceilalți monarhi ca avere, ținând cont de „abundența care se revărsa oră de oră în palatul său somptuos din toate părțile“.[3]

Antoniu i-a împlinit cea mai mare dorință: după petreceri, nu s-a întors la Roma, unde poate că și-ar fi mărit armata cu noi recruți și ar fi anihilat influența lui Octavian. Nici măcar nu s-a dus în Antiohia, o bază firească pentru o operațiune orientală. În schimb, a rămas să petreacă o a treia iarnă în Alexandria, un oraș imperial care părea tot mai mult a fi căminul unui nou imperiu. Ilustrând din plin această idee, Cleopatra fie a finalizat ultimele detalii, fie a început să se bucure de proaspăt construitul Caesareum, vastul ei complex amplasat în port și pe care aceasta îl construise după modelul Forumului de la Roma. Îmbinând stilul egiptean cu

cel grec, versiunea alexandrină era acoperită cu un strat gros de aur și de argint, era plină de picturi și statui, împodobită cu „galerii, biblioteci, verande, terenuri de sport, săli, alei și crânguri consacrate unor zei, pe cât de glorioase le puteau face banii cheltuiți și obiectele de artă“.[4] Cleopatra se afla la apogeul uriașei puteri despre care un roman nervos prezisese cu un secol înainte că ar putea să devină cândva Egiptul, „dacă regatul acela și-ar găsi vreodată conducători capabili“.[5]

În jurul ei s-au adunat sfetnici loiali, care o slujeau de mult timp, romani care îi erau devotați, precum și familia lărgită, care înainte de sfârșitul anului îl includea pe adolescentul Marc Antoniu Antyllus, cel mai mare dintre cei doi fii ai lui Antoniu și ai Fulviei. Cleopatra a tratat cu seriozitate educația copiilor. După Donații ea a încredințat educația copiilor în parte lui Nicolaus din Damasc, fiul unui diplomat deșirat, care era mai mic decât ea cu câțiva ani și care avea o față rumenă, un temperament afabil și o pasiune pentru Aristotel. Mereu pus pe glume, Nicolaus era un logician talentat, genul de om pe care te puteai baza[6] ca să îți termine un discurs, într-un mod convingător și elocvent, dacă se întâmpla să izbucnești în lacrimi înainte de a apuca să îl dai gata. Acesta s-a mutat la palat. Sub supravegherea sa, copiii Cleopatrei studiau filosofia și oratoria, dar mai ales istoria, pe care noul lor profesor o considera „materia de studiu adecvată regilor“. Chiar dacă era genial, Nicolaus avea limba ascuțită la nevoie și era un supraveghetor acerb. Ideea lui de relaxare era să adauge 25 de volume la vasta istorie a lumii antice, care avea deja 140 de volume și care era un proiect pe care autorul ei îl compara cu muncile lui Hercule. În jurul copiilor continuau festivitățile și frivolitățile. Mulți au participat la viața de la curte cu entuziasm. Lucius Munatius Plancus, unul dintre sfetnicii cei mai apropiați ai lui Antoniu și fost guvernator de provincie, a venit la o cină dezbrăcat și vopsit în albastru. I-a distrat pe invitații Cleopatrei cu cea mai bună imitație a unei nimfe de mare[7], fâțâindu-se pe podea în genunchi și purtând doar o coadă de pește și o coroană de stuf.

Plăcerea de a răsfăța era contagioasă sau poate că se moștenea. Într-o seară, la masă, un doctor din suita tânărului Antyllus începu să țină predici grosolane și interminabile. Când un al doilea doctor de la curte i-a tăiat elanul vărbăreț – era fostul student la medicină care vizitase bucătăria Cleopatrei – Antyllus a sărit în sus încântat. Cu o fluturare de mână, el a arătat către bufet. „Toate acestea ți le dăruiesc ție, Philotas“[8], a exclamat el,

băgându-i pe gât musafirului său mai iute la minte o colecție de cupe de aur. Philotas nu prea l-a crezut pe cuvânt pe adolescent, însă s-a trezit că i se oferea un sac umflat cu vase prețioase, minuțios lucrate. (În loc de acestea, a plecat cu echivalentul lor în bani.) Prin tot orașul continuau spectacolele de muzică, de mimi și de teatru. După cum remarca un zidar isteț, pactul vesel care îi unise pe Antoniu și pe Cleopatra merita o altă interpretare. Din 28 decembrie 34, se păstrează o inscripție în bazalt[9], probabil de la o statuie a lui Antoniu. Indiferent cum interpreta Cleopatra afecțiunea lui arzătoare, locuitorii Alexandriei simțeau pe deplin același lucru. Spilcuitul Antoniu este numit în piatră nu „Ficatul Fără Pereche", ci – jocul de cuvinte presupune o schimbare mai mare în greacă decât în engleză – ci „Iubitul Fără Pereche".

Treburile oficiale nu au fost nicidecum negjilate de petrecăreți. Cleopatra a continuat să primească cereri și soli, să participe de ceremonii religioase, să facă dreptate. Purta discuții pe probleme economice, se întâlnea cu sfetnici și prezida nenumăratele festivaluri alexandrine. Afacerile de stat cuprindeau tot mai mult afacerile egipto-romane. Legionarii fuseseră amplasați în Egipt jumătate din viața Cleopatrei; potrivit unei relatări, gărzile romane[10] își gravau numele ei pe scuturi. Și, potrivit unui aranjament reciproc avantajos, viitorul roman se decidea la Alexandria, și nu invers. În 33, Cleopatra i-a dictat unui scrib o hotărâre prin care ea îi acorda o scutire substanțială de la plata impozitelor unuia dintre generalii de seamă ai lui Antoniu. Publius Canidius luptase în Parția și se distinsese în Armenia. Pentru ajutorul său, Cleopatra i-a acordat o scutire de la plata taxelor de export pentru 10 000 de saci de grâu și a taxelor de import pentru 5 000 de amfore de vin. El era scutit de impozitul pe teren pentru totdeauna, privilegiu pe care Cleopatra l-a extins și asupra chiriașilor lui. Până și animalele de la ferma lui Canidius aveau să fie scutite de impozite[11], rechiziție, confiscare.******** Acesta era un mod abil de a-i face pe oamenii lui Antoniu să-i fie devotați și să nu plece, în eventualitatea puțin probabilă în care farmecele Alexandriei s-ar fi dovedit insuficiente. Era și un mod mai eficient de a-i curta pe romanii ambițioși decât acela de a le da mită, care, după cum se dovedise, „nu îi făcea decât să ceară apoi și mai mult".[12] Triumvirul roman și regina egipteană își rezolvau afacerile împreună. Cleopatra se ducea în piață cu Antoniu, „îl ajuta la organizarea de festivaluri și la judecarea cauzelor".[13] La îndemnul ei, Antoniu a preluat

conducerea gimnaziului din oraș, la fel cum o făcuse și la Atena. În calitate de adevărat conducător al comunității grecești, el se ocupa de finanțe, de profesori, de prelegeri, de concursurile sportive. Împreună cu Cleopatra, acesta poza pentru pictori și sculptori; el era Osiris sau Dionysos, iar ea Isis sau Afrodita. La jumătatea anului 33, Antoniu a mers din nou în Armenia, unde a încheiat pacea cu regele Mediei. De atunci înainte aveau să fie aliați împotriva parților și, la nevoie, împotriva lui Octavian. Asia era acum liniștită. Antoniu s-a întors la Alexandria cu prințesa Mediei, Iotape, care îi fusese promisă de soție lui Alexandru Helios.

Prin organizarea Donațiilor, Antoniu și Cleopatra îi trimiseseră lui Octavian un mesaj clar. Indiferent de planurile lor legate de Orient, acestea nu îl includeau. Cei doi bărbați păstrau legătura îndeaproape, într-un mod mai mult sau mai puțin cordial. Soli și informatori pendulau neîncetat de la unul la celălalt. Continuau să corespondeze cu prieteni comuni. Au fost împreună ca parte a triumviratului până la sfârșitul anului 33. (Nu mai erau legați acum nici de Lepidus, nici de răzvrătitul Sextus Pompei, de care scăpaseră. Fiind învins de Octavian, Sextus fusese executat, cel mai probabil din ordinul lui Antoniu.) Antoniu avea motive să se simtă vulnerabil și, cam în această perioadă, i-a trimis un nou mesaj lui Octavian. Era dispus să renunțe la puterile sale și să restabilească republica la Roma dacă Octavian ar fi fost de acord să facă același lucru. Se poate ca Antoniu să-l fi păcălit. Poate că acesta își extindea un capital politic ieftin; titlurile romane și structura guvernului roman nu prea îl preocupau în Orient, unde părea că avea de gând să rămână. A primit un răspuns direct, la care probabil că se aștepta. Era clar de mult timp unde aveau să ducă lunga sa ședere la Alexandria, repudierea Octaviei, recunoașterea lui Caesarion; cu siguranță că prietenii îi țineau la curent pe Antoniu și pe Cleopatra cu privire la atmosfera de la Roma. La începutul acelui an, Octavian l-a atacat direct și virulent în senat pe colegul său. Din momentul acela a devenit greu de stabilit ce anume avea mai multă importanță: extravaganțele regale din Alexandria sau versiunea acestora descrisă de romani, ambiția Cleopatrei sau versiunea ei romană, afecțiunea lui Antoniu față de Cleopatra sau versiunea romană a afecțiunii lui. Palatul Cleopatrei era, cu siguranță, cea mai luxoasă clădire din zona mediteraneană în 33, însă nu păruse niciodată atât de minunat după cum părea de la Roma în iarna aceea.

Antoniu și Octavian aveau de frunctificat mulți ani de animozități. Când, în cele din urmă, s-au rupt zăgazurile, un adevărat torent s-a dezlănțuit între cei doi. S-au acuzat reciproc de însușire ilegală a unor terenuri. Octavian și-a cerut partea cuvenită din prada obținută în urma războiului armean. Antoniu a pufnit spunând că oamenii săi nu primiseră nici o parte din teritoriile distribuite de Octavian în Italia. (Octavian a răspuns că dacă Antoniu dorea pământ, acesta era liber să împartă Parția, acuzație care trebuie să fi durut.) Octavian l-a acuzat pe Antoniu de uciderea lui Sextus Pompei, o crimă pe care chiar Octavian o sărbătorise la Roma și care urmase înfrângerii lui Sextus de către Octavian.******** Antoniu l-a acuzat pe Octavian că l-ar fi înlăturat cu forța pe Lepidus. Și cum rămânea cu dreptul său de a mobiliza trupe în Italia? Octavian împiedicase mult timp aceste încercări, cu care fusese de acord prin pact. Îl lăsase pe Antoniu să adune o armată formată din greci și asiatici. De altfel, unde era restul flotei pe care i-o împrumutase Antoniu lui Octavian cu patru ani mai devreme? Și cei 18 000 de oameni pe care i-i promisese Octavian în schimb? Antoniu respectase conștiincios înțelegerile încheiate de ei. Octavian nu o făcuse, convocându-l de nenumărate ori pe Antoniu la întâlniri la care Octavian nu se prezentase. Ca întotdeauna, nimic nu s-a dovedit mai util ca invectivele personale, cu cât mai obscene, cu atât mai bune. Antoniu îl lua peste picior pe Octavian cu privire la originea sa modestă. Pe linia tatălui, acesta provenea din oameni care făceau frânghii și schimbau bani, iar din partea mamei – din brutari și proprietari de magazine de parfumuri. În plus, Antoniu a menționat un bunic african. Mai rău decât atât, parvenitul Octavian manifesta pretenții divine. Când lipsa grâului a făcut ravagii la Roma, el și soția sa Livia au organizat un mare banchet. Oaspeții au venit costumați în zei și zeițe. Au mâncat până nu au mai putut, Octavian prezidând ospățul costumat în Apolo. În plus, Octavian era un laș. La Philippi dispăruse nenumărate zile. Locotenentul său înzestrat Marcus Agrippa luptase în locul lui. Posibil ca să-i distragă atenția de la Cleopatra și scăpând din vedere aranjamentele sale cu Media, Antoniu l-a ridiculizat pe Octavian pentru că încercase să își mărite fiica cu un barbar de dragul unei alianțe politice. Nu toate acuzațiile erau false și nici măcar cât de cât noi. Unele dintre ele erau reformulate cu atenție din 44, când relatarea lui Cicero privind ticăloșiile lui Antoniu[15] fusese atât de bogată încât se

ajunsese la concluzia că nici un om nu putea să primească o pedeapsă corespunzătoare pentru ele.

În timp ce Antoniu susținea că Octavian era paralizat de frică, Octavian susținea că Antoniu era dat gata de băutură. În acestă privință Octavian avea câteva avantaje: bea puțin sau cel puțin așa susținea în public. În Alexandria se petrecea mai bine decât la Roma. Iar Octavian avea dovezi în favoarea sa. Era destul de ușor să susții că Antoniu se pierduse într-o orgie fără limite, cu atât mai mult cu cât Octavian se afla la Roma, iar Antoniu nu. În apărarea sa, Antoniu a răspuns cu un pamflet satiric, „Despre beția sa". În general, anul 33 a reprezentat o perioadă de glorie pentru poeți, pentru autorii de satire, apologii, inscripții, precum și pentru toți iubitorii de discuții nefolositoare și de povești ridicole. Octavian se pricepea mai bine la intrigi decât Antoniu, însă ambii bărbați demonstrau un talent necruțător la calomnii. Octavian a recurs chiar și la versuri indecente. Antoniu a distribuit foi volante cu conținut defăimător. Ambii au angajat propagandiști. Multe obiceiuri care fuseseră cândva permise au devenit brusc contestate. Antoniu a preluat conducerea gimnaziului de la Alexandria, fapt considerat îngrozitor – în timp ce același lucru făcut împreună cu Octavia, la Atena, nu atrăsese nici un comentariu. La fel, aventura lui Antoniu cu Cleopatra constituise cândva o sursă interminabilă de glume obscene făcute la banchete. Asta se întâmplase și în anul 39, la petrecerea de lângă Napoli; venise vorba despre Cleopatra când petrecerea era în toi, când desfrânata „companie se încinsese de-a binelea".[16] Acum ea nu mai era un subiect de râs.

Criticile dure au continuat țintind și deasupra centurii, și sub aceasta. Antoniu și Octavian au epuizat întreaga gamă de insulte: efeminare, sodomie, lașitate, obiceiuri nerafinate – sau exagerat de rafinate – de igienă intimă. Octavian era „un molâu veritabil".[17] Antoniu trecuse de prima tinerețe. Nu mai putea să câștige nici o întrecere, cu excepția celor de dansuri exotice și de artă erotică. Antoniu a spus batjocoritor că Octavian se culcase cu celebrul său străunchi. Cum altfel se putea explica neașteptata sa adopție? Octavian a replicat aruncând ceva mai puternic și mai pertinent, chiar dacă la fel de neadevărat: Cleopatra nu se culcase cu străunchiul lui. Caesarion nu era câtuși de puțin fiul divin al lui Caesar, veste pe care Octavian a angajat un pamfletar ca să o răspândească. Antoniu a condamnat căsătoria făcută în grabă a lui Octavian cu Livia, care era foarte însărcinată

cu copilul altui bărbat în ziua nunții sale. A deplâns obiceiul lui Octavian de a se culca cu soțiile oaspeților de la banchetele sale și faptul că le aducea înapoi pe acestea ciufulite la masă. A făcut public cunoscutul (și, foarte probabil, inventatul) obicei al lui Octavian de a face rost de virgine pentru a le deflora. (Potrivit lui Suetoniu[18], Octavian seducea în mod științific. El punea ochii pe nevestele dușmanilor săi ca să afle ce spuneau și făceau soții lor.) La capitolul depravare Octavian nu avea nevoie să recurgă la invenții. Avea arma la îndemână. Sfidând obiceiul roman și pe impecabila sa soție romană, colegul de triumvirat al lui Octavian se distra într-o capitală străină împreună cu o regină rapace, pentru care își pierduse capul, abandonându-și ilustra țară și renunțând la orice urmă de virtute romană masculină. Ce roman cu respect de sine ar fi preferat, după cum se exprima Cicero, ca un prost „averea jignitoare, dorința de despotism“ în locul „gloriei stabile și solide“?[19] În multe privințe confruntarea s-a redus la o luptă între măreție și machism.

La un moment dat în acel an, Antoniu i-a răspuns lui Octavian în particular printr-o scrisoare din care s-a păstrat doar un petic. Nu pare un bărbat care evită confruntările. Și nici nu pare un bărbat care și-a pierdut mințile din cauza dragostei, agonizând din cauza unei pasiuni mistuitoare. Cele șapte rânduri care s-au păstrat și care se referă la Cleopatra au fost traduse în nenumărate moduri, de la deplasat la îndrăzneț și până la sexy. Ultima traducere este cea mai exactă. Tonul lui Antoniu era neobișnuit pentru Roma, unde căsătoriile din înalta societate se bazau pe rațiuni politice și financiare. Puteai să faci sex oriunde. Ce îi venise lui Octavian? întreba Antoniu în 33. De ce făcea atâta gălăgie? Avea o importanță așa de mare faptul că el „i-o trăgea reginei“? Nici Octavian nu era un soț-model, după cum știau amândoi.******** Și nici nu era un nevinovat. Se bucurase din plin de ceea ce Antoniu numea „aventurile amoroase și de năzbâtiile tinerești“.[20] La urma urmelor era vorba doar despre sex și asta nu era o noutate; după cum știa prea bine Octavian, relația lui Antoniu cu Cleopatra dura de nouă ani. (Considera că începuse în Tars.) Nu este foarte clar dacă prin această precizare a vrut să legitimizeze relația sau să îi diminueze importanța. Propoziția care urmează după cea referitoare la faptul că „i-o trăgea reginei“ poate fi tradusă fie în sensul că „este soția mea“ sau „este soția mea?“ Ținând cont de ritmul alert al întrebărilor sale, Antoniu părea să încerce să minimalizeze importanța legăturii. Până la urmă, îi scria

cumnatului său. Se pare că a vrut să spună: „Doar nu este soția mea, nu-i așa?“ Răspunsul era oricum irelevant. „Ce importanță are“, scria Antoniu în încheiere, „unde și cu cine ți se scoală?“[21] Oricum ar fi interpretată această expresie, verbul din ea spune multe. Nu este clar cât de aproape de realitate erau acele șapte rânduri; varianta care s-a păstrat până în zilele noastre poate foarte bine să fie o parafrază, mai impudică decât varianta originală. Lăsând-o deoparte pe Octavia, Antoniu și Cleopatra nu erau căsătoriți potrivit canoanelor romane, după cum Cleopatra știa prea bine. În orice caz ea a jucat aici – sau i s-a atribuit – cel mai mare rol al său. Octavian nu avea nevoie de nimic altceva ca să își ciomăgească rivalul. Judecând după fragmentele păstrate, Octavian a fost cel care a transformat idila alexandrină într-o aventură amoroasă fierbinte.

Cum se apropia momentul expirării triumviratului, care părea puțin probabil să fie prelungit, Antoniu și Cleopatra s-au dus la Efes.[22] Efesul fusese primul oraș care îl recunoscuse pe Antoniu ca întruchiparea lui Dionysos, iar locuitorii îl întâmpinaseră pe acesta la porțile orașului cu urale puternice și cu cântece de tot felul. După Bătălia de la Philippi, el oferise acolo splendide sacrificii și iertări generoase față de un popor agresat de asasinii lui Caesar. Orașul cu 250 000 de locuitori continua să îl simpatizeze. De această dată aranjă ca locuitorii Efesului să o primească pe Cleopatra ca pe amanta sa regală. Bogat centru bancar, cu străzi înguste și colonade umbroase din marmură, Efesul se bucura de o amplasare minunată. Construit într-o vale cu o parte abruptă, acesta dădea spre munți, de o parte, și spre mare, de cealaltă parte. Efesul se mândrea cu câteva temple impresionante, dintre care cel mai renumit era cel al lui Artemis, unde ceruseră azil și tatăl Cleopatrei, și sora ei și unde, în fața capitelurilor sale ionice zvelte, sora sa își găsise sfârșitul.

Amplasată strategic de cealaltă parte a Mării Egee față de Atena, la marginea unui port frumos, Efes era și locația ideală pentru stabilirea unei baze militare. De pe coasta Asiei Mici, Antoniu a început să-și adune o flotă, trimițând vorbă tuturor regilor din zonă. Aceștia i-au trimis vase și au depus jurăminte de credință. Cleopatra a fost cea mai mare furnizoare unică de materiale, punându-i la dispoziție lui Antoniu 200 dintre cele 500 de vase de război ale acestuia, complet echipate, precum și 20 000 de taleri și toate proviziile necesare întreținerii unei armate foarte mari – în acest caz, 75 000 de legionari, 25 000 de infanteriști, 12 000 de călăreți – pe toată

durata războiului. Este puțin probabil să fi ezitat înainte de a o face. În mod neașteptat, Octavian era în plină ascensiune la Roma. El adunase victorii în vreme ce Antoniu se împotmolise în est. Era greu ca cei doi triumviri să coexiste în pace. Era imposibil ca implacabilul și ambițiosul Octavian să coexiste cu Caesarion. Spre deosebire de Parția, această campanie era de o importanță la fel de capitală pentru Cleopatra, după cum era pentru Antoniu. Aceasta avea toate motivele să se arunce în luptă și să ia cu ea și Egiptul. În ultima zi a anului 33 triumviratul a expirat în mod oficial.

La începutul anului 32 un nou consul a vorbit cu convingere în senat întru lauda lui Antoniu. Apoi l-a atacat cu ferocitate pe Octavian. La auzul acuzațiilor acestuia, Octavian s-a dus la senat însoțit de soldați și de susținători. Aceștia nici măcar nu s-au străduit să își ascundă pumnalele pe sub togi. În 44, Cicero se întrebase dacă fiul adoptiv al lui Caesar avea de gând să pună la cale o lovitură de stat; de data asta a făcut-o. Prezentându-și propriul șir de acuzații, el și-a lăsat opoziția mută de groază. „Potrivit anumitor documente“[23] Octavian a promis să demonstreze faptul că Antoniu reprezenta o amenințare pentru Roma. A stabilit o dată la care avea să prezinte dovezile. Consulii din opoziție văzuseră pumnalele; știau că era mai bine să nu aștepte până la ședința respectivă, așa că au fugit pe ascuns din oraș. Au fost urmați de aproape 400 de senatori, care au plecat pe mare spre Efes, unde au povestit care era atmosfera politică la Roma. Cu siguranță că Antoniu a subestimat puterea lui Octavian și poziția acestuia. Și s-a aliat cu Cleopatra riscând foarte mult. Ea a compromis în mod grav cauza.

Mulți dintre colegii lui Antoniu – cel puțin o treime din senat era de partea lui – i-au cerut îndepărtarea ei. Și din nou Antoniu a ascultat vocea rațiunii și a acceptat să îi ceară Cleopatrei să plece. I-a dat potuncă „să plece cu vaporul în Egipt și să aștepte acolo ca să afle rezultatul războiului“.[24] Ea a refuzat, probabil, după cum susține Plutarh, pentru că se temea că ar fi putut interveni din nou Octavia, ca să impiedice un război despre care Cleopatra știa că era esențial pentru sine, posibil pentru că nu avea încredere în hotărârea lui Antoniu, posibil pentru că ar fi fost iresponsabil să procedeze altfel. Nu era o regină războinică; Ptolemeii din ultimii ani nu dăduseră dovadă de mare înclinație spre război. Nu muriseră pe câmpul de luptă, ca alți monarhi orientali. Erau de părere că poți dobândi cu bani un imperiu, dar nu și bani cu un imperiu.[25] Oricum ea era

comandantul suprem al oamenilor ei, fiind răspunzătoare de pregătirile și de acțiunile acestora. Mai era și finanțatoarea lui Antoniu. A urmat o adevărată confruntare a voințelor. De data aceasta Cleopatra s-a abținut să leșine din cauza vreunei greve a foamei. A adoptat o tactică cu totul diferită, fiind ajutată de Canidius, înzestratul general al lui Antoniu, pe care se spune că l-ar fi mituit ca să îi susțină cauza. Se poate la fel de bine ca acesta să fi fost impresionat de ea. Cu siguranță, a protestat Canidius, nu era corect să înlăture o aliată atât de important pentru campania lor, nu-i așa? Ea hrănea trupele. Ea le dăduse flota. Ea era la fel de capabilă ca orice bărbat. Antoniu nu înțelegea că echipajele egiptene ar fi fost demoralizate de plecarea ei? Oamenii aceia reprezentau coloana vertebrală a forțelor sale navale. Aceștia aveau să se lupte pentru regina lor, nu neapărat și pentru un general roman. Dacă Antoniu avea să își dezmintă afecțiunea egipteană, i-ar și jignit, în plus, și pe aliații orientali. Cleopatra îi cerea lui Antoniu să îi explice cu ce „era ea inferioară oricăruia dintre prinții care participau la expediție, ea care de atâta timp conducea de una singură un regat atât de mare și“ – a adăugat ea un compliment – „datorită îndelungatei sale asocieri cu Antoniu învățase să gestioneze afaceri de amploare“[26]. Fie argumentele, fie sipetul ei de război au reușit să îl convingă. Nu a plecat.

În aprilie 32, Antoniu și Cleopatra au navigat împreună cu oamenii lui Antoniu până pe insula Samos, aflată în largul coastei Turciei actuale. În timp ce cuplul se instala pe insula muntoasă, trupele lor au fost transportate în vest, traversând Marea Egee, operațiune care trebuie să le fi luat o lună bună. Veteranii lui Antoniu se întorseseră din Armenia; împreună cu recruții din est, el adunase circa nouă legiuni. Oricare au fost preocupările militare sau politice din vara aceea, acestea ne rămân necunoscute, fiind uitate în descrierile lui Plutarh legate de petrecerile din Samos. Bogata insulă de agrement era locul ideal pentru organizarea de petreceri, iar Antoniu era în măsură să facă acest lucru. Avea timp la dispoziție. Octavian a făcut mare caz de această extravaganță, care a ajuns până la noi ca o altă orgie dionisiacă. După cum toți regii și prinții de la est de Atena contribuiau cu forțe, tot la fel s-au prezentat în Samos toți artiștii dramatici. Aceștia au sosit în cete. Vreme de zile întregi cântăreții la lăută, actorii și dansatorii, acrobații și mimii, harpiștii și travestiții – „o mulțime de interpreți asiatici“[27] – au oferit un spectacol minunat, în multe limbi, de muzică și teatru. „Și, în timp ce toată lumea din jur era plină de oftaturi și tânguiri“,

povestește Plutarh ironic, „o singură insulă a răsunat zile întregi de flaute și instrumente cu corzi; teatrele de acolo erau pline, iar corurile se întreceau între ele.“ Toate orașele au trimis, de asemenea, animale pentru a fi sacrificate; regii clientelari „se întreceau în distacțiile și cadourile pe care și le ofereau unii altora“.[28] Întrebarea din mintea tuturor era cum aveau să serbeze Antoniu și Cleopatra un triumf care era de așteptat să depășească festivitățile bogate de dinaintea războiului.

În mai, Antoniu și Cleopatra au făcut o scurtă excursie în vest, în Atena colinară. Banchetele au continuat în teatre și pe marele stadion din marmură din acel oraș, care îl primise pe Antoniu ca pe Dionysos[29] cu nouă ani în urmă și unde probabil că acum acesta și-a interpretat rolul și mai bine. Se părea că nu putea să treacă nimeni prin Atena fără să contribuie cu o sculptură, un teatru, un gimnaziu de piatră crem; dacă nu o făcea, atunci ridicau atenienii statui în locul lui. (Strămoșii Cleopatrei donaseră un gimnaziu, aflat în vestul pieței.) În timp ce sporturile și teatrul îl distrau pe Antoniu, două lucruri au devenit clare, unul după altul. Cleopatra și-a petrecut vara în orașul în care Antoniu își petrecuse cei mai mulți ani din perioada în care fusese cu Octavia. Soția lui Antoniu urmărise discursuri în compania lui. Acolo concepuseră al doilea copil. Prezența sa era încă vie acolo; statuile ei împodobeau venerabilul oraș[30], la fel ca și inscripțiile în onoarea sa. Atenienii o primiseră ca pe o zeiță. Festivalul religios anual îi era dedicat acesteia. Cleopatra nu putea accepta acest lucru, pentru ea schimbându-se multe în cei 14 ani care trecuseră de când locuise liniștită în cealaltă parte a orașului față de soția lui Caesar. Auzise atâtea despre ceea ce Lucan numea „treburi necurate și copii din flori“. În plus, Cleopatra era prima regină ptolemeică care venea la Atena, un oraș care avea motive să o încălzească: în diverse momente cruciale acesta se bazase pe familia ei – pentru grâu, pentru asistență militară, pentru refugiu politic – de la începutul secolului al III-lea. Atena înălțase statui în cinstea primilor Ptolemei[31], printre care se număra și strămătușa Cleopatrei. Cleopatra însă și-a concentrat atenția asupra altei femei; ținea o socoteală minuțioasă a omagiilor care îi fuseseră aduse Octaviei. Era geloasă. A trecut la atac, încercând „cu multe cadouri splendide să intre în grațiile oamenilor“[32], cu alte cuvinte să șteargă urmele predecesoarei sale. Fiind realiști și drepți, atenienii s-au supus, spre încântarea lui Antoniu. Ei i-au oferit iubitei lui numeroase onoruri. Au ridicat statui ale Cleopatrei și ale lui Antoniu în

Acropole, în centrul orașului. La un moment dat, Antoniu s-a prezentat împreună cu o delegație, ca să îi aducă onoruri Cleopatrei, ținând un discurs în numele orașului.

Tot din anul 32 datează și un alt cadou extraordinar: Antoniu i-a oferit Cleopatrei biblioteca din Pergam[33], care conținea singura colecție care rivaliza cu cea din Alexandria. Cele patru săli ale acestei biblioteci pitorești, așezate în vârful unui deal, găzduiau în jur de 200 000 de pergamente; vreme de secole, busturile lui Homer și al lui Herodot le-au ținut acestora companie. Istoria a transformat darul lui Antoniu în cadou de nuntă sau în recompensă pentru volumele pe care Caesar le distrusese în mod nedrept în timpul războiului alexandrin. În contextul dat, generozitatea nu necesita nici o explicație. Pergamul nu era departe de Efes. Este posibil ca Antoniu și Cleopatra să fi vizitat orașul respectiv, aflat la o distanță de câteva zile de mers călare. Vreme de mulți ani, modul de a aduna o colecție fusese prin jefuirea alteia. Exista un fel de tradiție în acest sens la Roma, unde bibliotecile erau încă la începuturi.

În mare parte, informațiile legate de pasiunea năucitoare și distrugătoare a lui Antoniu pentru Cleopatra datează din perioada verii ateniene. Dacă în Alexandria el o distrăsese de la treburile sale de stat, situația s-a inversat acum. El era cel care avea în principal grijă de ea. „De multe ori, pe când el se afla la tribunal și făcea dreptate între tetrarhi și regi, primea bilețele amoroase de la ea, scrise pe tăblițe de onix sau cristal, și le citea“[34], ne spune Plutarh. (Antoniu nu era primul care primea scrisori de dragoste în timpul unor evenimente oficiale. Și Caesar primise „bilețele nerușinate“[35] în timpul ședințelor senatului. Însă amanta aceea nu îi scrisese pe tăblițe de onix.) La un moment dat, s-a nimerit să treacă pe lângă tribunal Cleopatra, în mod ostentativ, pe umerii servitorilor ei, în timp ce Antoniu conducea o ședință de judecată. Un distins orator roman ținea o pledoarie sau cel puțin a făcut-o până în momentul în care Antoniu a zărit-o pe Cleopatra. Atunci „a fugit din tribunal și a abandonat judecata și, agățat de lectica Cleopatrei, a însoțit-o pe aceasta“.[36] Era un comportament abject, un roman putea să aibă o viață oricât de variată și de aprinsă dorea, dar trebuia să fie discret și nesentimental cu privire la iubirile sale. Pompei devenise cal de bătaie pentru rușinosul obicei de a se reîndrăgosti de propria soție. În secolul al II-lea un senator fusese exclus din adunare pentru că își sărutase soția în public[37] sub ochii fiicei lor. Antoniu fusese mustrat cu ani înainte pentru că

își înghiontise cu nasul soția. Se spunea că, pe vremea aceea, el se ridica în timpul banchetelor, în fața musafirilor adunați, ca să îi maseze picioarele Cleopatrei „potrivit prevederilor unei înțelegeri și a unui acord pe care îl făcuseră“.[38] (Relația era reglementată de pacturi, pariuri și întreceri, ceea ce sigur fusese ideea Cleopatrei. Antoniu nu prea le avea cu formalitățile.) Gestul în sine era jignitor; pentru asemenea răsfățuri existau servitorii. Și poveștile – despre ceea ce într-o altă epocă putea fi considerat drept galanterie sau devotament, despre ceea ce Orientul considera obediență firească, despre ceea ce reprezenta la Roma indecență și nerușinare – s-au înmulțit. Antoniu îi făcea vânt Cleopatrei cu evantaiul, adică făcea ce făceau eunucii.[39] Îi căra litiera pe străzi alături de servitorii ei. Iar asta, pufneau romanii, punându-i reginei egiptene în cârcă obișnuitul abuz venit din partea altei femei, când nici măcar nu era frumoasă!

Din punctul de vedere al lui Octavian, veștile care veneau de la Atena erau prea bune ca să fie adevărate, și este posibil să fi fost chiar așa. În ciuda tutoror pregătirilor de război, în ciuda tuturor greșelilor de guvernare de la Roma, în ciuda tot mai clarei senzații de inevitabil, nu a existat o cauză reală a rupturii; Antoniu și Octavian rămâneau doi oameni care căutau motiv de conflict. Au găsit unul în 32. Antoniu evident simțea un fel de atașament față de Cleopatra sau se simțea invincibil alături de ea: în mai a divorțat de Octavia. Pe când se afla la Atena, el i-a cerut acesteia să părăsească locuința lor confortabilă. Nu putem ști în ce măsură gestul respectiv a fost îndreptat împotriva Octaviei sau împotriva fratelui ei.

Venind astfel, după mulți ani de împăcări nesincere și de înțelegeri fragile, după o perioadă de calomnii, acest gest nu putea decât să prevestească o salvă din cealaltă direcție. Octavia putea să decidă să pună chiar ea capăt căsătoriei. Divorțul în sine era simplu[40], fiind o procedură neformală care nu necesita întocmirea vreunui act. Consecințele sale au fost însă mai complexe. După cum remarca Plutarh la moartea soției lui Pompei și a fiicei lui Caesar, alianța familială „care până atunci mai mult a mascat decât a înfrânat ambiția celor doi bărbați încetase acum“.[41] Cleopatra trebuie să fi fost încântată; deja îl pusese pe un prieten al lui Antoniu să îi distragă gândul de la soția sa. Octavian era mai mult decât bucuros. Octavia era îndurerată. Cu lacrimi în ochi, ea și-a făcut bagajele. I-a luat cu ea pe copiii pe care îi avea cu Antoniu, precum și pe al doilea lui fiu cu Fulvia.

Nu au existat incriminări. Octavia își făcea griji numai de faptul că avea să se spună că ea grăbise începutul războiului.

În măsura în care se poate stabili o cronologie fără intervenția propagandei, relațiile erau tensionate în tabăra lui Antoniu cu mult înaintea divorțului. În ciuda afirmațiilor ulterioare potrivit cărora nobilii romani zăceau neputincioși și încântați la picioarele ei, în anul 32 nu auzim nici un sunet, nici o mângâiere a vocii de argint a Cleopatrei. Au existat la fel de multe opinii despre conflictul iminent câți sfetnici avea Antoniu. Din diverse motive, multe dintre acestea erau întemeiate, potrivit altora Cleopatra constituia în continuare o piedică. O femeie nu avea ce să caute într-o tabără militară. Cleopatra îi distrăgea atenția lui Antoniu. Ea nu trebuia să participe la consiliul de război; nu era general. Antoniu nu se putea duce în Italia însoțit de o străină și nu era înțelept să întârzie să se ducă. Și-a irosit avantajul pe care îl avusese din cauza reginei egiptene. Aceasta nu a reacționat prea bine la critici. La un moment dat, asociații lui Antoniu de la Roma l-au trimis pe prietenul său Geminius la Atena ca să le susțină cauza. Antoniu trebuie să se apere în țară, unde este lovit rău și întruna de către Octavian. De ce se lasă descris ca un inamic public, subjugat de o străină? Geminius era omul portrivit să îndeplinească această misiune delicată, pentru că i se întâmplase și lui să se îndrăgostească în mod cu totul neînțelept și irațional. Cleopatra a crezut că îl trimisese Octavia și l-a tratat pe Geminius în consecință. L-a ținut la o distanță cât a putut de mare de Antoniu. La masă l-a așezat printre cei mai neimportanți musafiri. L-a bombardat cu remarci sarcastice. Geminius a suportat în tăcere insultele, așteptând cu răbdare să obțină o audiență la Marc Antoniu. Înainte de a i se acorda audiența, Cleopatra l-a provocat pe Geminius, în toiul unei cine zgomotoase, să îi explice care era misiunea lui acolo. Acesta a răspuns că detaliile „necesitau o minte limpede, însă știa un singur lucru, fie că era beat, fie treaz, și acela era că totul ar fi fost bine dacă Cleopatra avea să fie expediată în Egipt“. Antoniu a explodat de furie. Cleopatra a fost și mai brutală. L-a felicitat pe Geminius pentru sinceritatea lui. O scutise de nevoia de a-l tortura. După câteva zile acesta s-a întors la Roma, unde i s-a alăturat lui Octavian.

Nici curtenii Cleopatrei nu au reușit să le facă o impresie mai bună romanilor, care au fost înspăimântați de „tertipurile de bețivi și vorbele murdare“[42] ale egiptenilor. Din motive care ne sunt neclare, Plancus, peștele

dansator de la cheful din Alexandria, a dezertat și el, întorcându-se la Roma. Era dezgustat. Dezertarea sa se poate să nu fi avut nici o legătură nici cu Cleopatra, nici cu sfetincii ei. Curtean din naștere, Plancus a ales soluția celei mai mici rezistențe. A trădat la fel de mult pe cât s-a ploconit și s-a gudurat. „Trădarea“, se spunea, „era boala lui.“[43] El era însă un om cu instincte politice desăvârșite. Ceva sigur se întâmplase de îl făcuse să se îndoiască de faptul că Antoniu – în ciuda puterii sale uriașe și a prestigiului său, a experienței sale de ani de zile – putea să îl învingă pe Octavian. Plancus se numărase printre sfetnicii cei mai apropiați ai lui Antoniu. Pentru o perioadă, acesta se ocupase de corespondența lui Antoniu. Îi cunoștea secretele. El a plecat la Octavian cu informații complete despre masajele la picioare, despre banchetele îmbelșugate și despre reginele autoritare, precum și cu informații despre testamentul lui Antoniu[44], la întocmirea căruia Plancus fusese martor. Octavian a luat imediat documentul respectiv de la virginele vestale, care ar fi trebuit să îl păstreze în siguranță. În el acesta a găsit sau a pretins că ar fi găsit o serie de pasaje scandaloase. Pe acestea considerase că era util să le copieze pentru a le putea citi cu glas tare în senat. Majoritatea membrilor instituției respective nu au vrut nicidecum să asiste la fapta lui ilegală. Testamentul cuiva trebuia să fie deschis după moarte, de aceea era ilegal să desigilezi un asemenea document înainte de deces. Scrupulele respective au dispărut când Octavian a ajuns aproape de sfârșitul prezentării sale pentru a divulga o prevedere odioasă. Chiar dacă ar fi fost să moară la Roma, Antoniu dispusese ca trupul său să „fie purtat cu mare pompă[45] prin Forum și apoi trimis Cleopatrei în Egipt“.********

Adevărată sau falsă, clauza a stârnit un adevărat incendiu, pentru care Octavian adunase neobosit surcele. Cu ocazia loviturii de stat din ianuarie, el le promisese senatorilor dovezi scrise împotriva lui Antoniu. Acum le furnizase din belșug. Deodată păreau credibile veștile privind excesele de la Atena, privind supunerea lui Antoniu față de Cleopatra, detaliile senzaționale și obscene despre care toată lumea credea că erau false. Într-o lume fermecată de retorică – dependentă de „gogoși dulci și lipicioase țesute în propoziții, în care fiecare cuvânt și faptă sunt stropite cu semințe de mac și de susan“[46] – plauzibilul întrecea mai mult ca sigur realul. Octavian avea la dispoziție o mulțime de zăcăminte de exploatat. Numai problemele din Orient – acel tărâm toxic, beat, irațional – reprezentau

pentru el un filon principal de material. La fel ca regina sa, Egiptul era fermecător și voluptuos; legătura care se face astăzi între Orient și sex era deja veche în secolul I.[47] Deja Africa era leagănul decadenței morale. De acolo și până la a-l transforma pe Antoniu din perioada Donațiilor într-un despot oriental însetat de putere și desfrânat nu era decât un pas: „Avea în mână un sceptru de aur, alături de el – un iatagan; purta o haină de purpură acoperită cu pietre prețioase uriașe; îi lipsea numai coroana ca să fie un rege care cochetează cu o regină“.[48] Era din nou povestea cu diadema și cu statuile de aur; accesoriile regale îi speriau pe romani chiar mai mult decât autocrația în sine, pe care o tolerau într-o versiune mai subtilă de cel puțin un deceniu. Potrivit relatării lui Octavian, Antoniu se molipsise iremediabil de langoarea și de luxul ne-roman ale Orientului după cum li se întâmplase, fără îndoială, și lui Caesar și lui Alexandru cel Mare. La rândul lui, Octavian avea să descopere destul de curând că Egiptul îi conferea cuceritorului său o binecuvântare mixtă, o adevărată rușine îmbrăcată în bogății. Asemenea unui uriaș cont de economii, ea îi făcea pe oameni să creadă că sunt zei.

Octavian a exploatat cel mai mult aventura lui Antoniu cu Cleopatra. Aceasta i-a permis să readucă în atenție cea mai veche temă: alergia la femeile care dețin puterea era chiar mai puternică decât cea la monarhie sau decât cea la Orientul depravat. Fie că Cleopatra îl controla pe Antoniu, fie că nu, ea i-a permis în mod clar lui Octavian să controleze felul în care era relatată povestea. Acesta avea la dispoziție o adevărată poțiune miraculoasă formată din declamațiile lui Cicero împotriva Fulviei, acea femeie bărbătoasă, avară și licențioasă. Harnic ca întotdeauna, Octavian le-a îmbunătățit. În mâinile sale de specialist idila egipteană a înflorit, devenind o poveste de pasiune oarbă și iresponsabilă. Antoniu se afla sub influența unor droguri puternice, fiind „vrăjit de acea femeie blestemată“.[49] Velleius Paterculus, care a scris într-o perioadă mai apropiată de cele întâmplate, a oferit o versiune oficială, redusă la cauză și efect, în starea lor pură. „Apoi, pentru că dragostea pe care i-o purta Cleopatrei a devenit mai arzătoare“, explica Velleius, confirmând faptul că Antoniu căpătase vicii orientale, „a decis să pornească război împotriva propriei țări.“[50] Cleopatra nu îl strică atât de mult pe Antoniu pe cât „îl stoarce și îl devirilizează“.[51] În versiunea lui Octavian, ea este despotică, iar Antoniu – servil, o variantă total diferită a relației decât cea descrisă de promiscuul Marc Antoniu cu câteva luni mai

devreme. Chiar dacă toți cronicarii admit că aceste acuzații erau îndoielnice, cu toții subscriu la linia de partid. Antoniu a devenit „un sclav al iubirii sale pentru Cleopatra“[52], „nici nu se gândea la onoare, ci a devenit sclavul acelei femei“, el și-a cedat puterea unei femei într-atât încât „nu mai era nici măcar propriul stăpân“. Ideea era destul de veche pentru a-și avea un echivalent mitologic, la care Octavian a apelat cu înflăcărare. Antoniu susținea că se trage din Hercule. Octavian le-a reamintit tuturor că Hercule își petrecuse trei ani, dezarmat și umilit, ca sclav al bogatei regine Omphale. Aceasta îi luase blana de leu și bâta și – punându-și ea blana de leu – îl supraveghease în timp ce el țesuse la război.

La aceste acuzații Octavian a adăugat un element nou și ingenios. La urma urmelor, el dorea să mobilizeze o țară sleită și flămândă, epuizată de cele aproapre două decenii de război civil. Băilor fierbinți și plaselor de țânțari, accesoriilor de aur și iataganelor împodobite cu bijuterii, treburilor necurate și copiilor din flori, el le-a adăugat un moț excitant. „Egipteanca i-a cerut Imperiul Roman generalului bețivan în schimbul favorurilor ei; iar Antoniu i-a promis asta, de parcă romanii sunt mult mai ușor de cucerit decât parții“[53], relata Florus. Dio a ajuns la aceeași concluzie, printr-un raționament logic mai șubred: „Pentru că ea nu l-a fermecat și înrobit numai pe el, ci pe toți ceilalți care aveau vreo influență asupra lui întrucât nutrea speranța că îi va conduce chiar și pe romani“.[54] Cleopatra avea deja biblioteca din Pergam. Avea grădinile de balsam ale lui Irod. Circulau vești[55] cum că Antoniu ar fi luat prin jaf cele mai bune opere de artă din templele asiatice – inclusiv pe faimoșii coloși ai lui Heracles, ai Atenei și ai lui Zeus care se aflaseră în Samos vreme de secole – pentru a o satisface pe regina egipteană. Dacă Antoniu avea de gând să îi trimită ei trupul său, ce i-ar mai fi putut refuza acesteia? Și ce ar mai fi ezitat ea să îi ceară?

Se pare că Octavian a fost cel care a decis că Cleopatra complota ca să facă din Roma o provincie egipteană, idee care este puțin probabil să îi fi trecut acesteia prin minte. El folosea ca argument modelul cunoscut, cel al femeii intrigante, risipitoare, pentru care nici un diamant nu este suficient de mare și nici o casă – suficient de spațioasă. După cum avea să spună Eutropius câteva secole mai târziu, Antoniu a declanșat un război la insistența reginei Egiptului, care „tânjea cu o dorință de femeie să domnească și în oraș“.[56]________ Era deja cunoscut faptul „că cele mai mari războaie au avut loc din cauza femeilor“.[57] Familii întregi fuseseră

distruse din cauza lor. Și deja – ca întotdeauna, din vina Orientului senzual, sinuos și subversiv – egiptencele provocaseră multe necazuri. Acestea erau înzestrate cu o ardoare nepotolită și cu o energie sexuală fenomenală. Octavian nu a făcut decât să adune dovezi în acest sens.

El găsise un pretext șiret pentru un război civil, pe care îl declarase în urmă cu patru ani oficial încheiat și la care promisese să nu își mai conducă niciodată oamenii. Era mult mai acceptabil, mai credibil faptul că Antoniu ar fi fost distrus de o dragoste interzisă decât de propriii compatrioți! Nu îi era deloc dificil să mobilizeze legiuni – sau să impoziteze poporul sau să stârnească tați împotriva fiilor lor – sub pretextul că Cleopatra era pornită să îi cucerească după cum îl cucerise pe Antoniu. După cum va formula Lucan strigătul de luptă cu un secol mai târziu: „Ar conduce o femeie – nici măcar romană – lumea?“[58] Raționamentul era simplu. Regina egipteană îl subjugase pe Antoniu. Roma, avertiza Octavian, era următoarea la rând. La sfârșitul lui octombrie, el a declarat război Cleopatrei.

Declarația nu se poate să fi fost neașteptată. Poate că a adus chiar o senzație de ușurare. Totuși Cleopatra trebuie să fi fost surprinsă de conținutul ei. Ea nu se angajase în nici un fel de ostilități împotriva Romei. Se purtase ca un vasal ideal – chiar dacă era un vasal cu privilegii. Menținuse ordinea în regatul ei, furnizase Romei ceea ce aceasta îi ceruse, se prezentase ori de câte ori fusese chemată, nu își atacase nici un vecin. Făcuse tot ce îi stătuse în putință ca să mențină măreția Romei, și nimic ca să o diminueze. De obicei, declarațiile de război romane[59] erau precedate de o procedură formată din trei etape: senatul trimitea o cerere de restituire, urmată, după o lună, de o notă solemnă de reamintire a faptului că nu fusese satisfăcută cererea inițială. Trei zile mai târziu, se trimitea un mesager pe teritoriul inamic pentru a declara oficial începerea ostilităților. Octavian nu o convocase pe Cleopatra nici ca să-i dea socoteală, nici ca să îi comunice acuzațiile. Nu îi făcuse nici un fel de propuneri pe căi diplomatice. În schimb, fiind, ca întotdeauna, priceput la punerea în scenă, a eliminat partea tradițională a procedurii. Îmbrăcat cu o manta militară, el a lansat personal către Orient o suliță înmuiată în sânge de porc, de pe un petic ritual de „sol ostil“ din Roma. (Există speculații potrivit cărora el a inventat acest obicei antic pentru ocazia respectivă și că Octavian oricum inventa istoria din mers. Se pricepea foarte bine să refacă tradițiile, chiar și pe cele care nu existaseră vreodată.) Nu exista nici o acuzație oficială pentru simplul motiv

că nici una nu ar fi fost de necombătut. Atâta vreme cât Cleopatra era acuzată de orice intenție ostilă, ea era condamnată „pentru faptele sale“, care nu erau precizate, ceea ce era mai convenabil. Octavian era gata să parieze că Antoniu avea să îi rămână devotat Cleopatrei, devotament care – în condițiile date – îi permitea lui Octavian să își acuze compatriotul că „participase intenționat la război de partea egiptencei și împotriva țării sale de baștină“.[60] La sfârșitul anului 32, senatul i-a ridicat lui Antoniu titlul de consul și i-a retras toate puterile.********

Antoniu și Cleopatra au făcut tot posibilul să întoarcă provocarea necinstită. Acum erau forțați să fie aliați. În condițiile date, au strigat ei, cum poate cineva să îl creadă pe un escroc ca Octavian? „Ce vrea să zică, oare, atunci prin faptul că ne amenință pe toți deopotrivă cu armele, dar în decret declară că este în război numai cu unii, dar nu și cu ceilalți?“[61] Antoniu și-a implorat oamenii. Colegul său duplicitar complota numai ca să sădească neînțelegere, învingătorul urmând să domnească asupra tuturor ca rege. (Din acest punct de vedere avea, fără îndoială, dreptate. Octavian ar fi găsit o cale să înceapă războiul cu Antoniu chiar dacă Antoniu ar fi înlăturat-o pe Cleopatra.) De ce s-ar asocia cineva cu un om care, fără nici o jenă, și-a privat un coleg de drepturi, care a pus în mod ilegal mâna pe testamentul unui prieten, al unui tovarăș, al unui compatriot? Octavian nu avea curaj să îi declare lui război în mod deschis, tună Antoniu, deși „împotriva mea este războiul și deja se poartă în toate privințele ca o persoană care nu numai că m-a învins, ci m-a și ucis“[62]. Antoniu avea de partea sa experiența, popularitatea, avantajul numeric; era comandantul înzestrat în spatele căruia se aliniau cei mai puternici dinaști din Asia. Răspunseră ordinelor sale 500 de vase de război, o armată terestră de 19 legiuni, peste 10 000 de cavaleriști. Nu conta faptul că nu mai avea nici o putere la Roma. O treime din senat era de partea sa.

Vreme de 12 ani, Antoniu susținuse că Octavian complota ca să îl distrugă. Realist și practic vorbind, Cleopatra nu putea decât să fie de acord cu el. Cuplul avea, în sfârșit, dreptate. Antoniu avea dreptate și în privința faptului că, în materie de duplicitate, el nu putea concura cu fostul său cumnat. (Cleopatra ar fi putut, însă ea a fost nevoită să îl lase pe Antoniu să conducă discuțiile.) Era cât se poate de trist faptul că Antoniu devenise trădătorul Romei, cotcodăcea Octavian. Era îndurerat de această situație. Îl iubise atât de mult încât îi încredințase o parte din conducere și pe prea

iubita lui soră. Octavian nu îi declarase război nici măcar după ce Antoniu îi umilise sora, își neglijase copiii și le oferise copiilor altei femei posesiuni ale poporului roman. Sigur Antoniu avea să vadă lumina. (Octavian nu avea aceleași speranțe în privința Cleopatrei. „Pentru că am decretat că“, spuse el în batjocură„„fie și numai din cauza originii sale străine, ea ne este dușmancă prin propriul comportament.“)[63] El a insistat că Antoniu avea „dacă nu din propria inițiativă, cel puțin forțat, să își schimbe planurile ca urmare a decretelor care fuseseră votate împotriva ei“. Octavian a știut prea bine că Antoniu nu avea să facă așa ceva. El și Cleopatra depășiseră de mult faza aceea. Lăsând la o parte latura sentimentală, era cel mai credincios bărbat. În plus, situația cu Octavian era imposibil de suportat. Era imposibil de spus pentru cine era Cleopatra mai importantă în anul 32: pentru bărbatul căreia îi era parteneră sau pentru bărbatul care o folosea drept pretext. Fără ea Antoniu nu putea să câștige războiul. Octavian nu putea să-l declanșeze.

Victoria de la Philippi îi adusese lui Antoniu un deceniu de simpatie; acum acesta se terminase brusc. În toamnă el și Cleopatra s-au mutat la vest de Patra, un oraș neînsemnat, situat la intrarea în Golful Corint. De acolo au stabilit o linie defensivă în susul și în josul coastei de vest a Greciei, distribuind oameni de la Actium, în nord, și până la Methoni, în sud. Se pare că intenția lor era de a proteja căile de aprovizionare către Alexandria, împreună cu tot Egiptul, căruia îi declarase de fapt război Octavian. Cleopatra a profitat de acest repaus pentru a bate monede, cu ea în chip de Isis. Antoniu a trimis cantități substanțiale de aur la Roma, împărțind mită în stânga și-n dreapta. Avea putere mai mare, dar se străduia totodată să submineze devotamentul oamenilor lui Octavian. Cea mai mare parte din banii respectivi îi aparținea probabil Cleopatrei. Între timp taxele de război ale lui Octavian au stârnit răscoale la Roma. De asemenea, toată iarna au circulat dintr-o parte în cealaltă diverși spioni și senatori, a căror loialitate era fragilă și ușor de cumpărat. Mulți dintre ei se mai confruntaseră cu această dilemă cel puțin o dată: pe cine să trădeze și pe cine să urmeze? Era mai degrabă un test de personalitate decât de principii. De altfel, parcă trecuse un magnet pe deasupra zonei mediteraneene și îi atrăsese pe toți cei care fugeau în mare grabă aliniindu-i perfect într-o formă care „privită în ansamblu depășea pe departe, ca dimensiune, tot ce existase până atunci“.[64] Suveranii pe care îi instalase Antoniu în 36 au venit cu toate forțele. Printre

alții, i s-au alăturat regii Libiei, Traciei, Pontului și Cappadociei, împreună cu flotele lor.

Iarna a trecut într-o stare de entuziasm inert. Pentru a doua oară, Antoniu, care era de obicei repezit, părea că întârzie să își înceapă campania, pe care Cleopatra nu putea decât să o aștepte cu nerăbdare. În fiecare lună ea avea cheltuieli substanțiale. (Calculul aproximativ era între 40 și 50 de taleri pe legiune pe an, ceea ce ducea cheltuielile suportate de Cleopatra pe timpul verii, numai pentru infanterie, în jurul sumei de 210 taleri.) Este greu să nu avem impresia că Antoniu, cel mai celebru soldat în viață, nu își dorea o bătălie eroică. Cu o ocazie anterioară se spusese despre Caesar că „îl interesa prestigiul, și nu o provincie“[65], afirmație care era sigur și mai adevărată în cazul protejatului lui. Octavian îl invita pe Antoniu la o absurdă confruntare regizată. Antoniu îl provoca la duel pe Octavian. Nu s-a întâmplat nici una dintre cele două. Ambii au recurs, în principal, la insulte și la amenințări inofensive, la „a se spiona și a se șicana unul pe altul“.[66] Atmosfera era plină de zvonuri, dintre care majoritatea erau pornite de Octavian. În 33, el i-a alungat pe numeroșii astrologi și prezicători de la Roma pentru a înlătura în mod ostentativ influența orientală tot mai mare, de fapt pentru a controla mai bine intriga poveștii. În absența acestora, era mai ușor să trezească genul de presimțiri pe care le prefera Octavian; dorea să fie singurul care controla profețiile. Astfel s-a spus că statuile lui Antoniu și a Cleopatrei din Acropolă[67] fuseseră lovite de trăsnet și zăceau în ruine jalnice. Au apărut șerpi cu două capete, lungi de 25 de metri. Dintr-o statuie de marmură a lui Antoniu s-a prelins sânge. Când copiii romani s-au împărțit în antonieni și octavieni pentru o cumplită luptă de pe stradă, care a durat două zile, miniaturalii octavieni au învins. Adevărul era mai aproape de cel sugerat de doi corbi vorbitori. Dresorul lor îl învățase pe primul să cârâie: „Ave Caesar, comandantul nostru victorios“.[68] Celălalt învățase să spună: „Ave Antoniu, comandantul nostru victorios“. Romanul isteț avea toate motivele să își protejeze pariurile – și să creadă că, prin discursurile lor colerice, prin interesele lor personale ascunse, Antoniu și Octavian se puteau substitui unul altuia într-un mod perfect. Chiar și cei care le erau apropiați au recunoscut că fiecare din cei doi „dorea să fie conducător, nu numai al Romei, ci al întregii lumi“.[69]

Deși Antoniu și Cleopatra aveau un avantaj din punctul de vedere al banilor și al experienței, aceștia erau frământați de incertitudini, începând

cu problema – care nu era neapărat mai limpede în 32 decât este astăzi – căsătoriei lor. Fiind străină, Cleopatra nu putea să devină soția lui Antoniu, nici chiar după divorțul acestuia. Numai printr-un raționament flexibil și îngăduitor al Orientului grecesc se putea spune că cei doi erau căsătoriți. Din punctul de vedere al egiptenilor, chestiunea era irelevantă. Cleopatra nu avea nevoie să se căsătorească cu Antoniu, care nu avea nici un statut oficial în Egipt[70], pe care ea îl conducea împreună cu Caesarion. Acolo Antoniu era consortul și protectorul reginei, nu rege. Acest lucru nu constituia o problemă în Egipt. Reprezenta însă o harababură pentru romani. Avea Cleopatra să joace vreun rol în Occident? Din nou ea nu putea fi încadrată în nici o categorie sau poate că da – dacă nu era soție, atunci era automat concubină. Caz în care de ce bătuse Antoniu chipul ei pe monedele romane? Și intențiile comune ale lui Antoniu și ale Cleopatrei erau confuze. Aveau de gând să împlinească visul lui Alexandru cel Mare, acela de a uni oamenii dincolo de granițele naționale și sub o singură lege divină, după cum spunea profeția? Sau Antoniu intenționa să devină monarh oriental, având-o pe Cleopatra ca împărăteasă? (Sarcina lui Octavian se ușura: romanii își pierdeau cetățenia dacă se legau oficial unui alt stat.) Poate că interesele lor erau mai clare – probabil că intenționau să întemeieze două capitale – dar, în general, acestea puneau în dificultate mintea romană, care iubea categoriselile. Și răsturnau aranjamentul cu regele clientelar. Orice străin trebuia să fie supus față de un rege roman, nu egalul lui. Astfel, lui Octavian i-a fost ușor să aducă argumente în favoarea femeii vinovate și nesătule, pusă pe cuceriri. A făcut acest lucru într-un mod convingător. Unul dintre cei mai mari specialiști în clasici[71] din secolul XX o descrie pe Cleopatra ca acționând prin Antoniu, ca un parazit, pentru a-și realiza ambiții la care poate că nici nu se gândise vreodată. Și intențiile militare erau opace. Pentru ce anume se lupta Antoniu? Se prea poate să fi vrut să reinstaureze republica, după cum susținea, dar atunci ce rol ar mai fi jucat mama celor trei copii ai lui, care erau pe jumătate romani?

Pentru Octavian, dimpotrivă, totul era clar și bătut în cuie sau cel puțin devenise din momentul în care prezentase o răzbunare personală drept război extern. Argumentele sale erau mai clar formulate și mai bine ilustrate. El a făcut un apel splendid și senzațional la xenofobie. Doar oamenii lui – „noi, care suntem romani și stăpânii celei mai mari și mai bune părți din lume“[72] – nu o să se lase vrăjiți de acești primitivi? Nici nu

era ultima dată când lumea era împărțită în Vestul masculin, rațional și Estul feminin, nedefinit, împotriva căruia Octavian a pornit un fel de cruciadă. El lupta împotriva a ceva, dar și pentru ceva: pentru probitatea, pietatea și autocontrolul specifice romanilor, adică exact acele calități pe care fostul său cumnat le uitase în brațele Cleopatrei. Antoniu nu mai era roman, ci egiptean, un simplu cântăreț la cimbal, efeminat, neimportant și neputincios, „pentru că este imposibil ca cineva care duce o viață de lux regal[73] și care se răsfață ca o femeie să mai gândească precum un bărbat sau să se mai comporte ca un bărbat".******** Octavian a criticat chiar și stilul literar al lui Antoniu. Și, apropo, a observat cineva că Antoniu bea? Octavian sublinia mai puțin rolul său de moștenitor al lui Caesar. În schimb, continua să întrețină povești despre propria divinitate, pe care le răspândea peste tot. Puțină lume de la Roma nu auzise despre faptul că se trăgea din Apolo, căruia îi dedica un nou templu frumos.

Reducându-l pe Antoniu la un cântăreț la cimbal, Octavian a reușit o ispravă greu de realizat. El a recunoscut în mod public ceea ce mulți bărbați care au jucat tenis cu o femeie au observat de atunci încoace: într-o asemenea întrecere[75], înfrângerea este mai bună decât gloria dobândită. Potrivit romanilor, femeia nu prea constituia un oponent demn de luat în seamă. Transformând o acuzație măruntă într-o suită pentru coarde, care a stat ulterior la baza unei simfonii, Octavian o ridica în slăvi pe Cleopatra. El a înzestrat-o cu tot felul de puteri pentru a crea o imagine grotescă greu de uitat. Această regină brutală, însetată de sânge, nu era o a doua Fulvia. Era un dușman vicios, care viza toate posesiunile romane. Nu cumva poporul acela mare și glorios care îi învinsese pe germani, îi zdrobise pe gali și îi invadase pe britoni, care îl cucerise pe Hannibal și care arsese Cartagina avea să tremure în fața „unei pacoste de femeie"?[76] Ce ar spune strămoșii lor plini de glorie dacă ar afla că un popor de o vitejie unică și cu mari cuceriri, căruia i se supuseseră toate regiunile din lume, fusese călcat în picioare de o târfă egipteană, de eunucii și de coafezele ei? Într-adevăr, se confruntau cu un mare număr de forțe, și-a asigurat Octavian oamenii, dar ca să câștigi premii mari trebuie să participi la confruntări mari. În aceasta era în joc onoarea Romei. Era obligația celor meniți „să cucerească și să conducă omenirea" să continue istoria lor ilustră, să se răzbune pe cei care

îi insultaseră și „să nu dea voie nici unei femei să devină egala bărbaților“.[77]********

La începutul anului 31, marele amiral al lui Octavian, Agrippa, a făcut o incursiune-surpriză în Grecia. Prieten vechi și mentorul lui Octavian, el contribuia cu perspicacitatea militară de care ducea lipsă comandantul său. Agrippa a distrus căile de aprovizionare și a capturat baza sudică. În urma lui, Octavian a adus 80 000 de oameni de pe coasta adriatică de partea cealaltă a Mării Ionice. Această mișcare l-a forțat pe Antoniu să se deplaseze mai în nord. Infanteria nu ajunsese încă; a fost luat cu totul prin surprindere. Cleopatra a încercat să îl liniștească tratând cu ușurință apariția neașteptată a dușmanului într-un frumos port natural (probabil Parga de astăzi) de pe un promontoriu în formă de lingură. „Ce este așa de îngrozitor în faptul că Caesar stă într-un polonic?“[78], a pufnit ea. Imediat, Octavian l-a provocat la luptă, în care însă Antoniu nu se putea angaja încă. Echipajele sale erau incomplete. Printr-un vicleșug, într-o dimineață devreme, el l-a forțat pe Octavian să se retragă. Au urmat săptămâni de tachinări și încăierări, timp în care Octavian s-a plimbat în voie prin porturile din vestul Greciei, iar Antoniu și-a instalat legiunile pe fâșia de pământ nisipos de la intrarea de sud în Golful Ambracian. Actium avea un port excelent, chiar dacă era într-o zonă umedă și pustie; probabil că în scurt timp Antoniu și Cleopatra aveau să își dea seama că zona aceea de șes, plină de ferigi și ierburi, era de o mie de ori mai potrivită[79] drept câmp de luptă decât ca tabără militară. Săptămânile care au urmat au fost pline de tentative de lupte și de decizii neduse până la capăt. Octavian nu a reușit să îl facă pe Antoniu să iasă pe mare. Antoniu nu a reușit să îl convingă pe Octavian să iasă la țărm. Acesta din urmă intenționa mai degrabă să îi taie lui Antoniu căile de aprovizionare, lucru la care, în cursul primăverii și la începutul verii, se dovedise că se pricepea. Poate Cleopatra s-a arătat total nepăsătoare față de acostarea lui, însă adevărul era că, în urma unei serii de hotărâri inexplicabile și întârziate – care poate că erau de neînțeles și înainte de a ajunge pe mâna scriitorilor de discursuri ai lui Octavian – Antoniu și Cleopatra au început să își piardă din avantaj. Între timp, deasupra capului lui Antoniu atârna greu problema strategiei: să se confrunte cu Octavian pe uscat sau pe mare? În cea mai mare parte a

timpului cele două armate se zgâiau una la alta peste strâmtoarea îngustă, de la un promontoriu cu iarbă la celălalt.

Văzută de la distanță, tabăra lui Antoniu trebuie să fi oferit o priveliște splendidă, cu marile sale armate pestrițe, cu sclipirile hainelor roșii-purpurii cu paiete aurii.[80] Traci înalți în tunici negre și armură strălucitoare erau amestecați cu macedoneni cu mantii curate de culoare stacojie și cu mezi în jachete bogat colorate. O pelerină militară ptolemeică, țesută cu fir de aur, poate să amintească de un portret regal sau de o scenă mitologică. Câmpia grecească neîngrijită strălucea de la echipamentele scumpe, de la coifurile sclipitoare și de la platoșele aurite, de la căpestrele prețioase, de la penele vopsite, de la sulițele împodobite.******** Cei mai mulți dintre soldați erau din Orient, la fel ca și un număr tot mai mare de vâslași, dintre care mulți erau proaspăt recrutați. Odată cu aceștia se adunase o colecție universală de arme: scuturi și tolbe trace din răchită se alăturaseră sulițelor romane și arcurilor cretane și lăncilor lungi macedonene.

Cleopatra a achitat o mare parte din nota de plată, însă a mai contribuit cu ceva; spre deosebire de Antoniu, ea putea să comunice cu demnitarii orientali adunați acolo. Ea cunoștea limba cavaleriei armenești, a infanteriei ethiopiene, a detașamentelor din Media, precum și limba regală. Exista un cod de condutiă în rândul suveranilor elenistici. Majoritatea avuseseră parte de regine puternice. Iar Canidius nu se înșelase. Prin prezența ei, Cleopatra le amintea dinaștilor care îi erau aliați faptul că se lupta pentru altceva decât republica romană, de care nu le păsa. Nu îl simpatizau prea mult nici pe Antoniu, nici pe Octavian, putându-se alia cu ușurință împotriva oricăruia dintre ei, după cum se aliaseră împotriva Romei în 89, cu Mitridate. Dacă nu s-ar fi avântat exact în miezul problemelor romane prin apelul către Caesar din 48, Cleopatra s-ar fi aflat exact în situația lor. Ea și Antoniu au refuzat un singur suveran, care era, firesc, cel mai entuziasmat dintre toți. Irod a venit cu bani, cu o armată bine pregătită, cu echipamente și un transport de grâu. Le-a dat și sfaturi pe care le cunoșteau deja.[82] Dacă Antoniu avea să o ucidă pe Cleopatra și să anexeze Egiptul, ar fi scăpat de toate problemele. Armata și proviziile aduse de Irod au fost păstrate, însă șederea lui în tabără a fost de scurtă durată. Pentru sfatul său neprețuit, a fost trimis să se lupte cu Machus, regele nabatean, despre care se spunea că nu își achitase redevența pentru bitum. În același timp, Cleopatra i-a ordonat generalului său din acea zonă

să descurajeze încercările ambilor monarhi. Prefera ca cei doi să se distrugă unul pe altul.

Privită mai de aproape, situația nu era prea roz. Așteptarea – într-o uriașă tabără militară multietnică, în condiții mai puțin decât salubre – i-a costat scump. Odată cu creșterea temperaturilor, condițiile s-au deteriorat. Prezența Cleopatrei nu prea ajuta la ridicarea moralului. Fără îndoială, Irod o acuza pe ea de faptul că fusese alungat. Este clar că ea ocupa o poziție importantă în tabără și că nu se obosea să se scuze pentru asta; în calitatea sa de comandant suprem al Egiptului, ea considera că pregătirile și operațiunile de război intrau în atribuțiile ei. Se pare că ea considera că Antoniu era singurul prieten de care avea nevoie. Nu dorea să i se închidă gura, ceea ce este ironic ținând cont cât de puțin ni s-a păstrat din spusele ei; nici vorbă de politețurile reginei Isabela a Spaniei, care spunea: „Să mă ierte Domnia voastră pentru că vorbesc despre lucruri pe care nu le înțeleg“.[83] Este imposibil de spus ce a apărut mai întâi: umilința romanilor din cauza prezenței Cleopatrei sau îngâmfarea Cleopatrei față de romani. Se spunea că ofițerilor romani le era rușine[84] din cauza ei și a statutului ei de partener egal. Chiar și interlocutorii cei mai apropiați se opuneau puterii sale. Se refugiase într-un colț; dacă lăsa jos garda pleca acasă, dacă și-o păstra, se supăra. Evident că au existat scene furtunoase cu Antoniu.

Cleopatra nu a reușit să se facă plăcută de către Gnaeus Domitius Ahenobarbus[85], incontestabil cel mai distins susținător al lui Antoniu. Republican mândru, Ahenobarbus fusese în fruntea consulilor care fugiseră la Efes în primăvara anterioară. Acesta era ferm și incoruptibil. De la bun început, el și Cleopatra nu se înțeleseseră. El refuzase să i se adrese cu titlul său; pentru el rămânea, pur și simplu, „Cleopatra“. Ea încercase să îl mituiască descoperind că Ahenobarbus avea coloană vertebrală pe cât era Plancus de nevertebrat. Fără să își dezmintă reputația, Ahenobarbus era și gălăgios. Nu își ascunse părerea că ea era o povară. Și credea că se putea evita războiul. Fiind implicat în asasinarea lui Caesar și condamnat pentru asta, ulterior proscris, Ahenobarbus luptase la Philippi împotriva lui Antoniu. Cei doi se împăcaseră după aceea, iar de atunci Ahenobarbus ocupase toate funcțiile înalte și se numărase printre cei mai devotați susținători ai lui Antoniu. Jucase un rol hotărâtor lui înfruntarea lui Octavian. Se luptase ca să oprească veștile calomniatoare despre Donații. Fiul lui Ahenobarbus fusese promis în căsătorie uneia dintre fiicele lui

Antoniu. Cei doi făcuseră față la tot felul de obstacole: străbătuseră Parția împreună, unde Ahenobarbus se dovedise a fi loial și un bun conducător. Când Antoniu fusese prea trist ca să o facă, Ahenobarbus li se adresase trupelor în numele comandantului lor. Când le scăzuse moralul celor de la Actium, atunci marele om de stat alesese o altă cale. Îl părăsise pe Antoniu plecând cu o bărcuță. Antoniu a fost distrus. După cum se cuvenea, i-a trimis fostului său camarad bagajele, prietenii și servitorii. Cleopatra nu a fost de acord cu generozitatea lui.

Nu se poate ca ea să nu fi fost conștientă de neplăcerea pe care o provoca prezența ei în tabăra sufocantă, plină de țânțari, unde suita și corturile ei făceau notă discordantă și unde imensa sa navă amiral, *Antonia*, cu cele zece rânduri de rame și cu prova sa sculptată și împodobită, probabil că nu denota doar puțină trufie. Oamenii erau flămânzi, iar starea era de acreală. Cleopatra sătea pe un morman de bogății bine păzite. Soldaților romani le plăcea să își vadă generalul mâncând pâine veche[86] și dormind pe o saltea de paie. Cleopatra nu se potrivea în această ecuație. Antoniu – al cărui cort era amplasat în centrul vastei tabere – auzea din toate părțile că plecarea Cleopatrei nu mai putea fi amânată. El însă părea că nu aude nimic din toate acestea. Până și Canidius, omul său de încredere, care o susținuse anterior, dorea acum plecarea ei. Ea știa câte glume se făcuseră pe seama Fulviei. Nici chiar în Egipt nu erau populare femeile-comandant, după cum își dăduse seama Cleopatra din scurta experiență a surorii sale din timpul războiului alexandrin. Nu mai participase la un conflict armat de o asemenea amploare. Potrivit teoriei lui Irod, Antoniu nu a gonit-o pentru că „se părea că urechile lui erau înfundate din cauza dragostei“.[87] Atunci de ce nu se dăduse ea singură la o parte, după cum făcuse cu Caesar?

Octavian îi declarase război numai ei. Avea toate motivele să se răzbune. Mai fusese dată la o parte de sfetnicii militari ca să ajungă în deșertul Sinai, fără adăpost și fără drepturi. Fusese dezamăgită de intermediari; poate că nu dorea să lase doar pe mâinile lui Antoniu soarta Egiptului. Miza era mare: era în joc viitorul dinastiei Ptolemeilor. Dacă Octavian și Antoniu ar fi căzut acum la pace, ea ar fi fost prețul respectivei înțelegeri. Adevăratul mister al anului 31 este mai puțin întrebarea de ce a rămas Cleopatra și mai degrabă de ce – după ce anihilase perfect nemulțumirile din Egipt, după ce liniștise orgoliile romanilor – nu și-a exercitat farmecele asupra ofițerilor lui Antoniu. În interiorul taberei ea pare să fi fost o prezență enervantă și

obositoare. Mulți erau tratați cu disprețul cu care îl copleșise pe Geminius cel sincer. Prietenii lui Antoniu și consulii romani au suferit deopotrivă din cauza ei, aceștia spunând cu toții că fuseseră „agresați de Cleopatra“.[88] Era răzbunătoare, dictatorială, labilă. Experiența dobândită nu o făcuse mai ascultătoare decât fusese în adolescență cu sfetnicii fraților săi. La urma urmei, era obișnuită să exercite puterea supremă, nepricepându-se să primească ordine. Între timp, moralul a scăzut simțitor în timp ce blocada lui Octavian s-a înăsprit în jurul golfului, roiuri de țânțari s-a abătut asupra taberei și s-a declanșat o epidemie – probabil că era malarie. Condițiile erau deplorabile. Situația era mai bună în jurul prânzului, când un foșnet anunța un vânt care începea să bată dinspre vest. Timp de câteva ore adia o briză proaspătă și vioaie, care sporea în timp ce își schimba direcția de la vest spre nord, pentru a scădea la apusul soarelui.

Au trecut luni întregi în care totul era pregătit, dar nu se întâmpla nimic, timp în care s-a schimbat treptat norocul. În timp ce probabil că planul fusese să îl prindă pe Octavian în Golful Ambracian, Antoniu și Cleopatra s-au trezit blocați în golful albastru deschis, o schimbare de situație căreia le-a venit greu să se adapteze. Plutarh remarca: „Scopul principal al unui bun general este să își forțeze inamicii să dea bătălia când le este superior acestora, nu să fie el forțat să facă asta când forțele sale sunt în inferioritate“.[89] Antoniu ratase de mult momentul în care era în avantaj. Până în august nu a mai avut de ales și a trebuit să solicite de la orașe întregi să transporte provizii pe uscat până în tabără. Străbunicul lui Plutarh s-a numărat printre nefericiții care au fost siliți să facă asta, să parcurgă drumul de pe potecile de munte până la golf, cu saci de grâu pe umeri și mânați cu biciul de la spate.

Răul pe care nu l-au provocat blocada, boala, inactivitatea debilitantă, căldura a fost făcut de dezertări. Sclavi și regi clientelari deopotrivă au abandonat cauza. Antoniu i-a pedepsit ca exemplu pe doi care se erau gata să dezerteze, un senator și un rege sirian, care au fost torturați și executați pentru a-i descuraja pe cei care ar fi vrut să îi imite. Antoniu a fost și el năucit, atât de tare încât a făcut o călătorie solitară de-a lungul fortificațiilor, spre mare, călătorie în cursul căreia aproape că a reușit să fie răpit de oamenii lui Octavian. Dezertarea lui Ahenobarbus îl afectase profund; după aceasta a devenit extrem de paranoic. Potrivit unei surse, nu mai avea încredere nici măcar în Cleopatra[90], pe care o suspecta că ar fi

încercat să îl otrăvească. Ca să își dovedească nevinovăția, se spune că ea ar fi preparat o băutură mortală doar ca să apuce ceașca în timp ce Antoniu o ducea la buze. Dacă ar fi avut de gând să îl ucidă ar fi făcut-o, nu? Apoi a pus să fie adus un prizonier, căruia i-a dat băutura. Aceasta a avut efectul scontat. (Povestea ridică suspiciuni, Cleopatra neputând să continue fără Antoniu. Este puțin probabil că el uitase acest lucru, chiar și în starea de agitație în care se afla.) Cleopatra s-a certat și cu Dellius, care recrutase mercenari toată vara. Cei doi au ajuns să se ia la harță într-o seară, la cină, când Dellius s-a plâns de calitatea vinului. Era acru, a pufnit el, în timp ce la Roma oamenii lui Octavian serveau vinuri de cea mai bună calitate. Dellius era convins că, la sfârșitul conflictului, Cleopatra avea să îl ucidă. Unul dintre doctorii ei, susținea el, îi confirmase acest lucru. Era o scuză perfect legitimă pentru a treia și ultima sa dezertare. A plecat la Octavian, luându-i lui Antoniu ceea ce Caesar numise cea mai puternică armă: surpriza. Odată cu plecarea lui Dellius[91] au fost compromise și planurile de luptă ale lui Antoniu.

Spre sfârșitul lui august, Antoniu a convocat un consiliu de război. Cele 16 săptămâni de blocadă îi costaseră scump. Situația era sumbră. Aveau puține provizii; noaptea aerul era rece. Curând avea să vină peste ei iarna. Antoniu trebuia să decidă în cele din urmă cu privire la problema care l-a bântuit toată vara fierbinte. Se pricepea mai bine la tactică decât la strategie; nu putea să fie nehotărât. Dacă nu o făcuse deja, Cleopatra nu s-a înțeles nici măcar cu Canidius de data asta. Acesta prefera să meargă spre nord și să decidă soarta luptei pe uscat. Erau romani, la urma urmei; a duce o luptă mișcați de valuri era, după părerea lui, o nebunie. Antoniu nu mai comandase o flotă până atunci. Putea să îi cedeze marea lui Octavian fără rușine. În plus, urmau să fie aduși recruți din Macedonia și din Tracia. Desigur, Canidius știa foarte bine că a se lupta pe uscat însemna să sacrifice flota Cleopatrei și, odată cu ea, importanța acesteia. Cleopatra știa că dacă își sacrifica flota punea în pericol Egiptul. Lăzile ei cu dinari de argint nu puteau fi transportate peste munți. Ea a susținut cu putere o confruntare navală. Motivele ei erau perfect întemeiate: Antoniu era inferior numeric pe uscat. Nu putea, până la urmă, să traverseze marea până în Italia fără o flotă. Și nici nu era ușor să deplasezi o armată peste munți; nu dispăruseră amintirile din Parția în cei cinci ani care trecuseră de atunci. Și mai exista un motiv, unul pe care nici unul dintre cei care participau la discuțiile de

Actium nu putea să îl ignore. Cu ocazia turului său de forță cu Caesar, și Pompei condusese până în Grecia o uriașă forță poliglotă și gălăgioasă, formată din regi și prințese asiatice. Cleopatra contribuise cu 60 de nave la flota respectivă. Ahenobarbus fusese acolo, la fel ca și tatăl lui, care pierise în bătălie. Antoniu comandase remarcabil partea adversă. În august 48, Pompei decisese să nu își folosească forța navală, care era pe departe superioară celei a lui Caesar. Până la sfârșitul zilei avea să își dea seama că greșise grav[92] când alesese să ducă o luptă terestră. Rezultatul fusese un carnaj cumplit, cu un comandant mut și fără cunoștință, rămas fără armată, minte și mândrie și – câteva zile mai târziu – decapitat în largul coastei egiptene.

Antoniu a ales, în cele din urmă, campania navală. Plutarh spune că ar fi fost condus de emoții. Cel mai probabil, cel mai experimentat general al vremii nu a intenționat nici să o mulțumească pe Cleopatra, nici să scoată în evidență flota ei, ci a fost, în cele din urmă, forțat de împrejurări. Octavian nu numai că avea argumente mai coerente, ci și o armată mai unită, o armată de romani care vorbeau latina și erau bine antrenați. Avantajul terestru era de partea sa. Pe mare cele două tabere erau cam la același nivel. Antoniu le-a explicat acest lucru oamenilor săi neliniștiți, dintre care doar puțini știau să înoate. Nu avea chef să înceapă campania cu o înfrângere. „Am decis să încep cu navele, unde suntem mai puternici și avem o mare superioritate față de adversarii noștri, ca, după ce vom repurta victora cu acestea, să le putem învinge și infanteria.“[93] (Abordând același subiect, Octavian s-a dovedit a fi mai abil din punct de vedere psihologic: „Pentru că, în general, este o trăsătură firească a naturii umane de peste tot că atunci când cineva dă greș de la prima încercare devine descurajat cu privire la ce urmează“.[94]) În ciuda explicațiilor, un veteran încercat în lupte a venit în fața lui Antoniu cu o rugăminte emoționantă. I-a arătat o colecție impresionantă de cicatrici. Cum putea Antoniu să îi insulte acele cicatrice, să își pună speranțele „în niște trunchiuri mizerabile de lemn“? Soldatul a pledat în fața comandantului său: „Lasă-i pe egipteni și pe fenicieni să se lupte pe mare, dar nouă dă-ne pământ, pe care ne-am obișnuit să stăm și fie o să învingem, fie o să murim“.[95] Antoniu – „înzestrat de natură mai mult decât orice al om din vremea sa ca să conducă o armată cu puterea elocvenței“[96] – s-a uitat la el cu blândețe, dar nu a reușit să îi răspundă.

În ultimele zile ale lui august un miros cunoscut a întâmpinat-o pe Cleopatra. Briza după-amiezii a ridicat mirosul acru de cedru și rășină în flăcări în toată tabăra. Era un miros pe care îl știa din portul Alexandriei din urmă cu 17 ani; în ceea ce probabil părea a fi o obișnuită tradiție la romani, Antoniu a tras circa 80 dintre navele ei pe plajă și le dăduse foc. Nu mai avea echipaje care să conducă flota și nu putea să riște ca acestea să încapă pe mâna lui Octavian. Nu era nici un secret; flacăra era luminoasă și pătrunzătoare. În curând o furtună a stins mingile de foc; timp de patru zile, vânturi puternice și ploi torențiale au lovit coasta. Înainte de a se însenina nu au mai rămas decât instalații deformate și berbeci arși. La adăpostul întunericului, în seara de 1 septembrie, ofițerii Cleopatrei au încărcat pe ascuns lăzile ei cu bogății în masiva *Antonia*. Câteva bărci de transport au luat restul de bani, precum și o grămadă de veselă regală. Au fost duse pe vasul Cleopatrei și pe al lui Antoniu catarge și pânze voluminoase. Până să răsară soarele, Antoniu îmbarcase 20 000 de soldați și, împreună cu ei, mii de arcași și de aruncători cu praștia, înghesuind un număr colosal de oameni în niște petice de spațiu. Cerul era perfect senin, iar marea – un înveliș sticlos, în timp ce vâsleau, cu lovituri de rame, către gura golfului. Acolo cele trei escadroane ale lui Antoniu au staționat unul lângă altul, în formă de semilună. Cleopatra și cele 60 de vase care îi rămăseseră veneau din urmă, și ca să îi oprească pe dezertori, și pentru protecție. Ea nu avea de gând să participe la luptă.

Dincolo de strâmtoare, oamenii lui Antoniu au descoperit flota lui Octavian, adunată într-o formație similară, la o distanță de aproape doi kilometri. Golful a răsunat de sunetele ascuțite ale trompetelor; trâmbițași și ofițeri îi tot îndemnau pe oameni. Iar cele 240 de nave ale lui Antoniu, cu ramele pregătite, îndreptate spre cele 400 ale lui Octavian, au pornit în plină dimineață, gata de luptă, având cocile înghesuite între ele, scârțâind și părând nemișcate, în timp ce armatele terestre priveau de pe țărm. În cele din urmă, la prânz, Octavian a dat ordin escadronului său din cel mai nordic punct să vâslească înapoi încercând astfel să îl atragă pe Antoniu afară. Vasele lui au înaintat în largul mării. Brusc aerul s-a umplut de strigăte, și de pe mal și de pe apă. Din turnurile înalte ale flotei lui Antoniu a început să cadă o ploaie densă de pietre și de săgeți și de bucăți metalice. În partea lui Octavian s-au sfărâmat rame și s-au rupt cârme. În pofida mării învolburate, pentru Cleopatra era un fel de ciudată bătălie terestră, în care

oamenii lui Octavian jucau rolul cavaleriei, iar oamenii lui Antoniu respingeau atacul din fortărețele lor plutitoare, dintre care cea mai mare avea o înălțime de trei metri de la nivelul suprafeței apei. Cumplitele lovituri au continuat nedecis până după-amiaza târziu. În jurul orei trei, aripa stângă a lui Octavian s-a deplasat ca să o atace din spate pe cea a lui Antoniu; la rândul lui, Antoniu s-a deplasat încet spre nord. Centrul liniei a dispărut. Deodată escadronul Cleopatrei a ridicat pânzele și – folosind cu abilitate vântul – a trecut calm prin mijlocul bătăliei, pe lângă praștiile și proiectilele care zburau, ajungând dincolo de sulițele și de securile din linia inamică, răspândind confuzie în toate părțile. Oamenii lui Octavian priveau uluiți cum Cleopatra se îndrepta în viteză către sud în maiestuoasa ei navă-amiral, cu pânzele sale purpurii ondulându-se în vânt. În cea mai mare parte a timpului inamicii nu aveau cum să o depășească. Șocul acestora a fost și mai mare când, după câteva minute, Antoniu s-a mutat de pe nava sa amiral pe o galeră rapidă și a urmat-o, împreună cu cele 40 de nave din escadronul lui personal.

Oamenii lui Octavian erau, fără îndoială, mai puțin uluiți și mai degrabă impresionați. Antoniu și Cleopatra scăpaseră cu o treime din flota rămasă și cu tot tezaurul ei. În mod clar, fuga fusese aranjată dinainte; altfel nu ar fi fost depozitate în vasele Cleopatrei nici lucrurile de valoare, nici pânzele. Aceasta își alesese perfect momentul în care a acționat ca să profite de întețirea vioaie și favorabilă a vântului. Și de la Dellius, Octavian trebuie să fi aflat despre planul de spargere a blocadei. Antoniu și Cleopatra nu avuseseră nici o intenție să prelungească vreo bătălie. Mai devreme, în aceeași lună, cei doi mai încercaseră o dată să își croiască drum prin blocadă. Dacă îl puteau face pe Octavian să iasă în larg puteau să fugă în Egipt; efectuaseră această înaintare doar în acest scop. În discursul dinaintea bătăliei, pe care i-l atribuie Dio, Octavian își avertizează oamenii cu privire la exact acest curs al evenimentelor: „De vreme ce recunosc că sunt mai slabi decât noi și de vreme ce cară pe vase trofeele victoriilor, să nu le dăm voie să plece în altă parte, ci să îi învingem aici, pe loc, și să le luăm toate comorile".[97] Pe 2 septembrie câteva dintre vasele rapide ale lui Octavian – galere ușoare și foarte manevrabile, cu prove suple – chiar au pornit în urmărirea lor.

Din largul mării, Cleopatra i-a transmis semnale lui Antoniu. Împreună cu doi însoțitori, el a înfruntat valurile și a urcat la bordul *Antoniei*. Întâlnirea

nu a fost una fericită; Antoniu nici nu a privit-o, nici nu i-a vorbit Cleopatrei, simțind mai degrabă rușine decât furie. Ceva nu mersese deloc bine. Probabil că nu fusese planificat ca oamenii lui Antoniu să rămână în urmă. Cleopatra susținuse anterior ca majoritatea armatei să se întoarcă în Egipt. Flota fie că nu reușise să scape, fie hotărâse asta. Poate că oamenii au preferat să se lupte cu un roman decât să urmeze o străină; în mod cert, au existat zvonuri de revoltă în tabără. Poate că Antoniu și Cleopatra plănuiseră manevra respectivă numai în caz de necesitate și unul dintre ei sau ambii au acționat în mod decisiv. Sau poate Cleopatra a plecat prematur. Trebuie să fi tânjit să navigheze spre Alexandria, un oraș pe care – dacă ar fi fost înfrântă pe țărmul Greciei – știa că nu avea să îl mai vadă niciodată. Dio sugerează faptul că Antoniu plecase[98] pentru că interpretase (în mod greșit) plecarea Cleopatrei drept un semn de înfrângere. Sau poate că totul a mers conform planului, iar efectele acestuia au apărut ulterior; nu ne rămâne decât să corelăm niște decizii de neînțeles cu motive obscure. În orice caz, Antoniu nu putea să își plece capul în semn de înfrângere, pentru că lupta – mai puțin o confruntare și mai degrabă o învălmășeală – a continuat ceva timp fără un rezultat decisiv. Nici Octavian nu avea să știe până la sfârșit cine învinsese. Fie că planul fusese prost întocmit, fie că fusese prost pus în aplicare, acel „Ți-am spus eu că așa o să se întâmple“ se simțea puternic în briza sărată. Dacă putem să îl credem pe Plutarh, Antoniu s-a înecat în propria neputință. Fără să o bage în seamă pe Cleopatra, „s-a dus singur la prova și a stat jos în tăcere, ținându-și capul în ambele mâini“. S-a ridicat abia la apus, când două dintre galerele lui Octavian s-au văzut în depărtare. Antoniu a ordonat să se întoarcă nava amiral ca să poată să stea în picioare și să își vadă dușmanul în față. A urmat o altercație, din care *Antonia* a scăpat, dar în care Cleopatra și-a pierdut un vas-comandant și un al doilea vas, plin cu o mare cantitate de vase și de mobile costisitoare.

După ce au scăpat de atacatori, Antoniu s-a întors la prova. Cu capul plecat a privit apatic în largul mării, el eroul de la Philippi, nou Dionysos, redus la o matahală înspăimântătoare, cu brațele și umerii puternici încă tremurând. Călătoria spre sud a fost una tristă, plină de neliniști și de pierderi personale. A fost, de asemenea, una tăcută. Antoniu și-a petrecut singur trei zile, „fie supărat pe Cleopatra, fie din dorința de a nu se certa cu ea“. Chiar dacă a fost dictat de disperare, planul a părut la un moment dat a

fi unul logic. Antoniu nu putea să scape totuși de senzația că își abandonase oamenii. Aceștia rămăseseră neclintiți în vreme ce regi, senatori și ofițeri îl abandonaseră. Îi lăsase la ananghie, pentru ca apoi să se trezească într-o situație de nesuportat cu Cleopatra. Rezultatul bătăliei de la Actium rămânea neclar, după cum avea să rămână alte câteva zile, însă el a înțeles implicațiile a ceea ce făcuse și cum păreau lucrurile. Un comandant roman trebuia să pironească cu privirea înfrângere, să continue indiferent de șansele debilitante. Iar pentru Marc Aureliu istoria era foarte palpabilă; la Roma trăise minunat într-o casă decorată cu 90 de berbeci de bronz capturați pe mare. (Erau ai lui Pompei.) A înțeles ce glorie tocmai îi scăpase, pentru totdeauna, printre degete.

După trei zile, Cleopatra a trimis după apă și provizii la Taenarum, punctul cel mai sudic al Peninsulei Peloponez. (Ca un făcut, era locul unde se credea că Hercule căutase intrarea în lumea de dincolo.) Acolo două dintre servitoarele ei, Iras – coafeza și Charmion – doamna ei de onoare, au rugat-o să se împace cu Antoniu. După eforturi susținute, cele două femei i-au convins pe Antoniu și pe Cleopatra să își vorbească sau măcar „să mănânce și să doarmă împreună“.[99] Câteva vase de transport li s-au alăturat, aducând vești despre cele întâmplate după plecarea lor de la Actium. Lupta se intensificase și continuase ore întregi. Flota lui Antoniu rezistase, dar, în cele din urmă, fusese distrusă. Pentru o vreme, valurile aduseseră la mal trupuri și scânduri, acoperite – dacă putem să credem o relatare extrem de colorată – cu paiete purpurii și aurii[100] din Orient. Trupele terestre ale lui Antoniu au rezistat. La sfârșitul întâlnirii, Antoniu a încercat să le dea daruri oamenilor săi. Dintr-una dintre navele de transport le-a dat bogății de aur și argint de la palatul Cleopatrei. Înlăcrimați, oamenii au refuzat darurile. Comandantul lor i-a copleșit în schimb cu afecțiune. Avea să aranjeze, le-a promis el, să stea ascunși într-un loc sigur până urma să ajungă la o înțelegere cu Octavian. Și-a continuat călătoria peste Mediterană cu Cleopatra, până pe țărmul neted al Egiptului. Au acostat într-un avanpost pustiu din colțul de nord-vest al țării, unde s-au despărțit, pe o întinsă plajă nisipoasă.

Antoniu a pornit spre Libia, unde staționau patru legiuni ale sale. Plănuia o regrupare. Cleopatra, care își pierduse flota, a cărei avere se risipise în parte, al cărei aliat era ruinat, s-a îndreptat în grabă spre Alexandria. Plecase de la Actium înaintea tuturor și cu un vas puternic, bine dotat. Dacă se

mișca repede, putea să ajungă înaintea veștilor despre eșec. Știa ce însemna dacă se întorcea în Egipt în condiții catastrofale și și-a luat măsuri de precauție: a comandat câteva aranjamente florale[101] făcute în grabă. Când a alunecat pe lângă farul din Alexandria a doua zi, a făcut-o calm, vasele sale fiind împodobite cu coroane de flori. În acompaniamentul cântăreților la flaut, un cor intona cântece ale victoriei pe punte. Celor care au vâslit ca să o întâmpine Cleopatra le-a împărtășit vești despre extraordinarul triumf, probabil fără să îi tremure deloc glasul. Aproape în același timp, cele 19 legiuni ale lui Antoniu și cei 12 000 de cavaleriști – pierzându-și, în cele din urmă, orice speranță de întoarcere a comandantului lor și după o săptămână de negociere încăpățânată – i s-au predat lui Octavian, care abia acum începea să își dea seama de amploarea victoriei sale.[102]

Exista ceva ironic în norocul lui Canidius. În tinerețe fusese acuzat că transportase la Roma averea unchiului detronat al Cleopatrei, regele Ciprului. Existaseră îndoieli cu privire la măsura în care Canidius era demn de încrederea că se va achita cu bună credință de acea sarcină profitabilă.

Sextus Pompei a complicat situația din mai multe puncte de vedere. Acesta se bucura de relații cordiale cu câțiva monarhi care erau considerați dușmani de moarte ai Romei, iar Cleopatra îl simpatiza în virtutea relației dintre tații lor. (De fapt, îi făcuse propuneri Cleopatrei, cu care însă Antoniu nu a fost de acord. Era suficient de înțelept să își dea seama că nu putea să fie aliat și cu o regină străină, și cu un compatriot care se dădea mare și care – în ciuda susținerii sale în țară – se purta ca un pirat. Instinctul lui Antoniu a fost corect; dintotdeauna un aventurier, Sextus își oferise în același timp serviciile și parților, fără știrea lui Antoniu.) Potrivit lui Apian, Antoniu a refuzat să semneze ordinul de execuție a lui Sextus. Îi era rușine să o facă personal, pentru că știa că moartea acestuia avea să o supere pe Cleopatra și nu voia ca aceasta să îl considere pe el vinovat. Apian sugerează, de asemenea, că sentința respectivă era binevenită; mai bine să îl elimine pe Sextus ca nu cumva înzestratul comandant naval și Cleopatra să se alieze ca să „afecteze respectul benefic pe care îl aveau Antoniu și Octavian unul față de celălalt“.[14]

Antoniu a dat și nume, cinci în total. În altă parte menționa faptul că Octavian divorțase de fosta lui soție din motive de „perversiune morală“; aceasta nu fusese înțelegătoare în privința amantei lui.

Nimeni nu a văzut testamentul, în afară de Octavian, care se poate să îl fi inventat chiar el. Se mai poate să îl fi falsificat Plancus; în cazuri urgente, el avea dreptul să semneze în numele lui Antoniu și să aplice sigiliul acestuia. Documentul cuprindea, evident, confirmarea cadourilor pe care le făcuse Antoniu copiilor Cleopatrei, precum și paternitatea lui Caesarion. Din câte știm, Antoniu nu a negat niciodată prevederile. Nici Octavian, de fapt, nu a negat afirmația legată de Caesarion, pe care era mai înțelept să o ignore la momentul respectiv. Este la fel de dificil să ne imaginăm în ce condiții ar fi putut Antoniu să redacteze, de fapt, prevederile pe care le-a citit Octavian cu glas tare.

Aceasta era o slăbiciune cunoscută. După cum mârâise Plaut, cel mai popular dramaturg al Romei: „Nu prea îmi sunt pe plac aceste femei cu relații la nivel înalt, aerele lor, dotele lor imense, pretențiile lor zgomotoase, aroganța lor, caleștile lor de fildeș, rochiile lor, purpura lor, care îi reduc pe soții lor la niște sclavi ai propriilor cheltuieli“.

Pierzându-și toate puterile, acum Antoniu nu mai avea dreptul să ceară ajutor de la statele clientelare Romei și nici să împartă teritorii romane. Printr-un fel de raționament contorsionat, se putea susține că astfel Cleopatra era complicele unui cetățean privat care se îndreptase împotriva Romei și că aceasta deținea teritorii care nu i se cuveneau. Ca să facă însă acest lucru ar fi trebuit să îl includă pe Antoniu în acuzație, el însă nefigurând nicăieri în aceasta.

Nicolaus din Damasc a tras repede concluzia că, în adolescența sa, chiar și la vârsta la care tinerii „sunt mai poznași ca oricând"[74], Octavian se abținuse de la satisfacțiile sexuale un an întreg. Și, în ciuda tuturor dovezilor contrare, s-a tras inevitabil concluzia că acesta trăia simplu și auster. În realitate, lui Octavian îi plăceau mobilele scumpe și bronzurile de Corint la fel ca oricărui om, fiind chiar și mai încântat de mesele de joc.

După cum avea să întrebe mai târziu poetul Propertius: Ce sens mai are istoria noastră dacă aduce la conducere o femeie?

Numai pe acest tărâm ostentația era aprobată de către romani. După cum explica Plutarh: „Pentru că extravaganța altor obiecte afișate conduce la lux și sădește efeminare în cei care le folosesc, pentru că ceva de genul înțepăturii și al gâdilării simțurilor distruge scopurile serioase; însă când aceasta se vede în însemnele militare, ea întărește și înalță spiritul".[81]

Capitolul 9. *Cea mai ticăloasă femeie*[1] *din istorie*

Am fost egala zeilor, cu excepția părții muritoare din ea.[2]
Euripide

NENOROCIREA, spune o vorbă[3], are puțini prieteni; Cleopatra nu a așteptat să afle dacă zicala este adevărată sau nu. Dacă trucul său nu fusese deja descoperit, acest lucru s-a confirmat destul de repede, cu sânge. Membrii elitei alexandrine fuseseră și înainte împotriva ei. S-a temut de reacția lor la aflarea veștii despre dezastrul de la Actium; acum puteau să o acuze pe bună dreptate că le dăduse Egiptul romanilor. Nu avea chef să îi vadă[4] cum se bucură de eșecul ei. Nici nu avea chef să fie înlocuită pe tron. De cum s-a întors a dezlănțuit o adevărată orgie sinistră, ordonând arestarea și asasinarea celor mai mari denigratori ai săi. De pe moșiile acestora a confiscat sume mari. A confiscat și alți bani de oriunde a putut găsi, jefuind averile templelor. Avea nevoie de o avere indiferent de ce avea să urmeze. Avea să o coste scump evitarea inevitabilului; într-un fel saul altul, Octavian avea să vină să îi ceară. A echipat noi trupe și a căutat noi aliați, pe care i-a curtat îndrăzneț. Artavasdes, sfidătorul rege armean, era în continuare prizonier în Alexandria, unde i se sfârșiră cei trei ani de captivitate. Cleopatra i-a trimis capul retezat al acestuia, la o distanță de aproape 2 000 de kilometri în est, rivalului său din Media. A estimat că acesta nu avea să mai aibă nevoie de nici o altă încurajare ca să îi vină în ajutor. Acesta a obiectat.

La fel ca în trecut, ea s-a îndreptat către Orient, unde avea contacte comerciale și partizani vechi, unde Octavian nu avea trecere și unde regalitatea era regalitate. Când Antoniu s-a întors la Alexandria, a găsit-o prinsă în desfășurarea „unui plan cât se poate de îndrăzneț și de minunat“. Marea Mediterană era separată de un istm de Golful Suez, care se afla la frontierea de est a Egiptului. Cu o mare armată, Cleopatra a încercat să își scoată vasele din Marea Mediterană și să le tragă pe uscat pe o distanță de 64 de kilometri, ca să le relanseze la apă prin golf în Marea Roșie. Cu

oamenii și banii săi, ea și-a propus să își facă un nou cămin, departe de granițele egiptene, posibil chiar în India, „departe de război și sclavie“.[5] Într-un moment de impas, firea Cleopatrei a ieșit la iveală, dezvăluind capacitatea ei de a-și imagina orizonturi largi, nelimitate; grandoarea și bravada erau atât de uimitoare încât practic sugerau că ea chiar se gândise la un atac împotriva lumii romane.

Aventura Cleopatrei de la Marea Roșie nu era imposibilă într-o țară care transporta de secole blocuri imense de piatră pe distanțe uriașe. O monstruozitate de vas[6] ptolemeic cu două prove – se spune că avea o lungime de 120 de metri și că partea cufundată în apă era de 18 metri – fusese lansată la apă pe cilindri de lemn așezați la intervale egale într-un șanț din port. În același scop se mai foloseau și piei unse cu grăsime. Vasele puteau, de asemenea, să fie tăiate în bucăți. Acest proiect era mai puțin fezabil pentru o regină care luptase împotriva tribului din partea îndepărtată a istmului. S-a nimerit să fie vorba despre nabateeni, negustorii șireți și bine organizați care se luptaseră vreme de un an cu Irod, în parte din cauza sabotajului Cleopatrei. Nu aveau nevoie de Irod – care, până la urmă, îi învinsese – ca să își amintească faptul că Cleopatra era inamicul lor comun. Nabateenii[7] au dat foc tuturor vaselor egiptene trase la mal. Pentru Cleopatra acest eșec a fost deosebit de dureros. Acesta era colțul de lume din care se reinventase cu succes în 48.

Irod era, desigur, aliatul firesc; în deșert Octavian nu se putea pune cu efectivele lor reunite. Nimeni însă nu se bucura mai profund de ghinionul Cleopatrei. Cleopatra îi dăduse lui Irod un permis cu „ieși din închisoare fără să plătești“ când îl expediase de la Actium; acesta nu întârzie să cadă la pace cu Octavian. Probabil că la Rodos, în toamna aceea, regele iudeu dăduse un adevărat spectacol de căință. Îmbrăcat ca un om de rând, el și-a dat jos diadema când a coborât pe țărm. În fața stăpânului lumii romane el a fost sincer și direct. Într-adevăr, îi fusese devotat lui Antoniu. Așa, vai, era el din fire. Integritatea era calitatea sa de bază. În accepțiunea lui, explica Irod, un prieten trebuie să își riște „fiecare părticică din suflet și din trup și din materie“.[8] Dacă nu i-ar fi atacat pe nabateeni, îl asigură el pe Octavian, ar fi fost în continuare de partea lui Antoniu. Și-a abandonat prietenul vechi de peste două decenii numai din cauza egiptencei, a recunoscut el, începând să prezinte versiunea oficială a lui Octavian de combatere a Cleopatrei. Îi spusese lui Antoniu să se descotorosească de ea. Nu știm cum a reușit Irod

să păstreze un aer serios pe tot parcursul pledoariei sale. La sfârșitul acesteia, Octavian și-a exprimat recunoștința față de Cleopatra. Aceasta, își asigură el interlocutorul, îi dăduse un aliat de zile mari. (Irod avea un motiv dublu să îi fie recunoscător Cleopatrei. El își datora coroana, în primul rând, temerilor romanilor față de ea.) Cu eleganță, Octavian a pus la loc diadema pe capul lui Irod. La despărțire i-a dat acestuia întăriri romane. Între timp, Cleopatra a continuat neobosită să curteze triburile vecine și pe regii care îi erau prieteni. A reușit să mobilizeze doar o trupă de gladiatori, luptători foarte talentați care se antrenau pentru ceea ce se aștepta să fie ceremonia de serbare a victoriei lui Antoniu și a Cleopatrei. Răspunzând la apelul acesteia, aceștia s-au îndreptarat spre sud într-o regiune care se află în Turcia contemporană. Irod a avut grijă ca aceștia să nu ajungă dincolo de Siria.

Neavând nici un succes în Orient, Cleopatra putea să privească în direcția opusă. Roma nu cucerise toată Spania, o regiune, extrem de fertilă și bogată în mine de argint. Chiar dacă Marea Mediterană îi era mai aproape, chiar dacă nu era în măsură să continue războiul împotriva lui Octavian, putea să navigheze spre vest, pe Oceanul Indian, înconjurând Africa. Cu resursele sale uriașe, ea și Antoniu puteau să provoace triburile aborigene și să întemeieze un nou regat. Nu era o idee chiar atât de deplasată; Cleopatra avea în față exemplul altui conducător poliglot și charismatic. În 83, un proconsul roman răzvratit preluase controlul Spaniei spre spaima compatrioților săi. Numit de recruții săi băștinași „noul Hannibal“[9], Sertorius declanșase o revoltă. Fusese cât pe ce să înființeze un stat roman independent.******** Cleopatra se gândea serios la acest plan; Octavian se temea că ea avea să reușească să repete lovitura lui Sertorius. La urma urmei, era puțin probabilă o operațiune militară în țară; după dezertarea lui Irod și cea a trupelor din Cyrene ale lui Antoniu, nu mai rămăsese decât Egiptul. Acesta era ferm de partea Cleopatrei – în Egiptul de Sus susținătorii ei s-au oferit să lupte în numele ei, încercare pe care ea a descurajat-o – dar era puțin probabil să îi țină piept suficient de mult lui Octavian. Avea cel puțin 400 de gărzi din Galia extrem de loiale, un număr modest de trupe, și o rămășiță de flotă.

Nimic din Bătălia de la Actium nu a fost atât de genial pe cât a fost vâlvătaia de invective care a precedat-o; partea cea mai spectaculoasă și multe dintre pagube au avut loc după neimpresionantul eveniment. Acesta a

fost extrem de tern, ceea ce nu se putea spune și despre lunile care au urmat în Alexandria. Din nou planurile Cleopatrei nu s-au realizat. Din nou ea a căutat peste tot cu ardoare ca să se asigure că nu era totul pierdut. Palatul era cuprins de un tumult de activități febrile; Plutarh susține că nu se gândea numai la Spania și la India, ci făcea zilnic experimente cu otrăvuri mortale. Indiferent de scop, și-a făcut o colecție din acestea, testându-le pe prizonieri și pe animale pentru a afla care toxină avea efecte mai rapide și mai puțin dureroase. Nu era nici umilită, nici panicată, ci exact la fel de inventivă pe cât fusese pe când prima lovitură a vieții o purtase în deșert. Cuvântul „formidabil“ se leagă singur mai devreme sau mai târziu de Cleopatra și iată: era formidabilă – era plină de spirit, disciplinată, inventivă – în retragerea ei. Nu dădea semne de disperare. După 2 000 de ani de la întâmplare îi auzi încă mecanismele minții producând idei.

Nu același lucru se poate spune și despre Antoniu. Acesta umbla neliniștit prin Africa de Nord, în cea mai mare parte a timpului cu doi prieteni, un orator și un ofițer deosebit de isteț și de loial. Antoniu se despărțise de restul suitei sale. Această singurătate relativă îl liniștea. Se baza pe faptul că va găsi întăriri, însă la Cyrene a descoperit că cele patru legiuni ale sale dezertaseră. Distrus, a încercat să se sinucidă. Cei doi prieteni au intervenit, ducându-l la Alexandria. A sosit la palat fără întăririle așteptate și, recunoaște Dio, „fără să fi reușit nimic“.[10] Era probabil sfârșitul toamnei, spre sfârșitul perioadei de însămânțări. Cleopatra se afla în toiul eșuatei sale aventuri de la Marea Roșie. A aranjat să fie întărite căile de acces către Egipt. Se poate să se fi gândit și la asasinarea lui Octavian.[11] Cât despre Antoniu, el s-a retras din oraș și din societate. A dat ordin să i se construiască un drum pietruit în portul Alexandriei, la capătul căruia și-a amplasat o colibă modestă[12], lângă piciorul farului. S-a declarat exilat, un Timon din Atena mai modern, „pentru că și el însuși fusese nedreptățit și tratat cu nerecunoștință de către prietenii săi, așa că ura întregul neam omenesc și nu avea încredere în nimeni“.[13] Dio strecoară o notă mai amară de compasiune; nu se poate abține să nu se minuneze de numărul de oameni care – după ce au primit onoruri și favoruri generoase de la Antoniu și Cleopatra – i-au părăsit pe aceștia la ananghie. Cleopatra părea că nu se poticnește în fața nedreptății. Poate că aceasta înțelegea recunoștința într-un mod mai realist decât Antoniu. Ea a acceptat crudul adevăr mai ușor decât el.

Antoniu nu a rezistat prea mult în postura de ermit și a apărut la palat destul de repede. Se spune că Cleopatra l-a convins să iasă, să vadă livezile bogate și reședințele regale cărora el le întorsese spatele. Dacă într-adevăr a făcut asta, a fost una dintre sarcinile cel mai puțin dificile din viața sa. Veștile continuau să fie triste[14]: Canidius a venit la Alexandria ca să anunțe că trupele terestre ale unui Antoniu i se predaseră, în cele din urmă, lui Octavian. Multe dintre ele s-au alăturat armatei lui; Octavian avea acum mai mulți oameni decât avea nevoie. Arsese ce mai rămăsese din navele de război capturate. Apoi Antoniu și Cleopatra au aflat de dezertarea lui Irod, deosebit de dureroasă pentru că îl trimiseseră la el pe cel mai convingător mesager ca să pledeze pentru menținerea loialității. (Era prietenul pe care Cleopatra îl pusese să i-o scoată lui Antoniu din cap pe Octavia.) Nu numai că dăduse greș în privința lui Irod, dar profitase de călătorie ca să dezerteze. Și guvernatorul roman din Siria trecuse de partea lui Octavian, la fel ca și Nicolaus din Damasc.

S-au abținut de la acuzații reciproce. Cleopatra părea să privească spre viitor și mai puțin spre trecut, să fi înțeles foarte bine că Antoniu era departe de înțepăturile și de hărțuielile admonestării, de înțepăturile de îndrăgostiți. Ea i-a urmat sfatul lui Plutarh referitor la reproș: este mai bine ca în vremuri de calamitate să preferi compasiunea în locul criticii, pentru că „în asemenea vremuri nu folosesc la nimic sinceritatea unui prieten sau cuvintele pline de reproșuri severe și usturătoare“.[15] Antoniu era, însă, un alt bărbat, vestita lui îndrăzneală și „curajul irezistibil“[16] îi fuseseră frânte de Bătălia de la Actium. Cleopatra avea acum două misiuni de îndeplinit: să îi țină predici iubitului său tulburat și să pună la cale fuga lor. L-a liniștit cumva pe Antoniu sau l-a amorțit, astfel încât veștile cumplite au părut să îl neliniștească mai puțin. Ea îi vorbea despre frustrările sale și îi liniștea suspiciunile. Gândea pentru amândoi.

Abandonând orice speranță, Antoniu a descoperit că poate să își abandoneze și neliniștea; s-a întors la palat și – fără să fi avut vreodată nevoie de vreo ocazie specială – „a atras tot orașul într-un vârtej de ospățuri, beții și cadouri“.[17] Antoniu și Cleopatra au organizat și o petrecere sofisticată de majorat pentru fiii lor din căsătoriile anterioare, pentru Antyllus și pentru Caesarion, ambii în vârstă de 16 ani. Potrivit tradiției grecești, Caesarion împlinise vârsta pentru a se înrola în armată.******** La rândul său, Antyllus era gata să renunțe la toga cu tiv

de purpură pe care o purtau copiii romani. Combinând tradițiile, Antoniu și Cleopatra i-au condus pe copii pe calea maturității. Ambii s-au înrolat în armată ca să le ridice moralul egiptenilor. Banchetele și chefurile au durat zile întregi și au abătut atenția orașului. Dio susține faptul că Antoniu și Cleopatra au organizat petrecerile pentru a inspira o nouă perioadă de rezistență; Cleopatra le-a transmis supușilor săi mesajul că ei urmau „să continue lupta cu acești băieți drept conducători, în cazul în care li s-ar fi întâmplat ceva părinților lor".[18] Fie ce-o fi, dinastia Ptolemeilor avea să supraviețuiască și va avea un suveran de sex masculin la conducere. Într-adevăr, Caesarion a fost slăvit ca faraon[19] în inscripțiile din toamna aceea. Se poate la fel de bine ca Antoniu și Cleopatra să-i fi aruncat doar praf în ochi lui Octavian. Aveau fii și după asta se regla viitorul. El nu avea nici unul.

În cursul toamnei o mulțime de soli au călătorit în ambele direcții, cu mite și propuneri dintr-o parte, cu amenințări și promisiuni din cealaltă parte. Inițial, Cleopatra a pledat pentru singurul lucru care conta pentru ea: putea să le lase regatul copiilor ei? A-și pierde viața era una; a-și sacrifica copiii – și, împreună cu ei, patria – era de neimaginat. Aceștia aveau acum vârste cuprinse între șapte și 17 ani; își punea toate speranțele în Caesarion, pe care deja îl promovase lăsându-l să guverneze în absența ei. Ulterior i-a trimis lui Octavian un sceptru, o coroană și un tron de aur. Avea să abdice în schimbul clemenței sale, sugerează Dio, „pentru că spera că, chiar dacă îl ura pe Antoniu, totuși o să își facă milă de ea".[20] Antoniu spera să i se dea dreptul să locuiască ca simplu cetățean în Egipt sau – dacă cerea prea mult – la Atena. Octavian nu a avut timp pentru propunerea lui Antoniu, dar i-a răspuns Cleopatrei. Deși în public a amenințat-o, în particular i-a spus că avea să se poarte cum trebuie, dar cu o singură condiție: ca ea să pună la cale execuția lui Antoniu sau, cel puțin, exilarea lui. (Octavian a păstrat cadourile.) Antoniu a mai încercat o dată să-și apere relația cu Cleopatra, amintindu-i lui Octavian de relațiile lor de familie, de „aventurile amoroase", de nebuniile pe care le făcuseră împreună. Ca să își dovedească sinceritatea, i-a trimis un asasin al lui Caesar, care rămăsese în viață și care locuia la Antoniu. I-a mai propus ceva. Avea să se omoare „dacă în felul acesta o salva pe Cleopatra".[21] Din nou i s-a răspuns cu o tăcere de gheață. Asasinul a fost ucis.

Tristul adevăr era că Antoniu nu avea nimic de oferit. Cleopatra era mai puternică decât el, având cea mai mare avere care nu era controlată încă de romani. Octavian nu putea să reușească fără aurul și perlele și fildeșul ei renumite. Acestea îi motivau de mult timp pe oamenii lui; mai mult ca orice, tezaurului Cleopatrei i se datora faptul că își ținea subordonații sub control.[22] Antoniu și Cleopatra erau atât de singuri, dezertările erau atât de frecvente, încât nu mai aveau încredere în nici un emisar ca să le ducă mesajele. Au fost nevoiți să îl oblige pe unul dintre profesorii copiilor ca să îndeplinească această sarcină. Ca să transmită cea de-a treia propunere și o mare cantitate de aur, Antoniu l-a trimis pe Antyllus, care avea 15 ani. Nu este clar cât de sincere erau aceste propuneri; Dio sugerează faptul că Antoniu și Cleopatra pur și simplu trăgeau de timp ca să-și pună la cale răzbunarea. În orice caz, propunerile nu erau mai puțin reale decât răspunsurile. Octavian nu putea să se aștepte cu adevărat ca Cleopatra să îl ucidă pe Antoniu. Fratele ei nu câștigase nimic din faptul că îl eliminase pe Pompei, suferind și înfrânt, cu 17 ani mai devreme. Și nici ea nu avea nici o garanție că Octavian avea să își onoreze partea sa de înțelegere. Chiar avea el de gând să ierte o femeie împotriva căreia declarase atât de teatral război? Cleopatra putea foarte bine să se disocieze de Antoniu, dar nu prea avea motive ca să meargă mai departe de atât. Recunoștea de la distanță o ambuscadă. Octavian trebuia să găsească singur o cale ca să scape de fostul său cumnat.

Octavian i-a trimis Cleopatrei la Alexandria ultimul mesaj printr-un emisar personal deosebit de inteligent. (Este de remarcat, deși acest lucru se uită de obicei, faptul că prin acest aranjament Octavian a încercat să o momească pe Cleopatra.) Thyrsus era chipeș, convingător și mai mult decât potrivit ca să negocieze cu „o femeie care era arogantă și extraordinar de mândră de frumusețea ei“[23], după cum susține Plutarh, și care „considera că i se cuvenea să fie iubită de întreaga omenire“[24], după cum conchide Dio. Dio o consideră pe Cleopatra înfumurată până la manie, fiind atât de convinsă de propriul farmec încât s-a lăsat convinsă de un emisar de faptul că Octavian, tânărul general care nu o văzuse în viața lui, era îndrăgostit de ea, pentru simplul motiv că așa dorea și pentru că avusese acest efect asupra comandanților romani. Cleopatra a stat mult timp închisă împreună cu extraordinar de inteligentul Thyrsus, pe care l-a copleșit cu amabilități deosebite. Avea toate motivele să îi intre acestuia în grații; au discutat între

patru ochi mult timp. Nu avem nici o relatare legată de răspunsul lui, dar avem cu privire la altul. Antoniu a explodat de gelozie. A poruncit ca Thyrsus să fie prins, biciuit și trimis înapoi la Octavian cu o scrisoare. Omul trimis de Octavian îl provocase și asta se întâmplase într-o perioadă când era deja irascibil. Avea destule pe cap. Dacă lui Octavian nu îi convenea ce făcuse, putea foarte ușor să-și ia revanșa. Omul lui Marc Antoniu era în Asia, la Octavian. (Dezertase mai devreme.) Octavian nu avea decât „să îl atârne și să îl biciuiască“, i-a propus Antoniu, „și o să fim chit“.[25]

Și Cleopatra avea multe pe cap, dar înainte de toate îi făcea pe plac lui Antoniu. Era greu de spus cât de important era el în momentul respectiv, ceea ce face ca atenția pe care i-o acorda ea să fie și mai deosebită. L-a liniștit cu toate atențiile posibile. La sfârșitul anului ea și-a serbat ziua modest, într-un mod „adecvat cu averea ei diminuată“. Însă nu s-a uitat la bani când a venit ziua lui Antoniu, în ianuarie. Acesta a continuat să spere într-un viitor în care avea să trăiască, retras din viața publică, fie la Atena, fie la Alexandria, planuri destul de nerealiste în condițiile date. Cleopatra a avut grijă ca el să își serbeze împlinirea a 53 de ani cu cea mai mare splendoare și cu toată măreția posibilă, printre prieteni al căror devotament nu prea avea motive să îl pună la îndoială, pentru că „mulți dintre cei invitați la masă au venit săraci și au plecat bogați“.[26]

Dincolo de asta, la Alexandria treburile au căpătat un ton melancolic. Octavian continua să o amenințe pe Cleopatra în public, iar în particular acesta susținea că dacă ea avea să îl omoare pe Antoniu urma să fie iertată. Lăsându-i la o parte pe mesagerii dulci la vorbă, ea nu avea nici cea mai mică intenție să accepte această ofertă. Își continua experimentele cu otrăvuri, deși probabil că nu cu o cobră, după cum susține Plutarh. Căuta o toxină care să distrugă simțurile treptat și fără durere. Victima toxinei trebuia să fie cuprinsă de o stare care semăna cu un somn firesc, profund. Acest lucru îi era în mare parte cunoscut unei regine elenistice, care era evident familiarizată cu otrăvuri și antidoturile și care știa foarte bine că mușcătura de cobră nu oferea rezolvarea dorită. Olympus, doctorul personal al Cleopatrei, care a fost alături de ea vreme de săptămâni, trebuie să fi fost foarte versat în astfel de chestiuni; dacă doreai o otravă excelentă, făceai rost de ea în Egipt, de la un doctor din Alexandria. Mesele și bețiile au continuat, cu aceeași manie de a risipi dintotdeauna, doar că sub altă

denumire. Cleopatra și Antoniu au desființat asociația și au înființat alta, care se asemăna perfect cu fosta în „splendoare, lux și somptuozitate".[27] Dintr-un umor negru sau dintr-o disperare sumbră, au numit noua societate „Asociați până la moarte". Cei care stăteau tolăniți pe canapelele luxoase ale palatului au jurat să moară împreună cu gazdele lor. Și Cleopatra supraveghea construirea în grabă a unei clădiri complicate, cu două etaje, lipită de un temple al lui Isis, care avea o vedere impunătoare la Marea Mediterană, probabil amplasată pe o fâșie de nisip de pe domeniul palatului, mausoleul ei „extraordinar de semeț și de frumos".[28]

A fost doar un fel de amânare a inevitabilului în timpul iernii, devenind clar că Octavian nu avea să inițieze nici o expediție înainte de încălzirea vremii. Problemele urgente au apărut, iar el s-a întors de la Samos la Roma, unde aveau loc demonstrații și tulburări de toate felurile. Întotdeauna era complicat să demobilizezi o armată și – neavând bani – Octavian avea pe cap mii de veterani revoltați. Abia la începutul primăverii a făcut o călătorie-fulger în Orient. Nu începuse încă sezonul de navigație; s-a mișcat atât de repede „încât Antoniu și Cleopatra au aflat în același timp și de sosirea și de plecarea lui".[29] Noul lui prieten l-a întâmpinat în Siria; de cum au debarcat Octavian și oamenii lui pe țărmul fenician, Irod a fost acolo cu daruri și provizii. I-a instalat pe călătorii obosiți în niște apartamente minunat alese. Și s-a asigurat ca acestora să nu le lipsească nimic pentru călătoria prin deșert care îi aștepta, luându-și la revedere de la Octavian exact la fel cum o făcuse cu Cleopatra cu șase ani mai devreme, însă, de această dată, adăugând la înțelegere bunăvoință și bani. Irod a contribuit la cauza lui Octavian cu o sumă de bani egală cu veniturile obținute de Cleopatra din Ierihon în patru ani. (Raționamentul era evident. Irod dorea să le arate cât se poate de clar romanilor că „tărâmul lui era mult mai redus în comparație cu serviciile pe care le făcuse acesta lor".[30]) Fără să facă vreun ocol turistic, Octavian s-a îndreptat spre Pelusium, unde s-a despărțit de Irod, la începutul verii. Planul era să invadeze Egiptul din două părți simultan, prin Siria și prin Libia, mobilizând fostele legiuni ale lui Antoniu din vest.

În Alexandria, Cleopatra continua să ducă aceeași „viață ciudată și dezlănțuită"[31] împreună cu Antoniu, stil de viață fără de care nu ar fi putut să reconstituie Imperiul ptolemeic și din cauza căruia s-a trezit într-o situație disperată. Se poate să mai fi avut loc încă o serie de negocieri

secrete în iarna aceea; chiar dacă versiunile lor diferă foarte mult în alte privințe, și Plutarh, și Dio afirmă că Octavian a pătruns cu ușurință în Egipt, fără să întâmpine nici o împotrivire la frontiera estică, pentru că Cleopatra îi aranjase în secret acest lucru. Relatările pot proveni din aceeași sursă nefavorabilă; trădarea Cleopatrei a fost un subiect fertil, în jurul căruia romanii au putut, vreme de câteva sute de ani, să brodeze neobosit. Se prea poate ca ea să fi fost duplicitară, supunându-se inevitabilului și negociind pentru clemență. Fusese și anterior nemilos de pragmatică. În acest moment avea interese complet diferite de cele ale lui Antoniu. El putea să spere doar la puțin mai mult decât un ultim atac genial. Ea, în schimb, se lupta ca să mențină o dinastie, dacă nu chiar o țară. (Potrivit unei surse, l-a și mituit pe general[32] la Pelusium ca să se predea și i-a și permis lui Octavian să omoare familia generalului pentru lașitatea lui. Și, firesc, acuzațiile referitoare la înțelegerea sa secretă nu l-au împiedicat pe Octavian să afirme ulterior că a cucerit orașul Pelusium[33] prin luptă.)

Cleopatra știa că nu îi poate ține piept lui Octavian prin luptă; cu siguranță că a existat o înțelegere, dacă nu chiar trădare. După cum i-a descurajat pe susținătorii ei din Egiptul de Sus să se ridice în apărarea sa (a susținut că nu avea chef să îi vadă masacrați inutil; poate că se baza încă pe o negociere), i-a descurat și pe locuitorii Alexandriei să opună rezistență. Dio îi atribuie și un al doilea motiv, infinit mai puțin plauzibil. El afirmă că ea îl crezuse pe Thyrus când acesta îi spusese că Octavian era îndrăgostit de ea. De ce ar fi fost Octavian altfel decât Caesar și Antoniu? Dio este atât de obsedat de vanitatea Cleopatrei încât uită de faptul că ea era și un politician înzestrat. A cedat Pelusiumul, afirmă el, pentru că „se aștepta să obțină nu numai iertare și suveranitatea asupra egiptenilor, ci și imperiul romanilor“.[34] În general, Cleopatra alegea soluția inteligentă. Dio o face să pară absurdă. Ea se lupta pentru propria viață, pentru propriul tron și pentru propiii copii. Domnise vreme de două decenii și nu își făcea iluzii. Știa că Octavian era foarte îndrăgostit, însă nu de ea, ci de averea ei. În mausoleu a depozitat pietre prețioase, bijuterii, opere de artă, lăzi cu aur, haine regale, grămezi de scorțișoară și tămâie, lucruri de bază pentru ea, articole de lux pentru restul lumii. Pe lângă toate aceste bogății, a pus și o mare cantitate de surcele. Dacă avea să piară, avea să piară cu ea și tot tezaurul Egiptului. Gândul acest îl chinuia pe Octavian.

În timp ce Octavian înainta spre Alexandria, Antoniu a fost cuprins brusc de foarte mult entuziasm. Adunând o armată modestă, a pornit călare ca să întâlnească avangarda inamicului la periferia orașului, aflată la o distanță de câteva mile de Poarta Canopică. Armata lui Octavian era epuizată după marș; cavaleria lui Antoniu a ieșit învingătoare, respingând-o pe a lui Octavian până înapoi în tabără. Cu o viteză nebună, Antoniu s-a dus în galop în Alexandria ca să anunțe minunata veste: „Apoi, exaltat de victorie, intră în palat, o sărută pe Cleopatra, așa înarmat cum era, și i-l prezentă acesteia pe soldatul care luptase cu cel mai mare elan".[35] Pentru curajul său, Cleopatra l-a răsplătit pe tânăr cu o platoșă și un coif de aur. Cu respect și recunoștință, acesta le-a primit pe amândouă. Noaptea a dezertat și s-a dus la Octavian. Nelăsându-se descurajat, Antoniu a încercat din nou să îi învingă pe oamenii lui Octavian, dintre care unii fuseseră oamenii lui, de fapt. De asemenea, i-a trimis fostului său cumnat o invitație prin care îl provoca la un duel. De această dată, a primit și un răspuns. Octavian remarca rece că Antoniu putea să moară în mai multe feluri.

Acesta a decis să atace din nou, pe uscat și pe mare în același timp. Înaintea misiunii, în seara zilei de 31 iulie, a fost organizată o cină într-o atmosferă apăsătoare. Octavian își instalase tabăra în afara porților de est ale Alexandriei, lângă hipodromul orașului. Flota sa ancorase chiar dincolo de port. O liniște sinistră s-a așternut peste orașul în continuă mișcare. Înconjurat de prieteni, la palat, Antoniu și-a invitat supușii să bea copios. Nu aveau să mai aibă o asemenea ocazie a doua zi, când era posibil să aibă un alt stăpân, iar el să fie, în cel mai fericit caz, „o mumie și nimic mai mult".[36] Din nou prietenii săi au plâns la auzul acestor cuvinte. Antoniu i-a consolat. Nu avea să îi implice în lupte inutile. Își dorea numai o moarte onorabilă. În zorii zilei de 1 august, a ieșit pe porțile orașului împreună cu restul infanteriei sale, care a staționat într-un punct de observație de unde putea urmări confruntarea de pe mare. În jur, orașul a amuțit. Antoniu stătea nemișcat în aerul argintiu al dimineții, încordat în așteptarea victoriei. Flota sa s-a îndreptat direct spre cea a lui Octavian – salutându-și inamicul cu ramele. Vasele lui Octavian au răspuns în același mod. De pe mal, Antoniu a observat cum cele două flote s-au întors liniștite în port, unite acum ca una. De cum s-au aliniat provele, și cavaleria s-a predat. Infanteria a dus o luptă dezorganizată. Indignat, Antoniu a pornit spre palat, delirând cum „că Cleopatra îl trădase inamicilor pe care și i-a făcut de

dragul ei“.[37] Acuzația oglindea starea sa de spirit tulburată. Dio a acuzat-o din nou pe Cleopatra. Era evident că îl păcălise pe Antoniu și că aranjase predarea vaselor. Era de partea lui Octavian. Nu este imposibil; se poate la fel de bine ca ea să fi preferat să facă o ultimă încercare disperată din proprie inițiativă – era încă în măsură să negocieze – și nu la îndemnul lui Octavian. Din această perspectivă, însemnările pestrițe sunt mai puțin problematice decât cei doi cronicari, după cum îi face Cleopatra să pară. Dio este încântat de ideea de trădare, Plutarh este terminat de emoție. Intrat acum în panică[38], orașul îi aparținea lui Octavian.

Fie că îl trădase, fie că nu, Cleopatra nu a așteptat întoarcerea lui Antoniu. Îi mai auzise ea declamațiile. Știa de-acum că iubitul ei fusese, în cele din urmă, distrus în mod irevocabil și de neconsolat. Părăsindu-l pe Antoniu, ea a fugit la mausoleu împreună cu servitoarele și cu personalul său. Au coborât în urma lor ușile masive, un fel de herse. Odată coborâte, plăcile nu se mai urneau. Cleopatra a blocat intrarea cu drugi și cu bare. După părerea lui Dio, fuga la mausoleu era doar o înscenare; Octavian a continuat să îi trimită regulat mesaje liniștitoare. Era clar că Cleopatra fusese de acord cu solicitarea lui de a-și sacrifica iubitul în schimbul Egiptului. Ea a făcut acest gest dramatic numai ca să îl determine pe Antoniu să se sinucidă. Antoniu a bănuit că era vorba de un vicleșug, „însă, îndrăgostit fiind, nu putea să creadă așa ceva, ci, de fapt, îi era mai milă de ea, s-ar putea zice, decât de el însuși“.[39] Avea și de ce să îi fie milă. Dio recunoaște cel puțin faptul că Cleopatra nu era total insensibilă față de afecțiunea lui Antoniu – poate că fusese duplicitară, dar nu avea inima de piatră – chiar dacă denaturează din nou motivația acesteia. Dacă Antoniu credea că ea murise, el sigur nu ar mai fi avut nici un chef să mai trăiască. După ce s-a baricadat în mausoleu, Cleopatra a trimis un mesager la Antoniu ca să îl anunțe de moartea sa.

L-a înșelat în mod deliberat? Este acuzată de atâtea trădări încât este dificil de înțeles aceasta, în mod sigur cea mai umană și mai puțin surprinzătoare. Cei doi erau, până la urmă, asociați până la moarte; Antoniu se oferise deja să se omoare ca să o salveze pe ea. Octavian nu mai avea nevoie de Antoniu, care era o piedică și pentru Cleopatra la momentul respectiv. Cineva trebuia să îl scutească de suferință, sarcină pe care o îndeplineau de obicei generalii romani înfrânți. Se poate ca mesajul să fi fost denaturat chiar când fusese transmis, cu mult înainte de a fi mătrășit de

istorici. În orice caz, Antoniu nu a stat pe gânduri; fără Cleopatra nu mai avea nici un motiv să trăiască. Și nici nu prea dorea să fie umilit de o femeie. A primit vestea în camera sa, printre oamenii săi. Plutarh relatează că el și-a dezlegat platoșa și a strigat: „O, Cleopatra, nu sunt supărat din cauză că te-am pierdut, pentru că am să vin imediat alături de tine; dar mă întristează faptul că un comandant atât de mare ca mine va fi considerat inferior unei femei curajoase“.[40] Potrivit unei înțelegeri anterioare, servitorul său Eros fusese pus să îl ucidă în caz de nevoie. Antoniu i-a cerut acum să o facă. Eros și-a scos sabia din teacă și – întorcându-se cu spatele la stăpânul său – s-a înjunghiat. A căzut la picioarele lui Antoniu. Antoniu nu a putut decât să îi admire curajul și exemplul. Răsucindu-și sabia – a cărei lama trebuie să fi avut circa 76 de centimetri, cu un vârf alungit de oțel – și-o înfipse direct în coaste, ratând inima, perforându-și abdomenul. Însângerat și fără putere, s-a prăbușit pe canapea. Nu își atinsese însă scopul și la scurt timp după aceea și-a revenit. Era ceva oarecum obișnuit ca Antoniu să lase treaba neterminată. I-a implorat pe cei din jurul său să îi dea lovitura de grație, dar din nou, pentru ultima dată, a fost abandonat. Toți cei din suita sa, până la ultimul, au părăsit încăperea.

Un strigăt a făcut-o pe Cleopatra să urce la etajul superior al mausoleului. A privit afară fie prin ferestrele de la etajul al doilea, fie de pe acoperișul neterminat; îl construise repede, dar nu suficient de repede. Ceea ce a văzut a neliniștit-o – deci nu era moartă până la urmă! – deși, dacă Dio are dreptate, cel mai surprins trebuie să fi fost Antoniu. Din nou relatările lui Plutarh și Dio nu se potrivesc. Nu este clar dacă mai întâi a aflat Antoniu că Cleopatra este încă în viață sau dacă mai întâi a aflat Cleopatra că Antoniu este pe jumătate mort. Atunci, fie Antoniu le-a dat ordin servitorilor să îl ducă la ea (Dio), fie Cleopatra și-a trimis slujitorii după el (Plutarh). Antoniu pierduse deja mult sânge. Secretarul Cleopatrei l-a găsit pe podea, zvârcolindu-se și urlând.

Servitorii l-au dus la mausoleu pe brațe pe Antoniu, care sângera cumplit și agoniza. De la ferestre, Cleopatra a coborât frânghii și sfori care se foloseau la ridicarea blocurilor de piatră în vârful construcției. Cu acestea, servitorii au legat trupul inert. Cleopatra l-a tras ea însăși în sus pe iubitul ei, cu ajutorul lui Iras și a lui Charmion, cunoștințe vechi ale lui Antoniu. Este imposibil să se adauge ceva mai bun la versiunea supliciului descrisă de Plutarh; nici Shakespeare nu a putut să o facă. „Niciodată“, scrie Plutarh,

din perspectiva unui martor ocular, „nu se mai pomenise o asemenea scenă. Plin de sânge și luptându-se cu moartea, el a fost tras sus, cu brațele întinse către ea chiar și când atârna în aer. Pentru că nu era o treabă de femeie, cu greu a reușit Cleopatra, cu mâinile încleștate și cu chipul încordat, să tragă de frânghie, în timp ce cei de jos o încurajau în gura mare și îi împărtășeau agonia.“ De îndată ce l-a tras sus și l-a întins pe o canapea, Cleopatra a început să își sfâșie hainele de pe ea. Este una dintre cele doar două ocazii în care își pierde uriașa stăpânire de sine. S-a lăsat pradă emoției; „aproape că a uitat de propriile ofuri de mila lui“. Cei doi fuseseră împreună aproape un deceniu; Cleopatra i-a șters sângele de pe trup și s-a mânjit cu acesta pe față. Și-a lovit și și-a zgâriat sânii. L-a numit pe Antoniu stăpân, comandant, soț; știa întotdeauna cum să vorbească cu un bărbat. El a oprit-o din plâns și a cerut o gură de vin, „fie pentru că îi era sete, fie pentru că spera să scape mai repede“.[41] După ce a fost servit, a îndemnat-o pe Cleopatra să aibă grijă de propria siguranță și să colaboreze cu Octavian în măsura în care o lăsa onoarea, sfat care sugerează faptul că Antoniu avea anumite îndoieli cu privire la intențiile ei. Dintre oamenii lui Octavian, el i-a recomandat să aibă încredere mai ales în Gaius Proculeius.[42] Acesta fusese și prietenul lui Antoniu. Nu trebuia să îi fie milă de soarta lui, ci să se bucure de fericirea și de onorurile lui de odinioară. Fusese cel mai ilustru și mai puternic dintre bărbați, iar acum avea o moarte nobilă, fiind distrus la sfârșit numai de un roman ca el. Afară, oamenii murmurau. Antoniu a murit în brațele Cleopatrei.

În timp ce Antoniu era purtat pe drumul îngrozitor la mausoleu, una dintre gărzile sale de corp s-a dus în fugă – având ascunsă sub pelerină sabia lui Antoniu – la tabăra lui Octavian, din afara orașului. Acolo i-a dat sabia grea, încă pătată de sânge, și i-a povestit despre sinuciderea de mântuială. Octavian a plecat imediat în cortul său ca să verse același gen de lacrimi de crocodil pe care le vărsase și Caesar la moartea lui Pompei, „un om care îi fusese rudă prin alianță, coleg în funcție și la conducere și partener la multe proiecte și lupte“. Trebuie să se fi simțit foarte ușurat; pentru el fusese o problemă cum să scape de Antoniu. În timp ce Antoniu era pe moarte în brațele Cleopatrei, Octavian a ținut o mică ceremonie de autojustificare, prezentând copii după scrisorile pe care și le trimiseseră el și fostul său cumnat în anii anteriori. Le-a citit cu voce tare prietenilor

adunați. Nu era evident „cât de înțelept și de corect îi scrisese el și cât de nepoliticos și insuportabil îi răspunsese mereu Antoniu?“[43] (A avut grijă ulterior să ardă partea de corespondență scrisă de Antoniu.[44]) După lectura teatrală, Proculeius a plecat. Era la ușa Cleopatrei la numai câteva minute de la moartea lui Antoniu.

Antoniu se dovedise până la sfârșit demn de încredere. Proculeius avea două sarcini. Trebuia să facă tot posibilul ca să o scoată pe Cleopatra din mausoleu. Și trebuia să aibă grijă ca nu cumva ea să ardă tezaurul de care Octavian avea atât de mare nevoie ca să își rezolve problemele. Irod îi arătase ce însemna Orientul; Octavian nu putea să își permită să sacrifice averea fabuloasă a Egiptului, care dăduse naștere viselor și exagerărilor încă de pe vremea lui Homer, pentru un rug funerar. Datoriile erau singurul lui obstacol la Roma. De asemenea, dorea o regină egipteană în viață, ceea ce estimase că avea să „contribuie foarte mult la gloria victoriei sale“.[45] Dio acordă multă atenție trucurilor și leșinurilor Cleopatrei din zilele care au urmat, dar știe că scrie despre două personaje alunecoase, ambii foarte pricepuți în arta duplicității. Octavian dorea să o prindă pe Cleopatra vie, susține Dio, „însă nu dorea să se creadă că el ar fi păcălit-o“.[46] Proculeius, cu stilul său blând, trebuia să îi întrețină acesteia speranța și să o țină departe de foc.

În ciuda asigurărilor lui Antoniu, Cleopatra nu a vrut să se întâlnească cu Proculeius în mausoleu. Dacă dorea să îi vorbească, trebuia să o facă prin ușa bine baricadată. Octavian îi promisese anumite lucruri. Ea dorea garanții. În lipsa acestora, a amenințat că își va da foc. A pledat în mod repetat ca regatul să fi moștenit de copiii ei – trei dintre ei se aflau sub pază de încredere, împreună cu însoțitorii lor. Proculeius a evitat în mod repetat răspunsul. A asigurat-o că nu are de ce să își facă griji. Putea să aibă încredere totală în Octavian. Nu era convinsă în această privință și își luase diverse măsuri de precauție. Avea un mic pumnal la brâu, băgat pe sub centură; probabil că nu era prima dată când îl avea la ea. Și îl trimisese cu mult timp înainte pe Caesarion în amontele Nilului. Știa că nu putea cere nici un fel de favoruri pentru fiul său cel mai mare. Împreună cu profesorul său Rhodon și o mică avere, acesta urma să meargă pe uscat până la țărmul oceanului și de acolo să navigheze spre India, faimoasa sursă a Ptolemeilor de fildeș și vopseluri, de condimente și de carapace de țestoasă. Proculeius nu a rezolvat cine știe ce, deși a avut o bună ocazie să supravegheze

mausoleul, la care se întoarse însoțit fiind de Gaius Cornelius Gallus – care venise în Egipt din vest, în fruntea legiunilor lui Antoniu – ca să poarte o a doua discuție. Gallus era mai mare în grad decât Proculeius. Poet și intelectual, el avea o lejeritate în exprimare; a fost un pionier al elegiei de dragoste. (În mod ironic, și-a dedicat opera actriței care fusese amanta lui Antoniu.) Acum avea din nou de a face cu femeile lui Antoniu. Poate că reușea să negocieze o predare. Gallus s-a întâlnit cu Cleopatra în fața ușii și au purtat o conversație lungă, probabil doar puțin diferită de cea pe care o avusese ea cu Proculeius. Ea a rămas pe poziții.

Între timp, Proculeius a instalat o scară pe o latură a clădirii și a urcat până la fereastra de la etajul superior pe care fusese cărat Antoniu. După el au urcat repede și doi servitori. După ce au intrat, cei trei au coborât la parter, unde s-au apropiat pe furiș de Cleopatra, care se afla la ușa mausoleului. Charmion și Iras i-au văzut pe intruși și au strigat: „Sărmană Cleopatra, te prind de vie!“ Văzându-i pe romani, Cleopatra apucă pumnalul ca să se înjunghie, însă Proculeius a fost mai rapid. Aruncându-se asupra ei, a prins-o pe Cleopatra cu amândouă brațele. I-a smuls pumnalul și a căutat otrăvuri în faldurile hainelor, liniștind-o tot timpul afabil, după cum i se ordonase. Nu trebuia să acționeze pripit. Își făcea un deserviciu și ei, și lui Octavian. De ce nu îi dădea ocazia să își dovedească bunătatea și integritatea? El era, la urma urmelor – ea mai auzise această afirmație de la un mesager care dezertase despre un om al cărui trup neînsuflețit zăcea acum la parter într-o baltă de sânge – „cel mai blând dintre comandanți“.

Octavian a pus un sclav eliberat, pe nume Epaphroditus, să o păzească în permanență pe Cleopatra. Acesta primise ordine stricte. Trebuia să o țină în viață pe Cleopatra „cu cea mai strictă vigilență, dar în același timp să facă tot ce era necesar pentru confortul și plăcerea ei“.[47] I-au fost confiscate toate instrumentele cu care ar fi putut să încerce să se sinucidă. Probabil că tot cu această ocazie a fost transportată și mulțimea de bogății. Cu toate acestea, Cleopatrei i s-a dat tot ce a cerut – tămâie și uleiuri de cedru și scorțișoară – ca să îl pregătească pe Antoniu de înmormântare. Ea i-a curățat trupul timp de două zile, favoare pe care mai mult ca sigur că Octavian i-a făcut-o bucuros. Avea de câștigat respectând codul nescris al războiului și, totodată, organizând înmormântarea scandaloasă pe care susținea el că și-o dorise Antoniu. Oamenii lui Octavian nu au luat pe nimeni din suita sau dintre servitoarele Cleopatrei „ca ea să spere mai mult

ca oricând că i se vor îndeplini toate dorințele și ca să nu își facă rău singură“.[48] Cei trei copii au fost tratați cu compasiune și după cum se cuvenea rangului lor, motiv ca să fie recunoscătoare. Oamenii lui Octavian l-au găsit pe Antyllus, trădat de profesorul lui, care fusese fermecat de piatra prețioasă neprețuită pe care știa că o purta băiatul de 16 ani pe sub togă. Fiul lui Antoniu s-a refugiat într-un altar, probabil între zidurile masive ale Caesareumului.[49] A imploră să i se cruțe viața. Oamenii lui Octavian l-au târât afară și l-au decapitat. Profesorul lui nu a stat pe gânduri și smulse bijuteria de pe cadavru, faptă pentru care a fost crucificat mai târziu.

Cleopatra a cerut permisiunea să îl îngroape ea personal pe Antoniu, permisiune care i-a fost acordată. Însoțită de Iras și de Charmion, ea a făcut totul „în stil somptuos și regal“.[50] Femeile din secolul I jeleau în mod tradițional[51] țipând, lovindu-se și zgâriindu-se, iar Cleopatra a făcut la fel: demonstrația ei a fost atât de violentă, încât pieptul i s-a umplut de răni și de umflături până la sfârșitul înmormântării, care probabil că a avut loc pe 3 august. S-a îmbolnăvit apoi și a făcut febră. Era bucuroasă; dacă acum refuza să mănânce, putea, s-a gândit ea, să aibă o moarte liniștită, fără intervenție romană. S-a lăsat în seama lui Olympus, care a sfătuit-o și i-a promis că o va ajuta. Însă metoda ei nu a fost deloc subtilă; Octavian a aflat destul de repede despre starea ei precară. El avea un as în mânecă la fel de mare ca tezaurul Cleopatrei. Acesta „a intimidat-o cu amenințări și cu temeri legate de copiii ei“ – tot un fel de război, recunoaște Plutarh, și încă unul cât se poate de eficient. Cleopatra s-a supus și a acceptat mâncarea și tratamentul.

Octavian îi demonstrase până acum ceva bunăvoință, ceea ce poate că a liniștit-o pe Cleopatra. El a convocat o adunare publică; după-amiaza târziu, în ziua de 1 august, ziua morții lui Antoniu. A sosit călare în oraș cu un pergament pregătit. Întotdeauna scria ceea ce avea să spună în latină; acest discurs a fost apoi tradus în greacă. În gimnaziul în care Antoniu și Cleopatra își încoronaseră copiii, Octavian a urcat pe un podium special construit cu această ocazie. Înspăimântați, locuitorii Alexandriei s-au prosternat la picioarele lui. Octavian le-a poruncit să se ridice. Nu voia să le facă nici un rău. Decisese să ierte orașul din trei motive: în onoarea lui Alexandru cel Mare, din marea admirație pe care o purta Octavian orașului lor, „pe departe cel mai bogat și mai măreț dintre toate orașele“[52], și pentru

a-i face pe plac lui Areius, filosoful grec pe care îl avea alături. Adevărul este, recunoaște Dio, că Octavian nu a îndrăznit „să provoace nici un fel de rău unui popor atât de numeros, care se putea dovedi foarte folositor romanilor în multe privințe“.[53]

Evenimentele, după cum observase și Cleopatra probabil, se succedau rapid. A cerut de urgență o întrevedere cu Octavian, care i s-a acordat la 8 august. Deși în linii mari relatările lui Plutarh și Dio sunt asemănătoare în privința respectivei întâlniri, punerea în scenă este total diferită. Plutarh scrie pentru Puccini, Dio – pentru Wagner. Se poate ca ambele versiuni să conțină mai multă artă decât adevăr; în orice caz, a fost o scenă de zile mari. (Și a existat o deosebire sugestivă față de întrevederea cu Irod.) Plutarh a ridicat cortina în timp ce Cleopatra zăcea, fragilă și neîngrijită, pe o saltea simplă, purtând doar o tunică, fără nici o pelerină. Octavian a decis să o ia prin surprindere. Văzându-l pe vizitator, ea a sărit și s-a aruncat la picioarele lui. Săptămâna aceea nenorocită o costase scump: „Părul și fața îi erau îngrozitor de răvășite, vocea îi tremura, iar ochii erau în fundul capului. Avea și multe urme vizibile de la loviturile sălbatice de pe piept; într-un cuvânt, trupul nu părea să îi fie într-o stare mai bună decât sufletul.“[54] Dio preferă o Cleopatră în toată splendoarea sa regală și în cea mai bună formă dramatică a sa. Pregătise pentru musafirul său un apartament luxos și o canapea decorate. Este îngrijită perfect, înfățișându-se superb în haine de doliu care „îi stăteau de minune“.[55] Când intră Octavian, ea sare ca o fetiță în picioare, pentru a se trezi față în față cu dușmanul ei de moarte, ceea ce aproape sigur se întâmpla pentru prima data. Octavian se făcuse frumos sau cel puțin așa îl vedeau elogiatorii săi; femeile îl considerau foarte atrăgător, „pentru că era o adevărată partidă“[56], după cum avea să spună mai târziu Nicolaus din Damasc. Cleopatra trebuie să se fi simțit oarecum ușurată. „A cădea pradă fricii atâta timp este, cu siguranță, mai rău decât realizarea a ceea ce ne provoacă teamă“[57], remarcase Cicero. În fața Cleopatrei se afla, la urma urmei, doar un bărbat, înalt de un 1,64 metri, cu păr blond și ondulat, blajin la față, care vorbea mai bine latina decât greaca, cu șase ani mai tânăr decât ea, palid, bățos și stânjenit.

Cineva a înflorit sursele și este greu de crezut că nu Dio a fost acela. Relatarea lui este atât de cinematografică încât pare suspectă, prea strălucitoare chiar și pentru o regină elenistică. Pe de altă parte, dacă

Cleopatra nu ar fi avut o înclinație spre dramatism, nu ar fi ajuns atât de departe. Pe canapea, lângă ea, aceasta a așezat diverse busturi și portrete ale lui Caesar. La piept ținea scrisorile lui de dragoste. L-a salutat pe Octavian ca pe stăpânul ei, dar totodată a dorit ca el să înțeleagă renumele ei. El trebuia să știe ce stimă avea față de ea divinul Caesar, tatăl lui, iubitul ei. În acest scop, a început să citească pasaje de corespondență, limitându-se la cele mai pasionale; Octavian nu era singurul care se pricepea să citească selectiv un document. Ea este timidă, dulce, subtilă. Sunt rude! Octavian nu auzise de numeroasele onoruri pe care i le acordase? Ea este prietena și aliata Romei; Caesar însuși o încoronase! Pe durata acestei reprezentații „ea a plâns și a sărutat scrisorile și a căzut din nou în fața imaginilor lui și a făcut reverențe". În timp ce face toate astea, se uită în mod repetat către Octavian, aruncându-i priviri emoționante, încercând cu subtilitate să schimbe un Caesar cu un altul. Este seducătoare, elocventă, îndrăzneață – deși, firesc, nu se potrivește cu corectitudinea romană a lui Octavian, ceea ce probabil că și încearcă să demonstreze Dio. Octavian nu trădează nici cea mai mică emoție. Este imun la privirile tandre. Se mândrește cu intensitatea arzătoare a privirii sale, însă de data aceasta refuză măcar să o privească în ochi, preferând în schimb să studieze podeaua. Nu îi va face nici o promisiune. Nu va vorbi – era laconic până la punctul de a părea ciudat și aici probabil că nu a îndrăznit să se depărteze de observațiile pe care și le pregătise – nici despre dragoste, nici despre viitorul Egiptului, nici despre copiii Cleopatrei. Dio subliniază lipsa de pasiune a lui Octavian, însă clar mai lipsește ceva din această discuție: Cleopatra nu cere să i se recunoască meritul pentru a fi cedat Pelusiumul, pentru că i-a pus pe tavă flota lui Antoniu sau pentru că l-a făcut pe Antoniu să se sinucidă, poate pentru că, de fapt, nu erau meritele ei. Dacă și-ar fi respectat obligațiile asumate printr-o înțelegere anterioară, acum cu siguranță că și-ar fi cerut răsplata. În cele din urmă, ea izbucnește în plâns și se aruncă la picioarele lui Octavian. Nu mai dorea, suspină ea, să trăiască. Și nici nu mai putea să o facă. În amintirea tatălui lui, putea Octavian să îi facă această unică favoare? Nu putea să i se alăture lui Antoniu în moarte? „Nu îmi refuza înmormântarea alături de el", a implorat ea, „astfel încât, cum din cauza lui mor, să pot locui cu el chiar și în Hades."[58] Din nou nu a reușit să îl facă pe Octavian să o compătimească și nici să îi facă vreo promisiune. El nu putea decât să o îndemne să fie

ascultătoare, încercând tot timpul să o facă să nu își piardă speranța. O voia în viață. Avea să îi împodobească de minune triumful.

Cleopatra este mai răvășită din punct de vedere fizic și mai demnă din punct de vedere mental în varianta lui Plutarh, care nu este neapărat mai corectă pentru faptul că provine de la doctorul Cleopatrei; acum toată lumea a jucat un rol principal. Octavian îi poruncește cu eleganță să se întoarcă în patul ei de scânduri. Se așază aproape de ea. Cleopatra desfășoară un întreg ghem de justificări asemănătoare cu cel desfășurat în Tars, motivându-și faptele „de nevoie și de frică de Antoniu".[59] După ce Octavian îi respinge argumentele unul câte unul, ea schimbă tactica, recurgând la milă și rugăminți. În cele din urmă, îl imploră să îi cruțe viața. Este disperată și magnifică, în vreme ce în lucrarea lui Dio este doar disperată. Nu abordează tonalități seducătoare, care, într-adevăr, par să fi fost adăugate ulterior, când cronicarii de toate genurile au descris-o pe Cleopatra ca aruncându-se în forță la picioarele oricui era disponibil.[60] Cert este că în literatură se dă la unul și la altul mai mult decât a făcut-o în realitate. Lăsând la o parte ficțiunile și distorsionările subiective, Dio și Plutarh sunt de acord pe fond. Răvășită sau nu, Cleopatra rămâne o minune care atrage atenția: „Farmecul pentru care era renumită și îndrăzneala frumuseții ei" străluceau în ciuda necazului său „și acestea se manifestau în jocul trăsăturilor sale".[61] Ea rămâne flexibilă și ageră, modulându-și după cum o impuneau împrejurările „accentele muzicale" și „tonurile emoționante"[62] și împreună cu acestea și argumentele. Aproape flămândă și aproape neputincioasă, ea este la fel de țâfnoasă ca întotdeauna. Potrivit ambelor scenarii, îl face pe Octavian să se simtă scăldat în rușine.

Nereușind să îl impresioneze cu rugămințile sale, Cleopatra recurge la ultimul său atu. Întocmise un inventar al bogățiilor sale, pe care i-l dă lui Octavian, predându-se într-un fel. În timp ce Octavian examinează lista, unul dintre administratorii Cleopatrei face un pas în față; situația nu a scos la iveală ce era mai bun din nimeni. Seleucus nu poate să se abțină să observe că Cleopatra a omis câteva bunuri extrem de valoroase. În fața lui Octavian el își acuză regina că „a furat și le-a ascuns pe câteva dintre ele". Auzind asta, Cleopatra a sărit de pe saltea, „l-a apucat de păr și l-a lovit peste față". Neabținându-se să zâmbească, Octavian se ridică să o oprească. Răspunsul abil este caracteristic rafinatei Cleopatra, de o subtilitate sinuoasă pură: „Dar nu este oare o acuzație monstruoasă, Caesar, ca acum,

când m-ai onorat cu o vizită în starea amărâtă în care mă aflu, unul dintre sclavii mei să spună că am păstrat anumite podoabe femeiești – nu pentru mine, de fapt, care sunt o femeie nefericită – doar ca să le pot face niște cadouri mărunte Octaviei și Liviei tale, în speranța ca, prin intervenția lor, să fii mai milos și mai bun cu mine?“[63] Și Dio descrie cum Cleopatra se învârte în jurul soției și al surorii lui Octavian, deși nu prin mijloace de operă comică. Invocând solidaritatea feminină, Cleopatra îi promite să pună deoparte pentru Livia câteva bijuterii deosebite. Își pune mare speranță în ea. Ambele discuții includ vicleșuguri și farse, argumente contrafăcute și emoții false. Lăsând la o parte amănuntele contradictorii, ambele sunt pline de încercări de cacealma și de pantomimă. Octavian dorește din tot sufletul să o vadă pe Cleopatra mergând pe străzile Romei ca prizonieră a sa, însă pretinde exact opusul. Cleopatra bănuiește asta, dar urmărește să se înarmeze cu curaj ca să trăiască. Nu are nici cea mai mică intenție să se întoarcă în lanțuri într-un oraș în care fusese odinioară ca oaspete de onoare al lui Caesar. În mintea ei o asemenea umilință este „mai rea decât o mie de morți“.[64] Știa prea bine ce înseamnă Roma pentru suveranii luați prizonieri. Dacă supraviețuiau, o făceau în închisorile romane subterane. Suveranii eleniști își luaseră singuri viața – și înnebuniseră – acolo. Foarte mulțumit de propunerea făcută pentru Livia, Octavian a asigurat-o pe Cleopatra, și a asigurat-o din plin, promițându-i „că va fi tratată mai splendid decât își putea imagina“. După care a plecat, foarte mulțumit, „crezând că a păcălit, dar fiind de fapt el cel păcălit“.[65]

CLEOPATRA a făcut o ultimă cucerire, care nu avea însă să fie Octavian. Printre oamenii acestuia se afla și un tânăr aristocrat pe nume Cornelius Dolabella. Plutarh ne spune că Dolabella nutrea „o anumită tandrețe“ față de Cleopatra; se poate ca sentimentul să fi fost mai degrabă milă. Ea îl rugase să o țină la curent cu privire la mersul lucrurilor. Dolabella fusese de acord. Pe 9 august, el i-a trimis vești pe ascuns. Octavian decisese să plece în trei zile. Cleopatra și copiii ei urmau să îl însoțească. Cleopatra a trimis imediat un mesager la Octavian. I se putea da voie să îi aducă ofrande lui Antoniu? Da. A doua zi dimineață, ea a fost dusă cu o lectică la mormântul lui, împreună cu Iras și Charmion. Lângă mormânt, Plutarh ne oferă o cuvântare denaturată, un exercițiu retoric care provine mai degrabă din tragedia greacă decât din istoria elenistică; este deja cu zece capitole

dincolo de Antoniu, subiectul său declarat, fiind absorbit puțin mai mult de subiectul său ocazional. Aruncându-se peste mormânt și îmbrățișându-l, Cleopatra lui Plutarh îi spune iubitului ei mort că este prizonieră. Lacrimile îi șiroiesc pe obraji. Ea este „păzită cu atâta atenție încât nu pot nici cu lovituri, nici cu lacrimi să îmi desfigurez trupul, care este trupul unei sclave și este urmărit atât de îndeaproape ca să poată să înfrumusețeze victoria împotriva ta". Nu reușise nimic să îi despartă în timpul vieții, însă moartea era pe cale să o facă. Antoniu își dăduse ultima suflare în patria ei, iar ea, „femeie nenorocită", avea să își găsească sfârșitul în a lui. Zeii din lumea de dincolo îi abandonaseră. Dacă zeii din viața de apoi aveau vreo putere, ea îl roagă fierbinte pe Antoniu să apeleze la ei. Puteau să o scutească să meargă la orice procesiune de sărbătorire a victoriei împotriva lui? Implora zeii să o ascundă și să o îngroape în Egipt împreună cu el, „pentru că dintre nenumăratele mele suferințe nici una nu este atât de mare și de îngrozitoare decât timpul acesta scurt de când trăiesc fără tine".[66] Scena se referă mai puțin la răzbunare și mai mult la afecțiune; Cleopatra lui Plutarh urmează să moară din dragoste, nu din dușmănie. Înconjurând mormântul și sărutându-l, învăluită de un nor de mir, ea îl anunță cu tandrețe pe Antoniu că acestea sunt ultimele libații pe care mai poate să i le ofere.

La întoarcerea sa la mausoleu, în după-amiaza aceea, a poruncit să i se pregătească o baie. După aceea s-a tolănit la masă, savurând o cină copioasă. Către sfârșitul zilei, un servitor a apărut la ușile ei cu un coș de curmale, aduse direct de la țară. Gărzile i-au studiat conținutul cu atenție. Curmalele egiptene erau deosebit de dulci; romanii s-au minunat de fructele suculente. Cu zâmbetul pe buze călătorul le-a oferit tuturor, după care a fost condus în interiorul monumentului. Puțin mai târziu, Cleopatra și-a pus sigiliul pe o scrisoare pe care o avea deja pregătită și a trimis după Epaphroditus. Putea să își slăbească paza atât cât să îi ducă o scrisoare lui Octavian? Era vorba despre o chestiune măruntă; nu era nimic deosebit. Epaphroditus a ieșit, pășind prin nisipul de afară. Apoi Cleopatra și-a expediat suita, cu excepția lui Iras și a lui Charmion. Cele trei femei au închis în urma lor ușile mausoleului; este de presupus că barele și drugii fuseseră luați odată cu tezaurul. Dacă nu o făcuseră deja, servitoarele au îmbrăcat-o pe Cleopatra în hainele de gală, la care au adăgat însemnele oficiale, biciul și sceptrul faraonic. I-au prins în jurul frunții diadema, ale cărei panglici îi atârnau pe gât.

Octavian a deschis scrisoarea – nu putea să se afle prea departe și era cel mai probabil la palat – și a citit rugămintea arzătoare a Cleopatrei de a fi înmormântată alături de Antoniu. Imediat a bănuit ce se întâmplase. Era uluit. A pornit la drum în grabă, dar apoi, răzgândindu-se, a trimis mesageri ca să investigheze situația în numele lui. Aceștia s-au dus la mausoleu, unde gărzile lui Octavian stăteau de pază, fără să bănuiască nimic. Împreună au dat buzna înăuntru, dar era prea târziu. „Răul“ ne spune Plutarh, „se produsese rapid.“[67] Cleopatra era întinsă pe o canapea de aur, probabil pe un pat în stil egiptean cu picioare în formă de labe de leu și cu capete de leu la colțuri. Aranjată maiestuos și meticulous în „cea mai frumoasă ținută a sa“[68], ea ținea în mâini biciul și sceptrul. Era liniștită și complet lipsită de viață, cu Iras la picioarele sale. Împleticindu-se și cu capul greu, aproapte incapabilă să se țină pe picioare, Charmion încerca cu stângăcie să îndrepte diadema de pe fruntea Cleopatrei. Furios, unul dintre oamenii lui Octavian a izbucnit: „Frumoasă treabă, Charmion!“ Aceasta nu a mai putut decât să îi dea o replică de adio, cu un dispreț care ar fi făcut-o mândră pe stăpâna ei: „Este, într-adevăr, nespus de frumoasă și după cum i se cuvine urmașei atâtor regi“.[69] Apoi s-a prăbușit lângă stăpâna sa.

Epitaful lui Charmion nu a putut fi contestat de nimeni. (Și nici nu a putut fi înflorit. Shakespeare l-a folosit textual.) „Curajul nefericiților stârnește un mare respect chiar și în rândul dușmanilor“[70], a remarcat Plutarh, iar tabăra lui Octavian s-a umplut de admirație și de milă. Cleopatra dăduse dovadă de un curaj extraordinar. Este mai puțin limpede cum și-a realizat ultima faptă de vitejie. Octavian credea – sau dorea să transmită această impresie – că folosise o viperă. Sosind la fața locului după mesagerii lui, el a încercat să o resusciteze. I-a chemat acolo pe psylli[71], libieni despre care se credea că aveau o imunitate magică la veninul de șarpe. Se spunea că aceștia erau în stare să identifice, după gust, de la ce șarpe provenea mușcătura; se spunea că, murmurând vrăji și sugând rana, ei puteau să scoată moartea dintr-un cadavru rece ca gheața. Acei psylli care au îngenuncheat deasupra Cleopatrei nu au făcut nici o minune. Regina egipteană nu a putut fi înviată. Nu era deloc de mirare. Nici Dio, nici Plutarh nu erau deloc siguri în privința viperei, care sigur s-a strecurat ulterior în poveste și nu apăruse într-un coș de curmale cât Cleopatra fusese încă în viață. Chiar și Strabon, care a sosit în Egipt la scurt timp de la moartea ei, nu a fost convins de asta.[72]

Din mai multe motive era puțin probabil ca Cleopatra să fi ales o viperă sau chiar o cobră egipteană în acest scop. O femeie renumită pentru deciziile sale clare și pentru meticulozitatea în organizare cu siguranță că ar fi ezitat să își lase soarta pe seama unui animal sălbatic. Avea o mulțime de opțiuni mai rapide și mai puțin dureroase. Era, de asemenea, și puțin prea mare coincidența să fi fost ucisă de emblema regală a Egiptului; șarpele era mai potrivit ca simbol decât ca soluție practică. Nici măcar cele mai de încredere cobre nu pot ucide trei femei una după alta, iar vipera este un șarpe renumit pentru lenea sa. Cobra egipteană, zbârlindu-se și sâsâind și umflându-se în toată splendoarea sa de aproape doi metri, nu prea se putea ascunde într-un coș cu curmale sau să stea în el mult timp. Miza era prea mare, iar coșul – prea mic. Otrava era o variantă mai plauzibilă, după cum pare să sugereze Plutarh în analiza sa referitoare la experimentele Cleopatrei. Cel mai probabil este să fi înghițit o băutură letală – cucuta și opiumul lui Socrate și-ar fi făcut treaba – sau să își fi aplicat un unguent toxic. Hannibal recursese la otravă când fusese încolțit cu 150 de ani mai devreme; Mitridate încercase să facă același lucru. Unchiul Cleopatrei, regele Ciprului, știuse exact ce să aibă la îndemână când veniseră romanii în 58. Presupunând că murise din aceeași cauză ca și Charmion, presupunând că murise în poziția în care a fost găsită, Cleopatra a suferit puțin. Nu existaseră convulsii, pe care le-ar fi indus în ultimă fază veninul de cobră. Efectul toxinei folosite a fost mai mult narcotic decât convulsiv, iar moartea – liniștită, rapidă și mai ales nedureroasă. „Adevărul în acestă chestiune“, anunță Plutarh secolelor care nu au auzit încă, „nu îl cunoaște nimeni.“[73]

Uitat vreme de aproape două secole, șarpele se agață insistent de poveste. Vipera Cleopatrei este cireșul istoriei antice, o ocazie, o abreviere și, mai ales, un dar făcut pictorilor și sculptorilor de-a lungul secolelor. A avut o logică poetică și ne-a dăruit opere de artă bune. (La fel ca și sânul gol, care nu se regăsește nici el în povestea inițială.) Iar șarpele s-a înmulțit imediat: Horațiu scrie într-o odă despre „șerpi cu dinți ascuțiți“.[74] Vergiliu, Propertius și Marțial l-au urmat pe rând. Bestia sau bestiile figurează în fiecare relatare timpurie. Octavian avea să pecetluiască tranzacția prezentând cu ocazia triumfului său un model al Cleopatrei cu o viperă. Nu numai că șarpele era un simbol puternic în Egipt, unde cobrele încolăcite au avut vreme de milenii sprâncene faraonice împodobite, dar șerpii se târau și

pe statuile lui Isis. Aceștia s-au strecurat în cultul dionisiac. Lăsând la o parte simbolistica, este ușor de înțeles ce încearcă să spună cineva când asociază o femeie cu un șarpe. Mama lui Alexandru cel Mare – cea mai crudă prințesă macedoneană care a existat vreodată – avea șerpi ca animale de companie. Îi folosea ca să bage frica în oameni. Înaintea ei au fost Eva, Medusa, Electra și erinii; când o femeie este asociată cu un șarpe, pe undeva e semn că urmează o furtună morală. Se poate ca Octavian să fi încâlcit problema pentru totdeauna prin faptul că îi chemase pe psylli. El controla consemnările istorice la fel de strict după cum se spunea că și-ar fi controlat în adolescență pornirile sexuale. Este foarte posibil ca el să ne fi îndreptat, vreme de mii de ani, în direcția greșită.

Poate că o făcuse în mod intenționat. Mai există o versiune a morții; este clar că ne scapă ceva aici, că o farsă din 10 august ar putea foarte bine să ascundă altă farsă, că cel mai celebru pat de moarte nu este poate ceea ce pare. Potrivit primei relatări în proză, „Cleopatra a înșelat vigilența paznicilor săi“[75] ca să facă rost de o viperă. Octavian se simte ofensat, furios că ea i-a scăpat printre degete. Avea însă extrem de mulți oameni devotați. Până în august, puțini din Alexandria ar fi ezitat să colaboreze cu el, după cum o demonstrase și administratorul Cleopatrei. Octavian era tot atât de indiferent pe cât era de naivă Cleopatra; genul de om care trecea pe scrisori și data, și ora[76] nu era genul care să lase un trofeu deja captiv să îi scape printre degete. Când Octavian a plecat de la ea în ziua de 8 august se prea poate ca el să o fi făcut pe Cleopatra să creadă că s-a lăsat păcălit, când de fapt i-a înscenat moartea. Nu avea chef să fie pus în inferioritate de o femeie – decât dacă, bineînțeles, alternativa ar fi fost mai dăunătoare. Iar Cleopatra era la fel de problematică prizonieră pe cât fusese dușmancă. Octavian participase la triumfurile din 46. Chiar mersese călare la unul dintre ele. Știa câtă compasiune stârnise sora Cleopatrei cu acea ocazie. El îl acuzase în public pe Marc Antoniu pentru că îl prezentase pe Artavasdes în lanțuri. Acest gen de comportament, criticase aspru Octavian, dezonora Roma. Mai exista o mică problemă în cazul Cleopatrei: această prizonieră fusese amanta divină a lui Caesar. Era mama fiului lui. Unii o considerau o zeiță în viață. Putea fi lăsată să își trăiască restul zilelor în tihnă în vreun avanpost asiatic, după cum se întâmplase cu sora ei mai mică. Cleopatra încercase de două ori să se sinucidă. Era clar că dacă nu era păzită cu atenție avea să reușească mai devreme sau mai târziu.

Octavian trebuia să se gândească ce era mai rușinos: să fie păcălit de o femeie sau să se întoarcă la Roma fără exemplarul acela nemernic. Uneori este dificil să evaluezi sensibilitățile tandre ale compatrioților tăi. Câteodată aceștia îi întâmpinau pe copiii regilor înfrânți cu măscări și bătăi de joc. Uneori, micii nevinovați stricau distracția stârnind lacrimi și jenă. Cleopatra fusese declarată inamic public, însă o efigie era perfectă la sărbătorirea unui triumf, după cum fuseseră efigiile dușmanilor romani în trecut. Chiar dacă moartea sa a scăzut puțin din glorie, ea a și înlăturat o mulțime de complicații. Poate că Octavian a preferat să o scoată din scenă pe Cleopatra la Alexandria mai degrabă decât să facă vreo mișcare greșită la Roma. Era cu adevărat îngrozit la gândul că ea ar fi putut să își distrugă tezaurul, dar în nici un caz nu era îngrozit că avea să își facă singură rău, faptă la care se poate să fi contribuit și el în mod decisiv. În acest caz, tânărul Dolabella nu a fost decât un instrument din jocul lui Octavian. La urma urmei, chiar era puțin probabil ca unul dintre ofițerii săi să riște să lege o prietenie cu Cleopatra. Iar Octavian, de fapt, nu a plecat din Alexandria pe 12 august, după cum avertizase înflăcărat Dolabella. Poate că îi trimisese mesajul – poate chiar unul și mai amenințător – ca să grăbească șirul evenimentelor. Și Dio, și Plutarh subliniază intervențiile repetate ale lui Octavian ca să o țină în viață, și nici un fel de complicitate la moartea ei. Asta nu înseamnă că nu a existat deloc. Se prea poate să fi fost adevărat că existase o a patra victimă pe 10 august 30.

(Contraargumentele sună cam așa: Cleopatra încercase și să se înfometeze, și să se înjunghie. De ce împiedicase Octavian acele tentative, ca să o tortureze cu amenințări la adresa copiilor ei? Trecuseră nouă zile de la moartea lui Antoniu și până la cea a Cleopatrei. Nu ar fi fost de preferat să o elimine imediat? Deja jurase să moară împreună cu Antoniu la urma urmei. Și trebuie să fi știut și ea despre situația neplăcută la care se gândea Octavian; era la fel de conștientă ca și el de impresia pe care o provocase sora ei. Poate că se bazase pe faptul că Octavian nu ar fi riscat să îi poarte pe ea și pe copiii ei pe jumătate romani pe străzile Romei. Octavian pare cu adevărat, într-un mod care nu îi stă în fire, enervat de vestea morții Cleopatrei. Nu s-a lăudat cu mila pe care o arătase față de ea, după cum era de așteptat să se laude și după cum se lăuda de obicei. În schimb, în memoriile sale s-a lăudat[77] că, în cursul celor trei triumfuri ale sale, merseseră în fața carului său de luptă diverși regi – și nouă copii de regi.

Nici un istoric de după aceea, nici măcar cei care nu l-au simpatizat pe Octavian, nu riscă să facă o afirmație legată de complicitate, deși se poate susține că până atunci cazul fusese rezolvat, adevărul fiind oricum cunoscut doar de puțină lume. Până la urmă ne învârtim în jurul cozii. Cel mai bun lucru care se poate spune despre ultima faptă a Cleopatrei este că a murit eroic, într-o scenă care poate că este neistorică în multe privințe și care este, cu siguranță, într-o anumită măsură creația rivalului ei. Singura consolare este una perversă: moartea lui Alexandru cel Mare este bine documentată și este la fel de enigmatică.)

Plutarh îl descrie pe Octavian ca fiind sfâșiat de două emoții în seara zilei de 10 august. El este și „enervat de moartea femeii“ și plin de admirație față de „spiritul său înălțător“.[78] Și în lucrarea lui Dio, Octavian este cuprins de admirație și de compasiune, chiar dacă „exagerat de trist“[79] în propria privință. Triumful său va fi mai puțin măreț. Deși nu este clar cine o făcuse, cineva crease o eroină. Moartea Cleopatrei a fost una onorabilă, o moarte demnă, o moarte exemplară. Ea și-o organizase singură, mândră și neînfrântă până la capăt. Potrivit gustului roman, în sfârșit făcuse și ea ceva bun; în cele din urmă, era meritul ei că sfidase așteptările legate de reprezentantele sexului ei. Femeile sunt, în mod ineviabil, admirate în poveștile romane pentru înghițirea de cărbuni încinși sau pentru că se atârnă de păr sau pentru că se aruncă de pe acoperișuri sau pentru că le dau soților lor pumnale însângerate cu două cuvinte liniștite de încurajare: „Nu doare“. (Numeroase cadavre de femei murdăresc și scena grecească, diferența fiind că în teatrul grec femeile au și ultimul cuvânt.) Panegiricele au apărut imediat. Într-o odă scrisă la scurt timp de la sinuciderea sa, Horațiu își propune să o acuze pe Cleopatra pentru nebunia și ambiția sa, dar sfârșește prin a o elogia. „Nu a fost o femeie fricoasă“[80], încheie el, minunându-se de mintea ei limpede, de mina calmă, de curajul ei. Actul final al Cleopatrei a fost negreșit cel mai frumos act al ei. A fost un preț pe care Octavian l-a plătit mai mult decât bucuros. Gloria ei a însemnat și gloria lui. Un adversar slăvit era un adversar pe potrivă.

Octavian a aranjat astfel încât Cleopatra să fie înmormântată „cu splendoare și măreție regale“.[81] Dacă nu ar fi făcut-o, ar fi riscat să îi provoace pe locuitorii Alexandriei, care fără îndoială că își plângeau regina în mod public, în ciuda prezenței romane. Potrivit lui Plutarh, Octavian i-a onorat acesteia și rugămintea de a fi înmormântată alături de Antoniu. Iras

și Charmion cea elocventă au avut și ele parte de înmormântări la fel de frumoase. Nu se știe dacă cele trei au fost mumificate. Splendidul monument ridicat în cinstea lor avea să fie bogat și colorat decorat, după cum erau și mormintele regale ale strămoșilor Cleopatrei, cu câteva detalii romane în simbolistică. Potrivit unei relatări, statuile lui Iras și a lui Charmion străjuiau afară.[82] Plutarh sugerează că locul unde fuseseră înmormântate se afla în centrul Alexandriei, alături de cele ale Ptolemeilor dinantea ei. Octavian a dat ordine ca să fie finalizat și mausoleul, lucrare care a fost probabil încheiată într-un oraș supus, paralizat de nesiguranță; locuitorii Alexandriei erau acum supuși romani. Faptul că monumentul Cleopatrei era lipit de templul zeiței Isis înseamnă, de fapt, că putea să se afle oriunde. Cea mai recentă teorie este că locul de veci al lui Antoniu și al Cleopatrei se află la o distanță de 36 de kilometri la vest de Alexandria, pe un deal decolorat de soare din Tposiris Magna, care dă spre Marea Mediterană. Nu s-au găsit nici mormântul, nici mausoleul (erau aproape sigur construcții distincte).

Cleopatra avea 39 de ani și domnise vreme de aproape 22 de ani, cam cu o lună mai mult decât Alexandru cel Mare, de la care moștenise bastonul pe care l-a dat mai departe, fără să vrea, Imperiului Roman. Odată cu moartea ei s-a sfârșit dinastia Ptolemeilor. Octavian a anexat oficial Egiptul pe 31 august. Primul lui an a fost ultimul an al Cleopatrei; el a început din nou numărătoarea de la 1 august, data la care a intrat în Alexandria. Se spune despre Cleopatra că a tras cortina peste o epocă, deși, bineînțeles, din perspectiva egipteană, s-ar putea spune că și Antoniu a făcut același lucru. Se uită lesne faptul că el a însemnat prăbușirea Cleopatrei tot la fel cum ea a însemnat prăbușirea lui.

Până la urmă, profesorii ptolemeici s-au dovedit nestatornici. Caesarion nu a ajuns mai departe de un port de la Marea Roșie, unde Rhodon l-a convins să se întoarcă la Alexandria, posibil ca să negocieze cu Octavian în numele mamei sale. Lumea antică a fost din când în când o lume supărător de mică; Octavian nu își putea permite nici să își lase vărul în viață, nici să îl prezinte pe fiul divinului Caesar în cadrul unui triumf. Până și numele „Caesarion“ ridica probleme. Nu ajuta nici ceremonia de majorat căreia i se dusese vestea. Oamenii lui Octavian l-au adus pe băiatul în vârstă de 17 ani la Alexandria, unde l-au ucis, posibil după ce l-au torturat mai întâi. Pentru că nu reprezentau nici un fel de pericol, Alexandru Helios, Cleopatra Selena

și Ptolemeu Philadelphus s-au întoars la Roma cu Octavian, fiind crescuți de sora lui cea înțelegătoare. Ei au crescut în gospodăria mare și confortabilă a acesteia, împreună cu fiicele lui Antoniu și ale Octaviei și cu copiii rămași în viață ai lui Antoniu din căsătoriile sale anterioare. (Iotape, care îi fusese promisă de soție lui Alexandru Helios, s-a întors la familia sa din Media.) După un an de la moartea mamei lor, copiii Cleopatrei care mai erau în viață au mers în cadrul triumfului lui Octavian, care sigur a fost un eveniment ciudat pentru cei trei tineri despre care spunea că îi crește ca pe propriii copii. Mai târziu, a măritat-o pe Cleopatra Selena cu Juba al II-lea, care participase la vârsta de cinci ani la triumful african al lui Caesar și fusese educat după aceea la Roma, unde își cultivase pasiunea pentru istorie. Soțul și soția avuseseră evoluții asemănătoare și trăiseră umilințe asemănătoare; războiul civil roman îi făcuse orfani pe amândoi. Om cultivat, un fel de poet, unul dintre preferații lui Octavian, Juba a fost trimis împreună cu soția sa să conducă Mauritania. (Algeria de astăzi.) Fiica Cleopatrei probabil că avea 15 ani atunci, iar Juba – 22. Ca un favor făcut tinerilor regi, Octavian i-a cruțat pe frații Cleopatrei Selena, care poate că au plecat și ei în vestul Africii. După triumf le pierdem pentru totdeauna urma celor doi frați.

Aflată pe tronul Mauritaniei, Cleopatra Selena a dus mai departe moștenirea lăsată de mama sa; monedele îi poartă efigia și sunt inscripționate în greacă. (Ale lui Juba sunt în latină.) Cei doi și-au transformat împreună capitala într-un centru cultural și artistic, completat cu o bibliotecă splendidă. Au apărut numeroase sculpturi egiptene – inclusiv o piesă din 31 iulie 30, o zi înainte de intrarea lui Octavian în Alexandria – în zonă, unde, evident, Cleopatra Selena a adunat o galerie de busturi de Ptolemei. Ea a continuat asocierea cu Isis și și-a numit fiul Ptolemeu. Avea crocodili sacri.[83] Singurul nepot al Cleopatrei, Ptolemeu al Mauritaniei, i-a urmat la domnie lui Juba în 23 d.Hr. După 17 ani de domnie, acesta a vizitat Roma la invitația lui Caligula. Ambii se trăgeau din Marc Antoniu; erau pe jumătate veri. Împăratul roman l-a primit în vizită pe regele african cu onoruri, până când, într-o zi, Ptolemeu a participat la un spectacol cu gladiatori purtând o mantie purpurie splendidă. Toți au întors capul după el, ceea ce l-a nemulțumit pe Caligula. A ordonat ca Ptolemeusă fie ucis[84], un sfârșit potrivit al unei dinastii cufundate, de la bun început, într-o culoare aprinsă, suprasaturată.********

Octavian a șters toate urmele lui Antoniu atât la Roma, cât și la Alexandria. 14 ianuarie, ziua lui de naștere, era considerată o zi cu ghinion, în care nu se desfășurau nici un fel de activități publice. Printr-un decret al senatului, era interzisă folosirea împreună a numelor „Marc“ și „Antoniu“. În rest, a fost abandonat, un inconvenient istoric. Octavian nu a menționat nici numele lui Antoniu, nici pe al Cleopatrei în relatarea sa referitoare la Actium. I-a condamnat la moarte pe câțiva dintre asociații apropiați ai lui Antoniu, printre care și pe Canidius și pe senatorul roman care îl supraveghea pe șeful fabricilor de textile ale Cleopatrei. Cei care se juraseră să moară împreună cu Antoniu și Cleopatra probabil că nu au fost nevoiți să își ducă jurămintele la îndeplinire. Au dispărut și alți susținători.[85] Influentul mare preot de la Memphis – care se născuse în același an cu Caesarion și care rămăsese foarte atașat de Cleopatra – a murit misterios cu câteva zile înainte de moartea ei. Era absolut necesar să nu supraviețuiască nimeni care ar fi putut să exercite puterea, să mobilizeze poporul, să refacă regatul Cleopatrei. Oamenii lui Octavian au adunat mulțimea de bogății ale Ptolemeilor de la palat și au dat amenzi prin tot orașul, inventând fapte reprobabile din mers. Când nu aveau suficientă imaginație, aceștia pur și simplu confiscau două treimi din avuția victimelor. Era un fel de jaf politicos; romanii se prefăceau foarte bine. Octavian a luat din Alexandria statuile frumoase și obiectele de artă valoroase pe care Antoniu și Cleopatra le luaseră ca pradă de prin toată Asia, restistuindu-le în majoritate orașelor din care proveneau. Câteva dintre piese au ajuns la Roma, cele mai frumoase obiecte de artă provenind din jaful Corintului din secolul al II-lea. După 17 ani de la moartea Cleopatrei, Octavian a terminat Caesareumul, acea minune faraonică grecească, în onoarea ei.

Cleopatra a avut mulți susținători, la fel de credincioși ca și servitoarele ei, despre al căror devotament vorbea toată Alexandria.[86] Servitoarele nu se omorau, în general, pentru stăpânele lor. Cele care se oferiseră să îi ia apărarea reginei lor îi rămăseseră loiale. Cleopatra fusese iubită în țara sa; nu existaseră revolte în timpul domniei ei. Alexandria trebuie să se fi cufundat în doliu. Au existat procesiuni și imnuri și ofrande, orășenii jeleau și boceau zgomotos, iar femeile Alexandriei își sfâșiau hainele și își loveau piepturile. În numele preoților locali, un cleric i-a oferit lui Octavian 2 000 de taleri ca să păstreze numeroasele statui ale Cleopatrei. Poate că era

nobilă, dar era și moartă; oferta a fost prea tentantă ca să o poată refuza. L-a și scutit pe Octavian de problema spinoasă de a se complica cu Isis, care a continuat să fie adorată mult timp. Cleopatra adesea nu se deosebea de zeiță; Octavian nu putea, pur și simplu, să umble prin instabila Alexandrie și să răstoarne statui. Statuile Cleopatrei și cultul ei au trăit într-un mod activ vreme de sute de ani, fiind fără îndoială întărite de ultimul său gest împotriva romanilor.

Octavian nu a zăbovit în Egipt, de-acum provincie romană, în care nu putea să călătorească nici un roman de seamă fără aprobare specială. Unul dintre puținii conducători din istorie care nu avea chef să fie Alexandru cel Mare – ar fi fost nemaipomenit de bine pentru Cleopatra dacă el ar fi vrut asta – pe el îl interesa mai mult puterea brută decât accesoriile ei glorioase. A manifestat un interes scăzut față de istoria Egiptului, spre consternarea foștilor supuși ai Cleopatrei, fiind dornic să prezinte rămășițele strămoșilor ei. Octavian anunță că nu prea are răbdare cu Ptolemeii morți. Îl respecta numai pe Alexandru cel Mare, scos din sarcofagul lui cu ocazia unei vizite. Se spune că Octavian a atins din greșeală corpul – poate că presăra flori – desprizând astfel o bucată din nasul mumificat.[87]

Fiind predispus la insolații – nu se ducea nicăieri fără pălăria sa cu boruri largi – probabil că nu prea îi plăcea căldura fluidă a augustului alexandrin. În toamnă s-a retras în Asia. Nimeni nu a beneficiat mai mult de pe urma morții Cleopatrei decât Irod, care i-a găzduit din nou pe romani în timp ce aceștia se îndreptau spre nord. Octavian i-a înapoiat prețioasele crânguri de palmieri și de balsam și orașele de pe coastă pe care Antoniu i le luase ca să i le dea Cleopatrei, la care a adăugat alte teritorii. Regatul lui Irod s-a extins căpătând o dimensiune pe măsura gesturilor lui frumoase. Fiind noul favorit al Romei dintre neromani, el i-a mai moștenit și pe cei 400 de gali bine făcuți care fuseseră gărzile personale ale Cleopatrei. Nicolaus din Damasc i-a devenit profesor, fiindu-i mai târziu confident apropiat. El a scris pentru Irod o poveste a curții, pe care Josephus – sursă principală pentru viața Cleopatrei și el, la rândul lui, convertit la mijlocul carierei la cauza romană – avea să o folosească drept sursă. Octavian l-a lăsat pe Gallus la conducerea Egiptului, ca prefect. Avea și el să descopere că provincia era greu de condus – în 29, i-a supus pe locuitorii din jurul Tebei, „teroarea comună a tuturor regilor“[88] – și că bogățiile ei ți se pot urca la cap. Și-a depășit atribuțiile, a comandat prea multe statui cu el însuși, și-a

inscripționat faptele mărețe pe piramide și, condamnat de senat, a sfârșit cu o sinucidere.

La aproape un an de la moartea Cleopatrei, ea a fost prezentată sub formă de efigie pe străzile Romei, în ultima și cea mai somptuoasă dintre cele trei zile ale triumfului lui Octavian. Împreună cu ea s-a scurs un adevărat râu de aur, argint și fildeș pe Via Sacra și de-a lungul Forumului. Dio ne spune că procesiunea egipteană le-a întrecut pe toate celelalte „ca valoare și ca măreție".[89] După lăzile cu aur și argint, carele cu bijuterii, arme și obiecte de artă, plancardele și flamurile colorate, veneau soldații apreciați, gemenii în vârstă de zece ani și Ptolemeu Philadelphus, în vârstă de șase ani, în lanțuri. Cleopatra era reprezentată pe patul de moarte, din ipsos și vopsea, împreună cu vipera de la care poate că pornise totul. Înconjurat de ofițerii săi, Octavian venea din urmă purtând o manta de purpură. Cleopatra anticipase greșit un lucru: Antoniu a lipsit de la eveniment, iar asta sărea în ochi. Avusese dreptate în altă privință: singurul suveran care a participat la triumf, un aliat al lui Antoniu, a fost executat la scurt timp după aceea. Orașul strălucea de la prada de război din Egipt; Octavian adusese cu el tone de aur și de argint ale Ptolemeilor, platoșe și servicii de masă, coroane și scuturi, mobile ornate cu pietre prețioase, tablouri și statui, precum și câțiva crocodili. Unii au prezentat la triumf și un hipopotam greoi[90] și un rinocer. Octavian își permitea din plin să fie generos și făcea cadouri consistente în stânga și-n dreapta. Victoria egipteană a fost sărbătorită într-un stil deosebit, nu numai pentru că își putea permite acest lucru. Trebuia să camufleze un război civil.

Statuia Cleopatrei a rămas în Forum. Era lucrul cel mai mărunt pe care putea să îl facă Octavian pentru femeia ale cărei canapele de aur și urcioare prețioase i-au finanțat cariera. Cleopatra i-a permis să se achite de toate obligațiile sale. Ea a asigurat prosperitatea Romei. Octavian a pompat în economie atâția bani încât au explodat prețurile. Dobânzile s-au triplat. După cum a rezumat Dio acest transfer de avere, Cleopatra a avut grijă ca „Imperiul Roman să se îmbogățească și templele sale să fie împodobite".[91] Străzile au fost decorate cu obiectele ei de artă și cu obeliscurile ei. Deși învinsă zdrobitor, ea a fost totuși sărbătorită prin frumusețea unui oraș străin. Odată cu bogățiile a apărut și un atac de egiptomanie.[92] Au apărut în toată Roma sfincșii, cobrele în poziție verticală, discurile solare, funzele de acant, hieroglifele. Florile de lotus și grifonii împodobeau până și biroul

personal al lui Octavian. Cleopatra a mai obținut un tribut: după ea a început la Roma o epocă de aur pentru femei.[93] Soțiile și surorile de viță nobilă au început brusc să joace un rol în viața publică. Acestea interveneau pe lângă ambasadori, își sfătuiau soții, călătoreau în străinătate, comandau temple și sculpturi. Ele sunt mai prezente în artă și în societate. I s-au alăturat Cleopatrei în Forum. Nici o femeie romană nu a dobândit vreodată statutul slăvit și nici nu s-a bucurat de privilegiile fără precedent acordate Liviei[94] și Octaviei, pe care acestea le datorau unei străine, căreia i-au servit drept contragreutate. Livia a adunat o colecție frumoasă de proprietăți, care cuprindea pământuri din Egipt și crânguri de palmieri din Iudeea. Octavia avea să rămână în istorie ca ne-Cleopatra, absolut modestă, prudentă și pioasă.

Cleopatra a fost și promovată de la pretext la punct de referință. Dacă erați în căutarea unei date pentru a stabili când începe lumea modernă, moartea ei ar fi cea mai potrivită. A luat cu ea și cei 400 de ani de republică romană și Epoca elenistică. Octavian avea să pună în aplicare cea mai bună metodă de a face reclamă unui produs care este înlocuit apoi cu altul de proastă calitate; el a restabilit republica cu toată gloria ei și – după cum avea să se vadă în următorul deceniu și ceva – ca monarhie. Învățând din exemplul lui Caesar, a făcut-o în mod subtil. Octavian nu a fost niciodată un „rege“, ci întodeauna un „princeps“ sau „primul cetățean“. Pentru a găsi un titlu care să fie totodată suficient de mare și fără nici un iz monarhic, el a apelat la fostul prieten al Cleopatrei, la Plancus, nimfa vopsită a mării. Plancus a născocit numele „August“, care însemna că bărbatul cunoscut înainte drept Gaius Iulius Caesar era mai mult decât uman, că era prețios și venerat.

A fost oarecum ironic faptul că Occidentul a început repede să semene cu Orientul Cleopatrei, cu atât mai mult cu cât Octavian o prezentase pe Cleopatra drept o amenințare la adresa republicii, lucru la care ea nu se gândise niciodată. În jurul lui Octavian s-a format un fel de curte. El s-a certat cu aproape toți membrii apropiați de familie. Împărații romani au devenit zei. Erau pictați în chip de Serapis, după exemplul dionisiac al lui Antoniu. Și, lăsând la o parte declarațiile de austeritate, mantia măreției a prins repede. Chiar dacă se spunea că fabuloasa veselă de aur a Cleopatrei reprezenta grandoarea elenistică. „Pentru că se cuvine ca noi, cei care conducem atâția oameni“[95], gândea unul dintre sfetnicii lui Octavian, „să îi

întrecem pe toți oamenii în toate, iar strălucirea de acest gen, de asemenea, tinde într-un fel să le inspire aliaților noștri respect față de noi și dușmanilor noștri teroare.“ Acesta l-a sfătuit pe Octavian să nu se abțină de la cheltuieli. Roma reprezenta noua piață a obiectelor de lux. Au urmat artizanii și industriile. Livia avea un personal propriu format din peste 1 000 de persoane.[96] Atât de impresionat a fost Octavian de mausoleul semeț al Cleopatrei încât a construit unul asemănător la Roma; Alexandriei i se datorează în mare parte trecerea Romei de la cărămidă la marmură. Octavian a murit la vârsta de 76 de ani, acasă, în patul său, fiind unul dintre puținii împărați romani care nu au fost uciși de o rudă apropiată, o altă moștenire elenistică. După ce a domnit vreme de 44 de ani – de două ori mai mult decât Cleopatra – acesta a avut suficient timp ca să schimbe evenimentele care îl aduseseră la putere.******** Și el avea de ce să remarce „că nici o funcție înaltă nu este vreodată lipsită de invidie sau de trădare, iar o monarhie – cu atât mai puțin“.[97] Dușmanii erau răi, însă prietenii, în mod sigur, și mai răi. Funcțiile, trăgea el concluzia, erau cât se poate de îngrozitoare.

Rescrierea istoriei a început aproape imediat. Nu numai că a dispărut Marc Antoniu din consemnări, dar Bătălia de la Actium s-a transformat ca prin minune într-o confruntare majoră, o victorie răsunătoare, un moment istoric decisiv. O lua de la coadă la cap. August salvase țara de pericol. Rezolvase războiul civil și reinstaurase pacea după un secol de tulburări. Timpul începea din nou. Dacă citim din istoricii oficiali, se pare că, odată cu întoarcerea lui, Peninsula Italică s-ar fi transformat brusc – după un secol paralizant și plin de violență – în tărâmul abundenței, ca și cum roadele au apărut deodată, rotunde și aurii, pe câmpii. „Legilor li s-a redat validitatea, tribunalelor – autoritatea, iar senatului – demnitatea“[98], anunță Velleius, enumerând foarte îndeaproape sarcinile cu care a trebuit să se confrunte Caesar în 46. Egoul lui August a fost încorporat în calendar, unde rămâne până în ziua de astăzi, comemorând căderea Alexandriei și faptul că Roma a scăpat de o amenințare străină.******** Calendarele de pe vremea aceea recunosc această dată ca fiind cea în care el a scăpat Roma „de cel mai grav pericol“.[99]

Cleopatra a fost extrem de dezavantajată; renegații au scris istoria, primii dintre ei fiind Dellius, Plancus și Nicolaus din Damasc. Anii de după bătălia de la Actium au constituit o perioadă de laude extravagante, bogată

în crearea de mituri. Cariera ei coincide, de asemenea, cu nașterea literaturii latine; a fost un blestem pentru Cleopatra să îi inspire pe marii poeți ai acesteia, fericiți să o prezinte într-o lumină rușinoasă, într-o limbă neprimitoare pentru ea și pentru tot ce reprezentase ea. Horațiu a scris exuberant despre Bătălia de la Actium. Fiind primul care a sărbătorit splendida victorie a lui Octavian, a făcut-o pe când Cleopatra încă fortifica cu frenezie Alexandria. El îi sărbătorește înfrângerea înainte ca ea să aibă loc. Vergiliu și Prosperus erau pregătiți pentru triumful egiptean, înainte de care atât vipera, cât și influența nocivă a Cleopatrei fuseseră deja săpate în piatră. În toate relatările, Antoniu este făcut să plece de la Actium din cauza Cleopatrei. Ea a ilustrat atât de util una dintre ideile preferate ale lui Propertius: un bărbat îndrăgostit este un bărbat neajutorat, supus într-un mod rușinos iubitei sale. De parcă Octavian scăpase Roma și de acest rău. El restabilise ordinea firească a lucrurilor: bărbații le conduc pe femei, iar Roma conduce lumea. În ambele versiuni, Cleopatra joacă rolul principal în poveste. Vergiliu a scris *Eneida* în deceniul care a urmat morții Cleopatrei; el pune șerpi în urma ei chiar și la Actium. Ea nu avea nici o speranță să se descurce bine într-o lucrare care i-a fost citită cu glas tare lui August și Octaviei. În continuare, povestea ei avea să fie scrisă de un roman pe care îl întâlnise odată, în ultima ei săptămână de viață, care o ridicase la statutul de adversară periculoasă, altitudine la care s-au așternut asupra ei confortabil neguri dense și mituri înșelătoare. Ea se numără printre perdanții de care își amintește istoria, însă din motive greșite.******** Creatorii de mituri au trecut cu toții de aceeași parte. În secolul următor influența orientală și emanciparea femeilor aveau să le dea de lucru satiriștilor.

De la moartea Cleopatrei soarta ei a cunoscut creșterea și descreșterea într-un mod la fel de dramatic ca și în timpul vieții sale. Puterea i-a fost prezentată ca provenind din sexualitate, din motive lesne de înțeles; după cum remarcase unul dintre ucigașii lui Caesar: „Cum dau oamenii mai multă atenție temerilor decât amintirilor lor!“[101] Întotdeauna s-a preferat să se atribuie succesul unei femei frumuseții ei, și nu minții ei, să fie redusă la ansamblul vieții ei sexuale. Nimeni nu se poate pune cu o vrăjitoare puternică. Împotriva unei femei care prinde un bărbat în mrejele inteligenței ei șerpuitoare – în șiragurile ei de perle – ar trebui, cel puțin, să existe un antidot. Cleopatra stârnește mai multă neliniște ca femeie deșteaptă decât ca femeie seducătoare; este mai puțin amenințător să fie considerată fatal de

atractivă decât fatal de inteligentă. (Cugetarea lui Menandru – „Un bărbat care o învață pe o femeie să scrie ar trebui să își dea seama că îi dă otravă unei vipere“[102] – era copiată încă de elevi după sute de ani de la moartea ei.) Dă și mai bine în poveste. Propertius dă tonul. Cleopatra era pentru el o seducătoare, „regina-curvă“, apoi „o femeie de o sexualitate nesățioasă și de o avariție nesățioasă“ (Dio), o păcătoasă carnală (Dante), „curva regilor orientali“ (Boccaccio), o copilă–model pentru dragostea interzisă (Dryden).******** Propertius o descrie ca destrăbălându-se cu sclavii ei. Un roman din secolul I avea să susțină (în mod eronat) că „scriitorii antici vorbesc adesea despre libidoul fără margini al Cleopatrei“.[103] Într-o relatare antică ea este atât de nesătulă încât „o făcea adesea pe prostituata“.[104] (Este, de asemenea, și atât de frumoasă, și de periculoasă încât „mulți bărbați plăteau nopțile petrecute cu ea cu prețul propriilor vieți“.[105]) Potrivit aprecierii unei femei din secolul al XIX-lea, ea era „un exemplu uluitor de magie“.[106] Florence Nightingale a numit-o „dezgustătoara Cleopatra“.[107] Se spune că, oferindu-i rolul în film, Cecil B. DeMille ar fi întrebat-o pe Claudette Colbert: „Cum ți-ar plăcea să fii cea mai ticăloasă femeie din istorie?“[108] Cleopatra deține rolul principal chiar și în cartea din 1928 intitulată *Păcătoși de-a lungul secolelor*. Nu există asemănare între femeie și legendă.

Elementul personal îl depășește, în mod inevitabil, pe cel politic, iar elementul erotic le depășește pe toate: ne vom aminti cum Cleopatra s-a culcat cu Iulius Caesar și cu Marc Antoniu mult timp după ce am uitat câte a realizat făcând asta, că a condus un imperiu întins, bogat și dens populat în crepusculul său tulburat, în numele unei dinastii mândre și cultivate. A rămas în istorie pentru că i-a sedus pe doi dintre cei mai de seamă bărbați din epoca sa, deși crima sa a fost că a încheiat aceleași parteneriate maritale „viclene și dubioase“[109] de care se bucurau toți bărbații aflați la putere. A făcut-o în ordine inversă și pe față; asta a transformat-o într-o femeie anormală, perturbatoare din punct de vedere social, nenaturală. La acestea s-au mai adăugat și alte fapte rele. A făcut Roma să se simtă barbară, nesigură și săracă, o cauză suficientă de neliniște, fără să mai adăugăm și sexualitatea la această combinație. Un timp, a bântuit imaginația antică, mai întâi ca poveste moralizatoare. Sub conducerea lui August, instituția căsătoriei a căpătat o nouă strălucire, care nu prevestea nimic bun pentru Cleopatra, cea care stricase case, fiind destabilizatoare și dominantă.

Ea a stârnit dispreț și invidie în egală măsură și într-un mod plin de denaturări; povestea ei conține și teamă masculină, și imaginație. De la Plutarh provine cea mai mare poveste de dragoste din istorie, deși viața Cleopatrei nu a fost nici de senzație, nici romantică pe cât s-a spus. Și a devenit femeie fatală de două ori. Pentru ca Actium să devină bătălia care bate toate bătăliile, ea a trebuit să fie „regina sălbatică“ care plănuia să distrugă Roma. Pentru ca Antoniu să fie învins de altcineva decât de un compatriot roman, Cleopatra a trebuit să fie seducătoarea dezarmantă „care deja îl distrusese și care avea să îi facă distrugerea și mai completă“.[110] Puterea ei a fost sporită imediat pentru că – în scopul istoric urmărit de un singur bărbat – ea trebuia să îl fi redus pe celălalt la o sclavie abjectă. Este adevărat că a fost o fiică devotată, iubitoare de tată, o patrioată și o patroană, o naționalistă timpurie, un simbol de curaj, un conducător înțelept cu nervii de oțel, o maestră care se prezenta pe sine. Nu este adevărat că a construit farul din Alexandria, că putea să facă aur, că a fost femeia ideală (Gautier), o martiră a dragostei (Chaucer), „o fetiță prostuță“ (Shaw), Maica Domnului.[111] Un episcop copt a numit-o „cea mai ilustră și mai înțeleaptă dintre femei“[112], mai mare decât regii dinaintea ei. Într-o variantă pozitivă, se spune că Cleopatra a murit din dragoste, fapt care nu este nici el întru totul adevărat. Până la urmă toți, de la Michelangelo la Gérôme, de la Corneille la Brecht, au creat o operă despre ea. Renașterea a fost obsedată de ea, romanticii și mai mult. L-a făcut până și pe Shakespeare să o ia razna, scoțând de la el cel mai mare rol feminin, cele mai bogate versuri ale lui, un întreg act final, fără Antoniu, și, potrivit aprecierii unui critic, un tribut vesel[113] adus adulterului la vârsta mijlocie, fără mustrări de conștiință. Poate că și Shakespeare este de vină[114] pentru faptul că am scăpat-o din vedere pe Cleopatra a VII-a, la fel de mult ca umiditatea din Alexandria, propaganda romană și ochii limpezi și violeți ai lui Elizabeth Taylor.

Centru al turnirurilor intelectuale și al maratoanelor filosofice, Alexandria nu și-a pierdut imediat din vitalitate. Ea a continuat să fie creierul zonei mediteraneene pentru mai bine de un secol. Apoi a început să se dematerializeze. Cu aceasta s-a dus și autonomia femeilor; erau departe zilele în care îți dădeai în judecată socrul ca să îți restituie dota când soțul tău (falimentar) a fugit și a făcut un copil cu altă femeie. După un cutremur din secolul al V-lea, palatul Cleopatrei s-a prăbușit în Marea Mediterană. Farul, biblioteca, muzeul au dispărut cu toate. Portul Alexandriei nu mai are

nici o legătură cu proporțiile sale elenistice. Chiar și Nilul și-a schimbat cursul. Orașul s-a cufundat cu aproape zece metri. S-a schimbat până și țărmul de la Actiumul – pe care Cleopatra trebuie să îl fi învățat pur și simplu pe de rost. Alexandria ei este de mult timp aproape invizibilă, fie sub apă, fie îngropată sub un oraș aglomerat care a uitat în mare parte de capitolul său elenistic. Cultura ptolemeică s-a evaporat și ea. Multe dintre cele știute de Cleopatra aveau să fie uitate vreme de 1 500 de ani. Un gen de femeie cu totul diferită, Fecioara Maria, avea să i se subsumeze lui Isis la fel de complet după cum Elizabeth Taylor i s-a subsumat Cleopatrei.

Drept consecință, fascinația noastră față de Cleopatra nu a făcut decât să crească; ea este și mai mare datorită dispariției ei. Golurile din poveste ne țin încă în mrejele ei. Și continuă să provoace dezbateri. Toate întrebările care ne întrerup odihna, care ne intră în cap ca veninul de șarpe se amestecă în persoana ei. După 2 000 de ani de când ea îl necăjise pe Octavian cu un foc de tabără foarte costisitor, nimic nu fascinează mai mult decât un noroc excesiv și o catastrofă devastatoare. Încă se mai dă o luptă între Orient și Occident, încă mai bâjbâim nesiguri, ca Cicero, între răsfăț și abstinență. Sexul și puterea continuă să întrețină focul în moduri spectaculoase. Ambiția feminină, împlinirea, puterea ne deranjează la fel ca și pe romani, care o considerau pe Cleopatra mai degrabă un monstru decât o minune, dar incontestabil puțin din amândouă.

2 000 de ani de reclamă proastă și de proză exagerată, de film și operă nu pot ascunde faptul că Cleopatra a fost o regină deosebit de capabilă, de abilă și oportunistă până la extrem, un strateg de prim rang. Cariera ei a debutat cu un gest îndrăzneț de sfidare și s-a încheiat cu altul. „Ce femeie, ce dinastie antică de bărbați a fost atât de măreață?“[115], întreabă autorul anonim al unui poem latin incomplet, care o prezintă drept protagonistă a epocii sale. Ea s-a implicat în politica mondială cu mult curaj și complet, ceea ce a avut consecințe multiple. Și-a convins oamenii că un amurg este un răsărit și – din toată puterea – s-a străduit să realizeze acest lucru. Aflată într-o situație disperată, a improvizat din plin, apoi a improvizat din nou, ceea ce reprezintă pentru unii definiția geniului. A existat o strălucire și o grandoare în povestea ei cu mult înainte ca Octavian sau Shakespeare să se atingă de ea. Prezența ei era stimulantă; înainte de a-l face pe Plutarh să iasă de pe calea sa bătătorită, ea avusese același efect asupra compatrioților săi.

De la prima până la ultima privire pe care i-o aruncăm, ne impresionează cu talentul său de regizor. Până la sfârşit a fost propria amantă, isteaţă, spirituală, inimaginabil de bogată, răsfăţată, dar şi ambiţioasă.

La maturitate, Cleopatra trebuie să fi cunoscut puţini oameni pe care să îi considere egalii săi. Ea rămâne cât se poate de incomparabilă: are mulţi predecesori, puţini succesori. Odată cu ea, se sfârşeşte practic epoca reginelor. În 2 000 de ani numai despre una sau două alte femei se poate spune că au dispus de putere nelimitată asupra unui mare tărâm. Cleopatra rămâne aproape singură la masa bărbaţilor, având o mână de fier, dar fragilă în egală măsură. A făcut o treabă extraordinar de bună şi una proastă. Este imposibil de înţeles cum trebuie să se fi simţit la sfârşitul verii anului 30, când se apropia Octavian, când devenea din ce în ce mai clar că acum nu va mai avea aceeaşi şansă, că nu vor mai exista pe viitor salvări de ultim moment, că ea şi Egiptul erau pierdute definitiv de această dată. „Ce înseamnă să-ţi pierzi patria – o mare suferinţă?“, îşi întreabă o regină fiul în lucrarea lui Euripide. „Cea mai mare, chiar mai mare decât zice lumea“[116], răspunde el. Frica şi furia trebuie să o fi zdrobit pe Cleopatra când şi-a dat seama că avea să devină femeia „care a distrus monarhia egipteană“[117], după cum scrie un cronicar din secolul al III-lea d.Hr. Pentru pierderea sa uriaşă, nu a avut parte de nici o consolare, nici măcar – presupunând că ar fi crezut în aşa ceva – de o extraordinară viaţă de apoi.

Cleopatra nu era nici prima orientală inteligentă care se asociase cu un general roman. Sertorius îşi unise efectivele militare cu Mitridate, regele pontic care, în 69, avertizase atât de elocvent despre creşterea puterii romane. Şi Mitridate visase exact la acelaşi gen de imperiu eterogen pe care îl visau Cleopatra şi Antoniu. I-au trebuit decenii ca să îl realizeze, pentru ca apoi să fie distrus de Pompei. Pompei l-a învins, în cele din urmă, şi pe Sertorius, după o campanie sângeroasă, care a durat patru ani.

Potrivit modului în care se derulau de regulă evenimentele, cam în această perioadă el s-ar fi pregătea să îşi înlăture mama.

Caligula se trăgea şi din Marc Antoniu (străbunicul său patern) şi din Octavian (străbunicul său matern). Spunea că este când urmaşul unuia, când al celuilalt, după cum îi convenea. Era uşor să te încurci în timpul domniei sale, pentru că într-o zi erau criticate sacrificiile făcute în cinstea înlăturării lui Antoniu, pentru ca a doua zi să fie criticat refuzul de a oferi sacrificii în cinstea lui August.

Ca întotdeauna, suspecta era o femeie abilă. Se şoptea că Livia l-ar fi omorât. În mod ciudat, se spunea că ar fi făcut-o cu nişte curmale otrăvite.

Obiceiul de a redenumi lunile s-a terminat la Tiberiu, care – rugat fiind să îşi însuşească luna noiembrie – a spus batjocoritor că situaţia avea să se complice foarte tare dacă aveau să existe 13 Caesari.[100]

Se prea poate ca Cleopatra să fi cunoscut fabula lui Esop – După cum i-a spus Leul Omului: „Există multe statui cu oameni care omoară lei, dar, dacă leii ar fi sculptori, ar putea să existe un cu totul alt fel de statui“.

Dante cel puțin o așază în infern cu șapte cercuri deasupra fratelui ei. Păcatul (pofta trupească) i-a făcut rău ei înseși. Cel al fratele ei mai mic (trădarea) a făcut rău altcuiva.

MULȚUMIRI

„Am încercat astfel să adun dovezi legate de acest caz, pe cât de bine am putut, și rezultatul pare să fie că lumea trebuie să vibreze într-o stare de incertitudine legată de ce a fost adevărat“, conchide Boswell cu privire la Richard Savage, dând speranță unor generații întregi de biografi. O serie de savanți au redus considerabil vibrațiile elenistice, răspunzând la tot felul de întrebări: de la elementare la bizare și chiar la unele imposibil de răspuns. Le sunt recunoscătoare pentru timpul acordat, pentru înțelepciunea și buna lor dispoziție răbdătoare lui Roger S. Bagnall, Mary Beard, Larissa Bonfante, regretatului Lionel Casson, lui Mostafa El-Abbadi, Bruce W. Frier, Norma Goldman, Mona Haggag, O.E. Kaper, Andrew Meadows, William M. Murray, David O'Connor, Sarah B. Pomeroy, John Swanson, Dorothy J. Thompson și lui Branko van Oppen. Îi datorez lui Roger Bagnall mulțumiri suplimentare pentru faptul că a citit cu atenție manuscrisul; orice eventuale inadvertențe rămase îmi aparțin.

Pentru ajutorul lor legat de Alexandria și dat în Alexandria le mulțumesc următorilor: Terry Garcia, Jean-Claude Golvin, Nimet Habachy, Walla Hafez, Mona Haggag, Zahi Hawass, Kate Hughes, Hisham Hussein, William La Riche, Mohamed Abdel Maksoud, Magda Saleh și Marion Wood. Jack A. Josephson, Shelby White și Rick Witschonke, de la Societatea Americană de Numismatică, au avut bunăvoința să mă ajute să localizez imaginile și să le identific.

În fine, îmi mărturisesc cu plăcere admirația față de inegalabilul Michael Pietsch, un editor extraordinar, și față de colegii săi de la Little, Brown. Aceștia au stabilit un etalon de aur în fiecare fază. Le datorez mulțumiri mai ales lui Mario Pulice, Vanessei Kehren, lui Liz Garriga, lui Tracy Williams, lui Heather Fain, lui Heather Rizzo și lui Betsy Uhrig. Jayne Yaffe Kemp a citit paginile de față cu sensibilitate și le-a editat fără milă. A fost un privilegiu pentru mine să lucrez cu Eric Simonoff, al cărui entuziasm față de acest proiect l-a întrecut chiar și pe al meu. Îi sunt, de asemenea, recunoscătoare Jessicăi Almon, de la William Morris, pentru că a șlefuit și cartea și, odată cu ea, pe autoarea ei.

Pentru sprijinul lor la cercetare și la traducere le rămân datoare următorilor: Karina Attar, Matthew J. Boylan, Raffaella Cribiore, Kate

Daloz, Sebastian Heath, Inger Kuin, neobositului Tom Puchniak și Claudia Rader. Brandi Tambasco, de la Biblioteca Societății din New York, a făcut, ca de obicei, minuni legate de împrumutarea de cărți între biblioteci. Le sunt recunoscătoare și angajaților Bibliotecii Rutherford din cadrul Universității din Alberta și ai Bibliotecii Publice din New York, care reprezintă un monument al civilizației cum a fost și biblioteca antică din Alexandria.

M-am bazat pe mulți prieteni înțelegători pentru sfaturi profunde, vorbe bune și cofeină, cel mai mult pe: Wendy Belzberg, Lis Bensley, Alex Mayes Birnbaum, Judy Casson, Byron Dobell, Anne Eisenberg, Benita și Colin Eisler, Ellen Feldman, Patti Foster, Harry Frankfurt, Azza Kararah, Mitch Katz, Souad Kriska, Carmen Marino, Mameve și Howard Medwed, Helen Rosenthal, Andrea Versenyi, Meg Wolitzer și Strauss Zelnick. Elinor Lipman rămâne cea mai obiectivă, generoasă și coerentă dintre primii cititori. A îmbunătățit în toate privințele paginile de față și viața autoarei. Aș fi pierdută fără ea.

Pentru minunile pe care le-a făcut – categorie care cuprinde găsirea unui pix de nicăieri, compararea monedelor de-a lungul a 2 000 de ani, plonjări submarine în portul Alexandriei – îi sunt nespus de îndatorată lui Marc de La Bruyère. El îmi ușurează sarcina de a scrie acest ultim rând pentru că, fără el, nu aș fi scris rândurile de mai sus.

Bibliografie selectivă

Ashton, Sally-Ann. *Cleopatra and Egypt. Malden*, MA, Blackwell, 2008

Bagnall, Roger S. și Raffaella Cribiore. *Women's Letters from Ancient Egypt: 300 BC–AD 800*. Ann Arbor, University of Michigan, 2006

Bagnall, Roger S. și Peter Derow, ed. *Greek Historical Documents: The Hellenistic Period*. Chico, CA: Scholars Press, 1981

———. *The Hellenistic Period: Historical Sources in Translation*. Malden, MA, Blackwell, 2004

Beard, Mary și Michael Crawford. *Rome in the Late Republic*. Londra, Duckworth, 1999

Bevan, E. R. *The House of Ptolemy*. Chicago, Argonaut, 1968

Bianchi, Robert S. și alții. *Cleopatra's Egypt: Age of the Ptolemies*. New York, The Brooklyn Museum, 1988

Bingen, Jean. *Hellenistic Egypt: Monarchy, Society, Economy, Culture*. Berkeley, University of California Press, 2007

Bouché-Leclercq, Auguste. *Histoire des Lagides*. 4 vol. Aalen, Germania, Scientia Verlag, 1978

Bowman, Alan K. *Egypt After the Pharaohs*. Berkeley, University of California Press, 1986

Braund, David. *Rome and the Friendly King*. Londra, Croom Helm, 1984

Braund, David și John Wilkins, ed. *Athenaeus and His World: Reading Greek Culture in the Roman Empire*. Exeter, MB: University of Exeter Press, 2003

Burstein, Stanley. *The Reign of Cleopatra*. Norman: University of Oklahoma Press, 2004

Carter, John M. *The Battle of Actium*. New York: Weybright and Talley, 1970

Casson, Lionel. *Ships and Seamanship in the Ancient World*. Princeton: Princeton University Press, 1971

———. *Travel in the Ancient World*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994

Chamoux, François. *Hellenistic Civilization*. Oxford: Blackwell, 2003

Chauveau, Michel. *Cleopatra: Beyond the Myth*. Ithaca: Cornell University Press, 2002

——— . *Egypt in the Age of Cleopatra*. Ithaca: Cornell University Press, 2000

Everitt, Anthony. *Augustus: The Life of Rome's First Emperor*. New York, Random House, 2006

———. *Cicero: The Life and Times of Rome's Greatest Politician*. New York, Random House, 2003

Foertmeyer, Victoria Ann. „Tourism in Graeco-Roman Egypt." Teză de doctorat, Princeton University, 1989

Fraser, P. M. *Ptolemaic Alexandria*. 3 vol. Oxford, Oxford University Press, 1972

Grant, Michael. *Cleopatra*. Edison, NJ: Castle Books, 2004

Green, Peter. *Alexander to Actium: The Historical Evolution of the Hellenistic Age*. Berkeley: University of California Press, 1990

———. T*he Hellenistic Age: A Short History*. New York, Modern Library, 2007

Green, Peter, ed. *Hellenistic History and Culture*. Berkeley, University of California Press, 1993

Gruen, Erich S. *The Hellenistic World and the Coming of Rome*. 2 vol. Berkeley: University of California Press, 1984

Heinen, Heinz. *Kleopatra-Studien: Gesammelte Schriften zur ausgehenden Ptolemäerzeit*. Konstanzer Althistorische *Vorträge und Forschungen*. Vol. 49. Konstanz, Germania, UKV, Univ.-Verlag Konstanz, 2009

Hölbl, Gunther. *A History of the Ptolemaic Empire*. New York, Routledge, 2001

Huzar, Eleanor Goltz. *Mark Antony: A Biography*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1978

Jones, A.H.M. *The Greek City: From Alexander to Justinian*. Oxford, Clarendon Press, 1984

Jones, Prudence J. *Cleopatra: A Sourcebook*. Norman, University of Oklahoma Press, 2006

Kleiner, Diana E.E. *Cleopatra and Rome*. Cambridge, MA: Belknap Press, 2005

Lewis, Naphtali. *Greeks in Ptolemaic Egypt*. Oxford, Clarendon Press, 1986

———. *Life in Egypt under Roman Rule*. Oxford, Clarendon Press, 1983

Lindsay, Jack. *Cleopatra*, Londra, Folio Society, 1998

Macurdy, Grace Harriet. *Hellenistic Queen*, Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1932

Neal, Linda Ricketts. „Cleopatra's Influence on the Eastern Policy of Julius Caesar and Mark Antony." Teză de masterat, Iowa State University, 1975

Pelling, C.B.R., ed. *Plutarch: Life of Antony*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999

Pomeroy, Sarah B. *Women in Hellenistic Egypt*. Detroit, Wayne State University Press, 1990

Préaux, Claire. *L'Economie royale des Lagides*. Bruxelles, Édition de la Fondation Egyptologique Reine Elisabeth, 1939

———. *Les grecs en Égypte, d'après les archives de Zénon*. Bruxelles, J. Lebegue & Co., 1947

Rawson, Elizabeth. *Intellectual Life in the Late Roman Republic*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1985

Reinhold, Meyer. *A Historical Commentary on Cassius Dio's Roman History*. Atlanta, Scholars Press, 1988

Ricketts, Linda Maurine. „The Administration of Ptolemaic Egypt Under Cleopatra VII." Teză de doctorat, University of Minnesota, 1980

Rostovtzeff, M. *The Social and Economic History of the Hellenistic World*. 3 vol. Oxford, Clarendon Press, 1998

Rowlandson, Jane, ed. *Women and Society in Greek and Roman Egypt: A Sourcebook*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998

Sacks, Kenneth S. *Diodorus Siculus and the First Century*. Princeton, Princeton University Press, 1990

Shipley, Graham. *The Greek World After Alexander*. Londra, Routledge, 2000

Sullivan, Richard D. *Near Eastern Royalty and Rome: 100–30 BC*. Toronto: University of Toronto Press, 1990

Syme, Ronald. *The Roman Revolution*. New York, Oxford University Press, 2002

Tarn, William W. și M.P. Charlesworth. *Octavian, Antony and Cleopatra*. Cambridge, Cambridge University Press, 1965

Tarn, William W. și G.T. Griffith. *Hellenistic Civilization*. Londra, Edward Arnold, 1959

Thompson, Dorothy. *Memphis under the Ptolemies*. Princeton, Princeton University Press, 1988

Tyldesley, Joyce. *Cleopatra: Last Queen of Egypt*. Londra, Profile Books, 2008

Van't Dack, E., ed. *Egypt and the Hellenistic World: Proceedings of the International Colloquium*, *Leuven, 24–26 May 1982*. Studia Hellenistica 27. Leuven, Studia Hellenistica, 1983

Volkmann, Hans. *Cleopatra: A Study in Politics and Propaganda*. New York, Sagamore Press, 1958

Walbank, F.W. *The Hellenistic World*. Cambridge; MA, Harvard University Press, 1981

Walker, Susan și Sally-Ann Ashton. *Cleopatra Reassessed*. Londra, British Museum, 2003

Walker, Susan și Peter Higgs, ed. *Cleopatra of Egypt: From History to Myth*. Princeton, Princeton University Press, 2001

Whitehorne, John. *Cleopatras*. Londra, Routledge, 1994

Will, Edouard. *Histoire politique du monde hellénistique*. Paris, Seuil, 2003

NOTE

Aspectele neelucidate și episoadele care lipsesc din povestea Cleopatrei au avut un efect paradoxal; ne-au făcut și ne fac să ne întoarcem încontinuu ca să aflăm mai mult. Scrierilor vechi de secole despre ultima regină a Egiptului adăugați-le un val recent de studii elenistice; un eventual catalog de surse secundare ar forma cel puțin un volum gros. Am decis să nu îl scriu. Acolo unde am condensat mai multe materiale într-o scurtă prezentare am indicat textele de bază, în notele din cadrul capitolelor. Volumele care au conturat narațiunea în ansamblu – cele pe care le-am scos cel mai des din bibliotecă – se regăsesc în bibliografia selectată. Textele respective sunt citate aici după numele de familie al autorilor și după data publicării. Sursele primare și revistele apar doar mai jos. Notele de subsol oferă o prezentare ocazională legată de o anumită temă.

Traducerile din greacă și din latină provin din Biblioteca Clasică Loeb, dacă nu se menționează altă sursă, cu trei excepții generale: pentru Apian și pentru *Războiul civil* al lui Caesar am folosit traducerile lui John Carter (Penguin, 1996, și, respectiv, Oxford, 1998). Pentru Lucan am folosit extrase din ediția din 2008 a lucrării lui Susan H. Braund publicată de Oxford University Press. Acolo unde traducerile diferă considerabil față de textele publicate îi mulțumesc lui Inger Kuin, care a descâlcit expresiile ciudate și le-a corelat pe cele contradictorii. Cleopatra a VII-a, Iulius Caesar și Marc Antoniu sunt abreviați astfel: C, CR și A. Numele surselor principale sunt redate după cum urmează:

Apian Apian, *Războaiele civile*
Athenaios Athenaios, *Banchetul înțelepților*
AA August, *Res Gestae Divi Augustus* (*Faptele lui August*)
AW Caesar, *Războiul alexandrin*
CW Caesar, *Războiul civil*
Cicero Scrisorile lui Cicero
Dio Dio Cassius, *Istoria romană*
Diodor Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*
Florus Florus, *Rezumat al istoriei romane*
JA Josephus, *Antichități iudaice*
JW Josephus, *Războiul iudaic*
Lucan Lucan, *Războiul civil*
ND Nicolaus din Damasc, *Viața lui August*
Pauzania Pauzania, *Descrierea Greciei*
NH Pliniu, *Istoria naturală*
Lingușitorul Plutarh, „Cum să deosebești un lingușitor de un prieten“, *Moralia*
MA Plutarh, *Vieți*, „Antoniu“
JC Plutarh, *Vieți*, „Caesar“
Pompei Plutarh, Vieți, „Pompei“
Quintilian Quintilian, *Arta oratorică*
Strabon Strabon, *Geografie*
DA Suetoniu, *Divinul August* (*Viețile celor 12 Cezari*)
DJ Suetoniu, *Divinul Iulius* (*Viețile celor 12 Cezari*)
Valerius Valerius Maximus, *Memorabile fapte și vorbe*
VP Velleius Paterculus, *Compendiul istoriei romane*

1. Egipteanca aceea

1. Florus, II.xxi. 11, traducere din Ashton, 2008, p. 2
2. Din „Elena“ lui Euripide, din *Euripides II: The Cyclops, Heracles, Iphigenia in Tauris, Helen*, David Grene și Richmond Lattimore, ed.; Richmond Lattimore, trad. (Chicago: University of Chicago Press, 1959), p. 1615
3. JA, XV.l 0 l
4. Sallust, „Scrisorile lui Mitridate“, p. 21

5. JA, XIII. 408 vs. XIII. p. 430
6. Rowlandson, 1998, p. 322
7. Dio, LVIII.ii, p. 5
8. Cicero către Quintus, 2 (I. 2), c. noiembrie, p. 59. Pe Cicero nu-l interesa deloc „tot tribul“ de orientali: „Dimpotrivă, sunt sătul până peste cap de stilul lor de a trândăvi și de a linguși și de mentalitatea lor axată numai pe avantajele de moment, niciodată pe ceea ce este corect“.
9. James Anthony Froude, *Caesar: Schiță* (New York: Scribner's, 1879), p. 446
10. Pompei, p. 24
11. Scriind la mai bine de 130 de ani după Cleopatra, Josephus a contestat veridicitatea și metodele contemporanilor lui: „Avem, de fapt, așa-numite istorii, unele chiar referitoare la recentul nostru război, publicate de persoane care nu fost niciodată la fața locului și nici în preajma întâmplărilor relatate, și care, după ce au pus la grămadă câteva informații prinse din zbor, și-au numit în mod greșit, cu nerușinare grosolană de cheflii beți, creațiile istorie“ (*Contra lui Apion*, I. p. 46). În același timp, el i-a calomniat pe grecii antici pentru că ar fi oferit relatări contradictorii cu privire la aceleași evenimente – după care a procedat și el la fel.
12. Andrew Wallace-Hadrill, *Suetonius* (Londra, Bristol Classical Press, 2004), p. 19. A se vedea și Fergus Millar, *A Study of Cassius Dio* (Oxford: Oxford University Press, 1999), p. 28. Referitor la obiceiul de a extrage o istorie minunată „aproape din nimic“, T.P. Wiseman, *Clio's Cosmetics: Three Studies in Greco-Roman Literature* (Bristol: Bristol Phoenix Press, 1979), pp. 23–53. A se vedea de asemenea Josephus, *Contra lui Apion*, I. pp. 24–25. Remarca din primul secol d.Hr. a iluminatului Quintilian: „Istoria se aseamănă foarte mult cu poezia și poate să fie considerată chiar poezie în proză“.
13. JW, I. p. 556
14. „The Hellenistic World: New Perspectives“, Daniel Ogden, (Londra, Duckworth, 2002), p. x
15. Tucidide, *Istoria războiului peloponesiac*, I, XXII. 4 –XXIII. 3

2. Morții nu mușcă

Despre „ciudata nebunie“ (Cicero către Tiro, 146 [XVI. 12], 27 ianuarie 49) a războaielor civile romane: Apian, JC, Dio, Florus, Plutarh, Suetoniu îi conturează portretul lui CR. O opinie diferită despre îndepărtarea de la putere a Cleopatrei, Cecilia M. Peek, „Expulzarea Cleopatrei a VII-a“, *Ancient Society* 38 (2008), pp. 103–135. Peek susține că abia în primăvara anului 48 Cleopatra a fost îndepărtată.

Printre sursele clasice referitoare la Alexandria, m-am bazat cel mai mult pe Achilles Tatius, Ammianus Marcellinus, Arrian, Diodor, Pliniu, Plutarh, Polybius, Strabon, Theocrit și Philon, în special pe „De Vita Contemplativa“, „De Somniis, Cartea a 2-a“, „Legatio ad Gaium“. Josephus ne oferă descrieri despre templul și palatul lui Irod în JW, V. pp. 173–225; al C trebuie să fi fost mai opulent. Athenaios, V. pp. 195–197 ne oferă detalii despre decorațiuni. Am fost destul de sceptică în privința descrierilor palatului făcute de Lucan și de Aristeas. Printre reconstituirile moderne: Inge Nielsen, *Hellenistic Palaces: Tradition and Renewal* (Aarhus, Danemarca: Aarhus University Press, 1999); și Maria Nowicka, *La maison privée dans l'Egypte ptolémaïque* (Wroclaw, Polonia: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1969).

Pentru relatări moderne legate de Alexandria, există lucrarea foarte bună a lui Pascale Ballet *La vie quotidienne à Alexandrie* (Paris, Hachette, 1999); Diana Delia, „The Population of Roman Alexandria“, *Transactions of the American Philological Association* 118 (1988), pp. 275–292; Jean-Yves Empereur, *Alexandria: Jewel of Egypt* (New York, Abrams, 2002); E.M. Forster, *Alexandria: A History and a Guide* (Londra, André Deutsch, 2004); Franck Goddio, *Alexandria: The Submerged Royal Quarters* (Londra: Periplus, 1998); William LaRiche, *Alexandria: The Sunken City* (Londra: Weidenfeld, 1996); excepționala lucrare a lui John Marlowe *The Golden Age of Alexandria* (Londra, Gollancz, 1971); *Alexandria and Alexandrianism*, lucrări prezentate la Simpozionul J. Paul Getty, 5–22 aprilie 1993 (Malibu, Muzeul J. Paul Getty, 1996); Justin Pollard și Howard Reid, *The Rise and Fall of Alexandria: Birthplace of the Modern Mind* (New York, Viking, 2006); J. Pollitt, *Art in the Hellenistic Age* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986); Paul Edmund Stanwick, *Portraits of the Ptolemies: Greek Kings as Egyptian Pharaohs* (Austin, University of Texas Press, 2002); Theodore Vrettos, *Alexandria: City of the Western Mind* (New York, Free Press, 2001). Despre planul urbanistic în sine, W.A.

Daszweski, „Notes on Topography of Ptolemaic Alexandria“, Mieczysław Rodziewicz, „Ptolemaic Street Directions in Basilea (Alexandria)“ și Richard Tomlinson, „The Town Plan of Hellenistic Alexandria“, in *Alessandria e il Mondo Ellenistico-Romano* (Roma, L’Erma di Bretschneider, 1995); și lucrarea revelatoare a Barbarei Tkaczow *The Topography of Ancient Alexandria* (Varșovia, Travaux du Centre d’Archéologie Méditerranéenne, 1993).

Despre educație, pentru Aristotel „un ornament la bunăstare și un refugiu la nevoie“: Cicero, mai ales *Brutus* and *Despre oratori*; Seneca, *Epistulae Morales*, II; Suetoniu, „De grammaticis“ și „De rhetoribus“; Quintilian, „Exerciții“; Lucian, „Slujbe plătite în case mari“. Pe teme de compoziție, Quintilian, III.8. pp. 48–70 și Seneca, *Epistulae Morales*, LXXXVIII, pp. 6–9. Dintre sursele moderne: Stanley F. Bonner, *Education in Ancient Rome* (Berkeley, University of California Press, 1977); Alan K. Bowman și Greg Woolf, ed., *Literacy and Power in the Ancient World* (Cambridge, Cambridge University Press, 1994); M.L. Clarke, care se pricepe foarte bine la exercițiile de retorică, *Higher Education in the Ancient World* (Londra, Routledge, 1971); opera excelentă a Raffaellei Cribiore, în special *Gymnastics of the Mind* (Princeton, Princeton University Press, 2001); Bernard Legras, „L’enseignement de l’histoire dans les écoles grecques d’Egypte“, în *Akten des 21. Internationalen Papyrologenkongresses*, Berlin 1995 (Stuttgart, Teubner, 1997), pp. 586–600; superba lucrare scrisă de H.I. Marrou, *A History of Education in Antiquity* (Madison, University of Wisconsin Press, 1956); Teresa Morgan, *Literate Education in the Hellenistic and Roman Worlds* (Cambridge, Cambridge University Press, 1998); Rawson, 1985.

Despre căsătoriile și căsătoriile între rude ale Ptolemeilor: Chris Bennett, „Cleopatra V Tryphaena and the Genealogy of the Later Ptolemies“, *Ancient Society 28* (1997), pp. 39–66; Elizabeth Carney, „The Reappearance of Royal Sibling Marriage in Ptolemaic Egypt“, *La Parola del Passato XLII* (1987), pp. 420–439; frumoasa lucrare a lui Keith Hopkins „Brother-Sister Marriage in Roman Egypt“, *Comparative Studies in Society and History 22*, nr. 3 (1980), pp. 303–354; Daniel Ogden, *Polygamy, Prostitutes and Death: The Hellenistic Dynasties* (Londra, Duckworth, 1999); Brent D. Shaw, „Explaining Incest: Brother-Sister Marriage in Graeco-Roman Egypt*“, Man 27* , nr. 2 (1992), pp. 267–299.

Despre femeile din Egiptul din epoca ptolemeică: Roger S. Bagnall, „Women's Petitions in Late Antique Egypt", din Egiptul din epoca elenistică și romană: *Sources and Approaches* (Burlington, VT, Ashgate Publishing, 2006); Bagnall și Cribiore, 2006; J.P.V.D. Balsdon, *Roman Women: Their History and Habits* (Londra, Bodley Head, 1962); Joan B. Burton, *Theocritus's Urban Mimes: Mobility, Gender, and Patronage* (Berkeley, University of California Press, 1995), pp. 147–155. Elaine Fantham și alții, *Women in the Classical World* (New York, Oxford University Press, 1994); Mary R. Lefkowitz și Maureen B. Fant, *Women's Life in Greece and Rome* (Londra, Duckworth, 1992); Nori-Lyn Estelle Moffat, *The Institutionalization of Power for Royal Ptolemaic Women* (teză de masterat, Universitatea Clemson, 2005); Kyra L. Nourse, *Women and the Early Development of Royal Power in the Hellenistic East* (teză de doctorat, Universitatea din Pennsylvania, 2002); Pomeroy, 1990; Claire Préaux, „Le statut de la femme à l'époque hellénistique, principalement en Egypte", *Receuils de la Société Jean Bodin III* (1959), pp. 127–175; Rowlandson, 1998. Despre căsătoriile târzii, Donald Herring, „The Age of Egyptian Women at Marriage in the Ptolemaic Period", *American Philological Association Abstracts* (1988), p. 85.

1. Pompei, LXXVII; Plutarh, „Brutus", XXXIII. (Aici și în alte părți am preferat traducerea lui Dryden, modificată de Arthur Hugh Clough [New York, Modern Library, 1992]; denumită în continuare „traducere ML".)
2. Menandru, „Ușierul", *Menander: The Plays and Fragments* (New York, Oxford University Press, 2001), p. 264
3. Apian, II. p. 84. Despre moartea lui Pompei, Apian, II. pp. 83–86; Dio, LXII. iii–iv; CW, p. 103; Plutarh, „Pompei", LXXVII.
4. Florus, II.xiii. p. 5
5. Apian, II. p. 89; Dio, XLII. vi–viii; CW, p. 106; AW, 1; JC, XLVIII; Plutarh, „Pompei", LXXX. pp. 5–6
6. CW, III. p. 10
7. JC, XLIX (traducere ML); Plutarh, JC, XLIX. Pentru cea mai bună desciere referitoare la sosirea C, John Whitehorne, „Cleopatra's Carpet", *Atti del XXII Congresso Internazionale di Papirologia II* (1998), pp. 1287–1293. Despre geografia zonei de coastă, Alan H. Gardiner, „The Ancient Military Road between Egypt and Palestine*", Journal of*

Egyptian Archeology 6 , nr. 2 (Aprilie 1920), pp. 99–116. Achilles Tatius descrie călătoria de la Pelusium la Alexandria pe Nil, III. p. 9; a se vedea și Polybius, V.80.3. Interviuri cu Lionel Casson, 18 aprilie 2009; John Swanson, 10 septembrie 2008; Dorothy Thompson, 22 aprilie 2008. Roger Bagnall indică faptul că C ar fi putut să traverseze delta și mai jos de zona de coastă, unde ar fi avut și avantajul existenței unui drum, Bagnall către autoare, 8 iunie 2010.

8. Diodor, I. 30. 7. Asemănător MA, III.
9. Dio, XLII.xxxiv. p. 6
10. Dio, XLII.xxxiv. p. 5
11. MA, XXVII; Dio, XLII.xxxiv. p. 5
12. Dio, XLII.lvi. p. 1
13. Ibid., XLII.xxxiv. p. 5
14. Suetoniu, citându-l pe Curio, DJ, LII. p. 3
15. Dio, XLII.iii. p. 3
16. C nu este nici pe departe singura care și-a creat retroactiv un trecut sexual. După cum remarcă Margaret Atwood cu privire la Isabela, „cantitatea de bagaj sexual care s-a adunat în jurul acestui personaj este uimitoare, de vreme ce ea nu face nimic cu încărcătură sexuală, cu excepția faptului că se machiază“. „Spotty-Handed Villainesses: Problems of Female Bad Behavior in the Creation of Literature“, http://gos.sbc.edu/a/atwood.html
17. Dio, XXXVII.lv. p. 2
18. „Regelui aș fi putut să îi dau înapoi ce merita și, în schimbul unui astfel de cadou, Cleopatra, aș fi putut să îi trimit capul tău.“ Lucan îi atribuie aceste cuvinte lui CR, pp. 1069–1071
19. AW, p. 70
20. Pentru o reconstituire fidelă a mormântului și a locației acestuia, a se vedea Andrew Chugg, „The Tomb of Alexander the Great in Alexandria“, *American Journal of Ancient History* 1. 2 (2002), pp. 75–108
21. Robert Wyman Hartle, „The Search for Alexander's Portrait“, în W. Lindsay Adams și Eugene N. Borza, ed., P*hilip II, Alexander the Great and the Macedonian Heritage* (Washington, DC, University Press of America, 1982), p. 164
22. Despre tulburata genealogie a Ptolemeilor, Bennett, 1997. Și Strabon este elocvent pe această temă. Pentru o argumentație îndoielnică potrivit

căreia C provenea dintr-o familie egipteană de preoţi, a se vedea Werner Huss, „Die Herkunft der Kleopatra Philopater“, *Aegyptus 70* (1990), pp. 191–203. Iar despre fragila rămânere la putere a Ptolemeilor, Brian C. McGing, „Revolt Egyptian Style: Internal Opposition to Ptolemaic Rule“, *Archiv für Papyrusforschung 43*, 2 (1997), pp. 273–314; Leon Mooren, „The Ptolemaic Court System“, *Chronique d'Egypte LX* (1985), p. 214–222. Anna Swiderek ne oferă o prezentare aproape amuzantă a violenței familiei în „Le rôle politique d'Alexandrie au temps des Ptolémées“, *Prace Historyczne 63* (1980), pp. 105–115.

23. François Chamoux, *Hellenistic Civilization* (Oxford, Blackwell, 2003), p. 135
24. Se poate ca acest nume să îi fost atribuit lui Ptolemeu al XII-lea și datorită devotamentului acestuia față de Dionysos, Bianchi, 1988, p. 156.
25. Preluat din Hopkins, 1980, p. 337
26. A se vedea în special Pomeroy, 1990, pp. 125–173. Estimarea de o treime îi aparține lui Bowman, 1986, p. 98, și rezulta parțial din moșteniri și dote.
27. Herodot, *Istorii*, George Rawlinson, trad. (New York, Knopf, 1997), II.xxxv. Despre paradoxalul Egipt, Diodor, I.27.1–2; Strabon, 1.2.22, 17.2.5; convingerea datează de pe vremea lui Sofocle. În general, cu privire la părerea grecilor despre Egipt, Phiroze Vasunia, *The Gift of the Nile: Hellenizing Egypt from Aeschylus to Alexander* (Berkeley, University of California Press, 2001).
28. Philon, „Legatio ad Gaium“, XLIII.338. traducere C.D., *The Works of Philo* (Peabody, MA, Hendrickson Publishers, 1993)
29. Potrivit reconstituirii lui Chris Bennett, Cleopatra a VI-a Tryphaena a fost verișoara lui Auletes, și nu sora acestuia, 1997, pp. 39–66.
30. Conform anumitor interpretări, solicitanta, Cleopatra Selena, era, de fapt, chiar mama lui Auletes. În orice caz, o Ptolemee nu se ferea să-și exprime opinia – și era gata să traverseze oceanul pentru asta.
31. Athenaios, citat în Tarn și Griffith, 1959, p. 307
32. Thompson, 1988, p. 78
33. E.M. Forster, Forster, 2004, p. 34
34. Citat din Cribiore, 2001, p. 69
35. NH, II.iv. p. 13
36. Heraclit, *Probleme homerice*, 1.5.

37. Cicero, *Brutus*, XV. p. 59. Potrivit exprimării lui Elizabeth Rawson, „Scopul oratoriei se dorea a fi convingerea, nu adevărul, în timp ce subiectele extravagante îl determinau pe oratorul în devenire să își dovedească talentul în ingeniozitate, care era adesea stimulată, mai degrabă decât să se gândească serios la probleme importante“, *Cicero: A Portrait* (Londra, Bristol Classical Press, 2001), p. 9.
38. Quintilian, 7.2.6 și 3.8. pp. 55–58
39. Ibid., 2.13.16. „Aberații nebune, Ibid., 2.10.8.
40. George Bernard Shaw, „Note la Caesar și Cleopatra“ în *Trei piese pentru puritani* (New York, Penguin, 2000), p. 249
41. Boccaccio, *Famous Women* (Cambridge, Harvard University Press, 2001), p. 363. Boccaccio îi atribuie și bune, și rele: după cum „putea să captiveze pe oricine dorea cu ochii ei sclipitori și cu talentul său la conversații, C nu s-a jenat deloc să și-l bage în pat pe prințul puternic [CR]“.
42. John Baines, „Literacy and Ancient Egyptian Society“, *Man 18* , nr. 3 (1983), pp. 572–599
43. Estimările sunt de la 3 milioane (Thompson, 1988) la 6 milioane (Walter Schiedel, *Death on the Nile* [Leiden: Brill, 2001]) și până la 10 milioane (Grant, 2004); Loeb editors (Diodor, I) și Fraser (1972, II, pp. 171–172) preferă 7 milioane. În primul secol d.Hr., Josephus estima că populația Egiptului, *excluzând* Alexandria, era de 7,5 milioane. Diodor îi atribuie Alexandriei o populație de 500 000, ceea ce pare plauzibil; Fraser preferă 1 milion. A se vedea Roger S. Bagnall și Bruce W. Frier, *The Demography of Roman Egypt* (New York, Cambridge University Press, 1994).
44. Mostafa El-Abbadi, *The Life and Fate of the Ancient Library of Alexandria* (Paris, Unesco, 1990), p. 45
45. Herodot, 1997, IV.clxxxii
46. MA, XXVII (traducere ML)
47. Despre limbajul comun folosit de C și de CR, interviu cu Dorothy Thompson, 22 aprilie 2008; Geoffrey C. Horrocks, *Greek: A History of the Language and Its Speakers* (New York, Longman, 1997), pp. 33–108
48. Cicero, citându-l pe bunicul său, *De Oratore*, 2, pp. 17–18, traducere din Gruen, 1984, I, p. 262

49. Andrew Dalby, *Empire of Pleasures: Luxury and Indulgence in the Roman World* (Londra, Routledge, 2000), p. 123
50. Iuvenal, *Satira 6*, p. 200
51. Quintilian, 1. 8. 6. Se referea în special la Horațiu.
52. Citat preluat din Lionel Casson, *Libraries in the Ancient World* (New Haven, Yale University Press, 2001), p. 78
53. Citat în M. I. Finley, *Aspects of Antiquity* (Londra, Chatto, 1968), p. 142
54. Pompei, LV. 1–2 (traducere ML)
55. Sallust, *Despre conjurația lui Catalina*, XXV. Cicero notează aprobator la adresa bunei matroane romane: „Nu exista nici un subiect pe care să creadă că îl cunoaște suficient de bine". Clement din Alexandria realizează o listă cu intelectuale în *Stromata*, 4. 19, citându-le printre acestea mai ales pe femeile care făceau prăjituri.
56. Roger S. Bagnall, „Alexandria: Library of Dreams", *Proceedings of the American Philosophical Society 146*, nr. 4 (decembrie 2002), pp. 348–362; Casson, 2001; El-Abbadi, 1990; Andrew Erskine, „Culture and Power in Ptolemaic Egypt: The Museum and Library of Alexandria", *Greece & Rome 42*, nr. 1 (aprilie 1995), pp. 38–48. Fraser I, 1972, p. 452; Roy MacLeod, *The Library of Alexandria* (Londra, Tauris, 2000). Frederic C. Kenyon ne oferă un ghid bun referitor la pergamente în sine, *Books and Readers in Ancient Greece and Rome* (Oxford, Clarendon Press, 1932). Un volum din *Banchetul lui Platon*, remarcă Kenyon, putea să aibă o lungime de șapte metri.
57. Citat preluat din Marrou, 1956, p. 145
58. DJ, XLVII
59. Manetho, *The History of Egypt*, Fr. 21 b (versiunea armeniană a lui Eusebiu)
60. Lucan, X. pp. 60–61
61. MA, XXVII. pp. 2–3 (traducere ML)
62. Dio, XLII.xxxiv. 4. Și scriitorul bizantin din secolul al VI-lea, Ioan Malalas, îi preamărește frumusețea.
63. Boccaccio, citat în Walker și Higgs, 2001, p. 147

3. Cleopatra îl prinde pe bătrân în mrejele sale

Pentru războiul alexandrin, Apian, Dio, CR, Lucan și Plutarh. Cea mai bună sursă modernă rămâne Paul Graindor, *La guerre d'Alexandrie* (Le

Caire, Société Anonyme Egyptienne, 1931). Trebuie să menționăm că CR și cel care a scris pentru el ne oferă singurele relatări contemporane ale războiului. Nimeni nu scrie mai bine despre Auletes și despre chinurile sale decât Mary Siani-Davies, mai ales în „Ptolemy XII Auletes and the Romans“, *Historia 46* (1997), pp. 306–340; republicată într-o formă ușor modificată, în *Discursul lui Cicero: Pro Rabirio Postumo* (Oxford, Clarendon Press, 2001), pp. 1–38. A se vedea și Dio, XXXIX.xiii–xv și liv–lix; Herwig Maehler, „Egypt under the Last Ptolemies“, *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 30 (1983), pp. 1–19. Despre întoarecere pe tron, Dio, Plutarh și, cel mai explicit, Cicero; buna lucrare a lui Israel Shatzman „The Egyptian Question in Roman Politics“, *Latomus* 30 (1971), pp. 363–369; Richard S. Williams, „Rei Publicae Causa: Gabinius's Defense of His Restoration of Auletes“, *Classical Journal* 81, nr. 1 (1985), pp. 25–38.

Pentru șederea lui CR și călătoria de pe Nil: Apian, Dio, Diodorus, Pliniu, Strabon, Suetoniu, Tacit. M-am bazat foarte mult pe lucrarea extraordinar de bună a Victoriei Ann Foertmeyer „Tourism in Graeco-Roman Egypt“ (lucrare de doctorat, Universitatea Princeton, 1989). De asemenea: Abdullatif A. Aly, „Cleopatra and Caesar at Alexandria and Rome“, *Roma e l'Egitto nell'antichita classica, Atti del I Congresso Internazionale Italo-Egiziano* (1989), pp. 47–61; Lionel Casson, 1974, pp. 256–291; Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1971); T.W. Hillard, „The Nile Cruise of Cleopatra and Caesar“, *Classical Quarterly 52*, nr. 2 (2002), pp. 549–554; Louis E. Lord, „The Date of Julius Caesar's Departure from Alexandria“, *Journal of Roman Studies 28* (1930), pp. 19–40; J. Grafton Milne, „Greek and Roman Tourists in Egypt“, *Journal of Egyptian Archeology 3*, 2/3 (1916), pp. 76–80; Neal, 1975, pp. 19–33; Thompson, „Hellenistic Royal Barges“, discuție nepublicată, Atena, 2009. Scopul călătoriei: Willy Clarysse, „The Ptolemies Visiting the Egyptian Chora“, din *Politics, Administration and Society in the Hellenistic and Roman World*, Leon Mooren, ed., Bertinoro Colloquium (Leuven, Belgia, Peeters, 2000), pp. 33–40. Despre vânt, vreme, faună și floră: descrierea plină de viață a Sophiei Poole în *The Englishwoman in Egypt* (Cairo, The American University, Cairo Press, 2003). Pentru relatarea din secolul al II-lea a vizitei

lui Lucius Memmius: George Milligan, ed., *Selections from the Greek Papyri* (Cambridge, Cambridge University Press, 1910), pp. 29–31.

1. Variațiune după Lucan, p. 360
2. Quintilian, V. 11. p. 27
3. Plutarh, XLIX (traducere ML)
4. Dio, XLII.xxxiv.ii–xxv–ii
5. JC, XLIX (traducere ML)
6. Florus, II.xiii. pp. 55–56
7. *Chronicle of John Malalas*, volumele VIII–XVIII (Chicago: University of Chicago Press, 1940), p. 25
8. A.B. Bosworth ne descrie epuizarea acestora, „Alexander the Great and the Decline of Macedon“, *The Journal of Hellenic Studies 106* (1986), pp. 1–12.
9. Dio, XLII, xxxv. p. 4
10. Cicero, Brutus, LXXX. p. 279
11. CW, III. p. 109
12. Dio, XLII.xxxvi. p. 3
13. JC, XLIX (traducere ML)
14. CW, III. p. 104
15. CW, III. p. 109
16. Potrivit unei relatări (Strabon, 17. 1. 11) cele două surori fugiseră împreună în Siria cu ocazia unei revolte anterioare.
17. Euripide, „Oreste“, din *Euripides IV: Rhesus, The Suppliant Women, Orestes, Iphigenia in Auli*, David Grene și Richmond Lattimore, ed.; William Arrowsmith, trad. (Chicago, University of Chicago Press, 1958), p. 805
18. Graindor, 1931, p. 79. „Elle n'eut pas été femme — et une femme de la race des Lâgides — si elle n'avait été à la fois jalouse et humiliée de la séduction qu'exercait Cléopatre sur César.“
19. Pentru bătălia dramatică a lui Mitridate împotriva Romei, Philip Matyszak, *Mithridates the Great: Rome's Indomitable Enemy* (Barnsley, Pen & Sword Military, 2008); și Adrienne Mayor, *The Poison King: The Life and Legend of Mithradates* (Princeton, Princeton University Press, 2010)
20. Sallust, „Scrisori către Mitridate“, p. 12, p. 17

21. Polybius, V. p. 34
22. Ronald Syme, *The Roman Revolution* (New York, Oxford University Press, 2002), p. 260
23. Despre Roma și despre regii clientelari, a se vedea sublima lucrare a lui Richard D. Sullivan, *Near Eastern Royalty and Rome* (Toronto, University of Toronto Press, 1990). Și David Braund, *Rome and the Friendly King* (New York, St. Martin's, 1984); Anssi Lampela, *Rome and the Ptolemies of Egypt: The Development of Their Political Relations*, pp. 273–280 (Helsinki, Societas Scientiarum Fennica, 1998); Mayor, 2010, despre lupta simultană a lui Mitridate; Willy Peremans și Edmond Van't Dack, „Sur les rapports de Rome avec les Lagides", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* (1972), pp. 660–667; Shatzman, *1971, The housing project*, Holbl, 2001, pp. 224–225.
24. Dion Chrisostomul, „Al 32-lea discurs", p. 69
25. CW, III. p. 110
26. Clement din Alexandria, „Sfaturi către greci", II. p. 33, Incidentul cu pisica, Diodor I. p. 83. Este evident faptul că pisicile erau o raritate în nordul zonei mediteraneene la vremea aceea. Adorarea animalelor era ridiculizată de toată lumea. A se vedea, printre altele, Iuvenal, *Satira 15.1*; Philon, „De Decalogo", XVI. pp. 78–80, și „De Vita Contemplativa", p. 8 ; Josephus*, Contra lui Apion*, II. p. 81.
27. Cicero către Lentulus, 13 (I. 2), 15 ianuarie 56
28. Ibid. 12 (I. 1), 13 ianuarie 56
29. MA, III (traducere ML)
30. Despre succesiunea la tron: J.C. Yardley, trad., *Justin: Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus* (Atlanta, Scholars Press, 1994), p. 16; Jean Bingen, „La politique dynastique de Cléopâtre VII", *Comptes Rendus: Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 1 (1999), pp. 49–66; Lucia Criscuolo, „La successione a Tolemeo Aulete ed i pretesi matrimoni di Cléopâtre VII con i fratelli", din *Egitto e storia antica dall'ellenismo all'età araba* (1989), pp. 325–339. Ricketts, care a lucrat pe baza câtorva papirusuri datate de două ori, „A Chronological Problem in the Reign of Cleopatra VIII", *Bulletin of the American Society of Papyrologists* 16:3 (1979), pp. 213–217, a avansat teoria potrivit căreia Cleopatra a încercat să îl elimine pe Ptolemeu al XIII-lea prin instalarea la tron a fratelui său mai mic drept consort în primăvara anului 50. Cu

siguranță că se deterioraseră deja relațiile ei cu fratele său mai mare. A se vedea și Ricketts, „A Dual Queenship in the Reign of Berenice IV“, *Bulletin of the American Society of Papyrologists* 27 (1990), pp. 49–60; T.C. Skeat (care aduce argumente împotriva unei eventuale domnii comune ale lui Auletes și a Cleopatrei), „Notes on Ptolemaic Chronology“, *Journal of Egyptian Archeology* 46 (decembrie 1960), pp. 91–94; și (despre domnia frământată a lui Berenice) John Whitehorne, „The Supposed Co-Regency of Cleopatra Tryphaeana and Berenice IV“, din *Akten des 21. Internationalen Papyrologenkongresses* (Stuttgart, B.G. Teubner, 1997), II, pp. 1009–1013.

31. CW, III. p. 110

32. Mai există o posibilă explicație a alegerii făcute de Auletes între cele două surori. Heinen, 2009, presupune că tatăl Cleopatrei a remarcat de timpuriu personalitatea puternică și ambițiile periculoase ale celei de a doua fiice a sale și a apelat la sprijinul romanilor tocmai ca să i le anihileze, pp. 35–36.

33. A se vedea mai ales El-Abbadi, 1990, p. 58; Lewis, 1986, 69 ff; Thompson, 1988

34. John D. Ray, „The Emergence of Writing in Egypt“, *World Archaeology* 17, nr. 3 (1986), p. 311

35. Seneca a fost primul care s-a referit la arderea cărților, menționând un număr de 40 000 de volume, număr care se mărește în relatările ulterioare, ajungând astfel la 700 000 în secolul al IV-lea d.Hr. Și Dio, și Plutarh credeau că biblioteca a ars. Controversatei întrebări i s-au dedicat secole de studii; a se vedea Fraser, 1972, I, pp. 334–335, p. 476; Edward Alexander Parsons, *The Alexandrian Library: Glory of the Hellenic World* (New York: Elsevier, 1967). Will, 2003, p. 533, crede că distrugerea bibliotecii nu a fost atât de mare pe cât spune legenda. Pentru un rezumat de surse, http//www.bede.org.uk/library.htm. Potrivit estimării respective, 500 000 de pergamente ar necesita o suprafață de 40 de kilometri de rafturi, adică o clădire de două etaje având dimensiunea de 30 de metri pe 30 de metri.

36. AW, p. 15

37. John Carter, introducere la CW (New York, Oxford University Press, 2008), p. xxix. A se vedea și John H. Collins, „On the Date and

Interpretation of the Bellum Civile“, *American Journal of Philology* 80, nr. 2 (1959), pp. 113–132.
38. AW, p. 3
39. Dio, XXXIX.lviii. pp. 1–2
40. Ibid., XLII.xlii. 2
41. AW, XXIV. Heinen, 2009, interpretează eliberarea lui Ptolemeu de către CR drept un gest disperat, pp. 106–113. Neștiind că se apropiau întăririle, CR încă nu simțise că i se schimbă norocul; încerca disperat să câștige timp. Despre componența armatei egiptene, Polybius, V. 35. 13 și V. 36. 3; G.T. Griffith, *The Mercenaries of the Hellenistic World* (Cambridge: Cambridge University Press, 1935); Marcel Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques*, 2 vol. (Paris: Boccard, 1949); Raphael Marrinan, „The Ptolemaic Army: Its Organisation, Development and Settlement“ (teză de doctorat, University College, Londra, 1998). Marrinan amplasează o cazarmă a gărzilor de elită pe domeniul palatului sau lângă acesta.
42. AW, p. 24
43. AW, p. 32
44. Gaston Boissier, *Cicero and His Friends* (New York: Cooper Square Publishers, 1970), p. 185
45. Volkmann, 1958, p. 75
46. CW, III. p. 107
47. AW, p. 33
48. Dio, XLIV. 46. 2. A se vedea și Cicero către Atticus, 226 (XI. 15), 4 mai 47, și 230 (XI. 18), 19 iunie 47. În secolul al IV-lea d.Hr., Eusebiu a abordat din nou acest subiect, susținând că CR a readus-o pe C la tron „în schimbul favorurilor sexuale“ (Eusebiu 183. 2).
49. JC, XLVIII (traducere ML)
50. Dio, XLII. p. 44
51. Pelling, 1999, p. 140
52. După cum remarcă Braund (1984, 79): „Înțeleptul rege era o gazdă generoasă când îl vizitau romanii“.
53. Dio, XLII.xxxiv. 3
54. Ibid., LV.xv. pp. 5–6
55. Diodor, XVII. 52. 4. Chiar și Cicero a recunoscut asta, *De Lege Agraria*, II, XVI, 44.

56. Achilles Tatius, V.i. 6. S-a născut acolo.
57. Dion Chrisostomul, „Al 32-lea discurs, către locuitorii Alexandriei, 20", din *Alexandria: The Site and the History*. Citat în Gareth L. Steen, ed. (New York, New York University Press, 1993), p. 58
58. Athenaios, V. 196 d.
59. Ibid., p. 453
60. Ideea îi aparține lui Thompson, din „Athenaios's Egyptian Background", din David Braund și John Wilkins, ed., *Athenaios and His World* (Chicago, University of Chicago Press, 2000), pp. 83–84. A se vedea Athenaios, VI.229 d.
61. Athenaios, IV.129 b.
62. Interviu cu Larissa Bonfante, 2 februarie 2009; interviu cu Norma Goldman, 19 octombrie 2009; Casson, 2001, pp. 24–25; Rowlandson, 1998, pp. 313–334; Stanwick, 2002, pp. 36–37, Dorothy Burr Thompson, *Ptolemaic Oinochoai and Portraits in Faience* (Oxford, Clarendon Press, 1973), pp. 29–30; Susan Walker și Morris Bierbrier, *Ancient Faces: Mummy Portraits from Roman Egypt* (Londra, British Museum Press, 1997), pp. 177– 80; Walker și Higgs, 2001, p. 65
63. DJ, LII (traducere modificată). În același sens, Frontinus, *Stratageme*, I.i.5. Potrivit lui Plutarh, CR bea până dimineața ca să se ferească de tentativele de asasinat, JC, XLVIII.
64. Pentru cea mai bună analiză a acesteia, Athenaios, V. pp. 197–203, se vedea E.E. Rice, *The Grand Procession of Ptolemy Philadelphus* (New York, Oxford University Press, 1983). Thompson, „Philadelphus's Procession: Dynastic Power in a Mediterranean Context", din Mooren, 2000, pp. 365–388. Thompson subliniază că scopul acestor procesiuni era acela de a uni masele și de a insufla un spirit de identitate civică. Arrian, XXVIII, subliniază originea dionisiacă a triumfurilor.
65. Apian, prefață, p. 10. Traducerea îi aparține lui Macurdy, 1932, p. 108.
66. Dacă Auletul ar fi măritat-o pe C cu CR: Ptolemeu al VIII-lea încercase în zadar să intre în grațiile unei romane (bogate), Cornelia, mama Gracchilor, Plutarh, Tiberius Gracchus, I.
67. Lucan, X, pp. 359–360
68. Justin: *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, J. C. Yardley, trad.
69. Plutarh, MA, XXIX (traducere ML)

70. Plutarh, „Demetrius“, III. Prin definiție, imperiul a transformat relațiile de familie într-o bătaie de joc, îndemnând la „rea voință și neîncredere“.
71. Dio, XXXVIII.xxxix. p. 2
72. Lucan, X. pp. 189–190. Egiptul i-a fascinat în egală măsură și pe greci, și înainte, și după Cleopatra; era cel mai misterios tărâm. A se vedea Marion Smith, „The Egypt of the Greek Romances“, *Classical Journal* 23, nr. 7 (Aprilie 1928), pp. 531–537.
73. Robert Graves, introducere la Lucan, *Pharsalia: Dramatic Episodes of the Civil Wars* (New York, Penguin, 1956), p. 13
74. Scrisoare din 112 î.Hr., *Select Papyri*, II, p. 416 (traducere George Milligan)
75. Datele rămân controversate. Lord, 1930, contestă cu totul călătoria.
76. Un istoric modern merge până într-acolo: Heinen, 2009, p. 127. „Parcă autorul [*Războiului alexandrin*] a încercat în mod intenționat să își inducă în eroare cititorii și a încercat nu numai să ascundă călătoria de pe Nil, ci să descrie succesiunea cronologică a evenimentelor în așa fel încât să fie posibil ca episodul nici să nu fi avut loc.“
77. Gustave Flaubert către mama sa, 17 noiembrie 1849. Traducerea este din *Empereur*, 2002, p. 136.
78. Athenaios, V.2 04 e–2 06 d. A se vedea și Nowicka, 1969.
79. Foertmeyer, 1989, p. 235
80. Cicero către Atticus, p. 353 (XIII. 52), 19 decembrie 45
81. Nielsen, 1999, p. 136
82. Herodot pentru craniu, Diodor pentru ințierea poveștii cu jumătate șoareci, Strabon pentru gemeni, carapacele de țestoasă, șerpii de iarbă și fecunditatea uimitoare, XV.I. pp. 22–23. În același sens NH, de la care provin șoareci care mergeau în două picioare și întreruperi de sarcină, VII. Multe dintre acestea provin de la Aristotel (*Istoria animalelor*, vii. 4); Aulus Gellius a preluat această temă, *Nopți perfecte*, X.ii. Dion Chrisostomul descrie sirene care mâncau oameni în deșert, pe jumătate șerpi, pe jumătate oameni, *Discurs*, p. 5, pp. 24–27. Ammianus Marcellinus, *Istoria romană*, XXII. 15. 14 se minuna de creaturi din Nil care semănau cu delfinii, hipopotami care erau „mai înțelepți ca orice bestie fără judecată“, iar ibisul egiptean, o pasăre care făcea ouă pe plisc.
83. Casson, *Everyday Life in Ancient Egypt* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001), p. 142

84. Paralela macedoneană: Nepos, *Eumenes*, III. 4
85. „şi s-a distrat“: Apian, II. 89.
86. „L-ar fi reținut“: Dio, XLII. 45. 1.
87. „nu era nici demnă de laudă“: Dio, XLII. 47. 2.

4. Epoca de aur nu a fost niciodată epoca actuală

Cicero, Pliniu și Plutarh ne sunt călăuze neprețuite în privința Romei și a romanilor. Pentru călătoriile făcute acolo m-am bazat pe cunoștințele lui Lionel Casson, și mai ales pe *Travel in the Ancient World*; a se vedea și lucrarea bogat ilustrată a lui Michel Reddé și a lui Jean-Claude Golvin *Voyages sur la méditerranée romaine* (Paris: Actes Sud, 2005). Despre Cleopatra la Roma, revelatoarea lucrare a lui Erich Gruen „Cleopatra in Rome: Facts and Fantasies“, din *Myth, History and Culture in Republican Rome*, David Braund și Christopher Gill, ed. (Exeter: University of Exeter Press, 2003); Edmond Van't Dack, „La Date de C. et le séjour de Cléopâtre VII à Rome“, *Ancient Society* 1 (1970): pp. 53–67. Eusebiu confirmă suita inevitabilă, p. 183, la fel ca și Horațiu, în alt mod; el regretă adevăratul batalion de însoțitori ai bogatei femei, *Satire* I.ii. pp. 95–100.

Despre administrarea Egiptului și sistemul ptolemeic, Bagnall și Derow, 1981, pp. 253–255; Bingen, 2007, pp. 156–255; Bowman, 1986; R.A. Hazzard, *Imagination of a Monarchy: Studies in Ptolemaic Propaganda* (Toronto, University of Toronto Press, 2000); Maehler, 1983; Leon Mooren, *La hiérarchie de cour ptolémaïque* (Leuven, Belgia: Studia Hellenistica 23, 1977); Mooren, 2000; Dominic Rathbone, „Ptolemaic to Roman Egypt: The Death of the Dirigiste State?“, din *Production and Public Powers in Classical Antiquity*, Cambridge Philological Society, 26 (2000), pp. 4–54; Geoffrey Rickman, *The Corn Supply of Ancient Rome* (Oxford: Clarendon Press, 1980); Michael Rostovtzeff, *A Large Estate in Egypt in the Third Century BC* (Madison: University of Wisconsin Studies, 1922); *Select Papyri: Public Documents*, II (Cambridge: Harvard University Press, 1995); Raphael Taubenschlag, *The Law of Graeco-Roman Egypt in the Light of the Papyri* (Varșovia: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1955); D.J. Thompson, „Nile Grain Transport under the Ptolemies“, din *Trade in the Ancient Economy*, Peter Garnsey și alții, ed. (Londra: Chatto & Windus, 1983), pp. 64–75. Pentru un rezumat foarte bun despre papirusuri, ostrace și

inscripții din timpul domniei Cleopatrei, a se vedea Ricketts, 1980, pp. 114–136.

Despre romani și moravurile lor: Cicero, Horațiu, Iuvenal, Marțial, Pliniu, Strabon. Dintre sursele moderne: Balsdon, *Life and Leisure in Ancient Rome* (Londra, Bodley Head, 1969); Casson, *Everyday Life in Ancient Rome* (Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1998); via descrierea lui Florence Dupont *Daily Life in Ancient Rome* (Oxford, Blackwell, 1993); Luc Duret și Jean-Pierre Neraudau, *Urbanisme et metamorphoses de la Rome antique* (Paris, Belles Lettres, 2001); Otto Kiefer, *Sexual Life in Ancient Rome* (New York: Dorset Press, 1993); Thomas Wiedemann, *Adults and Children in the Roman Empire* (Londra: Routledge, 1989); T.P. Wiseman, *Catullus and His World: A Reappraisal* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).

Pentru CR, Matthias Gelzer, *Caesar: Politician and Statesman* (Oxford, Blackwell, 1968); Adrian Goldsworthy, *Caesar: Life of a Colossus* (New Haven, Yale University Press, 2006); Christian Meier, *Caesar: A Biography* (New York, MJF Books, 1982); Stefan Weinstock, *Divus Julius* (Londra, Oxford University Press, 1971); Maria Wyke, *Caesar: A Life in Western Culture* (Chicago: University of Chicago Press, 2008); Zwi Yavetz, *Julius Caesar and His Public Image* (Ithaca: Cornell University Press, 1983).

1. Benjamin Franklin, *Poor Richard's Almanack* (1750)
2. Euripide, „Andromaca“, din *The Trojan Women and Other Plays*, James Morwood, trad. (Oxford, Oxford University Press, 2001), pp. 85–87
3. Dio, XLII.iii. 3. Toată lumea de la Roma a crezut că CR fusese ucis de egipteni, „pentru că, într-adevăr, tot auzeau că se întâmpla acest lucru“. Cicero mai ales știa cât de greu îi fusese lui Caesar să plece din Africa.
4. Soranos, citat în Rowlandson, 1998, pp. 286–289; Joyce Tyldesley, *Daughters of Isis: Women of Ancient Egypt* (New York, Viking, 1994), pp. 70–75
5. Scrisoare din secolul al III-lea î.Hr., citată în I.M. Plant, ed., *Women Writers of Ancient Greece and Rome* (Norman: University of Oklahoma Press, 2004), pp. 79–80. Ținând cont de rata mortalității infantile, doicile erau ușor de găsit.
6. Pentru un rezumat meticulos al argumentelor împotriva lui Caesarion, Balsdon, „Cleopatra: A Study in Politics and Propaganda by Hans

Volkmann“, *Classical Review* 10 , nr. 1 (Martie 1960), pp. 68–71. A se vedea și replica lui Heinen din 1969 la repudierea lui J. Carcopino din 1937 a lui Caesarion, republicată în Heinen, 2009, pp. 154–175. Aici, ca și în alte părți, sursele antice sunt mai puțin utile: Suetoniu se și îndoiește de paternitate și scrie că CR a fost de acord să fie numit după el copilul, DJ, LII.

7. A se vedea Keith Hopkins, „Contraception in the Roman Empire“, *Comparative Studies in Society and History* 8, nr. 1 (1965), pp. 124–151; Angus McLaren, *A History of Contraception* (Londra, Basil Blackwell, 1990); Sarah B. Pomeroy, *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves* (New York, Schocken, 1975, pp. 167–169; John M. Riddle, *Contraception and Abortion from the Ancient World to the Renaissance* (Cambridge: Harvard University Press, 1992). Și Iuvenal, *Satira 6*. pp. 595–596 ; NH, VI. p. 42; *Soranus*, I. pp. 60–65.
8. Diodor, I. 36. 7. Pentru floră și faună am apelat la Poole, 2003. Pentru starea râului, W.M. Flinders Petrie, *Social Life in Ancient Egypt* (Boston, Houghton Mifflin, 1923), pp. 129–168; Amelia B. Edwards, *A Thousand Miles up the Nile* (Londra, Century, 1982), p. 319.
9. Préaux, 1939, p. 394. Neal, 1975, sugerează că momentul a fost atât de potrivit încât se poate ca C să fi ales data la care a anunțat nașterea. Ea a bătut monede de aur în anul respectiv, una dintre cele două ocazii unice când a făcut asta.
10. Pelling, 1999, pp. 251–252; Ashton, 2008, p. 138. A se vedea Claire Préaux*, Le monde hellénistique* (Paris, Presses Universitaires de France, 1978), II, pp. 650–655; Sarolta A. Takacs, *Isis and Serapis in the Roman World* (Leiden, E.J. Brill, 1995); R.E. Witt, *Isis in the Graeco-Roman World* (Ithaca, Cornell University Press, 1971). Despre soarta lui Isis în zona de nord a Mediteranei, a se vedea mai ales Sharon Kelly Heyob, *The Cult of Isis among Women in the Graeco-Roman World* (Leiden, Holland: E.J. Brill, 1975).
11. Valerius, 1. 3. p. 41
12. O. E. Kaper către autoare, 16 martie 2010
13. Diodor, I. p. 27. Despre Isis și femei: Préaux, 1959, pp. 127–175. Mulți au subliniat legătura dintre Isis și Fecioara Maria; Foertmeyer, 1989, p. 279, scrie că în secolul al XVI-lea un cardinal francez a spart o statuie când a descoperit că aceasta o reprezenta pe Isis, și nu pe Maria.

14. Thompson, 1988. Guy Weill Goudchaux, „Cleopatra's Subtle Religious Strategy“, din Walker și Higgs, 2001, pp. 128–141. De asemenea, E.A.E. Reymond și J.W.B. Barns, „Alexandria and Memphis: Some Historical Observations“, *Orientalia* 46 (1977), pp. 1–33. Pentru acordarea de azil, a se vedea Kent J. Rigsby, *Asylia: Territorial Inviolability in the Hellenistic World* (Berkeley, University of California Press, 1996). Despre ierarhiile din cadrul templelor, Gilles Gorré, „Les relations du clergé égyptien et des Lagides“, din *Royaumes et cités hellénistiques des années,* pp. 323–355, Olivier Picard și alții, ed. (Paris, SEDES, 2003), pp. 44–55.
15. Rigsby, 1996, pp. 571–572
16. NH, X.li.60 despre Nil, V.x. 58 despre nivelurile de creștere. Despre schimbările Nilului, *Nile*, Lewis, 1983, pp. 105–115; Achilles Tatius, IV. 11–15. În rest, Strabon este cel mai bun ghid al fluviului.
17. A se vedea Jacques Vandier, *La famine dans l'Egypte ancienne* (New York, Arno Press, 1979), 35; precum și Dorothy Thompson, „Nile Grain Transport under the Ptolemies“, din Peter Garnsey et al., ed., *Trade in the Ancient Economy* (Londra, Chatto & Windus, 1983), pp. 64–75. Heinen, „Hunger, Misery, Power“, republicată în 2009, pp. 258–287, scrie despre clasa conducătoare că era bine văzută datorită bunăvoinței sale și că adesea s-a exagerat în privința crizelor. Accentuarea suferinței poporului conducea la preamărirea generozității oficiale.
18. Flatterer, 790 A. Cu câteva secole înainte, Antigonus Gonatas, un rege macedonean deosebit de perspicace, îi spusese fiului său că ocupația regală era „o glorioasă stare de sclavie“. Dio, LII.X. 2, și-a exprimat o părere similară: soarta suveranului era ca „mereu și oriunde să vadă și să audă, să facă și să suporte numai lucrurile neplăcute“.
19. AJ, XII. p. 148, XII. p. 166, XIV. p. 306
20. Flatterer, 71 d. Profesorul care l-a plesnit pe Ptolemeu al V-lea Epifanul care moțăia, ca să îl trezească, a fost răsplătit cu o ceașcă de otravă.
21. Peter van Minnen, „Further Thoughts on the Cleopatra Papyrus“, *Archiv für Papyrusforschung* 47 (2001), pp. 74–80; Peter van Minnen, „An Official Act of Cleopatra“, *Ancient Society* 30 (2000), pp. 29–34
22. Thompson, 1983, p. 71; de asemenea, Christopher Haas, *Alexandria in Late Antiquity: Topography and Social Conflict* (Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2006), pp. 40–44. În general, despre mersul economiei, Rostovtzeff, 1998; Préaux, 1939; Tarn and Griffin, 1959;

Thompson, 1988; Dominic Rathbone, „Ptolemaic to Roman Egypt: The Death of the Dirigiste State?“, Cambridge Philological Society 26 (2000), pp. 44–54.

23. Citat preluat din M.M. Austin, *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest: A Selection of Source Materials in Translation* (Cambridge, Cambridge University Press, 1981), p. 561
24. William Tarn, *Hellenistic Civilization* (Londra, Edward Arnold, 1959), p. 195
25. *Select Papyri*, 1995 , II. p. 204
26. Dorothy Crawford, „The Good Official of Ptolemaic Egypt“, din *Das Ptolemäische Agypten: Akten des internationalen Symposions*, 1976 (Mainz, Germania, von Zabern, 1978), p. 202
27. John Bauschatz, „Policing the Chora: Law Enforcement in Ptolemaic Egypt“, lucrare de doctorat (Duke University, 2005), p. 68
28. Bingen, „Les tensions structurelles de la société ptolémaïque“, *Atti del XVII Conresso Internazionale di Papirologia III* (Napoli, 1984), pp. 921–937; Rathbone, 2000
29. Bagnall și Derow, 2004; Bevan, 1968; Maehler, 1983; Rostovtzeff, 1998. Și despre bunăvoință: William Linn Westermann, „The Ptolemies and the Welfare of Their Subjects“, *American Historical Review* 43, nr. 2 (1938), pp. 270–287
30. *Select Papyri*, II, p. 233. Fata fugise de acasă cu iubitul ei leneș și – susținea tatăl ei – nu îi mai acorda acestuia cele necesare traiului, deși semnaseră un contract în acest sens.
31. *Select Papyri*, II. p. 266. Traducere din M. Rostovtzeff, „A Large Estate in Egypt in the Third Century BC: A Study in Economic History“, *University of Wisconsin Studies 6*, 1922, p. 120
32. Rostovtzeff, 1998, II, p. 1094
33. Citat în Bagnall și Derow, 1981, p. 195
34. Cicero, *Republica*, V.I. 2. Traducerea este din Everitt, 2003, p. 180.
35. T. Robert S. Broughton, „Cleopatra and «The Treasure of the Ptolemies»“, *American Journal of Philology* 63, nr. 3 (1942), pp. 328–332. Și aici opiniile diferă: Maehler, 1983, subscrie la „prosperitate netulburată“. Bowman, Casson, Ricketts și Tarn sunt de acord. Rostovtzeff, 1998, este convins de averea personală a C, dar nu este atât de sigur cu privire la economia din timpul domniei ei, III, p. 1548.

Thompson, Broughton și Will văd o economie în declin, dacă nu chiar în prăbușire. Athenaios îl condamnă pe tatăl C că a risipit avuția Egiptului, V. 206 d. În 63 Cicero considera că Egiptul era încă un regat înfloritor, *De Lege Agraria*, II.XVI.44.

36. Guy Weill Goudchaux, „Was Cleopatra Beautiful? The Conflicting Answers of Numismatics", din Walker și Higgs, 2001, pp. 210–214. Chauveau, 2000, p. 86, numește succint devalorizare „echivalentul antic al emiterii de bani".
37. Interviu cu Roger Bagnall, 21 noiembrie 2008
38. Athenaios, X. 415. Athenaios (XII. 522) mai menționează că un filosof câștiga 12 taleri pe an, ceea ce pare mult. Garanția ne-o dă Casson, 2001, p. 35; el echivalează 15 taleri cu milioane de dolari moderni. Pentru monumentele impresionante, Peter Green, *Alexander of Macedon* (Berkeley, University of California Press, 1991), p. 414. Marrinan, 1998, susține că puteai să angajezi o armată de 10 000 de oameni pe an cu 1 000 de taleri, p. 16. Diodor consemnează că pentru un meșteșugar roman modest un taler reprezenta salariul pe 17 ani, Josephus (JW, I. 483) scrie că un prinț cu un venit personal de 100 de taleri era un om de seamă. În luna de miere a relațiilor romano-egiptene, i s-au oferit unui demnitar roman venit în vizită cadouri în valoare de 80 de taleri – o sumă atât de modestă încât le-a refuzat (Plutarh, „Lucullus", 2). Dintr-un punct de vedere mai prozaic, cu un taler cumpărai suficient grâu încât să hrănești un om vreme de 70 de ani. A se vedea și Tarn și Griffin, 1959, pp. 112–116.
39. http://en.wikipedia.org/wiki/Richest_man_in_history
40. Casson, Interviuri, 26 ianuarie 2009 și 18 iunie 2009. A se vedea și Casson, 1971; Casson, *The Ancient Mariners* (Princeton, Princeton University Press, 1991); Casson, 1994. Acesta descrie întregul sistem obositor în „The Feeding of the Trireme Crews and an Entry in IG ii 2 1631", *Transactions of the American Philological Association* 125 (1995), pp. 261–269 și în „The Isis and Her Voyage", *Transactions of the American Philological Association* 81 (1950), pp. 43–56. Casson către autoare, 9 decembrie 2008. Pentru comparații a se vedea Philon, „Contra lui Flaccus", V. 25, „Legatio ad Gaium", pp. 250–253; JW, 1. p. 280 ; Horațiu, *Satire*, I. 5; călătoriile lui Germanicus din Tacit, *Anale*, II. p. 50; Casson despre Cicero și Pliniu, 1994, pp. 149–153. Cel mai probabil

Cleopatra a acostat la Ostia, potrivit lui Bagnall și Thompson; Casson a preferat Puzzuoli, pentru că la vremea aceea nu existau instalații de acostare la Ostia (Casson, 1991, p. 199). Nu este imposibil nici să se fi îmbarcat sau să fi debarcat la Brundisium, după cum o făcuse Horațiu (plecând spre vest) și după cum o făcuse Cicero, pornind spre est. De acolo, ea ar fi străbătut pe uscat lungul drum deluros și apoi Calea Apiană. Călătoria respectivă ar fi durat șapte zile (Casson, 1994, pp. 194–196).

41. Achilles Tatius ne oferă o frumoasă relatare (inventată) a unui naufragiu, III. pp 2–6. A fost purtat de apă până la Pelusium.
42. Dio, XLIII. 23. pp 2–3. A se vedea și Strabon, 16. 4. 16
43. Scrisoare către Aristeas, 249, citată în T.A. Sinclair, *A History of Greek Political Thought* (Londra: Routledge, 1959), p. 292
44 . Un Cicero consternat către Atticus, 115 (V. 1), 20 februarie 50, traducere din Boissier, 1970, p. 120. Asemănător, Foertmeyer, p. 224; Plutarh, „Crassus“, XXI. 6 ; Préaux, 1939, p. 561.
45. Leon Homo, *Rome impériale et l'urbanisme dans l'antiquité* (Paris, Albin Michel, 1951); Dionysius din Halicarnas, *Roman Antiquities*, III.xlv; Horațiu, *Ode*, II. 29, pp. 9–12; Marțial, *Epigrame*, IV. 64. În rest, Cicero rămâne cel mai bun ghid al Romei. Câinele străzii și taurul: Suetoniu, „Vespasian“, 5. 4.
46. JC, LIX (traducere ML)
47. O. Neugebauer, *The Exact Sciences in Antiquity* (Princeton: Princeton University Press, 1952), p. 71. Pentru calendarul egiptean (12 luni a câte 30 de zile, la care se adăugau cinci zile, și după fiecare serie de patru ani – șase zile), a se vedea Strabon, 17. 1. 29.
48. DJ, XLII
49. Seneca, *Apocolocyntosis*, 2.2
50. Apian, Dio, Florus, Suetoniu și superba descriere a lui Mary Beard, *The Roman Triumph* (Cambridge, Harvard University Press, 2007)
51. JC, LV. 2.
52. Dio, XLIII.xix. pp. 3–4
53. Despre drepturile politice și juridice ale femeilor, Mary Beard și Michael Crawford, *Rome in the Late Republic* (Londra: Duckworth, 2005), p. 41
54. Cicero către Quintus, 12. 2 (II. 9), iunie 56

55. Iuvenal, *Satira 9*, 100 ff
56. Dio, XLIII.xliii. 4
57. Dio, XLIII.xxviii. 1. Gruen, 1984, p. 259, contestă data la care a fost inaugurată statuia. Acesta o mută cu vreo 15 ani, ca să nu pară un omagiu adus C, ci înfrângerii ei.
58. Cicero, *Pro Murena,* 13; traducere după Otto Kiefer, *Sexual Life in Ancient Rome* (New York, Dorset Press, 1993), p. 166. După cum Athenaios subliniază contrariul, „Nu se cunosc alţi oameni atât de muzicali precum locuitorii Alexandriei" (IV. 176 e).
59. Iuvenal, *Satira 3*, p. 236. Tot lui îi apaţin şi vasele zburătoare, Ibid., 270 ff.
60. Plutarh citându-l pe Antisthenes, „Pericle", I. 5 .
61. Athenaios, V. 206 d.
62. Lucan, traducerea P.F. Widdows (Bloomington: Indiana University Press, 1988), p. 544
63. Casson, 1998, p. 104
64. NH, XXXVI.xvi. 75. În Loeb: „Ele sunt considerate drept o etalare inutilă şi prostească de bogăţie".
65. Quintilian recunoaşte că lumea părea mai dură în latină, fiind lipsită de dulcile litere greceşti, cu care „limba părea dintr-odată că se luminează şi zâmbeşte" (12. 10).
66. Seneca, Epistola LXXXVII. p. 40
67. Dalby, 2000, p. 123. Dalby remarcă faptul că aceentul grecesc avea un iz de lux, p. 122. În mod similar, Dio, LVII.xv. 3; Valerius, Cartea a IX-a, 1, „Despre lux şi dorinţa carnală". Părea imposibil să descrii excesul fără a recurge la limba greacă. Dalby este cel care remarcă faptul că „manualul practic clasic de comportament sexual" era în greacă, p. 123.
68. Despre dimensiunea luxului: Liviu, 39. 6; NH, XXXVI; Plutarh, „Caius Marius", 34; Athenaios, XII; Horaţiu, Ode II, xv; Dalby, 2000; Wiseman, 1985, 102.
69. Catullus, *Poezii*, 12 şi 25; NH, 19. 2
70. Sfântul Ieronim, citat în Jasper Griffin, „Virgil Lives!", *New York Review of Books* (26 iunie 2008), p. 24
71. Richard A. Bauman, *Women and Politics in Ancient Rome* (Londra, Routledge, 1992); Diana E.E. Kleiner şi Susan B. Matheson, ed., I *Claudia: Women in Ancient Rome* (New Haven: Yale University Art

Gallery, 1996); Barbara S. Lesko, „Women's Monumental Mark on Ancient Egypt“, *Biblical Archeologist* 54, nr. 1 (1991), pp. 4–15; Rawson, 1985; excelenta lucrare a lui Marilyn B. Skinner *Sexuality in Greek and Roman Culture* (Malden, MA: Blackwell, 2005); Wyke, *The Roman Mistress* (Oxford: Oxford University Press, 2002). Interviu cu Larissa Bonfante, 2 februarie 2009.

72. Butler, *The Humour of Homer, and Other Essays* (Londra, A.C. Fifield, 1913), p. 60. Edith Hamilton remarcă absența bărbaților înșelați în *The Roman Way* (New York, Norton, 1993), p. 35.
73. Iuvenal, *Satira* 6, pp. 460–461
74. Seneca, *Epistola* LXXXVII, p. 16
75. Suetoniu, „Caligula“, XXXVII; Horațiu, Satiră 2.iii.239; Pausanias, 8.18.6; NH, IX.lviii. Cele două perle ale C — „cele mai mari din întreaga istorie“ — sunt de la Pliniu, IX.119–121. Și Lucan îi prinde C la gât și prin păr o avere sub formă de perle, X. pp. 139–140. A se vedea și Macrobius, *Saturnalia*, 3.17.14. Potrivit acestei relatări, scrise mult mai târziu, C și MA ajung să pună prinsoare pe o perlă în timpul unei mese extravagante. Se potriveau: „De parcă din cauză că era sclavul acestei lăcomii [MA] dorea să facă din regatul egiptean parte din imperiul Romei“. Placus arbitrează amabil acest pariu. Vreme de secole, numele C a rămas sinonim cu extravaganța. În secolul al V-lea d.Hr., Sidoniu (Scrisoarea VIII.xii. 8) a descris cea mai bogată masă ca fiind asemeni „unui festin al Cleopatrei“.
76. L. Ullman, „Cleopatra's Pearls“, *Classical Journal* 52, nr. 5 (1957), p. 196. A se vedea și Prudence J. Jones, „The Cleopatra Cocktail“, 1999, http://www.apaclassics.org/AnnualMeeting/ 99 mtg/abstracts/jonesp.html. Ea constată că perlele chiar se dizolvă. Keats a menționat perle topite în „Dragostea modernă“.
77. Hesiod, *Munci și zile*, pp. 680–681
78. DJ, LII. 2
79. Aly, 1989, p. 51
80. Dio, LI.xii. p. 3
81. Interviu cu Roger Bagnall, 11 noiembrie 2008
82. Cicero către Atticus, 16 (I. 16.), începutul anului 61. Despre dimensiunea susținerii C, Andrew Meadows către autoare, 5 martie 2010.
83. Gruen, 2003, p. 271

5. Omul este din fire o ființă politică

Despre atmosfera politică de la Roma, în general: Apian, Dio, Florus, Nicolaus din Damasc, Plutarh, Suetoniu și cel mai elaborat, ca întotdeauna, Cicero. Despre Cicero, Plutarh și Suetoniu: pentru portrete moderne, Everitt, 2003; și Elizabeth Rawson, *Cicero: A Portrait* (Londra, Bristol Classical Press, 2001). Despre potopul de onoruri, Apian, Cicero, Dio. Pentru descrierea Romei, a dealului Janiculum etc., Homo, 1951; Aly, 1989. Despre C și știință, Monica Green, „The Transmission of Ancient Theories of Female Physiology and Disease through the Early Middle Ages" (lucrare de doctorat, Princeton University, 1985), pp. 156–161, pp. 185–189; Albert Neuberger, *The Technical Arts and Sciences of the Ancients* (Londra, Kegan Paul, 2003); Margaret Ott, „Cleopatra VII: Stateswoman or Strumpet?" (teză de masterat, University of Wisconsin, Eau Claire, 1976); Okasha El Daly, „«The Virtuous Scholar»: Queen Cleopatra in Medieval Muslim Arab Writings", din Walker și Ashton, 2003, pp. 51–56. Despre Ide, tradiție: Ovidiu, *Fasti*, iii, 523; Marțial, *Epigrame*, IV. 64. Despre Idele din 44: Apian, II. pp. 111–119; Dio, XLIV; Florus, II.xiii. 95; ND, 25. 92, Fr. 130. 19 ff; JC, LXVI–LXVII; Plutarh, „Brutus", XIV–XVIII; MA, XIII–XIV; DJ, LXXXII; VP, LVI. Cicero ne furnizează primele detalii, *De Divinatione*, II.ix. p. 23. A se vedea și Balsdon, „The Ides of March", *Historia* 7 (1958), pp. 80–94; Nicholas Horsfall, „The Ides of March: Some New Problems", *Greece & Rome* 21, nr. 2 (1974): pp. 191–199.

1. Aristotel, *Politica*, I. p. 1253 a
2. Euripide, „Ciclopul", din *Euripides: Cyclops, Alcestis, Medea*, David Kovacs, ed., trad. (Cambridge, Harvard University Press, 1994), p. 185
3. Cicero către M. Curius, 200 (XII. 28), cca august 46
4. Cicero către Rufus, 203 (IV. 4), cca octombrie 46
5. Cicero către A. Torquatus, 245 (VI. 2), aprilie 45
6. Despre coafură, Peter Higgs, „Searching for Cleopatra's Image: Classical Portraits in Stone", din Walker și Higgs, 2001, p. 203. Despre egiptomania contemporană, Carla Alfano, „Egyptian Influences in Italy", Ibid., pp. 276–291. A se vedea și Kleiner, 2005, pp. 277–278.
7. Aulus Gellius, citând Varro, în *Nopți perfecte*, XIII.xi. pp. 2–5. Traducerea este din Balsdon, 1969, p. 46.

8. Pentru discuțiile din timpul meselor, Plutarh, *Quaestiones Convivales*, II. 3 (635)–V. 9 (684)
9. Dio, XLIII.xxviii. 1
10. Ibid., XLVI.xxvi. 2
11. Cicero către Cn. Plancius, 240 (IV. 14), cca sfârșitul anului 46
12. Cicero către Atticus, 393. 2 (XV. 15), cca iunie 44
13. Cicero, *De Lege Agraria*, II.42.xvii (traducere modificată)
14. Cicero către Atticus, 25 (II. 5), cca aprilie 59
15. Cicero către Atticus, 393 (XV. 15), cca 13 iunie 44
16. Ibid., 38 (II. 17), cca iunie 59
17. Plutarh, „Demostene și Cicero“, II. p. 1
18. Dio, XXXVIII.xii. p. 7
19. MA, LVI
20. După cum s-a exprimat el într-o scrisoare din vara anului 50 către Atticus, 117 (VI. 3): „Nu am suportat niciodată lipsa de politețe venită din partea celor mai puternice personaje“.
21. Atribuită lui Sallust, „Scrisoare către Caesar“, XIII. p. 5
23. Dio, XLIV.iii. pp. 1–2
24. Apian, II. p. 117
25. Ibid., III. p. 35
26. Dio, XLIV.xx, p. 3
27. ND, p. 25
28. Cicero, „Filipice“ 2 .XII. p. 55. Și ea nu se află nici pe lista lui Florus privind faptele rele ale lui CR, Cartea a II-a.
29. Dio, XLIV.vii. pp. 3–4
30. Suetoniu, citând o sursă anonimă, DJ, LII
31. Ibid., LXXIX
32. Collins, 1959, p. 132
33. DJ, LVI
34. ND, p. 19
35. Apian, II. pp. 144–145
36. Dio, XLV.xxiii. pp. 4–5
37. Pentru perspectiva romană asupra locuitorilor Alexandriei „superficiali, capricioși“ (Dio, LI.xvii.1), Reinhold, 1988, pp. 227–228. Dion Chrisostomul, „Al 32-lea discurs“; Polybius, *Histories*, XV. p. 33; Philon (și el alexandrin), „Flaccus“, V. pp. 32–35. Philon îi considera pe

compatrioții săi de neegalat în insubordonare, „având tot timpul obiceiul să pornească mari revolte din niște scântei foarte mici“ (Flaccus, IV. 16). Împăratul Hadrian îi subestima pe alexandrini ca fiind „un popor rebel, bun de nimic, defăimător“, orientați numai către bani. Pentru Florence Nightingale, care a debarcat acolo în 1849 și care nu s-a simțit nemaipomenit în Egipt, locuitorii Alexandriei erau „cei mai ocupați și cei mai zgomotoși oameni din lume“, 19 noiembrie 1849, citată în Gerard Valleé, ed., *Florence Nightingale on Mysticism and Eastern Religions* (Waterloo: Wilfrid Laurier University Press, 2003), p. 144. Pentru confruntarea Roma/Alexandria, a se vedea și M.P. Charlesworth, „The Fear of the Orient in the Roman Empire“, *Cambridge Historical Journal* 2, nr. 1 (1926), pp. 9–16; și Jasper Griffin, *Latin Poets and Roman Life* (Londra: Duckworth, 1985).

38. Dio, XLIV.xv. 2

39. Cicero către Atticus, 393 (XV. 15), cca 13 iunie 44 (traducere modificată)

40. Apian, II. p. 133

41. Hirtius către Cicero, citat în Cicero către Atticus, p. 386 (XV. 6), cca iunie 44

42. Dio, XLV.viii. p. 4

43. JC, LXIX (traducere ML)

44. VP, II.lxxv

45. „ Citat din Siani-Davies, 2001, p. 105 („Pro Rabirio Postumo“, p. 13, p. 35). Referitor la Alexandria, Cicero continuă: „De la locuitorii acesteia își iau toate subiectele scriitorii de farse“.

46. De exemplu, Arrian, 6. 28. 3

47. Cicero către Plancus, p. 407 (X. 20), 29 mai 43

48. Plutarh, „Demetrius“, III. 3

49. Interviu cu Norma Goldman, 19 octombrie 2009. Judith Lynn Sebesta și Larissa Bonfante, *The World of Roman Costume* (Madison, University of Wisconsin Press, 2001); Dorothy Burr Thompson, 1973, p. 30; Elizabeth J. Walters, *Attic Grave Reliefs that Represent Women in the Dress of Isis* (Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 1988); Apuleius, *Metamorphoses*, XI.iii–iv.

50. Goudchaux, „Cleopatra’s Subtle Religious Strategy“, 2001, pp. 138–139; Bingen, 2007, p. 73; Kleiner, 2005, pp. 85–88; Jan Quaegebeur, în

special „Cléopâtre VII et le temple de Dendara“, *Göttinger Miszellen* 120 (1991), pp. 49–73. După aproape 1 900 de ani, Florence Nightingale a vizitat Dendera. În general, nu a fost prea îngăduitoare cu Ptolemeii; a rămas neimpresonată de „acrii întregi de basoreliefuri“ și de milele întregi de sculpturi. Complexul i se pare vulgar. „Primul nume pe care îl găsești acolo este cel al relei C“, a pufnit ea, Vallée, 2003, p. 397. Nightingale sigur nu avea cum să o rateze; C apare nu mai puțin de 73 de ori pe pereții templului și ai capelei.

51. Citat în Michael D. Calabria, ed., *Florence Nightingale in Egypt and Greece* (Albany, SUNY Press, 1997), p. 31

52. Philon, „Legatio ad Gaium“, C.D. Yonge, trad., *The Works of Philon* (Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 1993), pp. 150–151. A se vedea și Ferdinando Castagnoli, „Influenze alessandrine nell’urbanistica della Roma augustea“, *Rivista di filologia e di istruzione classica* 109 (1981), pp. 414–423; Ammianus Marcellinus, XXII. 16, p. 12.

53. Gabriele Marasco, „Cléopâtre et les sciences de son temps“, *Sciences exactes et sciences appliquées à Alexandrie*, Gilbert Argoud și alții, ed. (1998), pp. 39–53; Fraser, 1972, I, p. 87, pp. 311–322, p. 363, p. 490.

54. Seneca, *Epistola LXXXVIII*. p. 37. A se vedea și Athenaios, IV. p. 139. Pentru cartea uitată, Quintilian, 1. 8. pp. 20–21; Ammianus Marcellinus, XXII. 16. 16; H.A. Russell, „Old Brass-Guts“, *Classical Journal* 43, p. 7, 1948, pp. 431–432.

55. Rawson, 1985, p. 81

56. Galen, citat de Ott, 1976 , Anexa A, p. 33

57. MA, LXXI

58. Citat în Ott, 1976, Anexa C, p. 35. Este posibil să se fi referit la o altă regină C. Pentru C, ca om de știință, a se vedea și Plant, 2004, pp. 2–5, pp. 135–147.

59. Citat în Monica Green, 1985, p. 186. Pentru preocuparea C față de alchimie, a se vedea F. Sherwood Taylor, „A Survey of Greek Alchemy“, *Journal of Hellenic Studies* 50, I (1930), pp. 109–139. Cuvântul alchimie – de origine arabă – a apărut după C. Nu ne ajută faptul că diverși alchimiști au publicat sub numele de Cleopatra. A se vedea Plant, 2004, p. 145.

60. Plutarh, MA, XXV. p. 4 (traducere ML)

61. 12 aprilie 41, citat în Marie-Thérèse Lenger, *Corpus des ordonnances des Ptolémées* (Bruxelles, Palais des Académies, 1964), pp. 210–215
62. Plutarh, „Cicero“, XLVI
63. Plutarh, „Cato cel Tânăr“, XXXV. 4 (traducere ML)
64. Apian, V. p. 8
65. Ibid., II. p. 88. Era legendar comportamentul lui violent. Apian a adăugat că arcașii parți călare i se alăturaseră lui Cassius din propria inițiativă, fiind atrași de reputația lui, IV. p. 59.
66. Plutarh, *Brutus*, XXVIII
67. Apian, V. p. 8
68. Seneca cel Bătrân, *Suasoriae*, p. 1. p. 8; JA, p. 14, p. 394, p. 15, p. 25; JW, 1, p. 290; Seneca cel Tânăr, *De Clementia*, I.x.1
69. Nu este clar dacă Plutarh sau Dellius invocă comparația homerică, Ibid.
70. MA, XXV (traducere ML)
71. Apian, III. p. 12
72. Dio, XLV.iv. p. 4
73. Apian, III. pp. 13–14
74. Ibid., III. pp. 15–17
75. Florus, II.xv. p. 2
76. Apian, III. pp. 18–19
77. Apian, III. p. 21, p. 85; Dio, XLV.xi. pp. 3–4, XLVI.xl. p. 4, XLVI.xli. p. 1
78. Quintus Fufius Calenus, citat în Dio, XLVI.viii. pp. 3–4
79. Cicero către Atticus, p. 419 (XVI. 9), 4 noiembrie 44
80. Cicero către Atticus, p. 369 (XIV. 15), 1 mai 44
81. „Nu am nutrit niciodată o afecțiune“: Cicero către Dolabella, 371 A (XIV. 17 A), 3 mai 44.
82. Cicero către Atticus, p. 373 (XIV. 18), 9 mai 44
83. Henry Adams, *The Education of Henry Adams* (New York, Library of America, 1990), p. 13. Adams într-un discurs despre politica din Massachusetts.
84. A și trezitul din beții: Suetoniu, „Despre oratori“, V (29).
85. VP despre Curio cel Tânăr, II.xlviii. p. 4. Traducerea este din Cicero către Atticus, p. 14 (I. 14), 13 februarie 61, nota editorului.
86. Apian, III. p. 28
87. Dio, XLVI.xli

88. Ibid., p. 29
89. Apian, III. p. 39; Seneca despre temperamentul lui Octavian, *De Clementia*, I.xi. 1
90. Cicero către Atticus, p. 425. 1 (XVI. 14), cca noiembrie 44
91. Cicero către Plancus, p. 393 (X. 19), cca mai 43
92. Cicero, „Filipice“, VI.III. p. 7
93. Cicero, „Filipice“, II.xii. p. 30
94. Cicero către Cornificius, p. 373 (XII. 25), cca 20 martie 43; Cicero către Cassius, 344 (XII.2), cca sfârșitul lui septembrie 44
95. Cicero, „Pro Caelio“, xii. p.29
96. Ibid., xvii. p. 42
97. Cicero către Quintus, 21. 5 (III. 1), septembrie 54
98. Cicero, „Filipice“, VI.ii. 4. De ce să facă A asta? Pentru că, oferă Cicero o explicație, „îi plac atât de mult desfrânarea acasă și crimele în forum“.
99. Apian, IV. 2
100. Florus, II.xvi. 6
101. Dio, XLVII.vi. 1
102. Apian, IV. 5
103. Dio, XLVII.iii. 1. Capetele se dădeau în schimbul unor sume fixe, iar restul corpului era lăsat să putrezească pe stradă. Dacă nu era retezat capul de corp însemna că uciseseră persoana care nu trebuia. Apian, IV. p. 15. Despre ingenioasa soție, Apian, IV. p. 40
104. Plutarh, *Cicero*, XLVII. 3
105. Apian, IV. pp. 19–20; Plutarh, *Cicero*, XLVII; Dio, XLVII.viii; Eusebiu, *Cronici*, pp. 184–185; Liviu, „Fragmente“, CXX
106. Florus, II.xvii. pp. 14–15; VP, II.lxx; Apian, IV. p. 135; DA, XIII; Plutarh, „Brutus“, LII–LIII
107. Dio, XLIV.ii.1
108. Apian, V.58

6. Trebuie să schimbăm adesea direcția dacă vrem să ajungem în port

Despre A, femeile din viața lui și despre căsătoriile sale, lucrarea foarte bună a lui Eleanor Goltz Huzar „Mark Antony: Marriages vs. Careers“, *Classical Journal* 81, nr. 2 (1985/6), pp. 97–111; indispensabilul Pelling, 1999, precum și Pelling, *Plutarch and History: Eighteen Studies* (Londra,

Duckworth, 2002). Pentru sosirea Cleopatrei în Tars, Plutarh, cu puțin ajutor de la Athenaios. Apian completează imaginea, dar fără detalii; Strabon și Xenofon (Anabasis, I. 2. 23) descriu orașul. Françoise Perpillou-Thomas ne dă o idee plină de viață despre modul în care se distrau egiptenii, „Fêtes d'Egypte ptolémaique et romaine d'après la documentation papyrologique grecque“, *Studia Hellenistica* 31 (1993). Pentru capitolul de față și următorul, portretul lui Irod este desprins în primul rând din Josephus, JA și JW. Pentru biografii moderne: Michael Grant, *Herod the Great* (Londra, Weidenfeld, 1971); A.H.M. Jones, excelenta lucrare *The Herods of Judaea* (Oxford, Clarendon Press, 1967); Samuel Sandmel, *Herod: Profile of a Tyrant* (Philadelphia: Lippincott, 1967).

1. Cicero către Lentulus Spinther, 20 (I. 9), decembrie 54. Traducerea (aproximativă) este din Boissier, 1970, p. 223. „Consecvența neschimbată de opinie nu a reprezentat niciodată o calitatea a marilor oameni de stat“, explică Cicero, justificându-și schimbarea.
2. Aristotel, *Politica*, II.vi. pp. 4–7
3. Apian, IV. p. 129
4. MA, XXV
5. Pelling, 1999, p. 186
6. MA, XXV. 4–XXVI.1. Al doilea din traducerea ML, în care Loeb scrie că „ea l-a disprețuit și și-a bătut joc de bărbat ca să navigheze în susul râului“. Ideea este că C nu era nici intimidată, nici impresionată de A. Mai există o explicație, mai puțin legată de strategie, a întârzierii ei: marele preot al Egiptului murise pe 14 iulie. Este posibil ca C să fi fost reținută de obligații clericale.
7. Reconstituită cu ajutorul lui Lionel Casson, interviu, 26 ianuarie 2009. După cum scrie Casson: „Singura concluzie posibilă este că Cleopatra a împodobit o barcă locală“, scrisoare către autoare, 22 martie 2009.
8. MA, XXVI (traducere modificată)
9. Flatterer, p. 51 (traducere modificată). France Le Corsu susține, nu foarte convingător, că C a întruchipat-o pe Isis și nu pe Afrodita la Tars, „Cléopâtre-Isis“, în *Bulletin de la Société Francaise d'Egyptologie*, Paris, 1978, nr. 82, pp. 22–33.
10. MA, XXVI. 4
11. Ibid., XXVI. 4 (traducere ML)

12. Thompson, 1973, p. 29; O.E. Kaper către autoare, 6 martie 2010
13. Athenaios, IV. 147 f
14. Athenaios, 148 b
15. Plutarh, MA, XXVI. 4
16. Ibid., XXIV
17. Ibid., XXVII
18. „Nu s-a scuzat, ci a prezentat o listă cu ceea ce făcuse pentru el și pentru Octavian“, Apian, V. 8
19. MA, XXVII
20. Ibid., XXVII (traducere ML)
21. Ibid., X
22. Dio, XLVIII.iv. 1
23. Apostolul Pavel, *Faptele apostolilor*, 21
24. Cassius Parmensis către Cicero, p. 419 (XII. 13), 13 iunie 43; Apian, IV.1xiv and V.vii. Dio susține că locuitorii din Tars îi erau atât de devotați lui CR încât au schimbat numele orașului în Juliopolis, XLVII.xxvi. 2. A se vedea și Dion Chrisostomul, „Al 33-lea discurs“.
25. Plutarh, JC, XLIX. 2
26. Apian, V. 8
27. Syme, 2002, p. 214. Despre rezervele lui Syme, pp. 274–275. Și aceasta este o supoziție, chiar dacă afirmațiile contrarii au fost făcute cu aceeași convingere cu privire și la A, și la CR. A se vedea C lui Anatole France, din *On Life and Letters* (Londra, Bodley Head, 1924): „Este cert că Caesar a iubit-o pe Cleopatra“ (114) vs. Froude, 1879: „E destul de puțin probabil ca, la situația atât de periculoasă și de dificilă ca aceea în care se afla [CR], să mai adauge și rușinea de a se implica într-o asemenea intrigă“ (456). Froude are îndoieli, de asemenea, cu privire la vizita C la CR la Roma. Gruen curăță șederea respectivă de orice urmă de romantism.
28. Plutarh, „Alexandru cel Mare“, XLVII
29. JA, XIV. 324 (în traducerea lui William Whiston [Nashville, TN, Thomas Nelson, 1998])
30. JA, XV. 93
31. A se vedea, de exemplu, Florus, II.XXI. 11
32. „o proastă reputație“: MA, VI. 5 (traducere ML).

33. NH, XXXVI.xxi; Liviu, *Istoria Romei*, I.XLIV. Pliniu furnizează o bună descriere a construirii templului. A fost atât de dificil de instalat buiandrugul, încât arhitectul a vrut să se sinucidă.
34. JW, I. p. 360 (traducere Whiston). În același sens, JA, XV. p. 89. Josephus a continuat: după ce și-a ucis toți membrii familiei, unul după altul, până nu i-a mai rămas nici o rudă, C „era acum însetată de sângele străinilor".
35. P.J. Bicknell, „Caesar, Antony, Cleopatra and Cyprus", *Latomus* 36 (1977), pp. 325–342, pentru o argumentație elaborată în sensul că Arsinoe fusese reabilitată și pregătită să fie o conducătoare ptolemeică secundară, o copie a surorii ei, după trimful din 46. Și Green, 1990, subscrie la această teorie, p. 669. Strabon, într-adevăr, scrie că A ar fi dat Ciprul ambelor surori, 14. 6. 6.
36. Apian, V. 9
37. AW, p. 65
38. Apian, V. 10
39. MA, XXVIII
40. Apian, V. 11
41. MA, XXVII. 1
42. Ibid., XXVIII (traducere ML)
43. Haosul din bucătărie: Athenaios, X. 420 e.
44. Plutarh, MA, XXVIII (traducere ML)
45. Cicero către Quintus, 1. 36 (I. 1), cca 60–59
46. Pomeroy, 1990, pp. 20–23; interviu cu Branko van Oppen, 27 februarie 2010. Arsinoe a III-a a ajutat la mobilizarea armatei ptolemeice, probabil călare, Polybius, V. pp. 79–80.
47. MA, XXIX. Mai există o explicație altenativă a acestei mascarade. Irod era cunoscut pentru faptul că se plimba deghizat noaptea printre supușii lui ca să evalueze atmosfera politică. Nu era singurul care făcea asta.
48. Dion Chrisostomul, „Al 32-lea discurs"
49. MA, XXIX
50. Apian, V.I. p. 11
51. Plutarh, „Demetrius și Antoniu", III. p. 3
52. MA, XXIX (traducere modificată)
53. Flatterer, 61 b. Shakespeare a prezentat replica altfel: „Pentru că majoritatea femeilor potolesc apetitele pe care le hrănesc, însă ea

înfometează la fel de mult pe cât satisface“.

54. Apian, V. p. 21
55. Dio, XLVIII.xxvii. p. 1
56. MA, X
57. Apian, V. p. 55
58. Ibid., V. p. 19
59. Ibid., V. p. 59
60. Dio, XLVIII.xxviii. p. 3
61. Balsdon, 1962, p. 49
62. Apian, V. 59. În același sens, Dio, XLVIII.xxviii. pp. 3–4.
63. Dio, XLVIII.xxxvii. 2
64. Apian, V. 73
65. MA, XXXI. Tacit sugerează că, de fapt, căsătoria lui A cu Octavia a fost de la bun început o capcană, Anale, I.X.
66. Boccaccio, *Concerning Famous Women* (New Brunswick, Rutgers University Press, 1963), p. 192
67. Apian, V. 74
68. Apian, V. pp. 67–68
69. Ibid., III. p. 43 (traducere Loeb)
70. DA, LXXI. Traducere din Everitt, 2003, p. 265.
71. MA, XXXIII. În același sens, Flatterer, „The Fortune of the Romans“, pp. 319–320. C lipsește din relatarea cuprinsă în *Moralia*, unde Plutarh scrie că prietenului lui A, prezicătorul, „obișnuiește să îi vorbească deschis și să îl certe“. Menționând vârsta mai mare a lui A, experiența lui, renumele și armata lui, astrologul amator îi oferă același sfat legat de Octavian: „Evită-l!“ După părerea lui Neal 1975, avertismentul era unul voalat, pentru a evita un conflict deschis cu Octavian. C prefera ca A să își facă un renume în est, ceea ce ar fi anticipat nevoia unui tur de forță, p. 102.
72. Athenaios, IV. p. 148
73. Dio, XLVIII.liv. 7
74. MA, XXXVI. Scriind o poveste moralizatoare, Plutarh își propusese să demonstreze „că mama natură prezintă și mari vicii, la fel ca și mari virtuți“, „Demetrius“, I.

7. Un subiect de bârfă pentru o lume întreagă

Pentru cel mai bun ghid despre distribuția barocă din Orient și parada sa plină de culoare de dinaști, a se vedea Sullivan, 1990. Despre politic orientală a lui A, Albert Zwaenepoel, „La politique orientale d'Antoine", *Etudes Classiques* 18:1 (1950), pp. 3–15; Lucile Craven, *Antony's Oriental Policy Until the Defeat of the Parthian Expedition* (Columbia: University of Missouri, 1920); Neal, 1975; A.N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy in the East* (Londra: Duckworth, 1984). La fel ca și în capitolul anterior, portretul lui Irod este inspirat din relatarea pitorească a lui Josephus. Despre Antiohia, A.F. Norman, ed., *Antioch as a Centre of Hellenic Culture as Observed by Libanius* (Liverpool: Liverpool University Press, 2000); Libanius și Cicero. Despre titlurile și moștenirea C, „Cléopâtre VII Philopatris*", Chronique d'Egypte 74* (1999), pp. 118–123. Despre Donații, K.W. Meiklejohn, „Alexander Helios and Caesarion", *Journal of Roman Studies* 24 (1934), pp 191–195.

Despre Octavian, G.W. Bowersock, *Augustus and the Greek World* (Oxford: Clarendon Press, 1965); Everitt, 2006; Kurt A. Raaflaub și Mark Toher, ed., *Between Republic and Empire* (Berkeley, University of California Press, 1990).

1. Tucidides, *History of the Peloponnesian War* , II.xlv. Traducere din David Markson, *The Last Novel* (Berkeley, Shoemaker and Hoard, 2007), p. 107.
2. Strabon, 16. 2. p. 46
3. JA, XV. p. 5
4. JW, I. pp. 282–285 ; AJ, XIV. pp. 386–387
5. MA, XXXVI
6. Everitt, 2006, p. 148
7. Shakespeare, *Antoniu și Cleopatra*, V. 2. pp 111–113
8. MA, XXXVI
9. Ibid., XLIII
10. Ibid., XXXVII
11. Ibid., XLIII (traducere ML)
12. Interviu cu Casson, 11 iunie 2009. Strabon reduce darul la cedru, 14. 5. 3.
13. MA, XXXVI

14. Potrivit calculelor noastre, ar fi al cincisprezecelea; la antici nu exista cifra zero.
15. Bingen, 1999, p. 120
16. Plutarh, „Demetrius și Antoniu“, I. 2. El a dat înapoi în privința căsătoriei lui A cu C, „deși era o femeie care îi întrecea în putere și splendoare pe toți regii“ cu singura excepție – după cum credea Plutarh – a regelui Parției.
17. Strabon, 16. 1. 15; Iustin, 36 .iii. 1–7 Florus, I.xl. pp. 29–30; JW, I. pp. 138–139; JW, IV. pp. 451–475; HN, XII. pp. 111–124; Diodor, II.xlviii; JW, I. pp. 138–139, A. Lucas, *Ancient Egyptian Materials and Industries* (Londra, Edward Arnold, 1962).
18. JA, XIV. p. 484; similar JW, I. p. 355.
19. JA, XV. p. 107. În continuare, Josephus o consideră vinovată pe C de moartea lui Malchus, precum și a unui rege sirian, JW, I. 440.
20. Ibid., XV. pp. 99–100
21. Ibid., XV. p. 98 (traducere Whiston)
22. Ibid., XV. p. 97
23. Ibid., XV. p. 101
24. Ibid., XV. p. 101 (traducere Whiston)
25. JW, I. 498. Acuzându-l pe ND că ar fi modificat povestea, Josephus îi menționează „acuzațiile false de obscenitate“ împotriva Mariamnei, născocite ca să justifice uciderea ei nejustificată (JA, XVI. 185).
26. Aristeas, *Scrisoarea lui Aristeas*, 99. A se vedea și JW, V. 231; Philon, „Despre migrația lui Avram“, pp. 102–105 pentru vestimentația marelui preot.
27. JA, XV. pp. 26–27
28. Ibid., XV. p. 29
29. Ibid., XV. pp. 45–46
30. Din „Elena“ din *Euripide II*, 1969, p. 325
31. JW, I. p. 437
32. Nielsen, 1999, despre palatele lui Irod. Și JA, XV. pp. 54–55.
33. JA, XV. p. 63
34. Ibid., XV. pp. 76–77
35. Ibid., XV. p. 91
36. Din „Fenicienele“, din *Euripide V: Electra, Fenicienele, Bacchae* , David Grene și Richmond Lattimore, ed.; Elizabeth Wyckoff, trad.

(Chicago: University of Chicago Press, 1959), p. 200
37. Ibid., I. p. 534
38. Ibid., I. p. 440
39. Potrivit lui, o scrisoare făcea 47 de zile ca să ajungă din Cappadocia până la Roma.
40. Andrew Meadows către autoare, 24 mai 2010
41. Din „Bacchae“, din Euripide V, pp. 282–283
42. MA, LI. Zvonul neplăcut apare și la Plutarh, și la Dio, XLIX.xxxi. 1
43. Plutarh, „Crassus“, XXII. p. 4. Despre starea deplorabilă a oamenilor lui A, Florus, II.xx.
44. MA, XXXVII; Liviu, „Rezumate“, p. 130
45. MA, XLIII
46. Ibid., L.
47. Ibid., XLIV
48. Florus, II.xx. A se vedea și VP, II.lxxxii, și Dio, XLIX. p. 32.
49. MA, LVII
50. Ibid., LIII
51. Flatterer, 61 b
52. MA, LIII. Despre efectul pe care l-a avut C asupra asociaților lui A, Dio, L.v. p. 3.
53. Dio, XLVIII.xxvii. p. 2
54. Flatterer, 61 b
55. MA, LIV
56. Dio, XLIX.xxxiv. 1. Pentru „anumite medicamente“, MA, XXXVII.
57. Dio, XLIX.xxxix, p. 2
58. Dio, XLIX.xxxx. pp. 1–3; VP, II. 82. 4; MA, L. 6; Plutarh, „Crassus“, XXXIII; Liviu, „Rezumate“, p. 131. Despre triumful care nu a fost triumf, a se vedea Beard, 2007, pp. 266–269.
59. Ashton, 2008, pp. 138–139; Baudoin Van de Walle, „La Cléopâtre de Mariemont“, *Chronique d'Egypte*, 24, 1949, pp. 28–29; interviu cu Branko van Oppen, 28 februarie 2010.
60. VP, II.lxxxii. p. 4
61. Buttrey, 1954 , pp. 95–109
62. Macurdy, 1932, p. 205. Bevan, 1968, descrie cel mai bine epoca de aur a C: Pentru a doua oară într-un deceniu, ea „a simțit că putea să devină împărăteasa lumii“, p. 377.

63. A se vedea W.W. Tarn, „Alexander Helios and the Golden Age“, *Journal of Roman Studies* 22, II (1932), p. 142. Despre evrei, în general, în vremea C, Victor Tcherikover*, Hellenistic Civilization and the Jews* (Peabody, MA: Hendrickson, 1999).

65. MA, LIV. p. 3

66. Huzar, 1985/1986, p. 108

8. Treburi necurate și copii din flori

Despre războiul propagandei: Dio, Plutarh, Suetoniu. Printre studiile moderne ale dovezilor care s-au păstrat: M.P. Charlesworth, „Some Fragments of the Propaganda of Mark Antony“, *Classical Quarterly* 27 , nr. 3/4 (1933), pp. 172–177; Joseph Geiger, „An Overlooked Item of the War of Propaganda between Octavian and Antony“, *Historia* 29 (1980), pp. 112–114; și Kenneth Scott, „The Political Propaganda of 44–30 BC“, *Memoirs of the American Academy in Rome XI* (1933), pp. 7–49. Nimeni nu înțelege Bătălia de la Actium, însă John Carter și William Murray sunt pe aproape. A se vedea reconstituirea meticuloasă și ingenioasă a evenimentelor în „Octavian’s Campsite Memorial for the Actium War“, din William M. Murray și Photios M. Petsas, *Transactions of the American Philosophical Society* 79, nr. 4 (1989), pp. 1– 172; și Carter, 1970; precum și în comentariile lui Carter despre confruntare din *Cassius Dio: The Roman History* (New York: Penguin, 1987), p. 266. Despre bătălie, vânt, amplasament, interviuri cu William Murray, 14 octombrie 2009 și 3 martie 2010. A se vedea și W.W. Tarn, „The Battle of Actium“, *Journal of Roman Studies* 21 (1931), pp. 173–199; Casson, 1991. Despre ND, Plutarh, *Quaestiones Convivales*, VIII.iv. 723; Bowersock, 1965, pp. 124–125, pp. 134–138; și Mark Toher, „The Terminal Date of Nicolaus’s Universal History“, *Ancient History Bulletin* 1. 6 (1987), pp. 135–138. Angelos Chaniotis se pricepe foarte bine la femei și războaie, *War in the Hellenistic World* (Oxford: Blackwell, 2005), p. 110. Despre șederea în Grecia, opera lui Christian Habicht, în special „Athens and the Ptolemies“, *Classical Antiquity* 11, nr. 1 (Aprilie 1992), pp. 68–90. Seneca, *Suasoriae*, 1.7, menționează satire la Atena la adresa lui A.

1. Lucan, X. p. 76. Traducerea este preluată din Jones, 2006, p. 66.

2. Hesiod, *Lucrări și zile*, p. 760. A se vedea și Achilles Tatius, VI. 10: *Eneida* lui Vergiliu, IV. pp. 240–265: „Calomnia este mai ascuțită ca orice

sabie, mai puternică decât focul, mai convingătoare ca o sirenă; zvonul este mai alunecos ca apa, mai aprig ca vântul, mai iute ca orice pasăre înaripată“.

3. Teocrit, *Idila 17* (traducere modificată)
4. Philon, *Legatio ad Gaium*, p. 151. Traducerea este din Forster, 2004, p. 133.
5. Diodor, XXXIII. 28 b, p. 3
6. JA, XVII. pp. 99–100; despre ND, Plutarh, *Quaestiones Convivales*, VIII.iv. p.723
7. VP, II.lxxxiii
8. MA, XXVIII
9. P.M. Fraser, „Mark Antony in Alexandria – A Note“, *Journal of Roman Studies* 47, 1–2 (1957), pp. 71–73
10. Dio, L.v. 1
11. A se vedea Peter van Minnen, „An Official Act of Cleopatra“, *Ancient Society* 30 (2000), pp. 29–34; van Minnen, „Further Thoughts on the Cleopatra Papyrus“, *Archiv für Papyrusforschung* 47 (2001), pp. 74–80; van Minnen, „A Royal Ordinance of Cleopatra and Related Documents“, Walker and Ashton, 2003, pp. 35–42.
12. Ibid., p. 79
13. Dio, L.v. pp. 1–2
14. Apian, V. p. 144; despre Sextus Pompei, în general, Apian, V. pp. 133–45
15. Dio, XLVI.x. p. 3
16. MA, XXXII
17. Dio, L.xviii. p. 3
18. DA, LXIX. S-a spus că și Sejanus a făcut același lucru mult mai târziu, „pentru că, întreținând relații imorale cu soțiile aproape tuturor bărbaților de seamă, el afla ce spuneau și ce făceau soții lor“, Dio, LVIII. p. 3
19. Cicero, „Filipice“, V, xviii. p. 50
20. Dio, LI.viii. p. 2
21. DA, LXIX. Traducerea neprelucrată a lui Andrew Meadows, Walker și Higgs, 2001, p. 29.
22. Hopkins, *A World Full of Gods* (New York: Plume, 2001), pp. 200–205. Strabon, 14. 1. 24; NH, V.xxxi. 15. Craven, 1920, p. 22, subliniază faptul

că la Efes locuia proconsulul roman din Asia; acolo se aflau registrele publice și tezaurul. Așadar, era firească alegerea lui A.
23. Dio, L.ii. p. 6
24. MA, LVI
25. Plutarh, „Aemilius Paulus“, XII. p. 9
25. MA, LVI
26. MA, XXIV
27. Ibid., LVI.
28. Despre puterea mitologiilor, a se vedea H. Jeanmarie, „La politique religieuse d'Antoine et de Cléopâtre“, *Revue Archéologique* 19 (1924), pp. 241–261.
29. Construirea de statui la Atena: Nepos, XXV Atticus, 1ii. p. 2
30. Pausanias, 1. 8. 9; Habicht, 1992, 85. NH, p. 34, p. 37
31. MA, LVII.
32. Casson, 2001, pp. 48–50. Casson a sugerat faptul că acesta a fost un mod isteț de a minimaliza o obligație financiară. Nu era cu adevărat nevoie de biblioteca din Pergam, care se afla deja în mâinile romanilor de un secol.
33. MA, LVIII.
34. Plutarh, „Brutus“, V; „Cato cel Tânăr“, XXIV
35. MA, LVIII.
36. Plutarh, „Marcus Cato“, XVII. p. 7
37. MA, LVIII.
38. Dio, L.xxv. 2 ; Horațiu, *Epodes*, IX
39. Neal este deosebit de clar pe această temă, 1975, p. 110
40. Plutarh, „Pompei“, LIII
41. MA, LIX. Despre durerea de inimă a lui Germinius, a se vedea Plutarh, „Pompei“, II.
42. VP, II.lxxxiii. Despre dezertări a se vedea și Dio, L.iii. pp. 2–3; despre slăbiciunea sentimentală a lui Dellius, Apian, V. p. 50, p. 55, p. 144.
43. Fie Dio a greșit cronologia, fie au greșit-o toți ceilalți: pare să sugereze (L.xx. 7) că Octavian a pus mâna pe testament cu cel puțin un an mai devreme, înaintea Donațiilor, ceea ce ar schimba complet tonul ceremoniei.
44. MA, LVIII.
45. Petronius, Satyricon, I

46. Despre „asocierea aproape generală a Orientului cu sexul“, despre „promisiunea (și amenințarea) sa sexuală, dorința nețărmurită, profundele energii regeneratoare“, a se vedea Edward W. Said, *Orientalism* (New York: Vintage, 1994), p. 188; și Flatterer, 56 e. Pentru Flaubert la jumătatea secolului al XIX-lea, curtezana de pe vremuri era „vipera Nilului, care te îmbrățișa și te sugruma“.
47. Florus, II.xxi. p. 11
48. Dio, L.xxvi. p. 5
49. VP, II.lxxxii.
50. MA, LIII (traducere ML)
51. „un sclav al iubirii sale“: Florus, II.xxi. p. 11; „nici nu se gândea“: Dio, XLVIII.xxiii. p. 2 ; „nu mai era nici măcar propriul stăpân“: MA, LX. Plutarh despre Omphale, „Demetrius și Antoniu“, III. p. 3
52. Florus, II.xxi.11
53. Dio, L.v. p. 4
54. Strabon îl acuză pe A că a jefuit templele din Samos și din alte părți ca să îi dea C cele mai bune lucrări de artă pe care le-a găsit, 13.1.30, 14.1.14 ; de asemenea, NH, XXXIV 8.19.58.
55. Eutropius, VII. p. 7
56. Athenaios, XIII.560 b. Adaugă faptul că egiptencele erau cunoscute ca fiind „cu mult mai amoroase decât celelalte femei“.
57. Lucan, X. p. 67.
58. Liviu, 1.32. pp. 5–14. Despre procedura tradițională, Meyer Reinhold, „The Declaration of War against Cleopatra“, *Classical Journal* 77, nr. 2 (1981–1982), pp. 97–103; și R. M. Ogilvie, *A Commentary on Livy*, Books 1–5 (Oxford: Clarendon Press, 1978), pp. 127–128; și Thomas Wiedemann, „The Fetiales: A Reconsideration“, *Classical Quarterly* 36, nr. 2 (1986), pp. 478–490. Wiedemann este cel care sugerează că Octavian a inventat procedura.
59. Dio, L.vi. p. 1
60. Ibid., L.xxi. p. 3
61. Ibid., L.xxi. p. 1
62. Ibid., L.xxvi. p. 3
63. Ibid., L.vi. pp. 2–3
64. Florus, I.xlv. p. 19
65. Dio, L.xi. p. 1

66. Ibid., L.viii. pp. 1–5 , L.xv.p. 3
67. Macrobius, *Saturnalia*, 2.4. p. 29
68. Nepos, „Atticus“, XX. p. 4
69. În general, funcțiile erau mai flexibile în Egipt, unde Alexandru cel Mare putea să devină faraon, o femeie putea să conducă asemenea unui rege, iar divinitățile aveau tendința să conducă împreună. Roma prefera să facă distincții mai clare. Nu întâmplător, limba latină este „mult mai puțin primitoare decât greaca în privința cuvintelor compuse și a neologismelor“, Rawson, 2001, p. 23.
70. Tarn (și Charlesworth), 1965, pp. 96–97
71. Dio, L.xxiv. 3.
72. Ibid., L.xxvii. p. 4. Se poate să îl fi citat pe Cicero, care critica un om „desfrânat, nemodest, efeminat, niciodată treaz, nici măcar când era cuprins de teamă“, „Filipice“, III.v. p. 12
73. ND, Fr. p. 129. Despre mobila scumpă, DA, LXX.
74. Dio, L.xxviii. p. 6
75. Dio, L.xxiv. p. 5 (traducere Penguin)
76. Ibid., L.xxviii. pp. 3–4
77. MA, LXII.
78. Propertius, *Elegii*, 3. 11. pp. 47–68. Despre C ca un triumf insignifiant, *Elegii* 4.6. pp. 64–66. Nourse, 2002, p. 128, consemnează faptul că grecii considerau „femeia ca fiind periculos de emotivă și catastrofal de meschină când i se permite accesul la putere“. Magistratul care se confruntă cu Lysistrata în Aristofan are o altă opinie. „Însă bărbații nu trebuie absolut niciodată înfrânți de femei!“ plânge el, predându-le ștafeta direct lui Lucan și lui Propertius.
79. Dio, L.xii. p. 8
80. Culoarea taberei de la Actium: pentru jachetele mediene, Plutarh, „Paulus“, XVIII și XXX–XXXII; pelerinele militare ptolemeice provin de la Athenaios, V. 196 f. Potrivit lui Sallust, armata armeană era renumită pentru armurile sale grozave. Armele decorate, Mayor, 2010, pp. 11–12, p. 206; Walker și Higgs, 2001, p. 264. Plutarh ne oferă o descriere a taberei militare în lucrarea despre viața lui Brutus; Josephus evocă cu însuflețire precizia acesteia în JW, III. pp. 77–102. Există o dezbatere legată de pânzele purpurii ale Antoniei, în ciuda lui NH, XIX.V, și a convingerii lui Casson despre acestea, interviu din 26 ianuarie 2009.

William Murray consideră că acestea ar putea constitui o înflorire literară; interviu din 3 martie 2010. În orice caz, vasul trebuie să fi fost minunat sculptat.

81. Plutarh, „Philopoemen“, IX. p. 3, p. 7
82. JW, I. pp. 389–390
83. Citat din Antonia Fraser, *The Warrior Queens* (New York, Knopf, 1989), p. 190
84. Suetoniu, „Nero“, III; Apian, IV. p. 38
85. MA, XL.
86. Plutarh, „Caius Marius“, VII. Trebuia și să doarmă pe un pat simplu de scânduri, ceea ce A sigur nu a făcut cu C în tabără.
87. JW, I. p. 390
88. MA, LVIII.
89. Plutarh, „Agesilaus și Pompei“, IV.
90. NH, p. 12, p. 12
91. VP, II.lxxxiv; Dio, L.xiii. p. 8
92. Plutarh, „Pompei“, LXXVI; Apian, II. p. 71. Rezultatele au fost dezolante, JC, XLV.
93. Dio, L.xix. p. 5
94. Ibid., L.iii. pp. 2–3
95. MA, LXIV.
96. Ibid., XL.
97. Dio, L.xxx. pp. 3–4
98. Ibid., L.xxxiii. pp. 3–4
99. MA, LXVII. Este cât se poate de posibil ca Plutarh să fi inventat îmbufnarea sau să o fi prezentat prematur. Se poate, de asemenea, să o fi introdus ulterior în poveste, odată cu trădarea C. A se vedea și VP, II.lxxxv.
100. Florus, II.xxi.
101. Dio, LI.v. p. 4
102. Murray, 1989, p. 142, argumentează într-un mod convingător că înainte și după Bătălia de la Actium Octavian a capturat 350 de vase, inclusiv câteva la fel de mari ca nava-amiral a C.

9. Cea mai ticăloasă femeie din istorie

Pentru ultimele zile din viața C nu îi avem aproape decât pe Dio și pe Plutarh; Eusebiu, Eutropius, Horațiu, Suetoniu și Velleius au doar contribuții auxiliare. Despre descrierea de către Plutarh a morții C, Pelling, 2002, este deosebit de bun, p. 106. A se vedea și J. Gwyn Griffiths, „The Death of Cleopatra VII“, *Journal of Egyptian Archeology* 47 (Dec. 1961), pp. 113–118; Yolande Grisé, *Le suicide dans la Rome antique* (Montreal: Bellarmin, 1982); Saul Jarcho, „The Correspondence of Morgagni and Lancisi on the Death of Cleopatra“, *Bulletin of the History of Medicine* 43, nr. 4 (1969), pp. 299–325; W.R. Johnson, „A Quean, A Great Queen? Cleopatra and the Politics of Misrepresentation“, *Arion* VI, nr. 3 (1967), pp. 387–402; Gabriele Marasco, „Cleopatra e gli esperimenti su cavie umane“, *Historia* 44 (1995), pp. 317–325. Francesco Sbordone, „La morte di Cleopatra nei medici greci“, *Rivista Indo-Greco-Italica* 14 (1930), pp. 1–20; cronologia ingenioasă a morții C scrisă de T.C. Skeat, „The Last Days of Cleopatra“, *Journal of Roman Studies* 13 (1953), pp. 98–100; Tarn, 1931. Despre soarta copiilor C, Meiklejohn, 1934.

Pentru o relatare nuanțată a trimfului și a urmărilor Bătăliei de la Actium, a se vedea Robert Alan Gurval, *Actium and Augustus: The Politics and Emotions of Civil War* (Ann Arbor, University of Michigan Press, 1998).

Pentru imaginea C, care continuă să dăinuie și să crească sau cum a intrat ea în mitologia modernă: Mary Hamer, *Signs of Cleopatra* (Londra, Routledge, 1993); Lucy Hughes-Hallett, *Cleopatra: Histories, Dreams and Distortions* (New York, Harper & Row, 1990); Richardine G. Woodall, „Not Know Me Yet? The Metamorphosis of Cleopatra“ (lucrare de doctorat, York University, 2004); Wyke, 2002, pp. 195–320.

1. Cecil B. DeMille, citat în Michelle Lovric, *Cleopatra's Face* (Londra, British Museum Press, 2001), p. 83.
2. Euripide, „Hekabe“, în *Grief Lessons: Four Plays by Euripides*, Anne Carson, trad. (New York, New York Review of Books, 2006), pp. 371–372
3. Euripide, „Hercule“, în *Euripides II*, p. 560
4. Dio, LI.v. p. 5
5. Plutarh, LXIX (traducere ML). Pentru o opinie fascinantă despre planurile lui A și C de după Actium, a se vedea Claude Nicolet's „Où Antoine et Cléopâtre voulaient-ils aller?“, *Semitica* 39 (1990), pp. 63–66.

6. Athenaios, V. 203 e–204 d.
7. Strabon le mărește teritoriul din sudul Iordanului până în capul Golfului Eilat, 16. 4. pp 21–26.
8. JA, XV. p. 190. În același sens, doar că mai puțin dramatic, JW, I. pp. 388–394. Modul în care s-a dat Irod bine pe lângă Octavian părea mai nobil privit retrospectiv: „Iar când romanii le-au declarat război tuturor monarhilor din lume, numai regii noști, din fidelitate, le-au rămas aliați și prieteni“, explică Josephus, *Contra lui Apion*, II, p. 134.
9. Despre Sertoriu, Plutarh, „Pompei“, XVII–XIX; Plutarh, „Cato cel Tânăr“, LIX; Dio, LI.viii. p. 6
10. Dio, LI.v. p. 6
11. Ibid., LI.vi. p. 4
12. Strabon, 17.1.9
13. MA, LXIX.
14. Dio, LI.vii. pp. 2–3
15. Flatterer, 69 a
16. Apian, IV. p. 112
17. MA, LXXI (traducere ML)
18. Dio, LI.vi. 1
19. Walker și Higgs, 2001, p. 175
20. Dio, LI.vi. p. 6
21. Ibid., LI.viii. pp. 2–3
22. Ibid., LI.iii. p. 4
23. MA, LXXIII
24. Dio, LI.viii. 7. De pe lista de cuceriri romane a C, Plutarh îl adaugă cu nonșalanță și fără sens pe Cn. Pompei, MA, XXV. p. 4.
25. MA, LXXII
26. Ibid., LXXIII (traducere ML)
27. Ibid., LXXI (traducere ML)
28. Ibid., LXXIV
29. Dio, LI.v. p. 2
30. JW, I. pp. 394–396. A se vedea și JA, XV. pp. 199–202.
31. Macurdy, 1932, p. 221
32. MA, LXXIV
33. Dio, LI.ix. p. 5
34. Ibid., LI.ix. p. 6

35. MA, LXXIV
36. Ibid., LXXV
37. Ibid., LXXVI (traducere modificată)
38. Paulus Orosius, *The Seven Books of History Against the Pagan*s (Washington, DC, Catholic University of America Press, 1964), p. 274
39. Dio, LI.x. pp. 5–6 ; Liviu, p. 133; MA, LXXVI
40. MA, LXXVI (traducere modificată)
41. Ibid., LXXVII.
43. A poate că nu s-a înșelat cu totul în privința lui; Proculeius a manifestat o generozitate remarcabilă față de frații săi, Horațiu, *Ode* 2.2. Și Tacit (*Anale*, IV. 40) scrie despre caracterul lui; Iuvenal (*Satira VII*. 94) îl consideră un patron al artelor.
44. MA, LXXVIII
45. Dio, LII.xlii. p. 8
46. MA, LXXVIII
47. Dio, LI.xi. p. 3
48. MA, LXXIX (traducere prelucrată)
49. Dio, LI.xi. p. 5
50. Goudchaux estimează că acestea aveau o grosime cuprinsă între 2,5 și 3,5 metri, „Cleopatra's Subtle Religious Strategy", în Walker și Higgs, 2001, p. 136.
50. MA, LXXXII
51. Branko Fredde van Oppen de Ruiter, „The Religious Identification of Ptolemaic Queens with Aphrodite, Demeter, Hathor and Isis" (lucrare de doctorat, The City University of New York, 2007), pp. 274–370
52. Orosius, 1964, p. 274
53. Dio, LI.xvi. pp. 3–4
54. MA, LXXXIII.
55. Dio, LI.xii. p. 1
56. ND, p. 5
57. Cicero către Atticus, p. 206 (X. 14), 8 mai 49
58. Dio, LI.xii. pp. 3–7
59. MA, LXXXIII
60. Dio o descrie aruncându-se la picioarele lui Octavian, dar și Florus spune același lucru despre 48, la sosirea lui CR, II. 13. 56, și apoi la sosirea lui Octavian, II. 21. 9.

61. MA, LXXXIII
62. Dio, LI.xii. p. 4
63. MA, LXXXIII (traducere prelucrată)
64. Dio, LI.xiii. p. 2
65. MA, LXXXIII
66. Ibid., LXXXIV (traducere prelucrată). Se poate ca Cornelius Dolabella să fi fost fiul lui P. Cornelius Dolabella, un fel de aliat al C în 44–43, *Prosopographia Imperii Romani*, ediția a 2-a.
67. MA, LXXXV. Pentru mai multe despre viperă, Nicander, *Poems and Poetical Fragments* (Londra: Cambridge University Press, 1953).
68. Dio, LI.xiii. 5. Descrieri ale canapelei și ale însemnelor regale, O.E. Kaper către autoare, 18 martie 2010. Sceptrul și biciul, interviu cu Roger Bagnall, 3 mai 2010.
69. MA, LXXXV
70. Plutarh, „Aemilius Paulus", XXVI. p. 12. După cum s-a spus despre mama lui Alexandru cel Mare – o altă sinucidere – măreția fiului se vedea din moartea mamei.
71. Lucan, IX. pp. 920–938; NH, VII.ii. pp. 13–15. Și Plutarh, „Cato cel Tânăr", LVI. 3–4; Dio, LI.xiv. p. 4.
72. Strabon, 17. 1. p. 10
73. MA, LXXXVI
74. Horațiu, *Ode* I. p. 37
75. VP, II.lxxxvii (traducere prelucrată)
76. DA, L
77. AA, p. 4
78. MA, LXXXVI
79. Dio, LI.xiv. p. 6
80. Horațiu, *Odă* I. p. 37 (traducere Louis E. Lord)
81. MA, LXXXVI (traducere Modern Library)
82. Lindsay, 1998, p. 337
83. NH, 5. p. 51
84. Suetoniu, „Caligula", XXXV; Dio, LIX. 25. Pentru o relatare complicată și speculativă a morții, Jean-Claude Faur, „Caligula et la Maurétanie: La fin de Ptolémée", Klio 55 (1973), pp. 249–271.
85. Orosius, 1964, p. 274
86. A se vedea Hölbl, 2001, p. 249

87. DA, XVIII; Dio, LI.xvi. p. 5
88. Dedicația lui Gallus din 15 aprilie 29, citată în Robert K. Sherk, *Rome and the Greek East to the Death of Augustus* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), p. 94.
89. Dio, LI.xxi. 7–8. Despre copii, Eusebiu, pp. 187–194
90. Gurval, 1998, p. 29
91. Dio, LI.xvii. 8. NH pentru obelisc, XXXVI. xiv. pp. 70–71
92. Carla Alfano, „Egyptian Influences in Italy", din Walker și Higgs, 2001, pp. 286–288. Mai devreme, Cicero (*De Legibus*, II. 2) a vorbit cu mult dispreț despre imitațiile de peisaje egiptene, care erau la modă la Roma. Viitorii împărați romani aveau să îndrăgească cultura egipteană, așa cum nu o făcuse Octavian; a se vedea René Preys, „Les empereurs romains vus de l'Egypte", din *Les Empereurs du Nil* (Leuven, Belgia: Editions Peeters, 2000), pp. 30–33.
93. A se vedea Reinhold, 1988, p. 72; Kleiner și Matheson, 1996, pp. 36–39
94. Dio, LVII. p. 12. Pentru relatări moderne bune, Anthony A. Barrett, *Livia: First Lady of Imperial Rome* (New Haven, Yale University Press, 2002); Ruth Bertha Hoffsten, „Roman Women of Rank of the Early Empire in Public Life as Portrayed by Dio, Paterculus, Suetonius, and Tacitus" (lucrare de doctorat, University of Pennsylvania, 1939). Despre personalul Liviei, Balsdon, 1962, p. 93, p. 276. Kleiner, 2005, pp. 251–257, o prezintă pe Livia ca urmând în mod intenționat exemplul C.
95. Dio, LII.xxx. pp. 1–2. C a fost chiar întrecută ca și consumatoare de perle. Se spune că Lollia Paulina, a treia soție a lui Caligula, a apărut la un banchet „acoperită de smaralde și perle împletite și strălucind peste tot pe cap, în păr, în urechi, la gât și la degete, având o valoare de 40 000 000 de sesterți". Suma aceasta era de patru ori mai mare decât prețul perlei C, iar Lollia era gata să arate chitanțele ca să o dovedească, NH, IX.lviii.
96. Tacit, Anale, I. p. 10
97. Dio, LV.xv. pp. 1–2
98. VP, II.lxxxix
99. J.H.C. Williams, „«Spoiling the Egyptians»: Octavian and Cleopatra", din Walker și Higgs, 2001, p. 197
100. Dio, LVII.xviii. 2

101. Brutus către Cicero, 25 (I. 16)
102. Menandru, citat în Lefkowitz și Fant, 1992, p. 31
103. Autorul acestei lucrări pornografice nu este sigur, Hughes-Hallett, 1991, p. 68
104. Propertius, *Elegii*, 3. 11. 30. Skinner remarcă faptul că celebra prostituată, condamnată pentru lăcomia ei și lăudată pentru inteligența ei, reprezenta deja o temă recurentă în istorie și ca biografie, 2005, p. 167.
105. Aurelius Victor, *De Viris Illistribus*, 86. 2. Pentru „Nopți egiptene", Pușkin s-a inspirat bucuros din această sursă.
106. Anna Jameson, *Memoirs of Celebrated Female Sovereigns* (New York: Harper, 1836), p. 55
107. Scrioarea lui Nightingale din ianuarie 1850, citată în Vallée, 2003, p. 244. Fapta de care s-a făcut vinovată C a fost că s-a imortalizat – și pe Caesarion – în gravurile de la Hermonthis. În *The Way We Live Now*, de Trollope, incontrolabila Matilde Carbury rezumă veselă cariera C spunând „Ce fetișcană a fost!"
108. Cecil B. DeMille, din Lovric, 2001, p. 83
109. Plutarh, „Pompei", LXX. p. 4 (traducere prelucrată). Căsătoriile sunt „farse de stat" în ediția ML, asocieri „dubioase și înșelătoare" în Loeb. După cum descoperise tatăl lui Alexandru cel Mare, care se căsătorise de mai multe ori, căsătoria costa mai puțin decât războiul.
110. MA, LXVI. Ea este acuzată de cel mai mare abuz de Josephus, care aproape că se încinge enumerându-i faptele rele, *Contra lui Apion*, II, pp. 57–59: C „a comis toate felurile de nelegiuiri și de crime împotriva rudelor ei, a soților ei devotați [*sic*], a romanilor, în general, și a împăraților acestora, binefăcătorii ei; care și-a ucis sora nevinovată, pe Arsinoe, în templu, și-a asasinat fratele ca o trădătoare, a jefuit zeii propriei patrii și mormintele strămoșilor săi; care, deși își datora tronul primului Caesar, a îndrăznit să se revolte împotriva fiului și a succesorului acestuia și, corupându-l pe Antoniu prin pasiune senzuală, l-a făcut să devină dușmanul propriei țări și necredincios prietenilor lui, furându-le unor rangul, eliminându-i pe alții și împingându-i la crimă".
111. A se vedea Jack Lindsay, *Mark Antony: His World and His Contemporaries* (Londra, Routledge, 1936), p. 231
112. Cronica lui Ioan, Episcop de Nikiu, 67, pp. 5–10. Citată în Lindsay, 1998, pp. 333. Acesta o numește pe C cea mai mare dintre Ptolemei, deși

își atribuie și niște merite care nu îi aparțin.

113. René Weis, *Decoding a Hidden Life: Shakespeare Unbound* (New York, Holt, 2007), pp. 355–358. Weis remarcă faptul că Shakespeare avea 43 de ani când a scris piesa. La fel și A la ridicarea cortinei.

114. Piesa *Antoniu și Cleopatra* a fost la rândul ei catalogată drept indecentă în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea. Deși cuprinde ceea ce mulți consideră a fi cel mai bun personaj feminin, piesa duce o celebră lipsă de producții bune și de admiratori. În 1938, Somerset Maugham a oferit o explicație a acestei lipse de popularitate: „Publicul de peste tot a simțit că este umilitor să pierzi un imperiu de dragul unei femei. Într-adevăr, dacă nu s-ar fi bazat pe o legendă general acceptată, oamenii ar considera în unanimitate că a fost un lucru incredibil." (*The Summing Up* [Garden City: Doubleday, 1938], pp. 138–139) Marea pasiune lipsită de speranță dintre A și C nu i-a impresionat pe britanici, care nu erau „o rasă amoroasă", ci, în general, după părerea lui Maugham, una dezgustată de sex. Ei nu se distrugeau pentru o femeie. Ceea ce poate că explică sau nu de ce aceasta a fost piesa preferată a lui Emily Dickinson; a se vedea Judith Farr, „Emily Dickinson's «Engulfing» Play: Antony and Cleopatra", Tulsa Studies din *Women's Literature* 9 , nr. 2 (1990), pp. 231–250. Și Samuel Johnson și William Hazlitt dau piesei note diferite; Johnson a considerat-o exagerată și construită neglijent. Lui George Bernard Shaw îi sugera dispepsie. Numai Coleridge a considerat piesa *Antoniu și Cleopatra* printre cele mai bune piese ale lui Shakespeare.

115. Citat în Hebert W. Benario, „The «Carmen de Bello Actiaco» and Early Imperial Epic", *Aufsteig und Niedergang der römischen Welt* II, 30.3 (1983), p1661. Pentru detalii despre fragment, a se vedea Bastien Pestel, „Le «De Bello Actiaco», ou l'épopée de Cléopâtre" (teză de masterat, Université de Laval, 2005).

116. Euripide, Fenicienele", din *Euripides* V, pp. 388–390

117. Athenaios, VI. 229 c (traducere prelucrată). După o generație și jumătate de la moartea C, Philon reflecta despre efemeritate bogăției și a puterii. Propria țară reprezenta cel mai bun exemplu, *Despre Iosif*, pp. 135–136: „Egiptul a avut odinioară puterea supremă asupra multor nații, dar acum este sclav... Unde este căminul Ptolemeilor și gloria fiecăruia dintre urmașii lui Alexandru, care la un moment dat au strălucit peste

toate limitele și de pe pământ, și de pe mare?“ C a fost ultima din acea stirpe.